STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01604

DER YID IN KANADE

Abraham Rhinewine

Permanent preservation of this book was made possible
in honor of
Janice & Joe L. Singer

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אברהם רייזעווין

דער איד אין קאנאדע

(פון דער פראנצויזישער פעריאָדע ביז דער מאָדערנער צייט)

ערשטער באנד.

ארויסגעגעבען פון
פארלאג „קאנאדע"
1925 תרפ"ה

COPYRIGHT, 1925
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

דיר מיין טאכטער שולמית, געבוירען אין קאנאדע, — דאָס ווערק א מתנה.

אנדערע ווערק פונ'ם אויטאָר:

„ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור".
„קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג".

אין פאַרבאַרייטונג:

„מאטעריאלען צו דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע"
(צווייטער באנד)
אן ענגלישע אויסגאבע פון דער קאַנאדיש־אידישער געשיכטע.

אינהאַלט:

פאָרוואָרט — — — — — — — — — — — — —	זייט	8
אידען אין קאנאדע אונטער דעם פראנצויזישען רעזשים — — — — — — — — — — — — —	״	12
די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה —	״	28
קאַנאדע׳ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס — — — — —	״	38
דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג — — —	״	55
אידען און ארמיי־דיענסט — — — — — — — — —	״	83
די איינוואנדערונג פון אן אשכנז׳ישען עלעמענט —	״	90
די אידישע איינוואנדערונג פון מזרח־אייראפע —	״	103
בלעטלאך פון טאראנטא׳ס אידישע געשיכטע — — —	״	124
בלעטלאך פון וויניפעג׳ס אידישע געשיכטע — —	״	131
די פראָבלעמען פונ׳ם אידישען ישוב — — — —	״	135
די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק — — —	״	152
וויטערדיגע אנפאלען אויף אידען — — — — — —	״	161
דער האליפאקסער שחיטה־פראָצעס — — — — — — —	״	170
די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס — — — — —	״	175
די ציוניסטישע באוועגונג אין קאנאדע — — — —	״	189
די אידישע ארבייטער באוועגונג — — — — — —	״	203
די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאנאדער אידען	״	206
דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען — —	״	222
דער קאמף פאר אידישער דעמאָקראטישער הערשאפט	״	232
דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען — — —	״	240

אילוסטראציעס:

שעוועליער דע לעווי ————————	"	15
אהרן הארט ————————	"	31
דוד סיילסבי פרענקס ————————	"	41
ליוואי סאלאמאָנס ————————	"	45
דוד דייוויד ————————	"	53
יחזקאל הארט ————————	"	59
בנימין הארט ————————	"	84
יעקב הענרי דזשאָזעף ————————	"	"
שמואל דייוויד ————————	"	"
רעוו. אברהם דע סאלא ————————	"	98
דוד אפענהיימער ————————	"	137
דער מאָנומענט אין סטענלי פארק ————————	"	138
די הארט באנקנאָטען ————————	"	141
די ערשטע ציוניסטישע קבלה ————————	"	196
קלארענס י. דע סאלא ————————	"	199
א. י. פרימאן ————————	"	201
קעראל רייען ————————	"	212
פ. בערקאָוויטש ————————	"	229
ס. וו. דזשייקאָבס ————————	"	230
ראובן ברייניו ————————	"	234
לייאָן קאָהען ————————	"	236

פון דער פראנצויזישער פעריאדע
ביז דער מאדערנער צייט

פאָרוואָרט

דער איד אין קאנאדע — די געשיכטע פון דעם אידען אין דער ענגלישער צפון־ אמעריקע, איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט קאנא־ דע'ס געשיכטע בכלל, און די ענטוויקלונג פונ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב איז ווי א רינג אין דער קייט, צוזאמענבאהעפט און איינגעשלאסען מיט קאנאדע'ס אלגעמיינער ענטוויקלונג, וועמענס געשיכטע מיר האָ־ בען שוין באהאנדעלט אין א פריערדיג ווערק "קאנאדע, איר גע־ שיכטע און ענטוויקלונג".

די געשיכטע פונ'ם איד אין קאנאדע, ביז היינטיגען טאג איז נאָך ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צונויפצוזאמלען די דאָ־ זיגע איינצעלנע בלעטלאך און קאפיטלאך פון אונזער געשיכטע. דאָ און דאָרט אַן איינציגער צייטונגס־ארטיקעל אָדער א קורצע אָפּהאנד־ לונג, איינצעלנע איבערבליקען איבער פערזאָנען, עפּיזאָדען און פּאַ־ סירונגען, אָבער ניט ארומנעמענדיג די גאנצע גרויס פונ'ם דאָזיגען נייעם קאפיטעל אין דער גאנצער אידישער געשיכטע.

און די מערסטע פון די דאָזיגע צושפּרייטע זאנגען באשעפטיגען זיך נאָר אויך פון דער צייט אָן, ווען קאנאדע איז געוואָרען אויס "ניי־ פראנקרייך" און איז געוואָרען אַן ענגלישע קאָלאָניע, מיט קיין וואָרט אײ אָבער ניט דערמאָנט געוואָרען ביז יעצט דער אָנהויב פון אונזער געשיכטע אין קאנאדע, אויך דאמאָלס ווען קאנאדע איז נאָך געוועזען אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט.

אין דער פאָרליגענדער ארבייט וועט דער שרייבער פון די שורות אויך פּרובירען געבען מאטעריאל וועגען דער דאָזיגער פּעריאָדע, אויף וויפיעל עס איז אים געלונגען אזא מאטעריאל צונויפצוזאמלען, אָבוואָל מיר פּרעטענדירען ניט צו האָבען ערשעפּט אלע קוואלען, וועלכע פארמאָגען אפשר אזעלכע מאטעריאלען.

און וועגן דעם ווילען מיר נאך צוגעבען דאס פאלגענדע: —

קאנאדע האט א גאנצע רייע פון פארשיעדענע היסטארישע געזעלשאפטען און ארגאניזאציעס, וועלכע גיבען זיך אפ מיט זאמלען און אפהיטען פאר די קומענדע דורות אלעס, וואס האט נאר א שייכות מיט דער קאנאדער געשיכטע. עס טוען עס די פארשיעדענע רעגירונגס־קערפערשאפטען און פיעלע פריוואטע ארגאניזאציעס, די איינציגע אבער וועלכע לאזען אלעס געהן לאיבוד, זענען די קאנאדער אידען. די אלגעמיינע געזעלשאפטען ווי אויך די רעגיערונג גיבען זיך זעהר ווייניג אפ מיט זאמלען די ספעציעלע אידישע מאטעריאלען, העכסטענס ווערען זיי געזאמעלט נאר אלס א טייל און אין שייכות מיט'ן אלגעמיינעם מאטעריאל. קיין ספעציעלע אידישע געזעלשאפטען זענען אויך ניטא, געהט דארום ניט נאר א גרויסער טייל פון אידישען מאטעריאל פארלוירען, נאר וואס עס איז שוין אפילו פאראן, קען אויך צונויפגעקליבען ווערען נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען, יוען די גאנצע לאסט דערפון פאלט נאך נאר אויף איין פערזאן, אויפ'ן יחיד.

מיר האבען אויף אייגענער אחריות און מיט די אייגענע באגרעניצטע מיטלען און מעגליכקייטען צונויפגעזאמעלט דעם מעגליכען מאטעריאל, און טוענדיג די פיאנערען־ארבייט אויפ'ן געביט פון קאנאדיש־אידישער געשיכטע ווילען מיר האפען, אז ביי דעם וועט זיך עס ניט אפשטעלען, אז מיט דער צייט וועלען זיך געפינען נאך יחידים ווי געזעלשאפטען, וועלכע וועלען זיך אפגעבען מיט זאמלען דאס, וואס איז פון אזא גרויסען אינטערעס פאר די אידען בכלל, און פאר די קאנאדער אידען בפרט.

צוזאמענצושטעלען די מאטעריאלען פאר דעם ערשטען פרואוו פון א קאנאדיש־אידישער געשיכטע האבען מיר אויך באנוצט א רייע פון ווערק, וועמענס נעמען וועלען דערמאנט ווערען אין די פארשיידענע פלעצער, וואו מיר ציטירען זיי. מיר האבען זיך באנוצט מיט רעגיערונגס מאטעריאל, ווי די דאקומענטען אין דעם רעגיערונגס־ארכיוו וועלכע האבען א שייכות מיט אידען, די מאטעריאלען וועלכע זענען טיילווייז פארעפענטליכט געווארען פון דער אמעריקאניש־אידישער

היסטארישער געזעלשאפט, א גאנצע רייע פון צייטשריפטען וואו עס זענען פארצייכענט געוואָרען פארשיעדענע ידיעות, די פּראטאקאלען פון ״קאָנגרעגיישאָנס״ און ארגאניזאציעס, צו וועלכער מיר האָבען געהאט א צוטריט, און אנדערע קוועלען.

אין פיער פעריאָדען אָדער עפּאָכען קען איינגעטיילט ווערען די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע: —

1) אידען אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים.

2) דער ספרדישער ארגאניזירטער ישוב אונטער'ן ענגלישען רעזשים.

3) די איינוואנדערונגס־עפּאָכע פון די ענגלישע און דייטשע אידען.

4) און די נייע אידישע איינוואנדערונג פון מזרח אייראפּע.

פיעלע פון די אידישע פאמיליעס פון די ערשטע עפּאָכען זענען שוין היינט כמעט ווי אין גאנצען פארשוואונדען געוואָרען, אָדער זיי האָבען זיך אסימילירט מיט די רומיגע קריסטליכע שכנים, אָדער די יורשים זייערע זענען מיט דער צייט אויסגעשטארבען, אנדערע האָבען זייער שיקזאל פארבונדען מיט'ן גורל פון די פאראייניגטע שטאאטען פון אמעריקע, עס האט פארשטעהט זיך אויך געווירקט די נאָענטקייט צו אמעריקע, אז דאָס אידישע לעבען צווישען קאנאדע און אמעריקע זאָל ענג צוזאמענגעבונדען ווערען, אין איינפלוס וואָס ציט זיך דורך ווי א פאָדעם דורך דער גאנצער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און שרייבענדיג וועגען דעם איד אין קאנאדע, מוז דארום אויך דער מאָטיוו גענומען ווערען אין באטראכט.

מען דארף אויך נעמען אין באטראכט, אז ווען פראנקרייך האָט אנגעהויבען צו קאָלאָניזירען קאנאדע אָדער ״ניי פראנקרייך״, איז פראנקרייך דאמאָלס שטארק באהערשט געווען פון'ם שטרענגען קאטוילישען גייסט, און ניט נאָר האָט מען ניט דערלאָזען אז אידען זאָלען זיך באזעצען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, נאָר מען האָט אפילו ניט ערלויבט די הוגענאָטען צו באזעצען זיך דאָרטען. אונטער

אזעלכע אומשטענדען, איז פארשטעהט זיך ניט געווען קיין מעגליכ־קייט, אז אין ״ניי־פראנקרייך״ זאל זיך ענטוויקלען וועלכער עס איז שטענדיגער אידישער ישוב.

שרייבענדיג די געשיכטע פון די קאנאדער אידען, האבען מיר אויך מער אין זינען געהאט די פעריאדע, צו שילדערען די צייט, איי־דער צו גריבלען זיך אין איינצעלנע פערזאנען אדער פאסירונגען פון א מינדערווערטיגען ווערט. וועגען דער נייעסטער עפאכע פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, איז אונז אויך אויסגעקומען אויסצו־לאזען מאנכע דעטאלען, צוליעב דעם וואס פיעלע זאכען זענען נאך ניט פארענדיגט בכלל, און מען קען וועגען זיי האריבער ניט רע־דען ווי וועגען פארענדיגטע געשיכטליכע ערשיינונגען.

דער שרייבער פון די שורות קלייבט יעצט אויף צונויף די מע־מוארען און טאג־ביכער פון פארשיעדענע אידיש־היסטארישע פער־זאנען אין קאנאדע, מאטעריאלען וועלכע דארפען ניט נאר געזאמעלט און צונויפגעקליבען ווערען, נאר מען מוז אויך אויסקלייבען פון זיי דאס אינטערעסאנטסטע, דאס ווערטפולע.

דאס ווערט יעצט פון אונז געטון, און מיר האפען צו קענען פארעפענטליכען די דאזיגע מעמוארען־ארבייט אין א צווייטען באנד, א פארזעצונג צו דער שטודיום פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

צום שלום וויל דער שרייבער אויסדריקען א הארציגען דאנק צו די אלע פערזאנען, וועלכע האבען אים געהאלפען אין דער ארבייט, דורך איבערגעבען אים געוויסע ידיעות און מאטעריאלען, וועלכע זיי האבען געהאט אין זייער באזיץ.

עס איז די ערשטע געשיכטע פון די קאנאדער אידען — די ערש־טע, אבער לאמיר האפען אז זי איז ניט די לעצטע, און אז די פיאנ־נערען־ארבייט וועט נאכגעפאלגט ווערען פון ווייטערדיגע פארשונגען אויף דעם געביעט.

א. ר.

דאָס ערשטע קאַפּיטעל

אידען אין קאַנאַדע אונטער דעם פראַנצויזישען רעזשים

די לאַנד־זוכערייַ אין׳ם מיטעלאַלטער, — דאָס לעגענדאַרישע און דאָס געשיכטליכע, — די מיסיאָנערען און יעזואיטען, די פראַנצויזישע פאַמיליע דע לעווי, — די עשרת השבטים און די אינדיאַנער, — דער מיסטישער פראַנצויזישער איד, די פאַמיליע גראַדיס, — אידען און דער האַנדעל מיט קאַנאַדע, — אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד.

די געשיכטע פון׳ם אידישען פאָלק, אָנהויבענדיג פון די יאַרען אַרום חורבן בית שני און פאַרזעצענדיג ביז דער לעצטער צייט, — איז די געשיכטע פון דער אידישער וואַנדערונג און איבער־וואַנדערונג. מצרים, גריכענלאַנד, רוים, שפּאַניען, פּאָרטוגאַל, פראַנקרייך, דייטשלאַנד, מזרח אייראָפּע, פּוילען, רוסלאַנד, איבעראַל האָט דער פאַרפאָלגטער און מיעדער אייביגער וואַנדערער געזוכט אַ פּלאַץ אַלס אַ וואוין־אָרט. אין מאַנכע ערטער האָט מען באַגריסט זייער קומען, ווייל מען האָט זיך געטויטיגט אין זייערע פעהיגקייטען אַלס הענדלער און סוחרים, אין אַנדערע פּלעצער האָט מען אָבער די טויערען פאַר זיי פאַרהאַקט, אָדער זיי ענג געמאַכט דאָס לעבען אַזוי שנעל ווי עס זענען געוועזען גענוג אָרטיג־געבירטיגע, אייגענע, וועלכע האָבען געקענט ערפילען די זעלבע פונקציעס, און דאַמאַלס האָט די וואַנדערונג פון׳ם אידען געמוזט דורכגעמאַכט ווערען פון דאָס ניי. אַזוי האָט זיך עס געצויגען פאַר יאָרהונדערטער, ביז וואַנען די אידישע וואַנדערונג איז אַריינגעטרעטען אין איר נייעם עטאַפּ, די וואַנדערונג נאָך צפון אַמעריקע, — און אַזוי איז דאָס נייעסטע קאַפּיטעל פון דער אידישער געשיכטע געשריבען געוואָרען.

דעם ניינטען אב, אינ'ם טאג פונ'ם חורבן, זענען די אידען פון שפאניען ארויסגעטריבען געווארען, און א טאג שפעטער (דעם דריטען אויגוסט 1492), איז פון שפאניען אפגעפארען קריסטאפער קאלומבוס מיט זיין סוויטע, אין וועלכער עס זענען אויך געווען פיעלע אידען, זוכען נייע וועלט־טיילען. פערדינאנד און איזאבעלא, דער שפאנישער קעניג און קעניגין, די אינקוויזיטארען וועלכע האבען אזוי פיעל אי דישע לעבענס מקריב געווען אויפ'ן שייטערהויפען — די אונטער־שטיצער פון קאלאמבוס'עס פארשונגס־רייזעס, האבען אויף אזא אופן אונדירעקט געהאלפען שאפען יענע נייע וועלט, וועלכע איז שפעטער געווארען דאס באשיצונגס־ארט פאר די נייע אידישע וואנדערער.

אויף זיין אייגענעם שטייגער האט דער גאנצער מאכטהאבענדער קלאס פונ'ם מיטעלאלטער אויסגעדריקט אין אלע לענדער זיין שטרע־בונג נאך לוקסוס און גאלד, און די אייגענע ערד, דאס אייגענע לאנד איז געווארען צו קליין און צו וועניג צו קענען צופריעדען שטעלען דעם דאזיגען באגער. וואס רייכער און מעכטיגער די קעניגליכע הויפען זענען געווארען, נאך אלץ מער גאלד און רייכטימער האבען זיי געשטרעבט כדי צו קענען צופריעדען צושטעלען אלע תאוות, און איינס פון די מיטלען צו קענען עס צופריעדען שטעלען, צו קריגען ניי גאלד, איז געווען דאס לאנד־זוכעניש, דאס ענטדעקען נייע לענדע־רייען און פלעצער, וועמענ'ס נאטירליכע רייכטימער זאלען קענען בא־פרידיגען די אומבאגרענעצטע אפעטיטען. און אזוי האט זיך דער מיטעלאלטער, וועלכער איז אזוי רייך געווען אין מלחמות און פאר־שיעדענע אוואנטיורעס, אויך אויסגעצייכענט מיט דער לאנד־זוכעניש. כמעט יעדער קעניגליכער הויף האט אונטערשטיצט די רייזע־עקספע־דיציעס, וועלכע האבען געהאט איין צוועק — רייכער און גרעסער צו מאכען די אוצרות פון די קעניגליכע הויפען און זייערע מענשען.

קריסטאפער קאלאמבוס, וואסקא דע גאמא, דזשעק קארטיע, דזשאהן קאבא, סעמיועל דע שעמפליין, הענרי האדסאן — אלע הא־בען זיי דורך זייערע אויספארשונגען און לאנד־זוכערייען געהאלפען ענטדעקען און שאפען די נייע־וועלט אויפ'ן צפון אמעריקאנישען קאנ־טינענט, אויף וועלכען קאנאדע פארנעמט אזא וויכטיגען פלאץ נאך דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען.

ניי איז די געשיכטע פון קאנאדע, און אויך ניי איז די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע, און פאלט צוזאמען כמעט גלייך מיט דער פעריאדע פון קאנאדע׳ס אלגעמיינעם אויפבוי.

ווען האט דער ערשטער אידישער פוס באטראטען דעם קאנאדער באדען ? צו וועלכער צייט האט זיך דער ערשטער איד באוויעזען אדער זיך באזעצט אין לאנד ?

און דא מוז אפגעטיילט ווערען דאס לעגענדארישע פון דעם געשיכטליכען, דאס וואס קען ניט באשטעטיגט ווערען, אבער וועלכעס איז גאנץ מעגליך צו האבען פאסירט. וואס דערצעהלט וועגען דעם די לעגענדע ? ווער איז געוועזען דער ערשטער איד אדער אידען, אין לאנד, וואס איז יעצט באקאנט אלס די ״דאמיניאן אף קענעדע״.

עס איז זיכער ניט אויסגעשלאסען די מעגליכקייט, אז צווישען די ערשטע יעזואיטען און מיסיאנערען וועלכע האבען באזוכט קאנאדע, אי אינ׳ם זעכצענטען און אי אינ׳ם זיבעצענטען יארהונדערט, אז צווישען זיי זאלען זיך אויך האבען געפונען אידען, פילייכט די זין אדער אייניקלאך פון די מאראנען, וועלכע האבען זיך צוליעב די פארפאלגונגען אויף זיי אין שפאניען און אין פארטוגאל, באזעצט אין מאנכע ערטער פון פראנקרייך, און זיך ביסלעכווייז אויסגעמישט מיט דער דארטיגער באפעלקערונג. עס איז דארום זעהר מעגליך, אז צווי־שען די ערשטע ווייסע, וועלכע האבען באטראטען דעם קאנאדער באדען אלס קריסטליכע מיסיאנערען, זענען אויך געוועזען צווישען זיי אפשטאמער פון די מאראנען *).

*) צווישען די ערשטע יעזואיטען, וועלכע זענען אנגעקומען קיין קאנאדע געפינען זיך פיעלע, וועמענס ערשטע נעמען זענען ביבלישע, ווי יוסף, גבריאל, יצחק.

ווען סעמיועל דע שעמפליין האט נאך זיין אנקומען איינגעלאדען די ברידער פון דעם נזירישען רעקאלעט ארדען, אז זיי זאלען שיקען אהער זייערע רעליגיעזע פארטרעטער, זענען אין 1615 אנגעקומען א גרופע פון דריי מיסיאנערען צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזען דזשאזעף לע קאראן, א פאמיליען נאמען וואס האט א גרויסע ענל־כ־קייט מיט׳ן אידישען פאמיליען־נאמען קארא.

לויט מאנכע היסטארישע מאטעריאלען, זאָל אויך האָבען גע־הערשט די טראדיציע אינ'ם מיטעלאלטער, אז די פראנצויזישע פאַמיליע דע לעווי זאָל האָבען געשטאמט פון אידען, און איז ארויסגעקומען פונ'ם שבט לוי, און אז דער גרינדער פון דער משפחה איז געוועזען אַ קוזין צו מרים פון נצרת. פון דער פאמיליע האָבען עטליכע פארנומען וויכטיגע אמטען בשעת קאנאדע האָט נאָך געהערט צו פראנקרייך, און זיך נאָך גערופען "ניי־פראנקרייך".

שעוועליער דע לעווי.

הענרי דע לעווי, — איז אין דער ערשטער העלפט פונ'ם זיבעצענטען יארהונדערט געוועזען וויצע־קעניג פון קאנאדע, פראנקרייכ'ס קעניגליכער פארטרעטער אין לאנד, און אין די שפּעטערדיגע יאָרען אין די לעצטע יאָרען פונ'ם פראנצויזישען רעזשים אין קאנאדע (1759) איז אַ יורש פון דער זעלבער פאמיליע, שעוועליער דע לעווי,

געווען צוערשט מאנטקאלמ׳ס געהילף, און איז שפעטער אויך גע־ווארען הויפט קאמאנדיר פון די פראנצויזישע טרופען אין לאנד **).

אינ׳ם זיבעצענטען יארהונדערט איז שטארק געווען פאר־שפרייט די מיינונג, אז די אמעריקאנער און קאנאדער, די רויט־הויטיגע באפעלקערונג, שטאמען פון די פארלוירענע עשרת השבטים. די מיינונג וועלכע איז געווען פארשפרייט צווישען א סך קריסטליכע מיסטיקער און געלערנטע האט אויך באאיינפלוסט דעם האלענדיש־אידישען פילאזאף און שטאאטסמאן מנשה בן ישראל (געבוירען ארום 1604, געשטארבען אין 1657). מנשה בן ישראל איז שטענדיג פאר־אינטערעסירט געווען אין משיח־פראבלעמען, און לויט זיין וועלט־אנשויאונג איז אויסגעקומען, אז ארץ ישראל קען נאר דאמאלס ווידער אויסגעבויט ווערען ווען די אידען וועלען זיין צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט, איבער אלע וועלט־טיילען. א אידישער וועלט־רייזענדער פון יענער צייט, אנטאניא דע מאנטעסינאס, האט פיעל צוגעהאלפען צו פארשטארקען ביי מנשה בן ישראל׳ן די מיינונג

**) מאקס דזשיי. קאהלער אין זיין ארטיקעל ״שעוועליער דע לעווי״, אין פערטען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמערי־קאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט (זייט 87), ברענגט פאל־גענדען באווייז, אז די דע לעווי׳ס האבען אפגעשטאמט פון אידען: ״די פאמיליע האט זיך גערעכענט פאר דער עלצטער קריסטליכער פא־מיליע, און אין זייער הויז, האט מען דערצעהלט, האבען זיך געפונען צוויי בילדער, איינע פון דעם מבול, וואו נח איז געשילדערט געווארען ווי ער געהט אריין אין דער תיבה, טראגענדיג אונטער׳ן ארעם א קעסטעל מיט אן אויפשריפט ״די פאפיערען פונ׳ם הויז דע לעווי״, דאס צווייטע בילד איז געווען א פארטרעט פון דעם גרינדער פון דער פאמיליע, ווי ער בוקט זיך צו דער הייליגער יונגפרוי, וועלכע זאגט צו אים ״דעק זיך צו, מיין קוזין״, און ער ענטפערט איר, אז ער טוט עס צוליעב זיין פארגעניגען״.

דאס זעלבע ווערט אויך דערמאנט אין ״די געשיכטע פון קא־נאדע״ פון וויליאם קינגספארד (זייט 77) אויסגאבע פון יאר 1887.

אז די צפון־אמעריקאנישע אינדיאנער זענען די קינדער פון די צען פארלוירענע שבטים, און די דאזיגע מיינונג האט אזוי באאיינפלוסט דעם האלענדיש־אידישען פילאזאף, אז ער האט אונטערגענומען, אין איינקלאנג מיט זיינע משיח־געדאנקען, די ארבייט צו באקומען די ערלויבניש, אז די אידען זאלען זיך מעגען צוריקקערען און באזעצען זיך אין ענגלאנד, איינע פון יענע אייראפייאישע לענדער, פון וואנען די אידען זענען געוועזען פארטריבען, און וואו עס איז זיי ניט ערלויבט געוועזען צו וואוינען זינט דעם יאר 1291. ער האט עס אונטערגענומען, כדי די אידען זאלען אויף אזא אופן צושפרייט ווערען איבעראל.

דעם דאזיגען געדאנק האט ער בריייט און פיעלזייטיג ענטוויקעלט אין זיין ווערק ״די האפנונג פון ישראל״, א זאך וואס האט אים געשטעלט אין פארבינדונג מיט פיעלע ענגלישע טעאלאגען,, מיסטיקער, שטאאטסלייט, און גייסטליכע, און האט זיכער פיעל מיטגעווירקט אין דער שפעטערדיגער ערלויבניש פון אליווער קראמוועל׳ן פאר׳ן אידישען צוריקקער נאך ענגלאנד.

די אויבענדערמאנטע בראשורע, אין וועלכער מנשה בן ישראל האט ענטוויקעלט אי דעם משיח־געדאנק וועגען דעם, אז די אידען מוזען צוערשט צושפרייט ווערען איבער אלע וועלט־טיילען, און אי אז די אריגינעלע באפעלקערונג אויפ׳ן צפון־אמעריקאנישען קאנטינענט שטאמט פון אידען, האט ניט נאר ארויסגערופען א גרויסע דיסקוסיע אין ענגלאנד, נאר האט אויך באוועגט א געוויסע פערזאן (וועמענ׳ס נאמען עס איז ליידער פארלוירען געווארען, אבער וועלכער איז ווארשיינליך געוועזען א רייכער פראנצויזישער איד), אז ער זאל די זאך אויספארשען אויפ׳ן ארט. האבענדיג זיך אויסגעלערנט די אינדיאנער שפראכען און דיאלעקטען, כדי צו קענען זיך צוזאמענרעדען מיט זיי, האט ער געלעבט צווישען זיי א לענגערע צייט, אום צו באקענען זיך מיט זייער ארט לעבען און מנהגים. רעדענדיג זייער שפראך, אנגעטון אין זייערע קליידער, האט ער געלעבט צווישען זיי, דורכגעמאכט אלעס צוזאמען מיט זיי, און איבער א יאר צייט האט ער אזוי פארבראכט מיט די מיקמעקס און אנדערע שבטים, וועלכע האבען געוואוינט אין אקאדיען (קאנאדע האט זיך דאמאלס גערופען

מיט דעם נאָמען), און אין דער סביבה ארום דעם טייך סט. לאורענס, נאכגעפאָרשט דאָס לעבען פון די אנעידען ארום "לייק שעמפליין", און ענדליך האָט ער זיך איבערצייגט, אז עס איז ניטאָ קיין שום שייכות צווישען זיי און דאָס פאָלק ישראל, אז עס איז ניטא קיין שום פארוואנדשאפט אין וועלכען עס איז זין, צווישען דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג און די אידען, און ער איז צוריק אפגעפאָרען קיין פראנקרייך.

אן ענליכע ערצעהלונג געפינט מען אויך וועגען דעם אין א באריכט צו דער "טשווירטש אף סקאָטלענד" אָפּגעגעבען פון א גרופּע מיסיאנערען, וועלכע האָבען באריזט די אידישע ישובים אויף דער גאנצער וועלט ארום די ערשטע יאָרען פון'ם נייצענטען יארהונדערט. אינ'ם באריכט דערצעהלען זיי, אז אָנקומענדיג אין בולאָן, פראנקרייך, איז געקומען צו זיי א איד, א זעהר געבילדעטער און מיט גוטע מאנירען, וועלכער האָט גערעדט א פליסיגען ענגליש, און וועלכער האָט זיי דערצעהלט זיין געשיכטע:

"אריגינעל האָט ער געהאט א קליינעם פארמעגען, וואָס ער האָט אויסגעגעבען אויף זיינע פיעלע רייזעס אין די אינטערעסען פון זיינע ברידער. ער איז געפאָרען קיין צפון־אמעריקע, כדי צו אונטערזוכען די פראגע צי שטאמען די אינדיאנער ווירקליך פון די עשרת השבטים. א יאָר צייט האָט ער געלעבט צווישען זיי, ביז וואנען ער האָט זיך איבערצייגט נעגאטיוו. יעצט לעבט ער צוריקגעצויגען, און זאמעלט נייע מיטלען, כדי אונטערצונעמען נייע רייזעס, באזונדערס קיין ארץ ישראל".

דער גירוש פון די אידען אין פראנקרייך, וועלכער איז פאָרגעקומען אין 1394, ווען דער קעניג קארל דער זעקסטער האָט באפוילען, אז "צוליעב די פארברעכענס פון די אידען געגען דעם הייליגען גלויבען", פארבאָט ער זיי דארום צו וואוינען אין וועלכען עס איז טייל פון פראנקרייך, האָט אנגעהאלטען ארום דריי הונדערט יאָר, און פראנקרייך איז פאר דער צייט געוועזען "אידען־ריין", דאָך האָבען דאָרטען פאר יענער צייט געוואוינט א צאָל מאראנען און נייע־קריסטען, און צום סוף פונ'ם זיבעצנטען יארהונדערט זענען אונטער פראנקרייך אויך ארונטער די אידישע קהלות פון עלזאס־לאטרינגען.

ווען פראנקרייך האט קאלאניזירט קאנאדע, אדער די דאמאלס־דיגע "ניי־פראנקרייך", איז זי הויפטזעכליך פאראינטערעסירט געוועזען אינ'ם האנדעל, וואס איז אנגעגאנגען צווישען אלט און ניי־פראנקרייך, און צווישען די פארשידענע האנדעלס־עקספעדיציעס וואס פלעגען אפט קומען פון פראנקרייך, אנפירען געשעפטען און צוריקפארען, האבען זיך זיכער אויך געפונען אידען־מאראנען, פונקט ווי זיי האבען זיך ווארשיינליך אויך געפונען צווישען די יעזואיטען און מיסיאנערען, וועלכע פלעגען ארויסקומען קיין קאנאדע.

פראנקרייך איז אויך געהאלפען געווארען אין אירע קאלאניזאציאנס־פלענער פון אידישען קאפיטאל. פראנקרייך האט טאקע ניט גערדולדעט קיין אידען, ניט אלס קאלאניסטען און ניט אלס ארמיי־מענשען, אבער עס איז געוועזען דער איד אברהם גראדיס, וועלכער איז געשטאנען ביי דער הויפט־לייטונג פון א פראנצויזישער באנק, וועלכע האט אונטערשטיצט דעם פראנצויזישען קעניג מיט געלט, און אויך געגרינדעט אין יאר 1748 די "סאסייטי אף קענעדע", א האנדעלס־ארגאניזאציע אונטער דער אויפזיכט פון דער פראנצויזישער רעגיערונג, וועלכע האט אנגעפירט גרויסע געשעפטען אין קוויבעק, אזוי אז די רעגיערונג האט אנערקענט זיינע פיעלע דיענסטען, און איס און זיין פאמיליע באלוינט מיט פולע ציווילע רעכטען און ספעציעלע האנדעלס־פריוועלעגיעס..

אין זיין בוך "דער אמעריקאנער איד אלס פאטריאט, סאלדאט און בירגער", דערצעהלט סיימאן וואולף פאלגענדעס וועגען דער פאמיליע גראדיס:

"דוד גראדיס איז נאטוראליזירט געווארען אין באררדאו אינ'ם יאר 1731 (געשטארבען אין 1751), און נאך ארום דעם יאר 1696 האט ער געגרינדעט דאס גרויסע האנדעלס־הויז, וועלכעס האט געהאט קאמערציעלע פארבינדונגען מיט ענגלאנד, האלאנד, פאריז, דרום־פראנקרייך און די וועסט־אינדיעס. אינ'ם יאר 1715 האט דוד גראדיס ארויסגעהאלפען לואי דעם פערצענטען ארויסצוקומען פונ'ם פינאנציעלען קריזיס, באצאלענדיג א דראפט פאר 150,000 פראנק, וואס זיין האנדעלס־הויז האט אינדארסירט. אין 1724 זענען

זיינע געשעפטען אזוי אויסגעוואקסען, אז ער האט געעפענט אן אפּ־טיילונג אויפ׳ן אינזעל סט. דאמינגא, און די פראנצויזישע אמעריקע איז געווען צופריעדען מיט דער אונטערנעמונג. כאטש די אידען זענען ניט טאלערירט געווארען אין די פראנצויזישע קאלאניעס, האט די רעגיערונג פארקוקט זיין גלויבען און אפּשטאמונג, צוליעב דער גרויסער קאמערציעלער וויכטיגקייט. אזוי גרויס איז געוועזען דער רום פונ׳ם הויז דוד גראדיס, אז ווען זיין זון שמואל, וועלכער האט אנגעפירט די געשעפטען אין סט. פּיער, מארטיניק, איז דארטען געשטארבען אין 1732, איז ער באגראבען געווארען אינ׳ם גארטען פון דער ברודערשאפט ״דע לא טשאריטעי״, און אין די קלויסטערס האט מען מזכיר געוועזען זיין נשמה.

אין די מלחמות צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, וועלכע זענען פארגעקומען צוליעב ד׳עם באזיץ פון קאנאדע, האט אברהם, דוד גראדיס׳עס עלצטער זון ארויסגעוויזען אויסערגעווענליכע אקטיוויטעט, ער האט אויסגעשטאט שיפען נאך קאנאדע, און אין 1748 האט ער ארגאניזירט די ״סאסייטי אף קענעדע״, אונטער דער אויפזיכט פון דער רעגיערונג. כדי אויסצופרובירען די מעגליכקייטען פונ׳ם לאנד, און האט אויך אזא אופן נאך מער פארגרעסערט זיין האנדעלס־אקטי־וויטעט. מען האט אים אנפארטרויט וויכטיגע האנדעלס מיסיעס, און זיינע שיפען האבען געפירט וויכטיגע משאות, ווי מיליטערישע נויטווענדיגקייטען, געווער א. ד. ג., און אלעס אויף די הוצאות פון דער פירמע. ער האט אפילו אין קוויבעק אויסגעבויט מאגאזינען, און ערשט שפעטער האט אים די רעגיערונג באצאלט פאר דעם.

אין 1758 האבען זייערע געשעפטען מיט די פראנצויזישע קא־לאניעס אליין באטראפען די סומע פון 2,369,326 פראנק. אינ׳ם פאל־גענדען יאר, זענען זיי באאויפטראגט געווארען צו צושטעלען קיין קא־נאדע 4500 טאן סחורה און אמוניציע פאר די פראנצויזישע טרופען. צו ערפילען די אויפגאבע זענען גענוצט געווארען צוועלף שיפען. פון זיי אכט אייגענע, און פונ׳ם יאר 1759 ביז 1763, ווען קאנאדע האט אויפגעהערט צו זיין אין פראנצויזישען באזיץ, האט דער עקס־פארט באטראפען ניין מיליאן פראנק.

אין פארלויף פונ'ם קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך צו־ליעב קאנאדע, האט די פירמע גראדים אהין געשיקט פיעלע שווער־אנגעלאדענע שיפען, וואס די רעגיערונג האט באשטעלט כאטש די לעצטע איז זיי שולדיג געווען מיליאנען.

פראנקרייך איז פארארעמט געווען פון די פיעלע מלחמות, און האט ניט געהאט קיינע מיטלען, אבער דאך האבען זיי ניט פארלוירען דעם צוטרויען צו פראנקרייך.

עס איז באמת געווען א טאט פון גוטהערציגקייט און פאטריא־טיזם פון זייער זייט אויסצוקויפען מיט געלט די פראנצויזישע גע־פאנגענע. אברהם גראדים האט באפולמעכטיגט זיינעם אן איינפלוס־רייכען געשעפטס־פריינט אין לאנדאן צו באזארגען די ארמיי קאפי־טאנען און קאמאנדירען, געפאנגענע אין ענגלאנד, מיט אלעם נויטי־גען, און צו פארלייכטערען זייער גורל און לאגע.

פאר דער טאט לטובת פראנקרייך, האבען ער און זיין פאמיליע באקומען אויסערגעוועהנליכע פריוועלעגיעס און דער רעגיערונגס־מיניסטער האט צו דער פירמע גראדים און קא. געשריבען פאלגענדען בריעף:

''איך האב עס באטראכט אלס מיין חוב צו דערמאנען זיין מאי־עסטעט, אז אייער האנדלונג איז געווען בײדע זאכען איבערגע־געבען און ניט זעלבסטזיכטיג, פאר'ן וואוילזיין און דיענסט פונ'ם שטאאט ביי אלע געלעגענהייטען און אונטער אלע אומשטענדען. זיין מאיעסטעט האט מיר באפוילען אויסצודריקען אייך זיין טיעפע צו־פריעדענהייט און אנערקענונג''.

(ענליכעס וועגען דער פאמיליע גראדים ווערט אויך דערצעהלט אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאפעדיע באנד 6 אונטערן פאמיליען־נאמען ''גראדים'').

פארט פרעדעריקס (יעצט פענאקוויד אינ'ם אמעריקאנער שטאאט מעין) איז אויסגעבויט געווארען אינ'ם יאר 1729 אלס אן ענגלישער־פארפאסטען, כדי צו קענען באשיצען די דארטיגע צוואוארפענע און צושפרייטע ''סעטלערס'' פון פראנצויזישע און אינדיאנישע אנפאר־לען. דער קאמאנדיר איז דאמאלס דארטען געווען דער קאלאנעל

דייוויד דאַנבאַר, און אין די מאַטעריאַלען פון דער אַמעריקאַניש־אידישער היסטאָרישער געזעלשאַפט (באַנד 26) ווערט געבראַכט פאָל־גענדער בריעף, וואָס דער קאָמאַנדיר האָט איינמאָל אָפּגעשיקט:

"פרעדעריקס פאָרט אויגוסט 25, 1732.

. . . . דער קליינער צוגאַב צו דער פּאַרטיע פון גאָווערנאָר פיליפּ'ס רעגימענט, וואָס איז מיר פאַרשפּראָכען געוואָרען פון קאָלאָ־נעל אַרמסטראָנג דעם לעצטען אַפּריל, איז נאָך ניט אָנגעקומען, און אַזוי ווי זיי זענען אַהער קאָמאַנדירט געוואָרען פון קאַנסאָ, איז מעג־ליך, אַז זיי זענען פאַרהאַלטען געוואָרען צוליעב דעם באַריכט איבער־גענומען פון זעקס פראַנצויזישע קריעגער אין לואיסבורג, אויפ'ן אינזעל פון קייפּ ברעטאָן, אַז עס זענען פאַראַן פיעלע אידען צו באַ־זעצען דעם אינזעל סט. דזשאָהנס אינ'ם "בעי ווערטע", וואָס איז אויף יענער זייט ביים סוף פונ'ם "בעי אָף פאַנדי", וואו עס איז שוין באַזעצט מיט פראַנצויזען וואָס ווועלען צוהעלפען דעם דאָזיגען נעפּלאַנטען ישוב פון סט. דזשאָהנ'ס, און אויסהאַלטען זיי מיט ברויט, קאָרן, בהמות, אויב זיי וועלען ניט געשטערט ווערען אין דעם."

זיכער איז, אַז די גאַנצע געשיכטע איז נאָר אַ לעגענדע און ניט מער. ליע א. פרידמאַן, וועלכער האָט פאַרעפענטליכט דעם דאָזיגען בריעף (דאָרטען — באַנד 26) באַמערקט אויף דערביי, אַז זיינע אונ־טערזוכונגען האָבען אים ניט געבראַכט אויף קיין שפּור וואָס זאָל באַשטעטיגען וועגען אַ פּלאַן פון אידישער קאָלאָניזאַציע, און אַז די גאַנצע זאַך איז געוועזען ניט מער ווי אַ פּוסטער קלאַנג.

ווען די אידען זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון שפּאַניען, האָבען זיך פיעלע פון זיי באַזעצט אין אַזעלכע אייראָפּייאישע לענדער ווי האָלאַנד, און אין פאַרשיעדענע טיילען פונ'ם אָריענט, אָבער אַנ־דערע האָבען דורכ'ן לאַנגען וואַנדערונגס־וועג מיט יאָרען שפּעטער, אויך דערגרייכט די נייע וועלט אין דרום און צפון אַמעריקע. פיעלע פון דיעזע אַרויסגעטריבענע ספרדישע אידען האָבען שפּעטער געשאַפען בליענדע אידישע קהלות אין סורינאַם (די האָלענדישע גויאַנאַ), באַרבאַדאָס, דזשעמייקאַ, בראַזיל, און פיעלע אַנדערע פּלעצער, אייג־געשלאָסען ניו אַמסטערדאַם, יענער היינטיגער וויכטיגער טייל פון

די פּראווינציגטע שטאאטען, וואָס איז נאָך דאמאָלס געוועזען א האָלענדישע קאָלאָניע. איבעראל האָבען זיך די דאָזיגע ספרדישע אידישע קהלות צובליט, און זייערע מיטגליעדער האָבען ענטוויקעלט א וויכטיגען און גרויסען האנדעל, אי אן אינערליכען און אי אן אויסערליכען, א זאך וואָס האָט זיי אויך געבראכט אין בארירונג מיט דער דאמאָלסריגער פראנצויזישער קאנאדע. עס פלעגען דארום אָפט קומען קיין קאנאדע צוליעב האנדעלס־צוועקען די אידישע הענדלער און סוחרים פון די פארשיעדענסטע ערטער, וועלכע פלעגען זיך דאָ פארזוימען א לענגערע אָדער קורצערע צייט, און פון וועלכע מאנכע האָבען ווארשיינליך קאנאדע אויך געמאכט פאר זייער וואוין־אָרט ארום די לעצטע יאָרען פון דעם פראנצויזישען רעזשים. צווישען די לעצטע האָט א באזונדערן וויכטיגען פלאץ פארנומען די בארימטע פאמיליע פרענקס, וועלכע האָט געשפּיעלט א גרויסע ראָליע אי אין ענגלאנד און אי אין אמעריקע.

דער הויפּט־האנדעל אין קאנאדע איז געוועזען דער רייכער פוטער־האנדעל, וואָס איז צו יענער צייט אָנגעפירט געוואָרען הויפּטזעכליך מיט די אינדיאנער. ניו אמסטערדאם האָט שוין צו יענער צייט געהייסען ניו יארק און איז געוועזען אן ענגלישע קאָלאָניע, און ענגלאנד׳ס הערשאפט אויפ׳ן צפון אמעריקאנישען קאָנטינענט האָט זיך געהאלטען אין איין אויסשפּרייטען. די ענגלישע ״האָדסאָנ׳ס בעי קאָמפּאניע״, וועלכע האָט כמעט קאָנטראלירט דעם גאנצען פוטער־האנדעל האָט אויך געהאט צווישען זיך א צאָל אידישע מיטגליעדער, באזונדערס די פאמיליע פרענקס, וועלכע איז געוועזען איינע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס אין פילאדעלפיע (דוד פרענקס געלעבט פון 1720 ביז 1793), און די דאָזיגע אידישע פוטער־הענדלער פון די ענגלישע קאָלאָניעס אין אמעריקע זענען אפט געקומען קיין קאנאדע צוליעב האנדעלס־צוועקען, צוליעב דעם האנדעל וועלכען זיי האָבען אָנגעפירט מיט די פראנצויזישע־קאנאדער, די ווייסע ״פרענטש קענעדיענס״ און די רויט־הויטיגע אינדיאנער, סיי אין דעם מזרח׳דיגען טייל פון לאנד, וואו מאָנטרעאל איז געוועזען דער הויפּט־צענטר, און סיי אין די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, וועלכע זענען שוין געוועזען ענגליש צו יענער צייט.

אין יאָר 1738 האָט אויך פּאַסירט אַן אינטערעסאַנטער פּאַל, וועגן וועלכען עס ווערט דערצעהלט אין אַ דאָקומענט, וואָס איז פּאַרעפּענטליכט געוואָרען אין ״רעפּאָרט אַן קענעדיען אַרקייווס — 1886״. אין יענעם יאָר איז קיין קוויבעק אָנגעקומען אַ אידישע מיידעל אסתר ברענדיו, פאַרשטעלט אַלס אַ בחור, און בלויז דורך אַ צופאַל האָט מען עס אויסגעפונען. אלס רעזולטאַט פון דער דאָזיגער ענטדעקונג איז זי אַרעסטירט געוואָרען, און אָפּגעפירט געוואָרען אין שפּיטאַל, פון וואַנען מען האָט איר שפּעטער באַפרייט. ווי דער דאָ־קומענט גיט איבער האָט פאָלגענדעס פּאַסירט:

מר. האָקאָורט, וועלכער האָט געהאַט די השגחה איבער איר האָט געשריבען צום מיניסטער אין פראַנקרייך פאַר אינפאָרמאַציעס, פאַר־לאַנגענדיג אינסטרוקציעס וואָס צו טון מיט איר, ווייל, האָט מר. האָקאָורט געשריבען, ״זייט זי איז אָנגעקומען קיין קוויבעק איז איר אויפפירונג זעהר אַ מאָדנע, זי לעבט אָפּגעזונדערט און קומט זיך ניט מיט קיינעם צונויף, ווייזט אַרויס אַ חשק באַקערט צו ווערען צום קאַטוילעציזם, אָבער זי האָט מורא פאַר איר משפחה, וועלכע דאַרף אָנקומען קיין קוויבעק.״

אינ׳ם זעלבען דאָקומענט איז אָפּגעדרוקט די פאָלגענדע דעקלאַראַ־ציע, וואָס אסתר ברענדיו האָט געמאַכט דעם 15־טען סעפּטעמבער, 1738:

״היינטיגען טאָג איז ערשיענען אסתר ברענדיו, צוואַנציג יאָר אַלט, פאַר דער אונטערגעשריבענער קאָמיסיע. זי איז אויפגעשטיגען אויף אַ שיף אין לאַ ראָשעל אַלס אַ פּאַסאַזשיר אָנגעטון אין בחור׳שע קליידער, אונטער דעם נאָמען דזשאַק לאַ פאַרק, אויף דער שיף ״סט. מישעל״ מיט סיעור דע סאַלאַבערי אַלס קאָמאַנדיר. זי האָט ער־קלערט, אַז איר נאָמען איז אסתר ברענדיו, די טאָכטער פון דוד ברענדיו, אַ אידישער סוחר פון סט. עספּרי, אין דעם באַצירק דעקס, לעבען בעיאָן, און אַז זי איז פון דער אידישער רעליגיע: אַז מיט פינף יאָר צוריק האָבען אירע עלטערען איר אַרויפגעזעצט אויף דער האָלענ־דישער שיף ״קעפּטיין דזשיאַפּרעי״, כדי צו שיקען איר קיין אַמסטער־דאַם צו איינער פון אירע מומעס און אַ ברודער אירען; אַז די שיף

איז פארלוירען געגאנגען ארום די זאמדען ביי בעיאן, אין אפריל אדער מאי 1733, אָבער גליקליכערווייז האָט איר איינער פון דער מאנשאפט געראטעוועט, און זי איז שפעטער אויפגענומען געוואָרען פון דער אלמנה קעטערין טשוריאו, וועלכע וואוינט אין ביאריס. צוויי וואָכען שפעטער איז זי אוועק קיין בארדאו, פארשטעלט אלס מאן, פון וואנען זי איז אָפגעפאָרען אונטער'ן נאָמען פיער מאנסיעט מיט א שיף, קאמאנדירט פון קאפיטאן בערנארד, און איז געגאנגען קיין נאנטעס. זי איז צוריקגעקומען מיט דערזעלבער שיף קיין בארדאו, און אויפ'ן זעלבען אופן איז זי שפעטער ווידער אָפגעפאָרען אויף א שפאנישער שיף "קעפטיין אנטאניא" קיין נאנטעס. אָנקומענדיג אהין איז זי אוועק קיין רענעס, וואו זי האָט זיך געשטעלט ארבייטען אלס א בחור ביים שניידער אויגוסטין, און איז דאָרטען געבליבען זעקס חדשים. פון רענעס איז זי שפעטער אָפגעפאָרען קיין קליסא, וואו זי איז אָנגעקומען אלס א דיענער אין א רעקאלעטען-מאָנאסטיר, פון וואנען זי איז דריי חדשים שפעטער אוועק אָן א שום ווארנונג קיין סט. מאלא, וואו זי האָט געפונען שוץ אינ'ם הויז פון א בעקער מיט'ן נאָמען סקרואן. פון דאָרטען איז זי אוועק קיין וויטר, וואו זי האָט באקומען א פלאץ ביי סח. דע לאשאפעל, אן עקס-אינפאנטעריע קאַ-פיטאן, אָבער זי האָט געמוזט אוועק פון אים צוליעב איר געזונט, ניט קענענדיג אכטונג געבען אויף אים, ווייל ער איז שטענדיג געווען קראנק. צוריקקערענדיג זיך קיין נאנטעס, איז זי ארום א מייל פון נואזעל אָנגענומען געוואָרען אלס א גנב, און מען האָט איר איינגע-זעצט אין תפיסה, אָבער 24 שעה שפעטער איז זי באפרייט געוואָרען, ווייל מען האָט אויסגעפונען דעם געמאכטען טעות. זי איז דאן אוועק קיין לא ראשעל, און אונטער'ן נאָמען דזשאק לא פארק, איז זי ארויף אלס פאסאזשיר אויף דער שיף "סט. מישעל".

"נאָך דער דעקלאראציע איז פון איר פארלאנגט געוואָרען אן ערקלערונג וועגען דעם, וואָרום זי האָט פאר פינף יאָר צייט פארבאָרגען איר געשלעכט, אויף וועלכען זי האָט געענטפערט: אז ווען זי איז אנטלאָפען פון דער צובראָכענער שיף און איז אָנגעקומען קיין בעיאָן אינ'ם הויז פון קעטרין טשוריאו, ווי אויבען דערמאָנט, האָט איר די לעצטע געצוואונגען צו עסען חזיר און אנדערע טריפה-פלייש, און

זי האָט דאמאָלס באשלאָסען קיינמאָל מער ניט זיך צוריק צוקערען צו איר פאָטער און מוטער, און צו קענען געניסען פון דער זעלבער פריי־הייט ווי די קריסטען.

צוזאמענגעשטעלט און אונטערגעשריבען
ווארין״.

אויף דעם דאָזיגען צוגעשיקטען באריכט, דערצעהלט ווייטער דער דאָקומענט איז שפעטער אָנגעקומען אן ענטפער פונ׳ם פראנצויזישען מיניסטעריום:

״איך וויים ניט צו איך זאָל אין גאנצען גלויבען די ערקלערונג פון אסתר ברענדיו וועלכע איז לעצטען יאָר אָפגעפאָרען קיין קאנאדע, פארשטעלט אלס בחור, אויף דער שיף ״סט. מישעל״, און באהויפ־טעט אז זי איז א אידין; ווי די זאך זאָל אָבער ניט זיין, בין איך איינ־שטימיג מיט אייער האנדלונג, וואָס איר האָט איר אריינגעגעבען אין דעם קוויבעקער ״דזשענעראַל האָספיטאל״, און וועל זיין זעהר צו־פריעדען צו הערען וועגען איר שמד׳ען זיך...״

דעם 27־טען סעפּטעמבער 1739, האָט מר. האקאורט מיטגעטיילט דעם מיניסטער, אז עס איז אויסגעפונען געוואָרען, אז אסתר ברענדיו איז דאָס אונגעזעצליכע קינד פון דוד ברענדיו, אז איר אויפפירונג איז זעהר א שלעכטע, איר כאראקטער לייכטזיניג, און אז מען קען גאָר ניט טון מיט איר נאָר איר צוריקשיקען, און אז ער שיקט איר צוריק מיט דער שיף ״לעקאָמעט דע מעטינאן״.

די קאנאדער רעגירונגס־דאָקומענטען דערצעהלען מער ניט וועגען דער געשיכטע, און מיט דעם ווייזט אוים האָט זיך געענדיגט דער דאָזיגער אינטערעסאנטער עפּיזאָד.

נאָך אלזאָ אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים זענען פיעלע מאָל איינצעלנע אידען געקומען אין בארירונג מיט קאנאדע, כאָטש קיין שטענדיגער אידישער ישוב איז דערווייל דאָ נאָך ניט געוועזען, דאָס לעצטע איז ערשט געקומען מיט׳ן ענגלישען רעזשים, ווען קאנאדע איז אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם אכצענטען יארהונדערט איבער־געגאנגען אונטער ענגלישער הערשאפט. צוזאמען מיט׳ן טויש פונ׳ם

רעגיערונגס־רעזשים איז אויך געקומען דער אנהויב פונ׳ם ארגאניזיר־טען קאנאדיש־אידישען ישוב, די באזעצונג פון אידען אין יענעם לאנד, מיט וועלכען איינצעלנע אידען זענען נאך געקומען אין בארירונג ווען עס איז געוועזען ״ניי־פראנקרייך״.

אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים האבען מיר פאר אונז דעם איינצעלנעם צופעליגען אידען, וואס האט נאך זיך קיינע שפורען און קיין ירושה ניט געלאזען פאר דער צוקונפט, פאר די צוקופטיגע דורות, ערשט מיט׳ן ענגלישען רעזשים זענען פארזייט געווארען די ערשטע זריעות ניט נאר פון א שטענדיגען אידישען ישוב, נאר אויך פון ארגאניזירטען ישוב, צוגעפאסט צו די באגריפען און ארגאני־זאציאנס פארמען פון יענער צייט, און מיט דעם דאזיגען פארזוך פון אויפבויען א שטענדיגען אידישען ישוב, הויבט זיך פאקטיש אן די געשיכטע פון אידען אין קאנאדע.

דאס צווייטע קאפיטעל

די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה.

די ערשטע אידישע שטענדיגע איינוואוינער, — אהרן הארט, — טהרי ריוועדם, — די אידישע ארמיי־מענשען און סוחרים, די קאנגרעגיישאן ״שארית ישראל״, — די ערשטע אידישע שול און בית עלמין, — מאנכע תקנות פון דער ספרדישער קהלה, — דער ערשטער רב.

די ענטדעקונג, באזעצונג און ענטוויקלונג פון דער נייער וועלט איז ענג פארבונדען געוועזען מיט דעם אלזייטיגען לעבען פון די איירא‌פייאישע מלוכות און לענדער, און די באציהונגען צווישען די לעצטע, די אפטע מלחמות צווישען די מלוכות און די פריעדענס־באדינגונגען האבען אויך געלעגט זייער שטעמפעל אויף דער ענטוויק־לונג פון די קאלאניעס אין דער נייער וועלט.

האלאנד, שפאניען, פראנקרייך, ענגלאנד — אלע האבען געזוכט זיך צו פארפעסטיגען וואס שטארקער אין דער נייער וועלט, וואס מער מאכט צו באקומען דורך אויסשפרייטען די הערשאפט איבער אלץ גרעסערע טעריטאריעס, און פונקט ווי די פארשיעדענארטיגקייט פון די אינטערעסען האט אין דער אלטער וועלט געבראכט צו אפטע קאנפליקטען און מלחמות צווישען זיי, איז אויך דער פאל געוועזען אין דער נייער וועלט, וואו די פארשיעדענע קאלאניאלע אינטערעסען (אפטמאל אויך צוליעב די סכסוכים אין די מוטערלענדער) האבען ארויסגערופען אפטע צוזאמענשטויסען און קריגערייען.

פראנקרייך און ענגלאנד זענען געוועזען די אויסשטעהענדסטע קאלאניאלע מלוכות, וועלכע האבען פאר פיעלע הונדערטער יארען גע־זוכט צו באקומען די אויבערהערשאפט אין אמעריקע, און די גרענעץ־פונקטען צווישען די אמעריקאניש־ענגלישע קאלאניעס און ״נײ־פראנקרייך״ (קאנאדע) זענען געוועזען די סצענעס פון אפטע בלו־

טיגע צוזאמענשטויסען און מלחמות, וועלכע האבען זיך ענדליך גע־ענדיגט מיט דעם, וואס אויך "ניי־פראנקרייך" איז אריבער אין ענג־לישען באזיץ.

די אפטע פראנצויזיש־ענגלישע צוזאמענשטויסען וועלכע זענען פארגעקומען אין די פיעלע יארען, האבען זיך אין אנהויב פונ'ם אכ־צענטען יארהונדערט געהאט פארענדיגט מיט דעם "פריעדען פון אוטרעכט" אין 1713, לויט וועלכען ענגלאנד'ס רעכט איז אנער־קענט געווארען איבער אקאדיען, "ניופאונדלענד", און די געגענדען ארום "האדסאן בעי", ביי פראנקרייך וויעדער זענען געבליבען קאנאדע, קייפ ברעטאן און נאך עטליכע פלעצער. עטליכע צענדליג יאר האט אנגעהאלטען דער דאזיגער שלום, ביז וואנען עס איז גע־קומען צו א וויטערדיגען צוזאמענשטויס צווישען די אמעריקאנער־ענגלישע קאלאניעס מיט זייער פיעל־מיליאנענדיגער באפעלקערונג און די פראנצויזישע קאנאדע מיט אירע קוים זעכציג טויזענט איינ־וואוינער.

אין יאר 1756 איז אין איראפע אויסגעבראכען די זיעבען יאה־ריגע קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, א זאך וואס איז אויך אריבערגעטראגען געווארען אין די קאלאניעס, און ענגלאנד האט דאמאלס באשלאסען צו מאכען א סוף צו דער פראנצויזישער הער־שאפט אין קאנאדע.

אן ענערגישען קריעג האט ענגלאנד מיט דער הילף פון אירע אמעריקאנער קאלאניעס געפירט געגען דער פראנצויזישער קאנאדע, און טראץ די ערשטע מיספערפאלגען האט זי דאך אירע ציעלען שפע־טער דורכגעפירט. ווען דעם ענגלישען גענעראל וואולף איז געלונגען דעם 13־טען סעפטעמבער, 1759, צו פארנעמען קוויבעק, א יאר שפעטער, סעפטעמבער דעם אכטען, 1760, איז אויך מאנטרעאל פארנומען געווארען, און פון דאמאלס אן איז גאנץ קאנאדע געווארען ענגליש, א זאך וואס איז שפעטער אויך געווארען א טייל פון דעם ווערסאילער פריעדענס־אפמאך אין 1763.

ענגלאנד האט טריאומפירט, און מיט איר נצחון האבען זיך אויך געפרייט די אמעריקאנער אידען. אין די ארכיוון פון דער פענסיל־

וויניער היסטארישער געזעלשאפט איז פאראן א קאפיע פון א תפלה, וואס איז געזאגט געווארען ביי א ספעציעלער גאטעס־דיענסט, איינגעארדענט צוליעב דעם צוועק אין דער שול ״שארית ישראל״, ניו יארק. ענגלאנד האט צו יענער צייט ארויסגעגעבען א פראקלאמאציע, אין וועלכער די איינוואוינער זענען אויפגעפאדערט געווארען איינצוארדנען אן אלגעמיינעם דאנק־טאג פאר דעם, וואס קאנאדע איז אריבער צו גרויס־בריטאניען, און אין צוזאמענהאנג מיט דער דאזיגער אלגעמיינער פראקלאמירונג איז די באטרעפענדע גאטעס־דיענסט פארגעקומען דעם 23־טען אקטאבער, 1760.

מיט דעם אנקומען פון די ענגלישע גענעראלען, וואולף, האי, אמהוירסט, און זייערע ארמייען זענען אנגעקומען די אידען, וועלכע האבען שפעטער געלעגט דעם גרונדשטיין פאר׳ן שטענדיגען קאנאדיש אידישען ישוב.

ווען לארד דזשעפרי אמהוירסט, וועלכער האט קאמאנדירט מיט די ענגלישע טרופען אין אמעריקע, האט מארשירט דורכ׳ן סט. לאי־רענס געגענט מיט זיין אינוואזיאנס־ארמיי צו אטאקירען מאנטרעאל, איז אין זיין שטאב אויך געוועזען אלס קאמיסאר־אפיצער דער איד אהרן הארט, און ווען מאנטרעאל האט קאפיטולירט און גענעראל אמהוירסט האט זיעגרייך אריינגעריטען דורך די אלטע שטאדט־טוירען אין שטאדט, איז ביי זיין זייט אויך געוועזען קאמיסאר הארט.

אהרן הארט איז געוועזען א געבירטיגער פון לאנדאן, ענגלאנד, (געבוירען אין 1724), שפעטער האט ער געוואוינט אין ניו יארק, פון וואנען ער איז ארום 1759־1760 אנגעקומען מיט אמהוירסט׳ס ארמיי אין קאנאדע, און איז שוין פארבליבען א קאנאדער תושב אויף שטענדיג. נאכדעם ווי מאנטרעאל איז געוועזען פארנומען האט ער זיך אנגעשלאסען אין גענעראל האלדימאנד׳ס ארמיי, וואס האט צו יענ׳ר צייט באלאגערט טהרי ריווערס, און ווען די שטאדט איז פארנומען געווארען מיט גאנץ קאנאדע, האט זיך אהרן הארט דאר־טען באזעצט. טהרי ריווערס, אט דער גאנץ מיטעלמעסינער שטאדט אין דער פראווינץ קוויבעק, איז אויסגעקומען דער כבוד צו האבען דעם ערשטען שטענדיגען אידישען ״סעטלער״ און פון יענער

פאמיליע, וועלכע האט שפעטער געשפיעלט אזא באדייטענדע ראָליע אינ׳ם קאנאדיש־אידישען לעבען, ווי אויך אינ׳ם קאמף פאר אידיש־רעליגיעזער גלייכבארעכטיגונג.

אהרן הארט — געבוירען אין לאָנדאָן אין 1724, געשטארבען אין טהרי ריווערס אין 1800.

קאנאדע, וועלכע איז נאָך דאמאָלס געוועזען הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, איז אין פיעלע הינזיכטען ענליך געוועזען צו דער אייראפייאישער פעאדאלער ארדנונג אין אלעם וואָס עס האָט א שייכות געהאט צו לאנד באזיץ. א גרויסע צאָל לענדערייען האָבען

געהערט צו פריצים, צו יענעם קלאס וואס ווערט געוועהנליך באצייכענט אלס "סקווייער" קלאס,, אין קאנאדע זענען זיי באקאנט געווען אלס סעיניארען, און אלס אזעלכער איז שפעטער אויך געוועזען אהרן הארט, זייענדיג סעיניאר פון ביקאנקאור.,. און קאנטראלירענדיג א גאנצע רייע פון גיטער, און איז שפעטער פאררעכענט געווארען אלס דער רייכסטער גוטס-באזיצער אינ׳ם גאנצען בריטישען רייך. זיין שטעלונג אין דער דאמאלסדיגער געזעלשאפט, זיין רייכטום, און בכלל זיין האלטונג האט אים באליעבט געמאכט צווישען אלעמען, צווישען די ציווילע פראנצויזישע און ענגלישע קרייזען, פונקט אזוי ווי צווישען די רעגיערונגס און ארמיי קרייזען, מיט וועלכע ער איז געווען ענג פארבונדען, און ווען עדווארד, דער דיוק אף קענט (קעניגין וויקטאריא׳ס פאטער) האט אלס קאמאנדיר פון דער ארמיי אין קוויבעק באזוכט אין 1796 די שטאדט טהרי ריווערס, איז ער געוועזען אהרן הארט׳ס גאסט, וועלכער האט אים אויפגענומען און אונטערהאלטען ווי עס פאסט פאר א קעניגליכען גאסט.

די ענגליש-אידישע ענציקלאפעדיע רעדענדיג וועגען דער געשיכטע פון די אידען אין אמעריקע דערצעהלט, אז ווען דער קאמאנדיר פון די בריטישע און קאלאניאלע ארמייען, עדווארד ברעדדאק, האט אין 1755 אונטערגענומען זיין עקספעדיציע געגען קאנאדע, איז אין זיין ארמיי געוועזען א צאל אידישע סאלדאטען, וועלכע זענען דארטען שפעטער פארבליבען אלס "סעטלערס", און האבען זיך אויך באטייליגט אין די שפעטערדיגע פארשיעדענע צוזאמענשטויסען מיט די אינדיאנער. עס זענען אויך געוועזען עטליכע אידען אין וואשינגטאנ׳ס ארמיי, ווען ער איז אינ׳ם יאר 1754 אריבער די אלעגהאנער בערג, וועלכע זענען דארום געקומען אין באריהרונג מיט קאנאדע און שפעטער ווען די אמעריקאנער רעוואלוציע געגען ענגלאנד איז פארגעקומען, זענען די אידען, וואס האבען געוואוינט אין אמעריקע, געוועזען פונקט אזוי צוטיילט ווי די אנדערע טיילען פון דער באפעלקערונג, און מאנכע זענען געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, אויסקלייבענדיג בעסער די אויסוואנדערונג קיין קאנאדע צוזאמען מיט די אנדערע לאיאליסטען, איידער צו בלייבען אונטער דער ענגלישער סרוין.

מיט דער ארײנדרינגונג פון די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע איז דארום פארבונדען דער אנהויב פונ׳ם פערמאנענטען אידישען ישוב, און אין די קומענדע עטליכע יאָר האָבען זיך אין קאנאדע באַזעצט חוץ דער הארט פאמיליע אויך א גאנצע רייע פון אנדערע אידישע פאמיליעס, אזוי האָבען זיך אויך נאָכ׳ן בריטישען זיעג באזעצט אין מאָנטרעאל די אידישע פאמיליעס — לאזארוס דייוויד, אוריאל מאָרעסקאָ, אברהם פרענקס, ליוואי סאלאמאָנס, יחזקאל סאַלאמאנס, מעניועל גאָמעז, סיימאן ליוואי, און פערנאנדעז דע פאָנסעקא, שפעטער צו זענען צו זיי אויך צוגעקומען די פאמיליעס חננאל גארשיא, דוד סיילסבי פרענקס, עמנואל דע קארדאווא, יצחק מיראנדא, יעקב דע מאורערא, ענדריו העיז, יצחק יהודה, אוריה יהודה (אהרן הארט׳ס פרוי דאָראטעא יהודה איז געווען פון דערזעלבער יהודה פאמיליע) און אנדערע.

דאָס זענען אלץ געווען ספרדיש־אידישע פאמיליעס פון שפאַנישער אָדער פארטוגעזישער אָפשטאמונג, וועלכע האָבען געלעבט אין ענגלאנד אָדער אירע קאָלאָניעס און זענען מערסטענס פארבונדען געווען מיט דער ארמיי און אירע פארשיעדענע צווייגען, אָדער זענען געווען רייכע סוחרים און הענדלער, וועגען זייער גוטען עקאָנאָמישען צושטאנד ווערט באשטעטיגט דורך די פארשיעדענע רעקאָרדען וועלכע זענען פארבליבען אין די ארכיוועז. אזוי איז לאזאַרוס דייוויד, למשל, שוין געווען אין 1767 א גרויסער אייגענטימער פון "ריעל עסטייט" אין דער שטאָדט מאָנטרעאל (לאזארוס דייוויד, געבוירען אין סוואנסיע, וויילס, אין 1734, האָט זיך באזעצט אין מאָנטרעאל אין יאָר 1763) און איז געווען זעהר טעטיג אין שטאָדטישע אנגעלעגענהייטען, די יהודה׳ס ווידער זענען געווען רייכע סוחרים, גארשיא, דע קאָרדאווא און יצחק מיראנדא זענען געווען פארבונדען מיט דער ארמיי.

די מערסטע פאמיליעס וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט באַזעצט אין קאנאדע זענען ענג פארבונדען געווען מיט די פאמיליעס אין אמעריקע און אין ענגלאנד, און פיעלע פון זיי האָבען טאקע שפעטער אויך ארויסגערופען די איבעריגע מיטגליעדער פון זייערע

פאמיליעס קיין קאנאדע. אין עטליכע יאר האבען זיך שוין געהאט אנגעקליבען א גרעסערע צאל אידישע פאמיליעס אין דער שטאדט מאנטרעאל, אזוי אז זיי האבען געקענט גרינדען די ערשטע אידישע קהלה אדער "קאנגרעגיישאן" אין קאנאדע.

אין יאר 1768 איז פארגעקומען אין מאנטרעאל די ערשטע פאר־זאמלונג פון די דאזיגע ערשטע אידישע "סעטלערס" אין קאנאדע, און עס איז געגריינדעט געווארען די קאנגרעגיישאן "שארית ישראל", א נאמען וועלכער איז צו יענער צייט שטארק פאפולער געוועזען צווי־שען די שפאניש־פארטוגעזישע אידען אין אמעריקע, און מיט וועלכען נאמען זייערע מערסטע קהלות האבען זיך אנגערופען.

אין די ערשטע יארען פלעגט זיך די דאזיגע ספרדישע קהלה פארזאמלען אין א פריוואט צימער אויף סט. דזשיימס גאס, אין מאנטרעאל, וואו זיי האבען מתפלל געוועזען לויט'ן נוסח און לויט דער טראדיציע פון די ספרדים. אבער עטליכע יאר שפעטער, אין יאר 1777, האבען זיי אויסגעבויט די ערשטע שול אין קאנאדע. איי־נער פון די קהלה מיטגליעדער הוד דייוויד האט געשאנקען א שטי־קעל לאנד פאר דעם צוועק אויף דעם ארט, וואו די יעצטיגע מאנטרע־אלער גאסען סט. דזשיימס און נאטר דיים קומען זיך צוזאמען, און דארטען איז אויפגעשטעלט געווארען דער ערשטער מקום קדוש פון דער ערשטער אידישער קהלה אין קאנאדע, די שפאניש־פארטוגעזישע שול, וועלכע עקזיסטירט נאך ביז היינטיגען טאג.

"דאס איז געוועזען", דערצעהלט די באטרעפענדע קהלה אין א פאמפלעט ארויסגעגעבען אין יאר 1918 לכבוד דער 150־סטער יערלי־כער פייערונג פון דער קאנגרעגיישאן, — "א נידעריג געבויטער בנין פון שטיין מיט א הויכען רויטען דאך, און מיט א הויכען ווייס־גע־קאלכטען פארקאן ארומגערינגעלט. זי איז געשטאנען אויף נאטר דיים גאס, דארטען וואו זי קומט זיך צוזאמען מיט סט. דזשיימס, און מען האט אהין געקענט צוקומען פון ביידע גאסען. א טאפעל אויפגעשטעלט פון דער נומיזמאטישער און אנטיקווארער געזעלשאפט, באצייכענט יעצט דאס ארט פון דער שול. אינ'ם ווינקעלשטיין פון דער געביידע זענען אריינגעלעגט געווארען עטליכע מטבעות, וועלכע די

ספרדים האָבען געהאט מיטגעבראכט מיט זיך פון שפאניען און פאר־טוגאל, אויך האט מען אריינגעלעגט עטליכע מעשענע פלאטען, אויף וועלכע עס זענען געוועזען אויסגעקריצט די נעמען פון מאנכע פון די גריינדער. יארען שפעטער האט מען עס אריבערגעלעגט אינ'ם גרונד־שטיין פון דעם שול־בנין אויף שענעוויל גאס, און לעצטענס ווען די ספרדישע קאָנגרעגיישאן האט אויסגעבויט די נייע שול אויף סטענלי גאס, און עס איז איבערגעלעגט געוואָרען אינ'ם דאָרטיגען אבן היסוד, האט מען נאָך געקענט איבערלעזען פיעלע נעמען פון די אריגינעלע פלאטען פון 1777, ווי ענדריו העיז און זיין פרוי אביגיל דייוויד, די טאכטער פון לאזארוס דייוויד".

צו יענער צייט, אין 1775, איז פון זיי געקויפט געוואָרען א שטיקעל לאנד פאר א אידישען בית־הקברות (אויף סט. דזשענוויער גאס, וואו עס איז יעצט דאָמיניאן סקווער), און לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע געקומענע איז געוועזען דער ערשטער באגראָ־בען צו ווערען אויף יענעם בית עלמין (געשטארבען אקטאבער 22, 1776, איבערלאָזענדיג נאָך זיך דריי זין, דוד, שמואל און משה, און צוויי טעכטער), זיין קבר און מצבה איז שפעטער איבערגעפירט געוואָרען אויפ'ן נייעם בית עולם פון דער שול, ווען דער אלטער איז געשלאָסען געוואָרען, און די מצבה, וועלכע שטעהט נאָך יעצט אויף אויפ'ן קבר, ווערט באטראכט פאר דער עלצטער אידישער מצבה אין קאנאדע.

אין יאָר 1778 האָבען זיי אויך אויסגעארבייט און אנגענומען זייער ערשטע קאָנסטיטוציע לויט וועלכען די שול האט זיך געדארפט פירען. געפירט איז די "שארית ישראל" קאָנגרעגיישאן געוואָרען פון א פרנס, א גבאי, און דריי אנדערע מיטגליעדער, וועלכע מען האט אָנגערופען "יונטא". זיי האָבען געבילדעט דעם עקזעקוטיוו קאָ־מיטעט, און אין שול זענען זיי געזעסען באזונדער אויף א בימה, אָנ־גערופען "באנקא". האט איינער די זכיה געהאט צו זיין א מיטגליעד פון דער "יונטא" איז ער פאררעכענט געוואָרען צווישען די אריס־טאקראטען און יחסנים פון דער שול, און פלעגט אדרעסירט ווערען מיט א באזונדער ערען־טיטעל — "דזשענטעלמען אָף דהי מאהאָ־מאד", אָדער עלצטער :

(דער ערשטער פרנס איז געוועזען ליוואי סאלאמאנס, גבאי — אוריה יהודה, און די ״יונטא״ איז באשטאנען פון דוד דייוויד, אברהם פרענקס, און ענדריו העיז.)

אין דעם שוין אויבען ציטירטען פאמפלעט, וואס די באטרעפענדע שול האט ארויסגעגעבען צו איר יובילעאום, און וואס ענטהאלט אויסצוגען פון זייער ״פנקס״, ווערט אויך געזאגט דאס פאלגענדע וואס ווארפט פיעל ליכט, און ציינגט פאר אונז די באגריפען, דיסציפּלין און די פסיכאלאגיע פון די דאזיגע ספרדיש־פארטוגעזישע אידען, וועלכע האבען צו יענער צייט געלעבט אין קאנאדע און זיך קאנצענטרירט ארום דער שול.

״זיי האבען קיינמאל ניט געקענט פארגעסען, אז זיי זענען געוועזען קאסטילישע ״דאנס״, און זיי האבען אפגעהיט זייער שפאנישע באזונדערטקייט. זיי האבען שטאלצירט מיט זייערע טראדיציעס און זייער בלאַ בלוט, פונקט ווי זיי פלעגען ארומגעהן אין זייערע געפודערטע שייטלען, הויכע קעלנער, און גרויסע שפיצען (ראפעלס) וואס מען האט געטראגען צו יענער צייט. זיי האבען געהאט גרויסע אריסטאקראטישע רעכטען און זייערע פריוועלעגיעס האבען זיי ערמעגליכט צו פירען זיך מיט אליגארכישע מעטאדען, א זאך וואס שיינט צו זיין כאראקטעריסטיש פאר די מערסטע אזעלכע קערפערשאפטען פון יענער צייט. מען האט געקענט די מיטגליעדער רופען פאר זיי (די עלצטע) צום משפט, און אויך זיי שווער באשטראפען. די פראטאקאלען פון כ״ה אלול ה׳תקלח אדער סעפטעמבער 1778 צייגען, אז אין יענעם טאג זענען יחזקאל סאלאמאנס און ליוואי מייקעלס ערוועהלט געווארען אלס ״חתן תורה״ און ״חתן בראשית״ פאר׳ן יאר, נאכדעם ווי יצחק יהודה, מאיר מייקעלס (אן איידים פון לאזארוס דייוויד), און ענדריו העיז זענען יעדער באשטראפט געווארען מיט צוויי פונט און צעהן שילינג פאר אפזאגען זיך פון דיעזע עמטער, און שמואל יהודה איז באשטראפט געווארען מיט דריי פונט פאר אפזאגען זיך צו זיין פרנס. די אריגינעלע גרינדער פון דער ״קאנגרעגיישאן״ האבען ביי אלע פארזאמלונגען געהאט טאפעלטע שטימרעכט, און די פריוועלעגיע איז אויך געגעבען געווארען צו זייערע עלצטע זין, ווען זיי זענען געווארען איין און צוואנציג יאר אלט.״

נאָך זי איז געוועזן נאָענטע פארבינדונגען מיט די איבעריגע ספרדישע קהלות אין אמעריקע און ענגלאנד, איבערהויפט מיט דער לעצטער, און ווען די קהלה איז געגרינדעט געוואָרען אין 1768, האָבען זיי די פּאָרטוגעזישע אידען פון לאָנדאָן פּרעזענטירט מיט צוויי ספרי תורות, וועלכע געפינען זיך נאָך ביז היינטיגען טאג אין דעם ארון קודש פון דער ספרדיש-פּאָרטוגעזישער שול אין מאָנטרעאל. ניט אפּגעזונדערט איז געשטאנען די ספרדישע קאָנגרעגיישאן

אין דער ערשטער צייט האָט די שול קיין איינענעם רב ניט געהאט, און וועגען רעליגיעזע ענינים פלעגט מען זיך ווענדען צום רב הכולל אין ענגלאנד דר. רפאל מעלדאלא, אָבער שפּעטער האָט די שול באקומען אן אייגענעם רב, ווען אין יאָר 1778 איז צו זיי געקומען פון לאָנדאָן רעווערענד דזש. רפאל כהן, אָנהאלטענדיג די דאָרטיגע רבנות-שטעלע ביז'ן יאָר 1782, אָננעמענדיג שפּעטער א צווייטע רבנות שטעלע ביי דער ספרדישער קהלה "מקוה ישראל" אין פילאַדעלפיע, א שטעלע וועלכע ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1810.

דאָס דריטע קאַפּיטעל

קאַנאַדע'ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאַמיליעס.

די פאַמיליעס — פרענקס, סאַלאָמאָנס, דזשאָזעף, דייוויד און אנדערע, — אידען צווישען די גרינדער פון דער "באַנק אָף מאָנטרעאַל" און דעם קאַנאַדער האַנדעלס־פּלאַץ, — א איד העלפט ארגאניזירען דעם ערשטען טעלעגראַף אין לאנד.

קליין אין צאָל איז געווען דער דאַמאָלסדיגער אידישער ישוב, גאַנץ קליין אין צאָל זענען געווען די אידיש־ספרדישע פאַמיליעס, וועלכע האָבען זיך אין דער דאָזיגער פּעריאָדע באַזעצט, מערסטענס אין מאָנטרעאַל און אנדערע ערטער אין קוויבעק, און פון פיעלע פון די דאָזיגע פאַמיליעס, זענען שוין היינט צו טאָג אויך אלע יורשים פארשוואונדען און אויסגעשטארבען, אָבער אין יענער צייט האָבען ייי געשפּיעלט א באַדייטענדע ראָליע אינ'ם לעבען פון לאנד, און פיעל אויפגעטון פאַר דער אַלגעמיינער ענטוויקלונג פון קאַנאַדע. די מערס־טע אידישע פאַמיליעס זענען דאַמאָלס געווען קרובים צווישען זיך, פארבונדען דורך משפחה־פּעדים, און פאַרגעשטעלט מיט זיך איין געאייניגטען אידישען קרייז.

פראָמינענט און אנגעזעהען איז געווען די פאַמיליע האַרט, אָבער צו גוּויס אנגעזעהענקייט אין לאַנד האָבען אויך דערגרייכט א צאָל אנדערע אידישע פאַמיליעס.

נאָך אין שפּאַניען איז די פאַמיליע פראַנקאָ און פראַנקאָ־דאַ־קאַסטאַ געווען א באַרימטע, נאָך דעם גירוש ספרד, האָבען זיך טיילען פון דער פאַמיליע באַזעצט אין דייטשלאַנד, האָלאַנד, און ענגלאַנד, און אין לעצטען פלאַץ האָבען די מיטגליעדער פון דער דאָזיגער משפחה פארענגלישט זייער נאָמען אויף פרענקס. שפּעטער צו האָבען זיך מיטגליעדער פון דער פאַמיליע אויך באַזעצט אין אמעריקע, און ניט

נאָר האָבען זיי אָנגעקניפּט האַנדעל מיט קאַנאַדע, נאָר מיטגליעדער פון דער משפּחה האָבען זיך אויך באַזעצט אין מאָנטרעאל, און אָנגעהויבען צו שפּיעלען אַ באַדייטענדע ראָליע אין׳ם נייעם אידישען ישוב.

אברהם פרענקס האָט זיך באַזעצט אין קוויבעק נאָך אזוי פרי ווי אין׳ם יאָר 1767 (געשטאָרבען אין 1797). זיין זון יעקב פרענקס פלעגט נאָך פריער קומען פון אמעריקע קיין קאַנאַדע אין די אינטערעסען פון דער ״האַדסאָנ׳ס בעי קאָמפּאַניע״, מיט וועלכער ער איז געווען פאַרבונדען, און ער איז געוועזען פון די ערשטע אריינצודרינגען טיעף אין דער קאַנאַדישער נאָרט־וועסט וואו ער האָט אנטוויקעלט אַ ברייטען האנדעל, און וואו צווישען זיינע פיעלע אנגעשטעלטע איז אויך געוועזען דזשאָהן דזשייקאָב אסטאָר, דער גרינדער פון דער שפּעטער בארימט־געוואָרענער רייכער אמעריקאנער אסטאָר פאַמיליע.

עטליכע יאָר שפּעטער (אין 1774) איז אויך קיין קאַנאַדע ארויסגעקומען זיין זון קאָלאָנעל דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער האָט שפּעטער געשפּיעלט אַ באַדייטענדע ראָליע אין׳ם פּאָליטישען לעבען פון לאַנד. ער האָט זיך צוערשט געהאַט באַזעצט אין קוויבעק, וואו ער האָט אָנגעפירט אַ באַדייטענדען האנדעל מיט די פראַנצויזיש־קאַנאַדישע קאָלאָניסטען, שפּעטער אָבער האָט ער איבערגעצויגען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט גלייך פאַרנומען אַ חשוב׳ען פּלאַץ אי אין אידישען לעבען, באַקליידענדיג דעם אמט פון פרעזידענט פון דער ״קאָנגרעגיישאָן״, און אי אין אלגעמיינעם פּאָליטישען לעבען.

אין דעם לעצטען פערטעל פון דעם אכצטענטען יאָרהונדערט, איז איינע פון די וויכטיגסטע פראַגען אין דער פּראָווינץ קוויבעק געוועזען די פראַגע פון אַן ״אסעמבלי״, פון אַ פאָלקס־פאַרטרעטערשאַפט, און די ענגלישע רעגיערונג האָט געזאַמעלט וועגען דעם מיינונגען, הויפּטזעכליך צווישען דעם ענגלישען טייל פון דער באַפעלקערונג. אין׳ם יאָר 1775 איז צו דער ענגלישער רעגיערונג צוגעשטעלט געוואָרען אַ פּעטיציע פאַר אַן ״אסעמבלי״, און אויף איר זענען אויך געוועזען אונטערגעשריבען אהרן האַרט, אברהם פרענקס, יוסף בינדאַנאַ, יעקב דע מאָורעראַ, ע. ליוואַי, און אַ רייע אנדערע.

דוד סיילסבי פרענקס האָט געהאט אַ שטאַרקע נייגונג צו דער פּאָליטיק, און ווען ער האָט צוליעב האנדעלס־אורזאכען אין 1776 פאַרלאָזט קאַנאדע, און זיך באזעצט אין פילאדעלפיע, האָט ער שפּעטער דאָרטען געשפּיעלט אַ באַדייטענדע ראָליע אין דער אַמע־ריקאַנער רעוואָלוציע, אָנגעהאַלטען פּאַרטרויליכע עמטער, און איז שפּעטער געוועזען איינער פון די זעקס מאַרשאַלען, וועלכע האָבען זיך באַטייליגט אין דער איינשוועהרונגס־צערעמאָניע, ווען דזשאָרדזש וואשינגטאַן איז איינגעשוואוירען געוואָרען אַלס דער ערשטער פּרע־זידענט פון דער אַמעריקאַנער רעפּובליק.

בכלל איז דוד סיילסבי פרענקס געוועזען פון אַ שטורמדיגער נאַטור און כאַראַקטער. אין מאָנטרעאַל האָט ער זיך באזעצט אין 1774, און אַ יאָר שפּעטער, מאי 3, 1775, איז ער שוין דאָרטען פאַרמישט געוועזען אין אַ פּראָצעס, ווען מען האָט אים ארעסטירט פאַר מאַיעסטעט'ס באַליידיגונג און ער איז באַפרייט געוואָרען ערשט נאכדעם ווי ער איז אָפּגעזעסען זעקס טעג. אין אַ לאָנדאָנער זשורנאַל פאַר'ן יאָר 1776 ווערט דער פּראָצעס איבערגעגעבען ווי פאָלגט:

דעם 2־טען מאי, 1775, האָט מען אויף די מאָנטרעאַלער גאַסען אומגעוואָרפען דעם מאָנומענט פון'ם ענגלישען קעניג, באַפּוצט עס מיט קיין זעהר ניט שעהנע אָרנאַמענטען, און אָנגעשריבען אויף דעם אין פראַנצויזיש: "דאָס איז דער פּויפּסט פון קאַנאַדע און דער נאַר פון ענגלאַנד". מען האָט באַקאַנט געמאַכט, אַז מען וועט באַצאָלען אַ באַלוינונג פון 100 גיניעס (אַן ענגלישע גיניע איז 21 שילינג) דעמ־יעניגען וואָס וועט אַרויסגעבען דעם פאַרברעכער. די פראַנצויזען האָבען זיך געפונען שטאַרק געטראָפען פון דער זאַך, ווייל מען האָט עס אויסגעטייטשט אַז זיי זענען ניט לאָיאַל צו ענגלאַנד, און כדי אָפּצוואַשען מיט'ן חשד, האָט זיך דערום געפונען אַ פראַנצויז וועלכער האָט אָפען ערקלערט, אַז מען דאַרף דעם פאַרברעכער הענגען פאַר אַזאַ זאַך. פרענקס איז דערביי געשטאַנען, האָט געהערט די באַמערקונג, און האָט אים אויף דעם געענטפערט אַז, "אין ענגלאַנד הענגט מען ניט קיין מענשען פאַר אַזעלכע קליינע פאַרברעכענס". דאָס האָט פאַרדראָסען דעם פראַנצויזישען הער, און עס איז דאַרי־

בער געקומען צו א געשלעג, און די געזעץ־היטער האבען ארעסטירט פרענקס'ן פאר זיינע ווערטער. פרענקס און זיין פאמיליע זענען גע־ווען גאנץ רייך, און מען האט זי בעאמטע פארגעשלאגען צען טויזענד ענגלישע פונט שטערלינג אלס "בעיל", אבער זיי האבען אים ניט געוואלט באפרייען, און ער האט געמוזט אפזיצען א וואך צייט.

דוד סיילסבי פרענקס.

וויליאם קינגספארד, דער קאנאדער היסטאריקער ("געשיכטע פון קאנאדע" באנד 5, זייטען 4־253) רעדענדיג אין זיין ווערק וועגען דער פאסירונג מיט פרענקס'ן דערמאנט אויך, אז דאס איז

ניט געווען קיין איינצעל ערשיינונג, נאָר אז א סך ענליכע קריגע־רייען זענען פאָרגעקומען, און ער ציטירט דעם היסטאריקער סאנ־גינע וועגען א קריגעריי צווישען איינעם א לעפעילעי און א אידען מיט'ן נאָמען סאלאמאן. אלס דעם פראנצויז, וועלכער האָט זיך גע־קריגט מיט פרענקס'ן ניט קיינגספארד אָן דעם נאָמען דע בעלעסטר, א קאפיטאן אונטער'ן פריערדיגען פראנצויזישען רעזשים.

אין דעם צענטען באנד "פובליקאציעס" פון דער אמעריקא־נישע אידישער היסטארישער געזעלשאפט, האָט אסקאר ס. שטרוים פארעפענטליכט א רייע נאָטיצען און בריעף פון פרענקס'ן, און אין יענע בורייף דערצעהלט דוד סיילסבי פרענקס וועגען זיך און וועגען דעם אינצידענט. ער שרייבט:

"אָנהויב פונ'ם יאָר 1774, האָב איך זיך באזעצט אין מאָנט־רעאל מיט א קליינעם קאפיטאל און א באדייטענדען קרעדיט אלס סוחר. איך בין געווען ערפאָלגרייך אין געשעפט. פריליגג אין 1775 האָב איך איבערגעלעבט א קורצען אָבער שטרענגען ארעסט צוליעב מיין סימפאטיע מיט אמעריקע'ס שטרעבונגען (ער מיינט דאָ אמע־ריקע'ס שטרעבונג צו באפרייען זיך פון ענגלאנד). אזוי שנעל ווי גע־נעראל מאנטגאמערי מיט זיינע סאָלדאטען האָבען פארנומען מאָנט־רעאל, האָב איך אלעס געטון אין מיין מאכט, צו העלפען זיי, און אין איין צייט האָב איך זיי אפילו אוואנסירט א סומע פון 500 האלבע "יאָהאנעס" אין געלט און אין סחורות, וואָס מען האָט מיר שפעטער אָפגעצאָלט מיט געפאלענע פאפיער געלט. גלייך נאָך דער אומגליק־ליכער אטאקע אויף קוויבעק אין 1776 האָט מיר גענעראל וואוסטער באשטימט צום אמט פון צאָלמייסטער פון דעם מאָנטרעאלער גאַ־ריזאָן".

זיינע סימפאטיען מיט אמעריקע זענען געווען אזעלכע שטאר־קע, אז ווען די אמעריקאנער ארמיי האָט זיך צוריקגעצויגען פון קאנאדע, האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אלס וואלונטיר און איז מיט זיי מיטגעגאנגען. אין דער ארמיי איז ער שנעל געשטיגען, און ער האָט פארנומען א רייע פון וויכטיגע עמטער. אין 1779 איז אין אמעריקע פאָרגעקומען א מיליטערישער פראָצעס געגען גענעראל בע־

נעדיקט ארנאָלד, און אין דעם פּראָצעס איז אויך פרענקס פּארמישט געוועזען, אָבער ער איז ערענהאַפט באפרייט געוואָרען נאָך דער אונטערזוכונג. די אמעריקאנער רעגיערונג האָט שפּעטער געהאט צו אים אזא צוטרויען אז מען האָט אים אין די אינטערעסען פון דער אמעריקאנער רעוואָלוציע אנפּארטרויט מיט זעהר וויכטיגע שליחות'ן קיין אייראָפּע, און צוליעב זיינע פיעלע פּארדיענסטען פאר דער רעוואָלוציע, האָט אים די אמעריקאנער רעגיערונג אין 1789 (יאנואר 28) באלוינט מיט א מתנה פון פיער הונדערט אקער לאנד, אלס צייכען פון אנערקענונג.

אין א ליסטע וואָס גענעראל גאַי קארלטאָן, דער מיליטערישער קאָמאנדיר און "גאווערנאר" איבער קאנאדע, האָט צוגעשיקט צו לאָרד דזשארדזש גערמעין דעם ניינטען מאי, 1777, ווערען אָנגעגעבען דרייסיג נעמען פון פּערזאָנען, וועלכע זאָלען זיין די הויפּט־פּירער באטייליגט אין פאררעט געגען דער ענגלישער רעגיערונג, און צווי־שען זיי ווערט אויך אָנגעגעבען דער נאָמען דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער איז שוין דאמאלס געוועזען אין אמעריקע (רעפּאָרטס אָן קע־נעדיען ארקייווס, 1888).

פּונקט ווי א סך פאמיליעס פון יענער צייט, וועלכע זענען בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע געוועזען צוטיילט אין צוויי לאגערען, אין אנהענגער פון דער נייער רעפּובליק, און אין די וועלכע זענען געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, אזוי איז אויך געוועזען מיט דער פרענקס פאמיליע. דוד סיילסבי פרענקס האָט געקעמפּט פאר אמעריקע'ס אומאפּהענגיגקייט, אָבער אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, זענען ניט נאָר געוועזען לאָיאל צו ענגלאנד, נאָר אויך פארנומען פארשיעדענע וויכטיגע עמטער אין דער ענגלישער ארמיי. דוד פרענקס, דוד סיילסבי'ס א קרוב, און זיין ברודער משה פרענקס זענען געוועזען די הויפּט אגענטען פון דער ענגלישער רעגיע־רונג, צוצושטעלען פּראוויאַנט פאר די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע און די אמעריקאנער קאָלאָניעס, און זענען שטארק געליבט געוואָרען פאר זייער טרייהייט און לאָיאליטעט. דוד פרענקס האָט צוליעב גע שעפטס אנגעלעגענהייטען געוואוינט אי אין פילאדעלפיע און אי אין מאָנטרעאל, און איז געוועזען פאררעכענט פאר איינעם פון די

רייכסטע מענשען אין פילאדעלפיע, אָבער ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכען, איז דאָרטען זיין גאנץ פארמעגען קאָנפיסקירט געוואָרען, צוליעב דעם וואָס ער איז געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, און אין יאָר 1780 איז ער אויסגעוויזען געוואָרען פון די פאראייניגטע שטאאטען, מוזענדיג געבען אלס פארזיכערונג א סומע פון צוויי הונדערט טויזענט פונט, אז ער וועט זיך ניט צוריקקערען ביז נאָך דער ענגליש־אמעריקאנער מלחמה. ער האָט זיך דאמאָלט פאר א קורצער צייט באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען דאמאָלט געוואוינט אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, אָפּפאָרענדיג נאָך ענגלאנד אין 1781, אין 1783 איז ער צוריקגעקומען אין פילאדעלפיע. זיך פארנומען די לעצטע יאָרען מיט באנק־געשעפטען, און דאָרטען געשטארבען אין 1793.

קאָלאָנעל יצחק פרענקס, וועלכער איז געוועזען דזשאָרדזש וואשינגטאָנ'ס אַן אדיוטאנט, און האָט דערגרייכט אין אמעריקע צו א הויכען מיליטערישען שטאנד (געבוירען אין ניו יארק אין 1759, געשטארבען אין פילאדעלפיע דעם 4־טען מאי, 1822), איז געשטאנען די גאנצע צייט אין פארבינדונג מיט זיינע קאנאדער קרובים, און ער האָט אויך באזוכט מאָנטרעאל, צוהעלפענדיג צו ארגאניזירען די נייגעגרינדעטע "קאָנגרעגיישאָן".

אַן אנגעזעהענעם פלאץ האָט אויך פארנומען די פאמיליע פון ליוואי סאלאמאָנס, וועלכע איז געוועזען ענג פארבונדען מיט דער פרענקס פאמיליע, דורך דער הייראט פון רבקה פרענקס, אברהם פרענקס א טאכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט מיט ליוואי סאלאמאָנס.

ליוואי סאלאמאָנס האָט געהאט א "האומסטעד" ארום אלבאני, נאָר נאָכ'ן ענגלישען זיעג אין קאנאדע, האָט ער זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די אינדיאנער און פראנצויזען, א האנדעל וואָס האָט ארומגענומען דעם גאנצען שטח לאנד צווישען דעם סט. לאורענס גאָלף און דעם טייך האָדסאָן, און אויך מישילימעקינעק, דעם צענטר פאר האנדעל, וואו עס איז היינט דער שטאאט מישיגען.

אז עס איז אויסגעבראָכען דער סכסוך צווישען די אמעריקאנער קאָלאָניעס און ענגלאנד האָט ליוואי סאלאמאנס געזוכט די גאנצע צייט צו באאיינפלוסען די באטרעפענדע צדדים, אז עס זאָל אויסגעגליכען ווערען אויף א פרידליכען אופן, און ער האָט ענערגיש געארבייט

ליוואי סאלאמאנס.

פאר דעם, אז עס זאָלען באזייטיגט ווערען די אורזאכען, וועלכע האָבען געשאפען אומצופרידענהייט צווישען די אמעריקאנער קאָלאָניסטען. אפילו ווען די רעוואָלוציאנערע מלחמה איז אויסגעבראָכען, און נאכ־דעם ווי די אמעריקאנער ארמיי איז שוין אפילו אריינגעדרונגען אין

קאנאדע, האָט ליוואי סאלאמאָנס נאָך אלץ געגלויבט, אז עס איז מעגליך א פריינדליכע לייזונג פונ׳ם סכסוך, און אז די אמעריקאנער קאָלאָניסטען זאָלען זיך ניט דארפען אָפּרייסען פון ענגלאנד.

אָבער טראָץ זיין פריינדליכער שטעלונג האָט ער דאָך ניט געקענט אויסמיידען פון קומען אליין אין צוזאמענשטויס מיט די באַטרעפענדע אויטאריטעטען. בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, איז סאלאמאָנס שוין געווען א קאנאדער בירגער, אָבער דער אמעריקאנער גענעראל מאנטגאמערי האָט זיך ניט גערעכענט מיט דעם, און אזוי ווי סאלאמאָנס האָט פריהער געהאט געוואוינט אין שטאאט ניו־יארק, האָט ער אים פאררעכענט פאר אן אמעריקאנער, און געצוואונגען אים בשעת דער אינוואזיע אין 1775, איינצוארדנען שפּיטאלען פאר די אמעריקאנער פארוואונדעטע סאָלדאטען. דאָס האָט שפּעטער געפירט צו דעם, אז ניט נאָר זאָלען די ענגלענדער קאָנפיסקירען אָן שום געצאָלט פיעל פראָוויאנט פון סאלאמאנס׳ן, נאָר נאכדעם ווי די אמעריקאנער זענען שוין געווען פארטריבען פון קאנאדע, און מאנטגאמערי איז געווען טויט, האָט מען אים חושד געווען אין סימפּאטיע צו די אמעריקאנער, און דער ענגלישער גענעראל בורגאָן האָט אים און זיין פאמיליע אויסגעוויזען פון מאָנטרעאל, און ערשט דאן, ווען זיין אומשולד איז באוויזען געוואָרען, האָט מען אים ערלויבט זיך צוריקצוקערען. וואו ער האָט פאָרגעזעצט זיינע גרויסע געשעפטען ביז זיין טויט אין חודש מאי 1792.

אן אנזעהענדע ראָליע האָט אויך געשפּיעלט יחזקאל סאלאמאנס, ליוואי סאלאמאנס א קוזין, וועלכער איז אין 1779 געווען א מיטגליעד פון דער ״יונטא״ אין דער מאָנטרעאלער ספרדישער קאָנגרעגיישאָן.

צווישען מאָנטרעאל און מישילימעקינעק איז אָנגעגאנגען א פאַרצווייגטער האנדעל און יחזקאל איז צוליעב זיינע געשעפטליכע־אינטערעסען געווען אן איינוואוינער איןביידע פלעצער.

אין אן אפּהאנדלונג וועגען דעם אָנהויב פונ׳ם אידישען ישוב אין דעם שטאאט מישיגען (פארעפענטליכט פון דוד אי. היינעמאן אין דעם דרייצענטען באנד פון די ״פּובליקאציעס״ פון דער אמעריקא־

ניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט) ווערט וועגן אים דערצעהלט דאס פאלגענדע:

"צווישען די ערשטע אידען (אינ'ם שטאאט מישיגען וואס האט נאך דאמאלט געהערט צו קאנאדע) איז געוועזען יחזקאל סאלאמאנס, א סוחר אין 1763 אין מעקינעק, וועלכער ווערט עטליכע מאל דער־מאנט אין גענעראל האלדימאנד'ס מאנוסקריפטען אין די דאמיניאן ארכיוועו אין אטאווא. זיין ערשטער וואוינונגס־ארט איז געוועזען אין מאנטרעאל.

ווען עס איז פארגעקומען די שחיטה פונ'ם בריטישען גאריזאן דורך די אינדיאנער, יוני 2, 1763, איז יחזקאל סאלאמאנס געוועזען איינער פון די עטליכע, וועלכע האבען זיך געראטעוועט, אנטלוי־פענדיג קיין מאנטרעאל, וואו ער האט שפעטער אויסגעשוואוירען אן "אפידייוויט" וועגען דער שחיטה, כדי עס זאל קענען באנוצט ווערען פונ'ם מיליטערישען געריכט.

זיין לאנגע איינוואוינערשאפט אין מעקינעק, זיין מיטגליעדער־שאפט אין דער "דזשענעראל סטאר", און דאס וואס מען האט אים געגעבען אן ערלויבניש צו האנדלען מיט פולווער און שיסעריי־מאטעריאלען, ציינט אז ער האט געהאט א גוטען נאמען צווישען זיינע שכנים. ווען די פראנצויזישע קאטוילעקען וועלכע האבען דארטען געוואוינט האבען געבעטען ביים קאנאדער גאווערנאר, אז מען זאל צו זיי שיקען מיסיאנערען, ווי מען פלעגט עס טאן פריהער אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט, איז סאלאמאנס אויך געוועזען איינער פון די וועלכע האבען מנדב געוועזען צום פאנד.

ווען מעקינעק איז אפגעגעבען געווארען צו די אמעריקאנער נאך דער מלחמה פון 1812, האט ער זיך צוריקגעצויגען צוזאמען מיט די ענגלענדער אין דער נייער ענגלישער קאלאניע אויף "דרומאנד'ס איי־לענד" וואו אפשטאמער פון זיין פאמיליע לעבען נאך".

(מעקינעק איז א קליינער אינזעל צפון מערב ביי "לייק יוראן", און איז היינט צו טאג א זומער־פלאץ. דער אריגינעלער נאמען פונ'ם אינזעל איז געוועזען מישילימעקינעק, וואס האט געמיינט אויף דער שפראך פונ'ם אלגאנקווינער שבט — "דאס ארט פונ'ם פארוואונדע־

טען גרויסען מענשען״. אין יאָר 1670 איז דער אינזעל צום ערשטען מאָל באזעצט געוואָרען פון די פראנצויזען, אָבער אין 1761 איז דער געגענט פארנומען געוואָרען פון די ענגלענדער, און היינט צו טאג איז עס א טייל פון׳ם שטאאט מישיגען).

די האלדימאנד פאפירען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכיווען, וואו עס געפינען זיך אויך די קאָפּיעס פון בריעף צווישען האלדי־מאנד׳ן און די קאָמאנדירען אין מישילימעקינעק (בי. 2־97, זייט 577) האָבען אויך א ליסטע פון די דאָרטיגע אייגענטימער פון ״דזשענעראל סטאָרס״, און עס ווערט אויך אָנגעגעבען די צאָל פון שיפען מיט סחורה וואָס יעדער האָט געהאט, און זייער ווערט. יחזקאל סאלאָ־מאָנס ווערט דאָרטען אָנגעגעבען אלס דער אייגענטימער פון א ״קענו״ אין ווערט פון פופצען טויזענד פראנק. אין יענער ליסטע איז אויך דאָ דער נאָמען בנימין לייאנס, וואָס ווייזט אויס צו זיין אידיש, און וועלכער ווערט אָנגעגעבען אלס דער אייגענטימער פון איינס און א האלב ״קענוס״ ווערט 22,500 פראנק. אין א צווייטער ליסטע פון ביישטייערונגען פאר׳ן מיסיאנערען פאנד (בי. 1־97, זייט 34) ווערט אָנגעגעבען די סומע פון פופציג פראנק וואָס יחזקאל סאלאמאנס און בנימין לייאנס, האָבען יעדער בייגעשטייערט.

חורף הייראט איז פארבונדען געוועזען די פאמיליע פרענקס און סאלאמאָנס, און שפעטער זענען די צוויי פאמיליעס אויך פארבונדען געוואָרען מיט דער פאמיליע הארט, ווען א טאכטער פון ליוואי סא־לאמאָנס, רחל, האָט חתונה געהאט מיט הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, אהרן הארט׳ס א פלימעניק.

די אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע, האָבען אויך געזעהן אריבערצוברענגען זייערע קרובים און נאָענטע, אזוי האָט אויך געטון אהרן הארט, וועלכער האָט באַ־איינפלוסט זיין פלימעניק אויסצואוואנדערען קיין קאנאדע. געבוירען אין ענגלאנד אין דעם יאָר 1775, איז הענרי דזשאָזעף אריבערגעקו־מען קיין קאנאדע נאָך אלס אינגעל (אין 1790) און האָט זיך איינגע־אָרדענט ביי דער ארמיי אין פאָרט וויליאם־הענרי, ביים טייך רישעליו. שפעטער אָבער האָט ער רעזיגנירט פון זיין מיליטערישער שטעלע, און האָט זיך באזעצט אין בערטיע, ניט ווייט פון׳ם דאָרטיגען פאָרט,

וואו ער האט עטאבלירט א רייע פון האנדעלס־פאסטענס, מיט דער הויפט־קווארטיר אין בערטיע, און אפטיילונגען אין מאנטרעאל און קוויבעק. דעם האנדעל זיינעם האט ער שפעטער פיעל אויסגעברייטערט מיט דער הילף פון זיין שווער ליוואי סאלאמאנס און זיינע שוואגערס יעקב פרענקס און בנימין סאלאמאנס, און איבער די קאנאדער וואסערען זענען דאן געשוואומען הונדערטער פון זיינע שיפען, געפירט פון פראנצויזישע און אינדיאנישע שיף־פירער, פירענדיג די פארשיעדענע סחורות זיינע. איבער די וואסערען פון סט. לאורענס און די "גרייט לייקס", דערצעהלען די אפגעהיטע רעקארדס, האבען זיך געצויגען זיינע פלאטען, און זיינע שיפען זענען אויך געשוואומען איבער די אטלאנטישע וואסערען צווישען קאנאדע און אייראפע, זיינע אייגענע ווי אויך געדונגענע. ער איז געוועזען דער ערשטער צו לעגען דעם גרונד־שטיין פאר א קאנאדער האנדעלס פלאט און זיין שיף "יורעטא" איז געוועזען פון די ערשטע האנדעלס שיפען, וואס איז געברויבט געווארען פאר אויסשליסליבע קאמערץ־צוועקען צווישען קאנאדע און ענגלאנד.

פאר דער געשיכטע פון דער קאנאדער אינדוסטריע און קאמערץ האט דארום הענרי דזשאזעף פיעל בייגעטראגען, זייענדיג איינער פון די גרינדער פון א קאנאדער האנדעלס־פלאט. ווען אין די יארען 1814־1812 איז פארגעקומען די ענגליש־אמעריקאנישע מלחמה האט ער זיך אנגעשלאסען אין די ענגלישע טרופען, און האט זיך אקטיוו באטייליגט אין עטליכע אטאקעס אין דעם רישעליו דיסטריקט, באזעצענדיג זיך שפעטער אין מאנטרעאל, וואו ער איז דעם 21־טען יוני 1832, געפאלען אלס קרבן פון דער כאליערע מגפה צוזאמען מיט איינעם פון זיינע זין.

אין יענעם יאר האט איבער גאנץ אייראפע און אמעריקע די מגפה אוועקגערויבט גענוג מענשליכע לעבענס. הענרי דזשאזעף איז געוועזען אין מאנטרעאל, ווען זיין עלצטער זון שמואל איז אין בערטיע קראנק געווארען, און ווען ער האט זיך דערפון דערוואוסט, האט ער שנעל געאיילט אהיים, אבער אהיימקומענדיג איז ער אליין אויך קראנק געווארען און געשטארבען דערפון עטליכע שעה שפעטער, קומענדיג צו קבורה אין מאנטרעאל.

(ווענען העברי דזשאָזעפ׳ן ווערט דערצעהלט, אז ער איז געוועזען אזוי פרום, דאָס ער האָט זיך אפילו אויסגעלערענט שחיטה, כדי צו קענען שעכטען פאר זיך אליין, און ניט זיך דארפען פארלאָזען אויף דער שחיטה פון אנדערע, ווייל אין קאנאדע גופא זענען דאמאלסט קיין שוחטים ניט געוועזען).

פיער זין און פיער טעכטער האָט ער געלאָזען נאָך זיך, יעקב העברי, אברהם, דזשעסי און גרשון, און אלע דזשאָזעפ׳ס האָבען פאר־נומען וויכטיגע פלעצער אין דער דאמאָלסדיגער קאנאדע.

יעקב העברי דזשאָזעף, איז געבוירען געוואָרען אין בערטיע, אָבער ער האָט זיך שפּעטער באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט זיך באטייליגט אין פיעלע געשעפטליכע אונטערנעמונגען, הויפטזעכ־ליך אין די ערשטע טעלעגראף־קאָמפּאניעס פון לאנד, וועלכע האָ־בען זיך אָנגעהויבען צו גרינדען אין יענער צייט. ער איז געוועזען איינער פון די ערשטע צו ארגאניזירען דעם טעלעגראף דאָ אין לאנד, האָט זיך אויך באטייליגט אין דער ניופאונדלענד טעלעגראף קאָמפּא־ניע, און האָט פיעל צוגעהאָלפען צו שאפען קייבעל־פארבינדונגען מיט אייראָפּע. חוץ אין טעלעגראף־בוי, איז ער אויך פאראינטערע־סירט געוועזען אין דער בויאונג פון באנען, און ער איז באטייליגט געוועזען אין דער בויאונג פון א רייע באן־ליניעס, ווי די "שעמפליין ריילראוד קאָמפּאני" וועלכע איז שפּעטער געוואָרען א טייל פון דער גרענד טראנק (יעצט די "קענעדיען נייטשאָנעל") און א רייע אנדערע ליניעס, אייגגעשלאָסען די ערשטע באן־פארבינדונגען מיט די פאראיי־ניגטע שטאאטען.

יעקב העברי האָט אויך צוגעהאָלפען צו דער גרינדונג פון עט־ליכע באנק־הייזער, הויפטזעכליך די "יוניאן באנק". וועגען זיין באטייליגונג אין דער גרינדונג פון דער דאָזיגער באנק ווערט דער־צעהלט פאָלגענדער אינצידענט. ווען די באנק איז געגרינדעט גע־וואָרען, איז דער שטאדט מאָנטרעאל צוגעטיילט געוואָרען א געוויסע צאָל אקציעס, אָבער פון זיי איז געבליבען 1,400 אויף וועלכע מען האָט זיך ניט אבאנירט, און אום צו פארזיכערען דעם ערפאָלג פון דער באנק, האָט ער דאן אליין אויסגעקויפט די גאנצע צאָל פארבליבענע אקציעס. ער איז אויך פאראינטערעסירט געוועזען אין

דער ״בענק אף בריטיש נאָרט אמעריקע״ (יעצט פאראייניגט מיט דער ״בענק אף מאָנטרעאל״) און די ״אנטאריא בענק״, און איז געוועזען איינער פון די גרעסטע אקציאנערען פון דער ״מאָנטרעאל עלעווייטאר קאָמפאני״, פון וועלכער ער איז אויך געוועזען פאר א צייט דער פרעזידענט, און טראָץ זיינע פיעלע געשעפטליכע אינטערעסען האָט ער נאָך אויך צייט געהאט צו זיין פאראינטערעסירט אין א רייע געזעלשאפטליכע ארבייטען און אינסטיטוציעס.

דורך הייראט איז ער פארבונדען געוועזען מיט דער בארימטער אמעריקאניש־אידישער פאמיליע גרעץ, חתונה האָבענדיג מיט א קוזינע פון רבקה גרעץ, יענע בארימטע אמעריקאניש־אידישע שענהייט, וועגען וועלכער עס ווערט דערצעהלט, אז סער וואָלטער סקאט האָט איר פאראייביגט אין זיין ראָמאן ״איוועןהא״, שילדערענדיג איר אלס זיין העלדין ״רבקה פון יאָרק״.

ווי זיין ברודער יעקב הענרי, איז אויך אברהם דזשאָזעף, וועלכער האָט געוואוינט אין קוויבעק געוועזען א פראָמינענטע פיגור, און ער איז געוועזען פאראינטערעסירט אין א רייע געשעפטען, זייענדיג פרעזידענט פון דער ״דאָמיניאן באָארד אף טרייד״, פרעזידענט פון דער ״סטאדאקאנא בענק״, א דירעקטאר פון דער ״באנק נאסיאנאל״, א דירעקטאר פון דער ״קוויבעק ענד גאָלף סטימשיפ קאָמפאני״, און האָט זיך אויך באטייליגט אין דער שטאדטישער פאָליטיק.

הענרי דזשאָזעפ׳ס דריטער זון, דזשעסי, וועלכער האָט נאָך אלס קליינער אינגעל איבערגעצויגען פון בערטיע קיין מאָנטרעאל, האָט פיעל אויפגעטון אויף צו ענטוויקלען דעם האנדעל צווישען קאנאדע און בעלגיע, און פונקט ווי זיין פאָטער איז געוועזען פון די ערשטע צו שיקען האנדעלס־שיפען נאָך ענגלאנד, אזוי איז ער אויך געוועזען פון די ערשטע צו פארבינדען א שיפס־פארקער צווישען קאנאדע און אנטווערפען, בעלגיע. חוץ אינ׳ם שיפס־געשעפט איז ער אויך געוועזען באטייליגט אין פיעלע אנדערע געשעפטען, און איז אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט אויך געוועזען דער פרעזידענט פון דער ״מאָנטרעאל געז קאָמפאני״, פרעזידענט פון דער ״מאָנטרעאל סטריט ריילוויי קאָמפאניע״, און א דירעקטאר אין דער ״מאָנטרעאל טעלעגראף קאָ.״. ״פיפעלס טעלעגראף קאָ.״ אין

״באנק נאסיאנאל״, און איז פאר זיינע פיעלע פארדיענסטען הויפט־זעכליך פאר׳ן האנדעל מיט בעלגיען, באשטימט געוואָרען אלס דער בעלגישער קאנסול אין קאנאדע, און אמט וואָס ער איז געוועזען דער ערשטער צו האלטען עס, פארטרעטענדיג בעלגיען אין קאנאדע ארום פערציג יאָר, און פאר וועלכען ער איז דעקאָרירט געוואָרען פונ׳ם בעלגישען קעניג.

גרשון דזשאָזעף איז געוועזען איינער פון די ערשטע אידישע סטודענטען אין טאראנטא (אויב ניט דער ערשטער). זיינע עלטערען האָבען פאר אים באשטימט א פראָפעסיאָנעלע קאריערע, און זיי האָבען אים דארום געשיקט קיין טאראנטא, וואו ער האָט געלערנט צו־ערשט אין דעם אריסטאקראטישען ״אָפּער קענעדע קאָלעדזש״, און שפּעטער אינ׳ם טאראנטער אוניווערזיטעט, פון וואנען ער האָט גראַ־דואירט אין ״ארטס״ מיט׳ן טיטול מ. איי. און אין געזעץ אלס בי. סי. ל. נאָך זיין שטודיום האָט ער באריייזט אייראפּע, און דאן זיך באזעצט אלס אדוואָקאט אין מאָנטרעאל, אָבער ווען אין 1849 איז פאָרגעקומען דער געיעג נאָך גאָלד אין קאליפארניע, איז ער צוזאמען מיט אנדערע אוואנטיוריסטען אויך אוועק צו די פאסיפישע ברעגעס, וואו ער האָט פארברענגט א לענגערע צייט אין דער גאָלד־זוכעריי, צוריקקומענדיג שפּעטער קיין מאָנטרעאל, און זיך צוריק גענומען צו דער אדוואקאטור, זיך אויך אָפּגעבענדיג מיט אידישער טעטיגקייט.

אן אנגעזעהענע פאמיליע איז אויך געוועזען די פאמיליע דייוויד.

לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע אידישע ״סעטלערס״ איז געוועזען א גרויסער לאנד׳ס באזיצער, און זיין עלצטער זון, דוד דייוויד איז געוועזען איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער ״בענק אָף מאָנטרעאל״.

אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם נייַנצענטען יאָרהונדערט האָט מאָנטרעאל פארמאָגט א באפעלקערונג פון קנאפּע צוואנציג טויזענט מענשען, אָבער שוין דאמאָלט האָט זיך געפילט די נויטיגקייט פון א באנק־אינסטי־טוציע פאר׳ן האנדעל, און דורך דער איניציאטיווע פון א קליינער גרופּע מענשען איז עס געשאפען געוואָרען. דעם 23־טען יוני, 1817, איז געגרינדעט געוואָרען די ״מאָנטרעאל בענק״, און צווישען די גרינדער איז אויך געוועזען דוד דייוויד. געבוירען אין מאָנטרעאל

אינ'ם יאָר 1764, האָט ער שנעל דערגרייכט צו שטעהן אויף דער שפּיץ פון א גרויס און פּארצווייגט געשעפט, און ווען אין 1817 איז געגרינדעט געוואָרען די "בענק אָף מאָנטרעאל" קאנאדע'ס הייגטיגע גרעסטע באנק-הויז, איז ער געוועזען ניט נאָר איינער פון די גרינדער, נאָר ער איז אויך ערוועהלט געוואָרען אלס דירעקטאר, אַ אמט וואָס ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1824.

דוד דייוויד.

חוץ דוד דייוויד'ן זענען צווישען די ערשטע אקציאנערען פון דער "בענק אָף מאָנטרעאל" אויך געוועזען אנדערע אידען, ווי משה הארט, יחזקאל הארט, חנה דזשאָזעף און מ. העיס (די הונדערט יאָריגע פייערונג פון דער "בענק אָף מאָנטרעאל" 1817—1917, זייטען 79-80).

פיעלע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך באזעצט אין קאנאדע האבען דארום פיעל בייגעשטייערט פאר קאנא־דע'ס וואוקס און ענטוויקלונג, זייענדיג טעטיג אויף יעדען מעגליכען געביעט.

אזוי איז באוואוסט, אז א געוויסער סעמיועל דזשייקאבס, א רייכער פראוויזיאנס־סוחר פון סט. דעניס, קוויבעק, האט ניט נאר אנגעהאלטען דעם אמט פון פאדריאטשיק פאר דער בריטישער ארמיי, פאר די יארען 1760־1790, נאר איז אויך געוועזען א גרויסער וויי'ז סוחר, און איז רעספעקטירט געווארען פון אלע וועלכע זענען נאר געקומען מיט אים אין האנדעלס־באציהונגען, אזוי אז ער איז פיעלע מאל געלויבט געווארען פון די ענגלישע אויטאריטעטען פאר זיין אי־בערגעבענקייט.

ווען עס האט אין 1764 פאסירט אין מאנטרעאל אן אינצידענט, ווען א גרופע אפיצערען זענען ארעסטירט געווארען פאר באפאלען און אטאקירען דעם פריעדענס־ריכטער טאמאס וואקער, איז אונטער דער פעטיציע, וועלכע האט געבעטען זייער באפרייאונג אויך געוועזען אונטערגעשריבען סעמיועל דזשייקאבס, און עטליכע אנדערע אידען. ("רעפארט אן קענעדיען ארקייוווס" 1888).

סעמיועל דזשייקאבס האט ניט נאר געטון גרויסע געשעפטען אין קאנאדע, נאר אויך אין אלבאני, ניו יארק, און פילאדעלפיע. ער פלעגט אויך אויסלייען געלט אויף קליינע פראצענטען, און ווען די הלוואות פלעגען פעליג ווערען, פלעגט ער אפט לאזען אויסרופען אין די קירכען, אז די "גוטע קריסטען" זאלען באצאלען זייערע שולדען צו אים, ערשט ווען דאס פלעגט ניט העלפען, פלעגט ער זיי מודיע זיין, אז ער וועט זיי משפט'ן. ביז זיין טויט אין 1790, איז ער באטראכט געווארען פאר איינעם פון די רייכסטע אידען אין לאנד.

די אידישע פאמיליעס זענען געוועזען קליין אין צאל, אבער זיי האבען פיעל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס אויסבויאונג און ענט־וויקלונג.

דאס פערטע קאפיטעל

דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג.

די ניט־קלארקייט פונ'ם פראנצויזישען געזעץ בנוגע אידען — דער קאמף צווישען דער פראנצויזישער מאיאריטעט און די ענגלישע מינאריטעט, — סער דזשיימס העגרי קרעיג, — יחזקאל הארט'ס ערוועהלונג צו דער "אסעמבלי" — די קריסטליכע שבועה און דער קאמף געגען אים, — דער געפלאנטער געזעץ־פראיעקט געגען אידען, — די שטעלונג פונ'ם גאווערנאר — דאס היסטארישע יאר 1832 — אויס־צוגען פון אפיציעלע בריעף און דאקומענטען.

אז אידען זאלען אנהאלטען און פארנעמען עפענטליכע עמטער אין קאנאדע, איז צו יענער צייט קיין נייעס ניט געוועזען. אזוי האט נאך אינ'ם יאר 1778 א איד יעקב קוהן, אנגעהאלטען אין מאנטרעאל דעם אמט פון הויפט־פאליצי־קאמיסאר און שפעטער האט דעמזעלבען אמט געהאלטען דער איד משה העיס, א זון פון איינעם פון די ערשטע אידישע "סעטלערס". אידען האבען אויך געהאלטען חוץ ציווילע שטעלעס, אויך פארשיעדענע מיליטערישע שטעלעס, און עס זענען אויך געוועזען אידישע אפיצירען אין דער מיליץ, דאך האט אינ'ם אנהויב פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט פאסירט אן אינצידענט, וואס קען באצייכענט ווערען אלס דער קאמף פאר פולער אידישער גלייכ־בארעכטיגונג אין לאנד, און וואס האט זיך ענדליך געענדיגט מיט ערפאלג פאר דער אידישער גלייכבארעכטיגונג.

ווען "ניי פראנקרייך" איז אריבער צו ענגלאנד, איז די רעגיע־רונג פון קוויבעק געוועזען אין די הענט פון דעם גאווערנאר און זיין "קאונסיל", און דער פראנצויזישער ציווילער קאדעקס איז געבליבען דאס הערשענדע געזעץ אינ'ם לעבען. קיין ספעציעלע געזעץ־פונקטען וועגען אידען האט דער קאדעקס ניט געהאט, ווייל אידען זענען דע־

מאָלט געוועזען בכלל ווייניג אין צאָל. אז עס האָט זיך דאָרטען אָנ־געהויבען די באַוועגונג פאַר אַן ערוועהלטען פּאַרלאַמענט, פאַר אַן "אַסעמבלי", אַ זאַך וואָס איז ענדליך באַוויליגט געוואָרען, האָבען די אידען שטארק געשטיצט די דאָזיגע באַוועגונג. טראָץ דעם ענגלישען זיעג איז נאָך אַלץ קאַנאַדע געבליבען אַ פּלאַץ וואו צוויי נאַציעס האָבען געקעמפּפט צווישען זיך, און אין דעם קאַמף איז אויך אַריינגע־שלעפּט געוואָרען דער דאַמאָלסדיגער קליינער אידישער ישוב.

די מלחמה מיט אַמעריקע איז געוועזען צו ענד, אָבער אין דער נייער רעפּובליק פון די פאַראייניגטע שטאַאַטען איז געוואָרען דער באָדען אַן אונפריינדליכער פאַר פּיעלע ענגלישע לאָיאַליסטען, וועל־כע האָבען דארום אָנגעהויבען איינצואוואַנדערען קיין קאַנאַדע. די לעצטע יאָרען פון'ם אכצענטען יאָרהונדערט האָבען אַ גרויסע איינ־וואַנדערונג צוגעזעהן. עס זענען דאַמאָלט קאָלאָניזירט געוואָרען נייע פּלעצער און עס זענען געוואַקסען די שטעדט. דער ענגלישער טייל פון דער פּראָטעסטאַנטישער באַפעלקערונג איז אַ דאַנק דער דאָזיגער "יונייטעד עמפּייער לאָיעליסט" איינוואַנדערונג שטאַרק אויסגע־וואַקסען, און צווישען די צוויי נאַציאָנאַליטעטען איז דער קאָנפליקט נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרען. קיין צד האָט ניט צופריעדענ־געשטעלט די רעגיערונג. דער ענגלישער טייל האָט געטענה'ט, אַז זייערע אינטערעסען ווערען פאַרבויגען צוליעב די אינטערעסען פון דער מאַיאָריטעט, די פראַנצויזען וויעדער האָבען זיך באַטראַכט פאַר די אונטערדריקטע, און אין לאָנדאָן האָט מען אָנגעהויבען איינצוזעהן, אַז מען וועט מוזען מאַכען ענדערונגען אין דער רעגיע־רונגס־פאָרם, אין דער פאַרוואַלטונג פאַר קאַנאַדע — פאַר אויבער און נידער — קאַנאַדע איז באַוויליגט געוואָרען אַן "אַסעמבלי" און עס זענען איינגעפירט געוואָרען אַנדערע קאָנסטיטוציאָנעלע ענדע־רונגען, באַקאַנט אין דער קאַנאַדער קאָנסטיטוציאָנעלער געשיכטע אַלס דער "קאָנסטיטושאַנעל עקט 1791", אָבער דאָס איז אַלץ געוועזען ווייניג צו קענען באַזייטיגען דעם צוזאַמענשטויס, מיט דער אויסנאַם פון עטליכע פּלעצער, ווי קוויבעק, מאָנטרעאַל, טהרי ריווערס אַ. ד. ג. זענען די ענגלענדער געוועזען אין אַזאַ מינאָריטעט אין נידער־קאַ־נאַדע, אַז זיי האָבען ניט געקענט האָפען דורכצופירען אַ געניגענדע

צאָל קאנדידאטען אין דער ״אסעמבלי״, און אין די ערשטע וואלען האָבען זיי טאקע מער ניט געקענט ערוועהלען ווי זעכצען מיטגליע־דער פון די פופציג, פון וועלכע די ״אסעמבלי״ איז באשטאנען.

עס האָט זיך ניט געזעהן קיין וועג פאר אן אויסגלייך, פאר־קערט נאָך, די אורזאכען פאר צוזאמענשטויסען זענען מיט דער צייט נאָך אלץ שארפער געוואָרען, הויפטזעכליך אין די ערשטע יאָרען פונ׳ם נייַנצענטען יאהרהונדערט, און באזונדערס שארף איז עס געוואָרען צוליעב דעם פאָלגענדען אינצידענט.

די ״אסעמבלי״ האָט אָנגענומען א באשלוס, אז אלע תפיסות זאָלען געבויט ווערען פון דער הכנסה פון דער פראָווינץ. די פראנ־צויזען האָבען נאָך דאמאָלט קיין אייגענע צייטונגען ניט געהאט, פארקערט וויעדער דער ענגלישער טייל האָט געהאט צוויי ארגאנען דעם ״קוויבעק מוירקורי״ און די ״מאָנטרעאל גאזעט״. ביידע צייַ־טונגען האָבען רעפּרעזענטירט דעם קאָמערציעלען עלעמענט פון וועל־כען דאָס רוב ענגלישע זענען באשטאנען, און אזוי ווי אזא באשלוס האָט געמיינט גרעסערע שטייערען, האָבען זיי אָנגעהויבען אנצופירען א העפטיגען קאמף געגען דעם, פארלאנגענדיג אז די לאסט פון בויען תפיסות זאָל פאלען אויף די לאָקאלע פלעצער, און ניט אויף דער גאנצער פראָווינץ. די פאָלעמיק איז געוועזען אזעלכע אז די ״אסעמ־בלי״ האָט די באטרעפענדע רעדאקטארען גערופען צו פאראנטווארט־ליכקייט, אָבער דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט דעם ענגלישען טייל, וועלכע האָבען שוין יעצט אָפען געטענה׳ט, אז נידער קאנאדע איז צופיעל פראנצויזיש. די פראנצויזען האָבען אויף די טענות ניט געשוויגען, און אין חודש נאָוועמבער 1806 האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען די ערשטע פראנצויזישע וואָכען־צייטונג אין קאנאדע ״לע קענעדיען״, און ווי מען האָט דאמאָלט געגלויבט איז די צייטונג קאָנטראָלירט געוואָרען פונ׳ם ״ספּיקער״ פון דער ״אסעמבלי״ און אנדערע פארלאמענט־מיטגליעדער. די צייטונג האָט גלייך באקומען א גרויסע פארשפּרייטונג צווישען דער פראנצויזישער באפעלקערונג, און יעדער נומער אירער האָט ענטהאלטען שארפע רייד געגען דער רעגיערונג און די בעאמטע, וועלכע זענען מערסטענס געוועזען ענג־לענדער.

אין יענער צייט (אין 1808) איז קיין קאנאדע ארויסגעקומען אלס גאָווערנאָר סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער פינפטער קאנאדער גאָווערנאר אונטער׳ן ענגלישען רעזשים (1807—1811), און מיט זיין אָנקומען איז דער קאמף נאָך מער פארשטארקט געוואָרען. ער האָט חושד געווען, אז די צייטונג ווערט אונטערשטיצט פון די אנטי־בריטישע עלעמענטען אין די פאראייניגטע שטאאטען, און אזוי ווי עס זענען שוין געווען גענוג סמנים וועגען קומענדען קריעג צווישען אמעריקע און ענגלאנד, האָט ער דארום אונטערדריקט דעם ״לע קענעדיען״, ארעסטירט דעם דרוקער, ווי אויך די גרינדער ווי פיער בעדארד און אנדערע. דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט די פראנצויזישע געמיטער, כאָטש קרעיג האָט געדענקט אז מיט דעם וועט ער אונטערדריקען דעם פראנצויזישען נאציאנאליזם.

קרעיג איז געווען א סאלדאט, און נים קיין פּאָליטיקער, און דאריבער האָט ער זיך גענומען אונטערצודריקען די פראנצויזישע אומצופריעדענהייט מיט א שטארקער האנט. די פראנצויזען האָבען פארלאנגט אז די ריכטער זאָלען נים האָבען קיין רעכט צו זיצען אין דער ״אסעמבלי״, און אז די פּראָווינץ זאָל האָבען די פולע פאראנט־וואָרטליכקייט פאר די הוצאות און די הכנסות, און ביידע פאָדער־רונגען זענען באקעמפט געוואָרען פון קרעיג׳ן, וועלכער האָט אין דעם געזעהען א באוועגונג פון ״נידער קאנאדע פאר די פראנצויזען״.

די ״אסעמבלי״ האָט אנגענומען א באשלוס אויסצושליסען די ריכטער, אָבער דער גאָווערנאָר און דער ״קאונסיל״ האָבען עס פארוואָרפען, און די ״אסעמבלי״ האָט דארום באשלאָסען זיך אָפּצורעכענען אויף אַן אנדער אופן, און אלס שעיר לעזאזל איז ארויסגעקליבען געוואָרען א איד, אָבוואָל זיי האָבען געמיינט מיט דעם גאָר צו טרעפען די ענגלענדער.

יחזקאל הארט, אהרן הארט׳ס צווייטער זון (געבוירען אין טהרי ריווערס אין 1767, געשטארבען אין 1843) האָט געירשנ׳ט זיין פּאָ־טער אלס ״סיניאָר פון ביקאָנקאור״, און ווען אין טהרי ריווערס זענען אין 1807 פארגעקומען וואלען פאר אן אסעמבלי מיטגליעד, איז יחזקאל הארט געווען א קאנדידאט. דריי קאנדידאטען זענען גע־ווען פאר׳ן אמט, אָבער דער קריסט טאמא קאפען האָט בלויז באר

קומען 41 שטימען, דער צווייטער, מעטיו בעל, נאָר 10 שטימען, און יחזקאל הארט האָט באקומען פופציג שטימען. און דאן האָבען זיך אָנגעהויבען א רייע דריידלאך, הורך וועלכע די פראנצויזישע נאציאנאליסטען האָבען דורך הארט'ן זיך געוואָלט אפרעכענען מיט דער גאנצער גרופע ענגלענדער. איידער יחזקאל הארט האָט געקענט פארנעמען זיין פלאץ אלס אסעמבלי־מיטגליעד, האָט ער געמוזט אפגע־בען די נויטיגע שבועה, וועלכע איז געוועהנליך געוועזען א קריסט־ליכע שבועה, און מען האָט געדארפט שווערען טרייהייט: "לויט

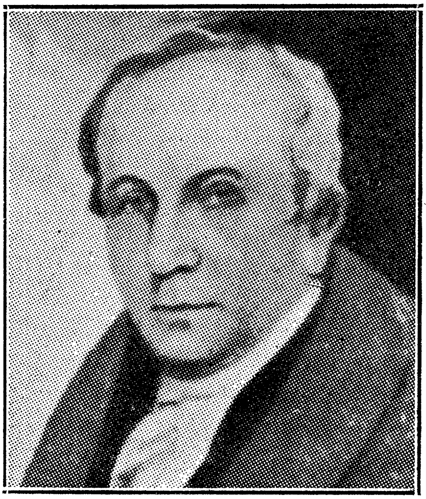

יחזקאל הארט.

דעם ריכטיגען גלויבען פון א "קריסט". הארט האָט זיך פון אזא שבועה ענטזאגט, און דער באטרעפענדער בעאמטער האָט אים ער־לויבט אפצוגעבען א אידישע שבועה לויט'ן אידישען נוסח, מיט א צו־געדעקטען קאָפּ, און איבער א תנ"ך. אָבער זיינע פאליטישע אפא־נענטען האָבען זיך אָנגעכאפט אין דער דאָזיגער געלעגענהייט, און אויפגעהויבען א שטורם וועגען דעם, און נאָך א לאנגער דעבאטע

האָט די מאַיאָריטעט ענדליך באַשלאָסען, אז יחזקאל הארט קען ניט פארנעמען זיין פּלאַץ אין דער ״אסעמבלי״, און זיין ״סיט״ איז ערקלערט געוואָרען אלס ״ליידיג״. אָנגעהויבען פון זיינע פּאָליטישע געגנער אלס א זאך, צו קענען שלאָגען דערפון קאפּיטאל פאר זיך, און צו טרעפען די ענגלישע פּראָטעסטאנטען, האָט זיך עס פאַר־וואנדעלט אין א פראגע פון רעליגיעזער טאָלעראנץ און גלייכבארעכ־טיגונג. דאָס געזעץ בנוגע אידען וואָס איז ביז יעצט ניט דעפינירט געוועזען, האָט יעצט געמוזט קלאָר באַשטימט ווערען, און יחזקאל הארט האָט געזוכט אויסצונוצען די דאָזיגע געלעגענהייט פאר דעם צוועק. ער האָט געטענה׳ט, אז זיין שבועה איז אין איינקלאנג מיט׳ן געזעץ, און איז אין דעם אונטערשטיצט געוואָרען פון דער ענגלישער מינאָריטעט, אָבער די קאטוילישֿ־פראנצויזישע מאַיאָריטעט איז גע־ווען געגען דעם, דעם ניינצענטען פעברואר 1808 האָט דאָס הויז אים אויסגעשלאָסען פון מיטגליעדערשאפט, און עס האָבען ניט געהאָלפען הארט׳ס פּראָטעסטען און אויך ניט די פּראָטעסטען פון זיינע אונטערשטיצער און מיטקעמפּער. ער האָט דארום באַ־שלאָסען ארויסצושטעלען נאכאמאל זיין קאנדידאטור, און אויך דאָס מאָל איז ער ערוועהלט געוואָרען מיט א גרויסער מאַיאָריטעט, א זאך וואָס האָט געצייגט, אז די וועהלער האָבען וועגען דעם ענין גאנץ אנדערש געדענקט ווי די פראנצויזישע פּאָלקס־פארטרעטער. אָבער די ״אסעמבלי״ איז געבליבען איינגעשפּארט, זיי האָבען אים דאָן ווידער ניט געלאָזט פארנעמען זיין פּלאַץ, און זיי האָבען נאָך געוואָלט דורכפירען א געזעץ וואָס זאָל פארבאָטען א אידען צו קענען ערוועהלט ווערען.

״אידען זענען דיסקוואליפיצירט פון צו קענען זיצען אין דער אסעמבלי״, האָט געלויטעט דער געזעץ־פּראָיעקט, וועלכער האָט שוין געהאט דערגרייכט די צווייטע פאָרלעזונג, די פראגע וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג איז דארום גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געוואָרען, און סער דזשיימס קרעיג, וועלכער האָט ניט געשטימט מיט א סך פּראָיעקטען פון דער ״אסעמבלי״, איז אויך געוועזען געגען הארט׳ס אויסשליסונג, און אום צו מאכען א סוף צו דער געשיכטע, האָט ער די ״אסעמבלי״ אויפגעלעזט, איידער זי האָט נאָך צייט געהאט צור־

געבען דעם געזעץ־פראיעקט די געזעצליכע דריטע פארלעזונג, וועל־כע האט געדארפט פארקומען דעם 15־טען מאי 1809.

"איר האט פארברענגט אייער צייט אננעמענדיג געזעצען, וועלכע זענען אן אונקאנסטיטוציאנעלע פארלעצונג פון די רעכטען פון די אונטערטאנען, און וועלכע זענען בוכשטעבליך דערוויידער די געזעצען פונ'ם בריטישען קעניגליכען פארלאמענט, אונטער וועמענס יוריס־דיקציע איר זייט, אייערע פארהאנדלונגען זענען געגען די ערשטע פרינציפען פון נאטירליכע גערעכטיגקייט", — אזוי האט סער קרעיג געשריבען אין זיין "מעסעדזש", אין וועלכען ער האט אויפגעלעזט די אסעמבלי, און אזוי געטויט דעם שענדליכען געזעץ גלייך ביי זיין געבורט. *)

---

*) וועגען קרעיג'ס שטעלונג צו דער הארט־אפערע געפינען מיר אויך דאס פאלגענדע אין דער געשיכטע פון "די אורסולין שוועסטער אין טהרי ריווערס" (זייט 380).

"אינ'ם זומער פון 1809, זענען אונזערע קלאסען באזוכט גע־ווארען פון א בארימטען גאסט, זיין עקסעלענץ גאווערנאר קרעיג, און ער האט אויך גרויסמוטיג איינגעוויליגט צו באזוכען אונזער היי־ליגען פאטער, דעם גייסטליכען און די געמיינדע. זייענדיג אין שטאדט איז ער געוועזען דער גאסט פון הער יחזקאל הארט, וועלכער האט געוואוינט אויף דער ריו דע פארדזש. דאס לאנד הינטער זיין וואוינונג האט פארמירט א פראכטפולע טעראסע, וואו דער אר־קעסטער פונ'ם "קענעדיען" רעגימענט האט געשפיעלט בשעת דעם מיטאג פאר'ן געהויבענעם גאסט. עס איז געוועזען אין זכרון פון דעם באזוך, וואס מר. הארט האט געגעבען דעם נאמען קרעיג איינעם פון זיינע זין, וועלכער איז געבוירען געווארען יענעם זומער. דאס קינד האט מען א נאמען געגעבען דזשיימס הענרי־קרעיג הארט.

דער באזוך פונם גאווערנאר האט אויך געהאט א פאליטישע זייט, און פאר א לאנגע צייט האט מען וועגען דעם גערעדט אין דער פרעסע. הער הארט איז ערוועהלט געווארען אין 1807 פון די פראנצויזישע־קאנאדער אין טהרי ריווערס, געגען די הערען קאפטן, וועסינא און בעל, אבער אזוי ווי א געוויסע פארטיי האט זיך ער־

יאָרען פון אגיטאציע פאר און געגען אידישער גלייכבארעכטיגונג האָבען דאן נאכגעפאָלגט, אָבער דער פארטיי־קאמף, ווי אויך דער קאמף צווישען די צוויי ראסען — די ענגלענדער און די פראנצויזען איז מיט דער צייט איינגעשטילט געוואָרען, פארלוירען א סך פון זיין שארפ־קייט, און ממילא אויך אָפגעשוואכט די געגנערשאפט צום גערעכטען אידישען פארלאנג. אין דעצעמבער 1828 *) האָבען א גרופע אידען זיך געווענדעט צום פארלאמענט מיט דעם פארלאנג, מען זאָל זיי ער־לויבען צו רעגיסטרירען די געבורטען, טויטענפעלע און חתונות, און אין 1829 איז דער פארלאנג באוויליגט געוואָרען, און איז סאנקציא־נירט געוואָרען דורך א קעניגליכער פראקלאמאציע דעם 13־טען יא־נואר, 1831. ערמוטיגט פון דעם ערפאָלג, האָבען די אידען בא־שלאָסען צו מאכען א וויטערדיגען פרואוו און אפגעשיקט אין דעמ־זעלבען יאָר (יאנואר 31 און פעברואר 7 — 1831) צו דער לעגיסלאטור א פעטיציע, אונטערגעשריבען אויך פון שמואל הארט, יחזקאל הארט'ס

קלערט געגען דער צולאָזונג פונ'ם אידען צו דער אסעמבלי, זענען אין 1808 פאָרגעקומען נייע וואלען, ביי וועלכע די איינוואוינע־פון טהרי ריווערס האָבען ערוועהלט די הערען הארט און בעדארד געגען די הערען ווענינא און פאושעי. דער פארלאמענט איז וויע־דער אויפגעלייזט געוואָרען, און דער גאווערנאר איז פערזענליך גע־קומען קיין טהרי ריווערס אונטערצושטיצען הארט'ס וואלען (אין אק־טאבער 1909), אָבער דער לעצטער האָט אויפגעגעבען דעם קאמף, און די הערען בעל און באדאו זענען ערוועהלט געוואָרען.

אין דער זעלבער געשיכטע (זייטען 519־524) ווערען אויך גע־בראכט די נעמען פון די שילערינס, וועלכע האָבען געלערנט אינ'ם פענסיאנאט פונ'ם דאָזיגען מאָנאסטיר, און צווישען זיי געפינען זיך אויך די קינדער פון בנימין הארט, און העברי יהודה.

"Les Ursulines des Trois Rivieres depuis leur etablissement jusqu'a nos jours.

---

*) די אידיש־ענגלישע ענציקלאָפעדיע גיט אָן דאָס יאָר 1823, אָבער ווי די אטאווער ארכיוון צייגען איז עס געוועזען דעם 4־טען דע־צעמבער, 1828.

א זון, אין וועלכער זיי האָבען פארלאנגט גלייכע ציווילע רעכטען. דאָס מאָל האָט עס שוין קיין געגנערשאפט ניט באגעגענט. דעם 16־טען מערץ, 1831, איז אריינגעטראגען געוואָרען א געזעץ־פּראָיעקט, לויט וועלכען די אידען ווערען באוויליגט די זעלבע פּאָליטישע רעכטען ווי קריסטען. דער "ביל" איז שנעל דורכגעגאנגען אלע נויטיגע פארמאַ־ליטעטען איז אָנגענומען געוואָרען פון דער "אסעמבלי" און פון דעם "קאונסיל", און דעם פינפטען יוני 1832 האָט דער געזעץ באקומען די קעניגליכע צושטימונג. די קאנאדער אידען זענען דאדורך געשטעלט געוואָרען אין זייער רעכט אויף דערזעלבער מדרגה ווי די אנדערע קאנאדער בירגער.

די פארהאַנדלונגען אין דער „אסעמבלי"

אין צוזאמענהאנג מיט יחזקאל הארט'ס קאמף צו קענען פאר־נעמען זיין "סיט" אינ'ם פארלאמענט, נאכדעם ווי ער איז געזעצליך ערוועהלט געוואָרען, זענען אינטערעסאנט די פארהאנדלונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען וועגען דעם אין דער "אסעמבלי". דאָס ווייטער־דיגע זענען אויסצוגען פון די באטרעפענדע פּראטאקאלען וועגען די פארהאנדלונגען פון דעם ענין: *)

פרייטאג, יאנואר 29, 1808.

מר. בערטהעלאט האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפּרעזענטירען די באראה פון טהרי ריווערס, האָט גענומען די שבועה, און אז ער ווארט אויף יענער זייט "באר" (די אפצוימונג אינ'ם פארלאמענט, וועלכע טיילט אָפּ די פארלאמענט מיטגליעדער פון די איבעריגע טיילען פון דעם זאל), צו קענען אריינקומען, און אויף דער פראגע פון א מיטגליעד האָט מר. בערטהעלאט צוגעגעבען, אז הער הארט האָט געשוואוירען איבער דער ביבעל מיט א צוגעדעקטען קאָפּ.

---

*) די באטרעפענדע פארהאנדלונגען זענען אויך פארעפענטליכט געוואָרען אינ'ם 23־טען באנד פון די "פּובליקאציעס" פון דער אמע־ריקאניש אידיש־היסטארישער געזעלשאפט — פארעפענטליכט דורך ראביי דזשוליוס דזשיי. פרייז.

מר. טורגעאן האט אינפארמירט דאס הויז, אז ער איז געוועזען אנוועזענד מיט מר. בערטהעלאט, ווען הארט האט געשוואוירען לויט'ן אופן ווי מר. בערטהעלאט האט דערצעהלט.

מאנטאג, פעברואר 1, 1808.

דאס הויז האט באשלאסען, אז די פראגע אויפגעהויבען דעם 29־טען יאנואר וועגען יחזקאל הארט, עסקווייער, זאל יעצט פארגעבראכט ווערען.

מר. בערטהעלאט האט דאן באקאנט געמאכט, אז דעם 29־טען יאנואר האט ער איבערגעגעבען אז יחזקאל הארט האט גענומען די שבועה, אבער ניט די שבועות.

אויפ'ן פארשלאג פונ'ם אטוירני דזשענעראל, אונטערשטיצט פון ריכטער דע באנן, איז באשלאסען געווארען, אז עס איז די מיינונג פונ'ם הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפרעזענטירען די באראה פון טהרי ריווערס, האט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנליכען שטייגער און פארארדענט הארום אז דער געהילף סעקרעטאר פונ'ם פארלאמענט זאל איבערגעבען דעם באטרעפענדען יחזקאל הארט, עסקווייער, א קאפיע פון די פארהאנדלונגען, כדי ער זאל קענען נעמען אזא ווייטערדיגע שטעלונג ווי דער פארלאמענטארישער געזעץ וועט פאדערען.

פרייטאג פעברואר 12, 1808.

א פעטיציע פון יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו פארטרעטען די באראה פון טהרי ריווערס, איז געלעזען געווארען פון מר. מיור, וועלכער האט פארגעשלאגען, און איז אונטערשטיצט געווארען פון מר. בערטהעלאט, אז די באטרעפענדע פעטיציע זאל יעצט אויפגענומען ווערען.

דאס הויז האט דאן באשלאסען, אז די אינפארמאציע געגעבען דעם הויז דעם 29־טען יאנואר, וועגען דעם אופן ווי מר. הארט האט געשוואוירען, און אויך די פעטיציע פון טאמא קאפען, עסקווייער, געגען יחזקאל הארט'ס ערוועהלונג, זאל יעצט געלעזען ווערען. די באטרעפענדע אינפארמאציע, רעזאלוציע, און פעטיציעס זענען געלעזען געווארען. מען האט געלעזען יחזקאל הארט'ס פעטיציע, אין וועל־

כער ער באהויערט דעם באשלוס פונ'ם הויז, וואס מען האט אים מיטגעטיילט, אז ער האט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנלי־כען שטייגער; אז דעם 29־טען טאג אין יאנואר האט ער געשוואוירען אין איינקלאנג מיט'ן סטאטוט 31 פון זיין מאיעסטעט'ס געזעץ, קאַ־פיטעל 31, טייל 29; אז די שבועה איז אים געגעבען געוואָרען אויף א געזעצליכען אופן, ווי דירעקטירט פון זיין מאיעסטעט'ס קאָמי־סארען, און אז ער באטראכט פון זיין זייט די שבועה פאר געזעצליך, בינדענד און היילינ; אז ער וועט אויך ניט האבען דאגעגען, אז ער זאל שווערען נאכאמאל אין דער געוועהנליכער פארם, אבוואל ער האלט אויף זיין ערשטע שבועה אין ריכטיגען איינקלאנג מיט'ן קאָנ־סטיטוציאנעלען געזעץ פון דער פראָווינץ, און ער האפט דארום אז דאס הויז וועט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין "סיט".

מיטוואָך, פעבּרואר 17, 1808.

באשלאָסען, אז די רעקאָרדען אין די ביכער וועגען דעם אופן ווי יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, זאלען יעצט געלעזען ווע־רען — און די באטרעפענדע רעקאָרדען זענען געלעזען געוואָרען.

באשלאָסען, אז דער אופן, אין וועלכען דער באטרעפענדער יחזקאל הארט, עסקווייער, האט גענומען די זעלבע שבועה ווי זי ווערט פראקטיצירט אין די געריכטס־הייזער, ווען מען גיט די שבועה צו פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע.

באשלאָסען, אז דאס הויז זאל יעצט אויסהערען אינפארמאציע פון די מיטגליעדער, וועגען זייער באקאנטשאפט מיט דער אמונה פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מיור האט דאן באקאנט געמאכט דאס הויז, אז עטליכע טעג צוריק, האט אים מר. הארט פערזענליך אינפאָרמירט, אז ער איז ערצויגען געוואָרען לויט דער אידישער רעליגיע, און אז ער גע־הערט אויך יעצט צו דעם גלויבען.

און מר. מאנדעלעט האט באקענט דאס הויז, אז אין א גע־שפרעך מיט מר. הארט, האט ער אים געזאָגט, אז ער קען ניט אפליי־קענען, אז ער איז א איד; אז ער גלויבט אין דער אידישער אמונה.

ריכטער פאושעי האָט באַקאַנט געמאַכט דאָס הויז, אַז ער ווייסט זיכער, אַז יחזקאל האַרט איז אַ גלויביגער איד; אַז ער קען אים אַלס אַ אידען זינט דעם יאָר 1803; אַז מר. האַרט היט אָפּ די אידישע מנהגים, און אין געריכט האָט ער קיינמאָל ניט געשוואוירען אַנדערש ווי נאָר אויף עס שווערען אידען. ריכטער פאושעי האָט ווייטער צוגעגעבען, אַז אַלס ריכטער ווייסט ער אויף זיכער אַז האַרט איז אַ איד, ווייל ער האָט זיך לעצטענס צו אים פערזענליך געווענדט מיט אַ בקשה, אַז ער זאָל ניט דאַרפען ערשיינען אין געריכט אין די שבתים, וואָס איז זיין רוה־טאָג, און דער רוה־טאָג פון אַלע אידען.

באַשלאָסען, אַז דאָס הויז איז מיט דער מיינונג, אַז יחזקאל האַרט, עסקווייער, ערוועהלט אַלס מיטגליעד פאַר דער באַראַה פון טהרי ריווערס, איז פון דער אידישער רעליגיע, און אַז מען זאָל אים קומענדען פרייטאָג אויסהערען ביי דער "באַר" פון הויז, אָדער דורך אַ פאַרטרעטער אויב ער וועט עס געפינען פאַר נויטיג, וועגען דער לעגאַליטעט פון זיינע פרעטענזיעס צו פאַרנעמען זיין "סיט" אינ'ם הויז, דאָרט זיצען און שטימען, ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס ער איז פון דער אידישער רעליגיע, און דאָס וואָס ער האָט געשוואוירען לויט דעם אופן פון דער רעליגיע. אַ קאָפּיע פון די רעזאָלוציעס און אינפאָרמאַציע זאָל צו אים צוגעשטעלט ווערען דורכ'ן געהילפס־סעקרעטאַר.

שבת, פעברואר 20, 1808.

דאָס הויז האָט באַשלאָסען אויפצולעזען זיך אין אַ "קאָמיטי אָף דהי האול", דער "ספּיקער" האָט פאַרלאָזען זיין פאַרזיץ, און מר. וויג, האָט עס פאַרנומען. נאָך די פאַרהאַנדלונגען האָט דער פאָרזיצענדער ווידער פאַרנומען זיין פּלאַץ, און מר. וויג האָט באַריכטעט אַז דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסען איבערצוגעבען דורך אים דעם באַריכט, ווען דאָס הויז וועט געפינען פאַר נויטיג.

באַשלאָסען, אַז דער רעפּאָרט זאָל יעצט אויפגענומען ווערען.

דער באַריכט איז געווען : — באַשלאָסען, אַז עס איז די מיינונג פונ'ם קאָמיטעט, אַז יחזקאל האַרט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט פאַרנעמען זיין פּלאַץ, אָדער שטימען.

ריכטער פאושעי, אונטערשטיצט פון מר. קארטיע, האט פאר־געשלאגען אז עס זאל גענומען ווערען די אפשטימונג וועגען דער רע־זאלוציע. עס האבען געשטימט —

יא 21

ניין 5.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין הויז.

מיטוואך, אפריל 19, 1809.

מר. מאנדאלעט, אונטערשטיצט פון מר. טרעסטלער האט פאר־געשלאגען — באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט אלס איינער פון די פארטרעטער פון דער באראה טהרי ריווערס, צו דיענען אינ'ם יעצטיגען פראווינציעלען פארלאמענט, און וועלכער זיצט יעצט אינ'ם הויז, איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ערוועהלט געווארען צו דיענען ביי דער פערטער סעסיע פונ'ם פראָ־ווינציעלען פארלאמענט אויפ'ן פלאץ פונ'ם פארשטארבענעם האנא־רייבל דזשאהן ליעס, פאר דער באטרעפענדער באראה.

אויפ'ן פארשלאג פון מר. באורדאזשעי, אונטערשטיצט פון מר. טודגעאן איז באשלאסען געווארען, אז דער פארשלאג זאל אויס־געבעסערט ווערען ווי פאלגט:

נאכ'ן ווארט "באשלאסען" זאל אריינגעשטעלט ווערען, "אז דאס הויז זאל יעצט אויפנעמען אינפארמאציע וועגען יחזקאל הארט, אז דאס איז דערזעלבער וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געווארען פאר אומפאסיג צו זיצען און שטימען."

מען האט איינגעשטימט צו דער אויסבעסערונג, און מר. מאנ־דעלעט, מר. מיור, און מר. באורדאזשעי האבען אינפארמירט דאס הויז אז דאס איז דערזעלבער יחזקאל הארט וועלכער איז ערקלערט געווארען פאר אומפאסיג ביי דער לעצטער סעסיע.

פארגעשלאגען פון מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מר. דו־ראשעי:

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, וועלכער זיצט אין יעצטיגען פארלאמענט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון טהרי ריווערס איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געווארען פאר אומפאסיג צו זיצען אין הויז און שטימען, ווייל ער איז פון אידישען גלויבען.

געשטימט —

יא, 35.

ניין, 5

די רעזאלוציע איז אנגענומען געווארען.

פרייטאג, מאי 5, 1809.

אויפ'ן טאג־ארדנונג ווערט געשטעלט דאס פארלעזען וועגען דער רעליגיע פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מאנדעלעט שלאגט פאר, אונטערשטיצט פון מר. ראביטעיל צו באשליסען, אז די מיטגליעדער פון דעם הויז, אין וועמענס אנוועזענהייט יחזקאל הארט, עסקווייער, האט גענומען די שבועה ביי דער ערעפענונג פונ'ם פארלאמענט, זאלען דערצעהלען ווי אזוי ער האט גענומען די באטרעפענדע שבועה.

לויט'ן באשלוס האט דאס הויז אויסגעהערט די אינפארמאציע.

מה. באורדאזשעי און מר. דושעסנעי האבען דערצעהלט דאס הויז, אז זיי זענען אנוועזענד געוועזען, ווען יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, אז זיין קאפ איז ניט געוועזען צוגעדעקט, און זיין האנט האט ער געהאלטען אויף א בוך. ווען מען האט דעם באטרעפענדען בוך געגעבען צו מר. בלעקוואוד, איינער פון די מיטגליעדער, וועמען מען האט אייגעשוואוירען צוזאמען מיט יחזקאל הארט, האט ער, מר. בלעקוואוד, געפרעגט די קאמיסארען, באשטימט צו געבען די שבועה צו די מיטגליעדער — וואס פאר א בוך עס איז ? אז זיי האבען געענטפערט, "עס איז דער נייער טעסטאמענט"; אז מר. בלעקוואוד האט געזאגט, זעהר גוט; האט עס א קוש געטון, און האט עס איבערגעגעבען מר. הארט, וועלכער האט עס אויך געקושט.

מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מה. מארטינעאו, האט פארגעשלאגען צו באשליסען :

אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, ווי עס ציינט דער רעקארד פונ'ם 17־טען פעברואר, 1808, אין די זשורנאלען פון דער לעצטער סעסיע, און אזוי ווי ער האט ביי דער ערעפענונג פון דער יעצטיגער סעסיע געשוואוירען איבערן היילינען עוואנגעליום, וועלכעס קען אים ניט בינדען, און ער האט דערפאר פארשוועכט די רעליגיעזע אינסטיטוציע דערפון, קען ער דארום ניט פארנעמען זיין "סיט", אדער זיצען און שטימען אינ'ם הויז.

מר. בעדארד, אונטערשטיצט פון מר. פעפיניו, האט פארגעשלא־גען אן אויסבעסערונג, אז נאכ'ן ווארט "רעליגיע" זאלען אלע ווער־טער אויסגעמעקט ווערען, און עס זאל נאר צוגעשטעלט ווערען דאס פאלגענדע, "קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז".

די אויסבעסערונג איז אנגענומען געווארען, און די אפשטימונג האט געגעבען:

יא, 18.

ניין, 8.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלוי־בען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז.

דער באשלוס פון דער "אסעמבלי" אויסצושליסען יחזקאל הארט'ן, און ניט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין פלאץ, איז פינף טעג שפעטער באטראכט געווארען פונ'ם אויבערשטען הויז — דער "קאונ־סיל", (מיטוואך, מאי 10, 1809). דאס וויכטיגסטע איז א פאר־קירצטער אויסצוג פון די "קאונסיל" פראטאקאלען וועגען דער יחזקאל הארט אפערע און זייער באשלוס:

דער "קאונסיל"־צימער אין 'גאווערנאר דזשענעראל'ס' הויז. עס זענען אנוועזענד געוועזען, זיין עקסעלענץ סער דזשיימס ה. קרעיג, ק. ב.: דער הויפט־ריכטער; דער לארד בישאף פון קוויבעק; טאמאס דאנן, פרענסוא בייבי; פיער א. דעבאנן, דזשאהן יאנג, און דזשענ קין וויליעמס עסקווייער. זיין עקסעלענץ האט מיטגעטיילט צו די פארזאמעלטע דעם באריכט, אנגענומען ביים "קאונסיל" קאמיטעט, וועלכען מען האט גוט געהייסען און באשלאסען צו פראטאקאלירען.

דער באריכט.

צו זיין עקסעלענץ סער דזשיימס קרעיג, ק. ב., הויפט־גובערנא־טאר פון דער פראווינץ פון נידער־קאנאדע א. א. וו. א. א. וו.

מעג עס געפעלען אייער עקסעלענץ.

דער קאמיטעט איז פון דער מיינונג, אז א איד קען ערוועהלט ווערען צו דער "אסעמבלי" פון דער פראווינץ, און מעג זיצען און שטימען נאכדעם ווי ער שווערט לויט'ן געזעץ און לויט'ן געוועהנליכען אופן

די מיינונג איז באגרינדעט לויט די פאלגענדע אורזאכען : —

סטאטוט 13, טייל 7 — עס ווערט ערקלערט אז אלע נאטוראלי־זירטע אויסלענדער זאלען פאררעכענט ווערען ווי זיין מאיעסטעט'ס געבוירענע אונטערטאנען אין אלע הינזיכטען, פונקט ווי זיי וואלטען געוועזען געבוירענע, און עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז די אידען געהן ארונטער אונטער דעם געזעץ.

סטאטוט 31 פארארדענט אז אין יעדער פון די פראווינצען, נידער און אויבער־קאנאדע, זאל זיין אן "אסעמבלי" און א לעגיסלאטור־קאונסיל, צוזאמענגעשטעלט לויט'ן אופן ווי דארטען פארגעשריבען.

לויט סעקציע 14 פונ'ם זעלבען אקט, קען זיין מאיעסטעט אויט־טאראזירען דעם גובערנאטאר צו פאררופען אן "אסעמבלי", אפצוהי־טען די דעטאלען א. ד. ג. ווי אז די ערוועהלטע פערזאן זאל ניט זיין באשולדיגט אין שווינדעל, פארראט א. א. וו. — דער קאמיטעט איז דארום מיט דער מיינונג, אז דער שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערונג דארף פונ'ם גובערנאטאר געגעבען ווערען גלייך צו אלע אונטערטאנען, און דארף פארבאטען דער "אסעמבלי" צו וועלען זיך נעמען מער־רעכט ווי גאראנטירט לויט דער קאנסטיטוציע. דער קאמיטעט איז דארום געגען דער אויסשליסונג פון וועלכען עס איז מיטגליעד, און אז די "אסעמבלי" דארף דערוויייל ניט אויפגעלעזט ווערען, אויב זיי ווילען אויסשליסען א איד, נאר צוליעב זיין אידישקייט, ניט אנגע־בענדיג קיין אנדער אורזאכע (דא קומען א רייע געזעצליכע ערקלע־רונגען).

דער קאָמיטעט געפינט אויך, אז יחזקאל הארט איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דער לעצטער ״אסעמבלי״, ווייל ״ער איז געוועזען פון דער אידישער רעליגיע״, אז דאָס הויז האָט געהאט א סאנקציאָנירונג פון די פריערדיגע זיצונגען.

דער קאָמיטעט איז מיט דער מיינונג, אז א מיטגליעד אויסגעשלאָסען פון דער ״אסעמבלי״, וועלכער איז ניט לעגאל דיסקוואליפיצירט, אָדער האָט ניט לעגאל פארלוירען זיין ״סיט״, איז באַרעכטיגט צוגלייך מיט אלע אנדערע אונטערטאנען, וועלכע זענען אונגערעכט געקריוודעט געוואָרען, צו דער גערעכטיגקייט און שוץ פון זיין מאיעסטעט׳ס רעגיערונג, אזוי ווייט ווי עס קען אים געגעבען ווערען אָן שום פאראורטייל צו די אינטערעסען פון די איבעריגע פון זיין מאיעסטעט׳ס אונטערטאנען בכלל, און זיי זעהען ניט איין אז אזא שוץ זאָל קענען געגעבען ווערען דורך אנדערע מיטלען ווי אויפלעזונג (אונטערשריבען)

דזשיי. סוועל, פּאַרזיצענדער.

קאונסיל־טשעמבער, בישאפּ׳ס פּעלעס,
מאי 9, 1809.

אין צוזאמענהאנג מיט קרעיג׳ס שטעלונג צו דער הארט געשיכטע איז אויך אינטערעסאנט די אפיציעלע קאָרעספּאָנדענץ צווישען קרעיג׳ן און ראָבערט סטיוארט, ווייקאונט קעסלריע, וועלכער איז דאָמאָלט געוועזען דער ענגלישער קריעגס און קאָלאָניאל מיניסטער.

אין איין בריעף, וואו קרעיג טיילט אים מיט וועגען זיין צוזאמענשטויס מיט דער ״אסעמבלי״, שרייבט ער אים פאָלגענדעס

״דורכפאלענדיג מיט׳ן פארזוך אויסצושליסען די ריכטער, און ניט מאכענדיג קיין פארשריט אין דער אנגעלעגענהייט, ווילען זיי אויסשליסען א אידען הארט און דאָס האָבען זיי דורכגעפירט דורך אן אפשטימונג, ״אז יחזקאל הארט פון דער אידישער רעליגיע קען ניט זיצען אָדער שטימען אין דעם הויז״. וועגעןביידע פראגען (די ריכטער און די הארט־געשיכטע) ווילען זיי ניט הערען קיינע ארגומענטען, און זיי לייקענען פשוט אפּ די אויבערהערשאפט פון דעם בריטישען פארלאמענט, טענה׳נדיג אז זיי זענען די איינציגע ריכטער איבער

זייערע אנגעלעגענהייטען. אין דער הארט פאסירונג האבען זיי גע־זוכט באווייזע וועגען דעם אופן, ווי ער האט גענומען די שבועה, און עס איז באשטעטיגט געווארען, אז ער האט עס גענומען לויט'ן שטייגער פון יעדען מיטגליעד. זיי פארלאנגען ניט פון אים, אז ער זאל פארלייקענען זיין רעליגיע, און פון זייערע פראטאקאלען קען אפילו הארט פארדעכענט ווערען פאר א קריסט, שווערענדיג איבער'ן נייעם טעסטאמענט. דער עקזעקוטיוו קאונסיל איז מיט דער מיינונג אז ער איז פאסיג צו פארנעמען זיין פלאץ, און אז ער האט געשוואוי־רען לויט'ן אקט ווי פארלאנגט פון דעם פארלאמענט.''

אין א צווייטען בריעף שרייבט קרעיג צום קאלאניאל־מיניסטער.

דער ''ספיקער'' האט געזאגט, אז איך וועל ניט וואגען זיי אויפ־צולעזען. הארט'ס אויסשליסונג איז אין דירעקטער פארלעצונג פונ'ם בריטישען פארלאמענט אקט, און איך האב באשלאסען ניט נאר צו שליסען, נאר אפילו אויפצולעזען די אסעמבלי. האבענדיג דאס באר־שטימט, האב איך עס געהאלטען פאר נויטיג צו פארהיטען יעדע נאר־רישע געגנערישע שטעלונג זייערע, וואס מען האט געקענט ערווארטען און איך האב אנגענומען מיינע מיטלען אזוי, אז זיי האבען ניט גע־האט דעם קלענסטען פארדאכט וועגען דעם, ביז וואנען מען האט ניט געהערט אפפייערען דאס סאלוטירען מיין אריינקומען אינ'ם הויז.''

אויף קרעיג'ס בריעף האט אים קעסלריע געענטפערט צווישען אנדערעס : —

''אין באצוג הארט'ס אויסשליסונג, איז קלאר, אז אן אמת'ער איד וואלט ניט קענען זיצען אין דער ''אסעמבלי'', ווייל ער וואלט ניט געקענט שווערען איבער'ן עוואנגעליום. די ''אסעמבלי'' האט דא־רום געהאט א רעכט צו אונטערזוכען אויב מר. הארט איז נאכגעקומען אלע פונקטען, נויטיג צו באשטעטיגען זיין איבערגעהן צום קריסטענ־טום, און אז ער האט געשוואוירען אהן שום גייסטיגער צוריקהאל־טונג.'' *)

*) די אויסצוגען פון די בריעף האבען מיר ענטנומען פון דער דאקומענטען זאמלונג רעדאקטירט פון וו. פ. מ. קענעדי, — דאקו־מענטס אף דהי קענעדיען קאנסטיטושאן 1915—1759.

די בקשה פאר א רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות

אין די פראטאקאלען פון די ״אסעמבלי״ זיצונגען פון נידער־קאנאדע (זייטען 85־84) פאר׳ן דאטום דעצעמבער 4, 1828, ווערט צווישען אנדערעס אויך באריכטעט וועגען דער פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, פארלאנגענדיג אן אייגענעם רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות. אין יענע פראטאקאלען לעזען מיר:

״א פעטיציע פון געוויסע איזראעליטען פונ׳ם דיסטריקט מאנט־רעאל, וועמענס נעמען זענען דא אונטערשריבען, איז פרעזענטירט געווארען פאר׳ן הויז דורך דעם גענעראל־סאליסיטאר, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געווארען, ערקלערענדיג: אז די פעטיציאנערען, וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, זענען לויט די יעצטיגע געזעצען פון דער נידער־קאנאדער פראווינץ בארויבט פון די בענעפיטען פון עפענטליכע רעגיסטערס, צו רעקארדען די געבורטען, חתונות און טויטענפאלען, וועלכע פאסירען צווישען זיי, און פון אזא ניט־זיכערהייט קומט ניט נאר זיי אליין אויס צו ליידען, נאר די ערנסטע אומבאקוועמליכקייט און דער מאנגעל פון אזעלכע באווייזען, בארירט אויך די אונטערטאנען פון אנדערע רעליגיעס: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען פארמערען זיך אינ׳ם דיסטריקט פון מאנטרעאל און זיי באזיצען ווערטפול אומבאוועגליך אייגענטום אין דער פראווינץ, פארגרעסערענדיג עס גאנץ אפט דורך נייע קניות, האבען זיי מורא, אז דער מאנגעל אין פארלעס־ליכע געשריבענע באווייזען פון געבורטען, חתונות און טויטענפאלען צווישען זיי, וועט קענען ווערען געפערליך אי פאר זיי און אי פאר זייערע שכנים: אז די פערזאנען פונ׳ם אידישען גלויבען, זייענדיג לויט׳ן געזעץ פון דער אימפעריע בארעכטיגט צו פארמאגען ״ריעל עסטייט״, זענען זיי אבער געשטעלט אין א באזונדערער לאגע ווי די אנדערע מיטגליעדער פון דער געזעלשאפט און זייערע ברידער אין ענגלאנד און אירלאנד; זיי בעטען דארום דאס הויז עס זאל עטאב־לירט ווערען א געוויסע פארמע פון אן עפענטליכען רעקארד פאר א מער באשטימטערען און דויערנהאפטען באוויז פון די געבורטען,

חתונות, און טויטענפאלען צווישען די פונ׳ם אידישען גלויבען אינ׳ם דיסטריקט פון מאנטרעאל, ווייל דאס איז נויטיג פאר׳ן וואוילזיין פון דער געמיינדע בכלל, אלס א מיטעל צו באזייטיגען די שוועריג־קייטען וועלכע קענען ענטשטעהן אין דער צוקונפט אין פאל פון ירושה פון לאנד און אנדער אייגענטום צווישען די אידישע איינוואוינער פון דער פראווינץ, און צו פארהיטען סכסוכים, וואס קענען אין פיעלע פאלען ווערען געפערליך פאר׳ן אייגענטומס־רעכט־באשטעטי־גונג פון אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין שייכות מיט די פעטיציאנערען אדער זייערע יורשים: אז די פעטיציאנערען וועלכע האבען ניט קיין רעליגיעזע אינקארפארירטע קערפערשאפט, קענען ניט האבען קיין לאנד פאר א בית עלמין אין דער פראווינץ, וואו צו באגראבען זייערע טויטע קרובים און פריינט, און אז דאס שטיק לאנד אין מאנטרעאל, וואס ווערט זינט דריי דורות, זינט די פעטיציאנערען און זייערע אורעלטערען האבען זיך באזעצט אין דער פראווינץ, גענוצט פאר דעם צוועק, איז אפגעשריבען אויף יחידים צוליעב דאס פעהלען פון א קארפאראציע, און די פעטיציאנערען פילען דארום אן אונזיכערהייט וועגען זייערע מתים, א צושטאנד וואס באַ־רירט שטארק די רעליגיעזע טראדיציעס פון די פעטיציאנערען, און עס רויבט ביי זיי אין א געוויסער מאס די באקוועמליכקייט און גליק: אז די פעטיציאנערען ווילען האבען די מעגליכקייט צו קענען האבען דורך א קארפאראציע, חוץ א בית הקברות פאר זייערע טויטע, גענוג לאנד אין דער שטאדט מאנטרעאל אדער אומגעגענד, וואו זיי זאלען קענען בויען א בנין צום דאוונען, און א פאסיגע וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אוז אום צו באזיצען דאס, וואס איז אזוי נויטיג פאר׳ן גליק און וואוילזיין פון די פעטיציאנערען און זייערע יורשים, מוזען זיי זיך ווענדען צום הויז, און זיי בעטען דארום, אז א געזעץ זאל אנגענומען ווערען אינ׳ם פארלאמענט, וואס זאל ערלויבען די פעטיציאנערען און אנדערע פון דעמזעלבען גלויבען, אין דעם דיסטריקט פון מאנטרעאל, דעם בענעפיט פון הא־בען אן עפענטליכען רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות, און טויטענ־פאלען, און צו ערמעגליכען זיי דורך טראסטים אדער אנדערע, צו באזיצען לאנד פאר א בית הקברות און פאר דער אויסבויאונג פון א

בית־תפלה, און א וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אלעס אונטער אזעלכע רעגולאציעס און באדינגונגען, ווי דער פאר־לאמענט פון דער פראווינץ וועט געפינען פאר פאסיג.״

די פעטיציע פאר גלייכבארעכטיגונג

די פראטאקאלען פארן דאטום יאנואר 31, 1831, (זייטען 38־37) גיבען איבער די פאלגענדע פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, אין וועלכער עס ווערט פארלאנגט גלייכבארעכטיגונג :

״א פעטיציע פון די אונטערגעשריבענע פערזאנען פון דער אי־דישער רעליגיע, וועמענס נעמען עס ווערען דא צוגעגעבען איז פרעזענ־טירט געווארען פאר׳ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געווארען, ערקלערענדיג : אז די גערעכטע און ליבעראלע באציהונג פון דער רעגיערונג פון גרויס־בריטאניע בנוגע די אידען, ווי עס האט זיך ארויסגעצייגט פון די צוויי פארלא־מענטארישע אקטען, איינס אין דעם דרייצענטען יאר אינ׳ם קעני־גען פונ׳ם פארשטארבענעם קעניג געארג דער צווייטער, קאפיטעל 7 און דער אנדערער אינ׳ם דרייצענטען יאר אינ׳ם קעניגען פונ׳ם פארשטארבענעם קעניג געארג דער דריטער, קאפיטעל פינף און צוואנציג, ערמוטיגען די פעטיציאנערען צו גלויבען אז זייערע רע־ליגיעזע געפילען און פרינציפען וועלען נים געפינען קיין בעגנערשאפט צו קענען פארנעמען און געניסען פון יעדען אמט אדער פארטרויאונגס־פלאץ, ציוויל אדער מיליטעריש, אין דער פראווינץ : אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען זענען ביז יעצט געוועזען אונטער־ווארפען צו א סיסטעם פון אויסשליסונג און בארויבט פון זייערע ציווילע רעכטען, וואס זיי גלויבען זענען די ירושה פון יעדען ברי־טישען אונטערטאן אין זיין מאיעסטעט׳ס קאלאניעס אין אמעריקע — די פעטיציאנערען בעטען דאהרום, אז דאס הויז זאל ערנסט באטראכ־טען זייער פאל, און געבען זיי די הילף, ווי עס וועט געפונען ווערען פאר פאסיג״.

שמואל הארט׳ס פעטיציע

(פון די פראטאקאלען פעברואר 7, 1831, זייטען 102-103).

א פעטיציע פון שמואל ביקאנקאור הארט, פון דער שטאדט טהרי ריווערס, וועמענ׳ס נאָמען עס איז דאָ אונטערגעשריבען, איז פרעזענטירט געוואָרען פאר׳ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאָס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען ווי פאָלגט : אז דער פעטיציאנער איז אן איינוואוינער פון דער שטאדט טהרי ריווערס, אז ער געהערט צו דער אידישער רעליגיע, און אז ער האט א באדיי-טענדע צאָל לאנד-אייגענטום אין דער פראָווינץ, אז ער שטאמט פון אהרן הארט, עסקווייער, א בריטיש-געבוירענער אונטערטאן, וועלכער איז געקומען פון ענגלאנד, ווען קאנאדע איז באזיעגט געוואָרען פון גרויס-בריטאניען׳ס וואפען : אז די פאמיליע פון דעם פעטיציאנער זענען שטענדיג געוועזען פון אן ערענהאפטען כאראקטער אלס לאָ-יאלע אונטערטאנען און אלס נוצליכע און איינפלוסרייכע מיטגליע-דער פון דער געמיינדע פון טהרי ריווערס : אז דאָס רעכט פון האָ-בען לאנד איז קיינמאָל ניט אפגעלייקענט געוואָרען פאר פערזאָנען פונ׳ם אידישען גלויבען, און אז זייער לעגאלע רעכט צו האלטען עמטער איז ביז יעצט ניט געוועזען קיין געגענשטאנד, צום דיסקוטי-רען : אָבער אזוי ווי עס איז געוועזען די שמערצליכע פליכט פונ׳ם פעטיציאנער צו באקלאָגען זיך פאר׳ן הויז וועגען געוויסע אקטען פון דער עקזעקוטיווע רעגיערונג פון דער פראָווינץ, לויט וועלכע ער און אלע פערזאָנען פונ׳ם אידישען גלויבען, זענען אויסגעשלאָסען פון עמטער אין אן אופן וואָס איז זעהר באליידיגענד און עפענטליך, און וואָס דער פעטיציאנער קען ניט פארשווייגען צוליעב זיין כבוד און גוטע מיינונג פון זיינע מיטבירגער, הויפטזעכליך זיינע ברידער פון דער אידישער רעליגיע : אז דעם פארגאנגענעם זעקס און צוואנציג-סטען יולי, האָט דער ליוטענאנט-קאָלאָנעל יארק, סעקרעטאר צו סער דזשיימס קעמפ, דאן דער רעגיערונגס-אדמיניסטראטאר, געשריבען דעם פעטיציאנער א בריעף, אָנפרעגענדיג אויב דער פעטיציאנער איז גרייט צו אונטערנעמען די רעגולארע ערפילונג פון די פליכטען אלס א מאגיסטראט אינ׳ם דיסטריקט טהרי ריווערס, און צו וועט ער

קוואליפיצירען צו האנדלען אלס אזעלכער אונטער דער פראוויזיע פון אן אקט, אנגענומען ביי דער לעצטער סעסיע פון דער פראווינ־ציעלער לעגיסלאטור, און באקאנט מאכענדיג דעם פעטיציאנער, אז אויב ער איז גרייט פאר דעם, וועט זיין נאמען צוגעגעבען ווערען צו דער נייער ''קאמישאן אף דהי פיעס'' : און אויפ'ן בריעף האט דער פעטיציאנער געענטפערט, דעם אכט און צוואנציגסטען פונ'ם זעלבען חודש יולי, אז ער איז וויליג צו אונטערנעמען די רעגולארע פליכטען און דורכפירונג פון א מאגיסטראט און וועט קוואליפיצירען אלס אזעלכער, אויב עס וועט געפעלען זיין עקסעלענץ צו פארלאנגען זיין דיענסט : און אז צו זיין גרויסער און שמערצליכער איבערראשונג האט דער פעטיציאנער דערהאלטען א בריעף פונ'ם זעלבען ליוטענאנט קאלאנעל יארק, דאטירט דעם פארגאנגענעם נײנצענטען אקטאבער. אינפארמירענדיג אים, אז זיין עקסעלענץ דער אדמיניסטראטאר פון דער רעגיערונג האט געפונען פאר פאסיג פאר'צולעגען פאר'ן עקזעקו־טיווען ראט די ליסטע פון פערזאנען, פארגעשלאגען אריינצושטע־לען אין דער נייער ''קאמישאן אף דהי פיעס'' פאר דעם דיסטריקט פון טהרי ריווערס, אין וועלכער ליסטע זיין נאמען איז געוועזען, א קאמיטעט פונ'ם גאנצען ראט האט אבער באריכטעט צו זיין עקסע־לענץ זייער מיינונג, אז א פערזאן פון דער אידישער רעליגיע, קען ניט נעמען די נויטיגע שבועה פאר קוואליפיצירונג, און דארום קען ער ניט אריין אין דער קאמיסיע, און אזוי ווי זיין עקסעלענץ האט מען געראטען דאס זעלבע דורכ'ן הויפט געזעץ־בעאמטען פון דער קרוין, מוז ער דארום אויסלאזען דעם פעטיציאנער'ס נאמען פון דער קאמיסיע, און דארום איז זיין נאמען אויסגעלאזען געווארען, בלויז צוליעב דעם וואס דער פעטיציאנער גלויבט אין דער רעליגיע פון זיינע עלטערען; די רעליגיע אין וועלכער ער איז געבוירען און ערצויגען גע־ווארען, וועלכע לערנט די הייליגע פליכטען פון מורא האבען פאר גאט, און זיין טריי דעם קעניג, און דאס אין א צייט פון ליבעראַ־ליטעט און אוניווערסאלע טאלעראנץ, און אין א לאנד וואו אן אויס־לענדישער איד נאטוראליזירט דורך וואוינען זיעבען יאר איז בארעכ־טיגט צו יעדען אמט, און ווי דער פעטיציאנער איז אינפארמירט, אן אונגעזעצליכקייט פון ענגלאנד קיינמאל ניט פראקטיצירט, דא־

ריבער בעט דער פעטיציאנער ביים הויז אויפצונעמען זיין פאל, און צו באפרייען אים אזוי גוט ווי זיינע ברידער פון יעדער שטערונג אונטער וועלכע זיי זענען יעצט אונטערווארפען דורך די אומלעגאלע אקטען פון דעם עקזעקוטיווען ראט.

באשלאסען, אז די פעטיציע זאל איבערגעגעבען ווערען צום קאַמיטעט פאר קלאגעס.

באשלאסען, אז הונדערט און פופציג קאפיעס פון דער פעטיציע זאלען אפגעדרוקט ווערען פאר'ן געברויך פון די מיטגליעדער פון דעם הויז".

די געזעצען וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג

אין די פראווינציעלע סטאטוטען פון נידער־קאנאדע זענען אפּגעדרוקט אין ענגליש און אין פראנצויזיש די אנגענומענע געזעצען וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע זענען אנגענומען געווארען אין די שפעטערע יארען א דאנק דער יחזקאל הארט אפערט

דער געזעץ וועגען רעגיסטראציע פון געבורטען ביי אידען אין נידער־קאנאדע, לעזט זיך ווי פאלגט:

"אזוי ווי די פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע קומט אויס אויסצושטעהן גרויס אומבאקוועמליכקייט, אונטער די עקזיסטירענדע געזעצען, טראצדעם וואס זיי זענען בריטישע אונטערטאנען און איינוואוינער פון דער פראווינץ, צו האבען פארלעסליכע רעגיסטערן פון געבורטען, חתונות און קבורות, וועלכע קומען פאר צווישען זיי, און דאס קען אויך שעדליך אפעקטירען די אינטערעסען פון די אַנדערע בירגער פון זיין מאיעסטעט, איבער דער גאנצער פראווינץ, און באזונדערס די פון אזעלכע מענשען, וועלכע באקומען זייער רעכט אויף אומבאוועגליך אייגענטום פון פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע, און אזוי ווי עס איז ווינשענסווערט, אז עס זאלען זיין אין יעדען דיסטריקט פון דער פראווינץ פאסיגע פלעצער פאר געבעטהייזער און בית־עולמ'ס, פאר'ן געברויך פון אזעלכע פערזאנען — ווערט דארום איינגעפירט פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט, דורך און מיט דער ראט און צושטימונג פונ'ם לעגיסלאטיוו־קאונסיל און

״אסעמבלי״ פון דער פראווינץ, פון נידער־קאנאדע, קאנסטיטוּאירט און פארזאמעלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט, אנגענומען דורכ׳ן בריטישען פארלאמענט, טיטולירט ״אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אנגענומען אינ׳ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט׳ס רעגיערען, מיט׳ן נאמען, אן אקט פאר מאכען ווירקענ־דער די רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע״, און צו מאכען וויטערע פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראווינץ. מיט׳ן אויטאריטעט פון דעמזעלבען ווערט דאמיט באשלאסען, אז די הויפט־נאטאריוסען פון די געריכטען פון ״קינג׳ס בענטש״ פאר די דיסטריקטען קוויבעק, מאנטרעאל, און טהרי ריווערס, רעספעקטיוו, זאלען זאפארט נאכדעם ווי דער אקט וועט אנגענומען ווערען, עפענען און האלטען, אין יעדען פון די באטרעפענדע דיסטריקטען, א רעגיסטער צו פארשרייבען יעדען פער־זאן וועלכער וואוינט אינ׳ם דיסטריקט, און א בריטישער אונטער־טאן פון אידישען גלויבען, איבער דעם עלטער פון איין און צוואנ־ציג יאר, זאל קענען רעגיסטרירען זיין נאמען, עלטער, צונאבען, און וואוין־ארט, נאכדעם ווי ער וועט שווערען ביים נאטאריוס, אז ער גלויבט שוין צו זיין פון פולען עלטער.״

אינ׳ם פערצענטען באנד פון די ״פראווינשעל סטעטיוטס אף לאוער־קענעדע״ איז אויך פארעפענטליכט דער צווייטער אקט, וועל־כער לעזט זיך :—

״אן אקט צו דערקלערען פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע בארעכטיגט צו אלע רעכטען און פריוועלעגיעס פון די אנדערע אונ־טערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין דער פראווינץ.

מערץ 31, 1831 — פרעזענטירט פאר זיין מאיעסטעט׳ס גוט־הייסונג און רעזערווירט ״פאר דהי סיגניפיקיישאן אף היז מעדזשעס־טי׳ס פלעזשור טהעראן״.

אפריל 12, 1832 — גוטגעהייסען דורך זיין מאיעסטעט און קאונסיל.

יוני 5, 1832 — די קעניגליכע צושטימונג ערקלערט דורך דער פראקלאמאציע פון זיין עקסעלענץ דעם הויפט־גובערנאטאר.

אזוי ווי עס זענען ענטשטאנען ספקות צו פערזאָנען פון דער איר־דישער רעליגיע זענען בארעכטיגט צו פיעלע פון די פריוועלעגיעס, וואָס עס געניסען אין דער פראָווינץ די אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט; ווערט דארום דערקלערט און איינגעפירט פון זיין קעניגליכער אויסגעצייכענטסטער מאיעסטעט, דורך און מיט דעם ראט און צושטימונג פון דעם לעגיסלאטיווען קאונסיל און "אסעמבלי" פון דער פראָווינץ פון נידער־קאנאדע, קאנסטיטואירט און פארזאמעלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט אָנגענומען פונ׳ם בריטישען פאר־לאמענט, טיטולירט "אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אָנגענומען אינ׳ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט׳ס רעגיע־רען, מיט׳ן נאָמען אן אקט פאר מאכען ווירקזאמער די פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע, און צו מאכען וויטערדיגע פראָוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע", און עס ווערט דערמיט ערקלערט און איינגעפירט פון דער אויבענדערמאָנ־טער אויטאריטעט, אז אלע פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע זייענ־דיג נאטירליך געבוירענע בריטישע אונטערטאנען, וואוינענדיג אין דער פראָווינץ, זענען בארעכטיגט און זאָלען פארדרעכענט ווערען צו די פולע רעכט און פריוועלעגיעס ווי אלע אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט, זיינע יורשים און נאכפאָלגער, און אז זיי זאָלען קענען געניסען און פארנעמען יעדען אמט אָדער פלאץ פון צוטרויען אין דער פראָווינץ."

לויט אלע פריהערדיגע געזעצען ווערען נאטוראליזירטע בירגער געשטעלט אויף איין שטופע ווי געבוירענע, און דאָס האָט דארום פולשטענדיג געלעזט די פראגע. דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל הארט׳ן איז ערפאָלגרייך פארענדיגט געוואָרען אין 1832, ווען די קא־נאדער אידען האָבען זיך דערשלאָגען צו גלייכבארעכטיגונג נאָך פריער ווי די אידען אין ענגלאנד.

א בריעף וועגען יחזקאל הארט׳ס טויט

צווישען די מאנוסקריפטען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכי־ווען געפינט זיך פאָלגענדער בריעף, געשריבען פון אהרן יחזקאל הארט

צו דזשאָהן נעילסאָן פון קוויבעק, רעדאַקטאָר פון דער "קוויבעק גאַ־זעט", וועלכער האָט אַ היסטאָרישע באַדייטונג ניט נאָר צוליעב דער האַרט־אַפּערע גופא, נאָר וועלכער דיענט אויך אַלס באַווייז, אַז צו יענער צייט זענען די אידען און די ענגליש־שפּרעכענדע מינאָריטעט געוועזען אין די נאָענטסטע און פריינדליכסטע באַציהונגען. דער בריעף (אויך פאַרעפענטליכט אין באַנד 26 פון די פּובליקאַציעס פון דער אַמעריקאַניש־אידישער היסטאָרישער געזעלשאַפט) לעזט זיך:

"טהרי ריווערס, סעפּטעמבער 18, 1843.

מיין טייערער הער: —

עס איז מיט טיעפען טרויער וואָס איך דאַרף אייך מיטטיילען די טרויעריגע ידיעה וועגען דעם טויט פון מיין פאָטער, יחזקאל האַרט, עסקווייער, סעיניאָר פון ביקאַנקאָור, אַלט 73 יאָר, וועלכער האָט זיך אָפּגעשיידט פון'ם לעבען לעצטען שבת. איך נעם מיר די פרייהייט אייך עס מיטצוטיילען, ווייל איך גלויב אַז איר זייט איינער פון מיין פאָטער'ס טייערסטע פריינט, און פון די פיעלע מאָל וואָס ער האָט דערמאָנט אייער נאָמען, קען איך אורטיילען, אַז איר זייט געוועזען פון זיינע ערשטע באַקאַנטע אין קאַנאַדע.

איר געדענקט זיכער די פּראָמינענטע ראָליע, וואָס ער האָט גע־שפּיעלט אין דער פּראָווינץ'ס אַנגעלעגענהייטען אין די יאָרען 9—1808, וואָס האָט געבראַכט צו זיין אויסשליסונג פון דער פּראָווינציעלער לעגיסלאַטור, ווען סער דזשיימס ה. קרעיג, האַן דער גאָווערנאָר האָט זיך ענטזאָגט אונטערצושרייבען אַ נייעם "ריט" פאַר דער ערוועהלונג פון אַן אַנדער מיטגליעד פאַר דער שטאָדט, אַנגעבענדיג אַלס איינע פון די אורזאַכען פאַר דער אויפלעזונג פון'ם פּאַרלאַמענט אין יענער צייט, אַז די מיטגליעדער פון דער "אַסעמבלי" האָבען געזוכט אוועק־צונעמען די רעכט ביי אַ רעספּעקטירטען טייל פון זיין מאַיעסטעט'ס אונטערטאַנען אין דער פּראָווינץ.

מיין פאָטער איז אין 1808 ערוועהלט געוואָרען געגען זיין ווילען, און דורך דער כמעט איינשטימיגער בירגערשאַפט פון טהרי ריווערס, וועלכע האָט דוקא געוואָלט, מיט אַ טאָג פריהער, אַז ער זאָל קאַנדי־דירען ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ביי די וואַלען זענען געוועזען אַנ־

דערע דריי אָדער פיער קאנדידאטען, און דאָס בלויז פון דער קאַ־טוילישער געמיינדע. נאָך דער אויפלעזונג פונ'ם פארלאמענט איז ער ווידער ערוועהלט געוואָרען אין 1809, טראָץ זיין פריהערדיגער אויסשליסונג.

איך קען אייך פארזיכערען, אז דעם רעספעקט וואָס ער האָט געהאט ביי די איינוואוינער פון טהרי ריווערס, צו יענער צייט, האָט ער עס אויך געהאט די גאנצע צייט, און אז עס איז ניטאָ קיין איין פערזאָן אין דער געמיינדע, וועלכער זאָל ניט קענען עדות זאָגען וועגען זיין ערענהאפטען כאראקטער, וואָס ער האָט שטענדיג פאר־מאָגט.

ער איז געוועזען איינער פון די לעבען־געבליבענע קינדער פון דעם פארשטאָרבענעם אהרן הארט, וועלכער איז געקומען אין לאנד צוזאמען מיט גענעראל האלדימאנד, גלייך נאָכ'ן זיעג אין דעם יאָר 1759 און איז זיין לעבענס־לאנג געוועזען א פארערער פון די פרינציפען, געפרעדיגט פון אייער צייטונג, און איך גלויב אז איר וועט געפינען זיין נאָמען אויף אייער אבאָנענטען־ליסטע, זייענדיג פון די ערצטע, אויב ניט דער עלצטער צו אבאָנירען זיך אויף אייער צייטונג.

איר וועט מיר ענטשולדיגען פאר דעם איילינגען אופן, ווי אזוי איך האָב די פאקטען געשילדערט אויף פאפיער. פון דער טיעפער געטראָפענער לאגע, אין וועלכער עס געפינען זיך יעצט זיין איבער־געבליבענע פאמיליע פון זיעבען, קענט איר קוים ערווארטען, אז מיינע געפילען זאָלען מיר ערלויבען אָפצושטעלען זיך לענגער וועגען זיין זכרון.

איך פארבלייב מיין טייערער הער מיט דער גרעסטער אכטונג, אייער זעהר ערגעבענסטער

אהרן יחזקאל הארט.

צו האָנאָרייבל דזשאָהן נעלסאָן, קוויבעק.

דאָס פינפטע קאפּיטעל

אידען און אַרמיי דיענסט

די אידען אקטיוו אין דער ארמיי און אין דער מיליץ — די מלחמה פון 1812-14 און דער אויפשטאנד אין קאנאדע — דער פאל מיט בנימין הארט, — אדאלפוס מרדכי הארט׳ס קלאגע.

פיעלע פון די ערשטע קאנאדער אידען זענען געווען פארבונדען מיט דער ארמיי. אָבער זיי זענען עס געווען ניט נאָר אלס פּראָוויאנט-צושטעלער א. ד. ג., נאָר זיי זענען אויך געווען אקטיוו באטייליגט אי אין דיענסט פון דער שטענדיגער ארמיי און אי אין דער מיליץ.

פיעל שטורמדיג זענען געווען די יאָרען פון דער ערשטער העלפט אינ׳ם נייַנצענטען יארהונדערט, און אין יענער שטורמדי-גער פעריאדע, דער קריעג מיט אמעריקע, און דער קאנאדער אויפ-שטאנד פון 1837-38, אָנגעפירט פון פּעפּינאָ, מעקענזי און אנדערע רעוואָלוציאָנערע פירער — אין די צוויי בלוטיגע פאסירונגען אין לאנד זענען די אידען געווען שטארק באטייליגט. ווען ביים אויפ-שטאנד זענען די בירגער פון לאנד געווען צוטיילט אין צוויי גרופּעס, אין לאָיאליסטען און אין רעבעלען, איז צוזאמען מיט זיי, אויך צו-טיילט געווען די קליינע גרופּע אידען, וועלכע האָט זיך קאָנצענט-רירט ארום דער שפּאניש-פּאָרטוגעזישער ״קאָנגרעגיישאָן״, וועלכע האָבען זיך אויך אקטיוו באטייליגט אינ׳ם קאמף. מיטגליעדער פון די פאמיליעס דייוויד, הארט, דזשאָזעף און אנדערע האָבען זיך אקטיוו באטייליגט אויף דער לאָיאלער זייט, און די ״קאָנגרעגיישאָן״ איז שפּע-טער געלויבט געוואָרען פאר דער דאָזיגער טאט.

שמואל דייוויד, דער צווייטער זון פון לאזארוס דייוויד און אהרן הארט׳ס אן איידים (געבוירען אין מאָנטרעאל, 1766, געשטאָר-

בנימין הארט

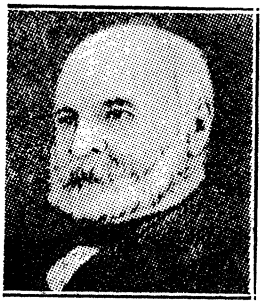

יעקב הענרי דזשאָזעף

שמואל דייוויד

בען אין 1824), האָט טראָץ זיינע גרויסע האנדעלס־פארבינדונגען זיך אָנגעשלאָסען אין דער בריטישער ארמיי, ווען די מלחמה מיט אמעריקע האָט אויסגעבראָכען אין 1812, און האָט געוואונען מיליטערישע אויסצייכנונגען. צוויי פון זיינע זין האָבען שפּעטער אויך געדיענט אלס קאוואלעריע אפיצערען אין דער רעוואָלוציע פון 1837—8, און האָבען זיך אויסגעצייכענט ביי עטליכע צוזאמענ־

שטויסען. אין דער רעבעליאן איז אויך געווען אקטיוו יעקב הענרי דזשאזעף, וועלכער האט געשפילט אזא ראליע אין דער באן און טעלעגראף ענטוויקלונג אינ'ם לאנד, פארטרעטענדיג דעם אמט פון שליח, פירענדיג די וויכטיגע מיטטיילונגען צווישען די ענגלישע גענעראלען דזשאהן קאלבאר און גענעראל וועטעראל, אן אמט וואס איז געווען פארבונדען מיט גרויס לעבענס-געפאר, און וואס האט נאר געקענט געטון ווערען אין די פינסטערע נעכט, ווען די געפאר ענטדעקט צו ווערען פונ'ם שונא איז געווען א קלענערע. ער האט אויך פארנומען אן אפיצירען-שטעלע אין א רעגימענט, און זיך געמאכט נוצליך אויף די פארשיעדענסטע געביטען פון ארמיי-דיענסט.

אין דער מלחמה פון 1812-14 האט אויך יחזקאל הארט, וועמען מען האט ניט דערלאזען פארנעמען א פארלאמענט-פלאץ, געדיענט אלס מיליץ-אפיצער.

דאך ווייזט אויס, אז אויך אין דער ארמיי-דיענסט, האבען זיך אידען אנגעשטויסען אין פאראורטיילען געגען זיי.

בנימין הארט, אהרן הארט'ס דריטער זון (געבוירען אין מאנטרעאל אין 1779, געשטארבען אין 1855), אויך אים, ווי זיין ברודער יחזקאל'ן, איז אויסגעקומען צו קעמפען פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג אין לאנד.

דעם 12-טען פעברואר, 1811, האט בנימין הארט צוגעשיקט א בריעף פון טהרי ריווערס, אדרעסירט צום הויפט-גאווערנאר, בעטענדיג אים, אז מען זאל אים ערלויבען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ, און זיין פארלאנג איז דאמאלסט איבערגעגעבען געווארען צום קאלאנעל קאפען, ער זאל די זאך באטראכטען.

א גאנץ יאר, האט דער קאלאנעל אפגעצויגען דעם ענטפער, און ערשט אינ'ם זומער פון 1812, האט ער געענטפערט דעם גאווערנאר, אז הארט'ס אנשליסונג קען נאך אויפרייצען די סאלדאטען און אפיצערען פון די אנדערע גלויבענס. אז מען האט עס געלאזט וויסען הארט'ן, האט ער האן אפגעשיקט צום גאווערנאר א צווייטע בקשה, וועלכע געפינט זיך צווישען די קאנאדער שטאאטס-פאפירען, און וועלכע האט זיך טיילווייז געלעזען ווי פאלגט:

״צו זיין עקסעלענץ, סער דזשאָרדזש פּרעוואסט, באראנעט, קאַפּיטאן־גענעראל, הויפּט גאָווערנאָר איבער די פּראָווינצען נידער און אויבער קאנאדע, נאָווא סקאָשיא, ניו בראנזוויק . . . . א. א. וו. !

מעג עס געפעלען אייער עקסעלענץ.

אייער מעמאָריאַליסט, כאָטש אונטער׳ן איינדרוק, אז עס בלייבט ווייניג צייט אייער עקסעלענץ פאר פּריוואטע זאכען, דאָך וואגט ער צו דערמאָנען אייער עקסעלענץ וועגען דער אנגעלעגענהייט, צו וואָס אייער מעמאריאליסט האָט לעצטענס געצווינגען אייער אויפמערקזאמקייט, וועגען דעם אז מען האָט אים דורכגעלאָזט אין די ראנג־העכערונגען אין דער מיליץ פון טהרי ריווערס, אייער מעמאריאליסט (בריעף־שרייבער) איז אינפאָרמירט געוואָרען דורך אן אונדירעקטער אָבער פארלעסליכער קוועלע, אז קאָלאָנעל קאפּען׳ס אויסזעצונג געגען דער ״פּראָמאָושען״ פון׳ם בריעף־שרייבער איז דאָס, אז עס וועט זיין ניט־צופריעדענשטעלענד פאר׳ן פאָלק אין אלגעמיין, און באזונדערס פאר די רוימישע־קאטוילּיקען, צוליעב דעם וואָס דער בריעף־שרייבער איז א איד. אייער מעמאריאליסט האלט עס פאר זיין פליכט מיטצוטיילען אייער עקסעלענץ, אז די אויסזעצונג (אויב געמאכט) איז אָן שום גרונד און א מיסרעפּרעזענטירונג.

אייער מעמאָריאליסט ציהט די אויפמערקזאמקייט פון אייער עקסעלענץ צום בייגעלעגטען סערטיפיקאט פון האָנ. ל. סי. פאושעי, ריכטער פונ׳ם דיסטריקט און ליוטענאנט־קאָלאָנעל פון דער דיוויזיע, פון רעוו. פרענסוא נואאזעי, גראנד־וויקאר פונ׳ם דיסטריקט, פון רעוו. דאָקטאר שארט, און אויך צום אונטערגעשריבענעם סערטיפיקאט פון די אפיצירען און סאָלדאטען פון דער שטאָדט.

צו באשטעטיגען ווי ניט אויפריכטיג קאָלאָנעל קאפּען איז געווען אין באטראכטען די זאך, וויל אייער מעמאריאליסט באווייזען אייער עקסעלענץ דורך דעם פאקט, אז אייער מעמאריאליסט׳ס ברודער, יחזקאל הארט, איז צוויי מאָל ערוועהלט געוואָרען אלס מיטגליעד פון דער ״אסעמבלי״, און איינמאָל אפילו געגען קאָלאָנעל קאפּען אליין. צו צייגען אייער עקסעלענץ ווי ניט שטאנדהאפט עס איז קאָלאָנעל קאפּען אפילו מיט זיין אויפפירונג גופא, וויל אייער

מעמאריאליסט דערמאָנען אייער עקסעלענץ, אז ערשט ניט לאנג צוריק איז מר. יצחק פינעאס דערהויבען געוואָרען צו "אינסיין" אין דער דיוויזיע אונטער קאָל. קאפען, אָבוואָל ער איז פון דערזעלבער רע־ליגיע ווי אייער בריעף־שרייבער.

אויב קאָלאָנעל קאפען האָט רעקאמענדירט געגען מיר, האָט ער עס דארום געטון צוליעב א פריוואטע אורזאכע געגען דעם בריעף־שרייבער.

אייער מעמאריאליסט פארלאנגענדיג די דאָזיגע שטעלע, ווערט נאָר באוועגט דורך דער איבערגעבענהייט און לאָיאַליטעט צו שטיצען די זאך פון זיין קעניג און לאנד, און וואָס עס מעג זיין אייער עק־סעלענצ'ס פארגעניגען, אייער מעמאָריאַליסט וועט זיך פילען באַ־פרידיגט האָבענדיג אויסגעדריקט דעם אמת. פאר אייער עקסעלענץ.

און אייער מעמאריאליסט וועט שטענדיג בעטען, בנימין הארט, טהרי ריווערס, אויגוסט 26, 1812."

דער בייגעלעגטער סערטיפיקאט (אין פראנצויזיש) לעזט זיך אז, "מיר די אונטערצייכענער באשטעטיגען, אז מיר האָבען ניט קיין אויסזעצונג צו דיענען אין דער ארמיי צוזאמען מיט הער בנימין הארט, אי אלס אָפיציער אָדער אויף אן אנדער אופן", און איז אונטערגע־שריעבען פון זיעבען און פערציג פערזאָן, פראנצויזען און ענגלענדער.

אויף די דאָזיגע פעטיציעס האָט בנימין הארט דערהאלטען דעם 23־טען סעפטעמבער, 1812, אן ענטפער פונ'ם גאָווערנאר, אז דער זאך וועט געגעבען ווערען די נויטיגע אויפמערקזאמקייט, און אז מען וועט אים מיטטיילען דעם באשלוס עטליכע טעג שפעטער, דעם 29־טען סעפטעמבער, האָט בנימין הארט געענטפערט אויף דעם, שרייבענדיג צום גאָווערנאר צווישען אנדערעם:

"אייער עקסעלענץ ווייסט גאנץ גוט, אז וואָלט איך ניט פאר־דיענט דורך אויסצייכנונג די שטעלע, וואָלט איך זיך אָנגעשלאָסען אלס געוועהנליכער וואלונטיר איידער צו פארלאנגען אן אפיצער־אמט, אָבער אזוי ווי איך בין א זעהר לאָיאלער אונטערטאן, זוך איך דארום אן אמט. איך בין אינפאָרמירט געוואָרען, אייער עקסעלענץ, פון עט־ליכע מיליציאנער, אז קאָלאָנעל קאפען האָט באמערקט אז ער

האָט מיר געראטען אנצושליסען זיך אין די וואָלונטירען, און צו מאַ־כען די איבונגען דריי מאָל א וואָך, אָבער דעם ראט האָט ער מיר געגעבען, ווען איך בין געוועזען קראנק, און זיך ניט געקענט באנוצען מיט דער געלעגענהייט. מען האָט מיר לעצטענס אויך מודיע געוועזען, אז איך בין א ניט־געווינשטער, ווייל איך בין א איד, דאָך האָב איך אייך צוגעשיקט א צאָל נעמען פון דער מיליץ, וועלכע זענען וויליג צו דיענען מיט מיר צוזאמען.״

דער סוף פון דער אפערע ווייזט אויס צו האָבען זיך געענדיגט אָן רעזולטאטען, דער מעמאראנדום וועגען דעם, קען זיין, איז פאַר־לוירען געוואָרען (אפשר בכיון) צווישען די פארשיעדענע רעגיערונגס־פאפיערען. ראַביי יחזקאל הזשיי. פרייס, וועלכער האָט געשריבען וועגען דעם אין דעם 23־טען באַנד פון די ״פובליקאציעס פון דער א. א. ה. ג.״ שרייבט הארטען, אז ער האָט אונטערזוכט די רעקאָרדען וועגען די פארשיעדענע עמטער, אויסגעטיילט אין די יאָרען 1840־1811, אָבער ער האָט ניט געפונען דעם נאָמען בנימין הארט צווישען זיי.

חוץ די צוויי עפּיזאָדען מיט יחזקאל און בנימין הארט, איז נאָך פאָרגעקומען א דריטע פאסירונג, אויך פון אלגעמיינער וויכטיגקייט, ביי וועלכער א מיטגליעד פון דער הארט פאמיליע האָט געשפּיעלט די הויפּט־ראָליע.

אדאלפוס מרדכי הארט, א יוריסט אין קוויבעק, (יחזקאל הארט׳ס א זון, און דער פארפאסער פון א געשיכטע פון דעם מיסיסיפי טאל) האָט נאָך אלס סטודענט אָנגעקלאָגט א דאָרטיגען ריכטער באוען, אז די מערסטע אורטיילען וואָס דער ריכטער גיט ארויס זענען אומגע־רעכטע, באווייזענדיג עס דורך פיעלע פון די פּראָצעסען, וועלכע זענען פאָרגעקומען פאַר׳ן באטרעפענדען ריכטער, אז די אורטיילען זענען געוועזען אונגעזעצליכע, און אז פריינט פונ׳ם ריכטער פלעגען שטענדיג באקומען גינסטיגע אורטיילען. די זאַך האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען צו זיך א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, און מיט דער הילף פון פריינט האָט ער צוגעשטעלט צו דער ״אסעמבלי״ א שריפט (יאנואר 7, 1836) אָנקלאָגענדיג ריכטער באוען אין פאר־

טייאישקייט און אין איבערטרעטען זיין ריכטערליכע אויטאריטעט, און אז אין ענליכע פראצעסען זאל ער האבען ארויסגעגעבען פאר־שיעדענע אורטיילען.

א ברייטע אגיטאציע איז אנגעפירט געווארען, אזוי אז די ״אסעמבלי״ האט געפונען פאר נויטיג צו באשטימען אן אונטערזוך־כונגס־קאמיסיע, און די לעצטע האט נאך א גענויער אונטערזוכונג רעקאמענדירט, אז ריכטער באוען זאל זיין פארזיכטיגער מיט זיינע אורטיילען, איינגעפינענדיג אז עס איז דא גענוג פלאץ פאר באשול־דיגונגען געגען אים.

ריכטער באוען האט ווייזט אוים זיך געפונען געטראפען פון דעם באשלוס, און עטליכע יאר שפעטער האט ער רעזיגנירט פון זיין ריכטער־אמט.

אידישע פראצעסען און קלאגעס זענען ניט געוועזען קיין זעל־טענהייט אין יענער פעריאדע. חוץ דעם פראצעס געגען דוד סיילסבי פרענקס, וועגען וועלכען מיר האבען שוין גערעדט אין דעם דריטען קאפיטעל, דערמאנט אויך דער קאנאדער היסטאריקער, וויליאם קינגספארד אין זיין קאנאדער געשיכטע וועגען אן ענליכער קרי־געריי צווישען א פראנצויז לאפעיליע און א איד סאלאמאן (באנד 5, זייט 254), און אין בריטישען מוזעאום געפינט זיך אויך א קאפיע פון אן אפיעל פון עלזיער ליוואי פון מאנטרעאל געגען דניאל ראב־בערטסאן, ראבערט בווירטאן און די מיליטערישע אויטאריטעטען (״רעפארט אן קענעדיען ארקייווס״ — 1881).

דאָס זעקסטע קאַפּיטעל

די איינוואַנדערונג פון אַן אשכנזי׳שען עלעמענט

דער נייער אידישער עמיגראַנטען שטראָם. — דער אשכנזישער עלעמענט גרינדעט א שול פאר זיך. — די ״קאָנגרעגיישאן״ פון ענגלישע, פוילישע און דייטשע אידען.— די ערשטע אידישע ״קאָנגרעגיישאן״ אין טאראנטא. — די קהלות אין קוויבעק, וויקטאריא און אנדערע שטעדט, — רעווערענד אברהם דע סאלא, — אידען באקליידען פיעלע עפענטליכע עמטער, — די ״יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״, — די ״אנגלא־דזשואיש אסאסיאיישאן״.

פאר א גאנצער רייע פון יאָרען (ביז די פערציגער יאָרען פונ׳ם נייצענטען יארהונדערט), איז די ספרדיש־פּאָרטוגעזישע שול ״שארית ישראל״ געוועזען די איינציגע ארגאניזירטע קהלה ביי די קאנאדער אידען, אָבער מיט דעם אָנהויב פון א פארגרעסערטער אשכנזישער איינוואנדערונג, וועלכע האָט אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד פון אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד, ענגלאנד, די ענגלישע קאָלאָניעס, און אנדערע מלוכות, האָט זיך דאָס אידישע לעבען אויך אָנגעהויבען אויסצוברייטערען, אויסצושפּרייטען אויך אויסער דער פּראָווינץ קוויבעק, און די צאָל אידישע קהלות האָט אָנגעהויבען פאר־גרעסערט צו ווערען אי אין צאָל, און אי אין זייער באדייטונג.

פון דעם ערשטען אָנהויב פון אן ארגאניזירטען אידישען ישוב, פון דער ספרדיש־פארטוגעזישער קהלה, איז דורך דער נייער איינ־וואנדערונג, דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע איבערגעגאנגען צו א נייער פּעריאָדע אין איר געשיכטע, צו דער פּעריאָדע פון אויסברייטונג און פארשטארקונג.

דער נייצענטער יארהונדערט האָט געבראכט מיט זיך פאר׳ן אידישען לעבען אין אייראָפּא צוויי נייע ערשיינונגען. פון איין זייט

האָבען די אידען אין מערב־אייראָפּא באַקומען גלייכבארעכטיגונג אין אזעלכע לענדער ווי דייטשלאַנד און עסטרייך. פון דער צווייטער זייט אָבער זענען אָפּגעשוואכט געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס זייערע, און אויך א דאנק דער טיילווייזער רעאַקציע, וועלכע איז אריינגעטרעטען ארום דער צווייטער העלפט פון׳ם יארהונדערט, האָט זיך דארום אָנגעהויבען א גרויסע אויסוואנדערונג צו דער נייער וועלט — די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע.

אויב אין די ערשטע 70—80 יאָר פון׳ם אידיש־קאנאדישען ישוב, איז די איינוואנדערונג געוועזען מערסטענס א ספרדיש־פּאָרטו־געזישע, און זיך קאָנצענטרירט הויפּטזעכליך ארום און אין מאָנט־רעאַל, איז אָבער דער נייער אידישער עמיגראַנטען־שטראָם, וועלכער איז מערסטענס געקומען פון דייטשלאַנד, עסטרייך, ענגלאַנד, און פּוילען, באשטאַנען פון אַן אשכנזישען עלעמענט, און נישט נאָר איז דער דאָזיגער שטראָם געגאַנגען נאָך מאָנטרעאַל אליין, נאָר ער איז אויך אריינגעדרונגען אין די פאַרשידענע קאנאדער ווינקלען, געהענ־דיג האַנט אין האַנט מיט דער אַלגעמיינער איינוואנדערונג אין לאַנד.

די ערשטע קאַנאדער צענזוסען, גענומען אין׳ם אָנהויב פון׳ם נייינצעגטען יארהונדערט, אי אין נידער־קאנאדע און אי אין אויבער־קאנאדע רעדען בכלל וועגען א ווייסער באַפעלקערונג אין אונ־טערשייד צו דער רויט־הויטיגער באַפעלקערונג, אזוי אַז מען קען ניט וויסען דעם פּלאַץ וואָס די אידישע גרופּע האָט צו יענער צייט פאַרנומען אין׳ם לעבען. אזוי איז אויך מיט די סטאַטיסטישע דאטען וועגען דער איינוואנדערונג, וועלכע זענען מערסטענס וועגען דער צאָל איינוואנדערונג בכלל אין יענער צייט, אזוי אַז מען קען ניט וויסען גענוי די צאָל פון אידישע איינוואנדערער, אָבער זיכער איז אַז מערערע אידישע פאמיליעס האָבען דאן איינגעוואנדערט. אָבער די רעגיערונגס־צענזוסען, אָנהויבענדיג פון׳ם יאָר 1851-2, טיילען שוין אויס די אידישע רעליגיע אין א באַזונדער קאַטעגאָריע, און פון דאמאָלס אָן קענען מיר באַקומען א גענוי בילד וועגען דער צאָל אידען אין קאנאדע און זייער וואוקס, שטיצענדיג זיך אויף די דאָזיגע רע־גיערונגס־ציפערען.

לויט דעם באטרעפענדען צענזוס איז דאמאלס די באפעלקערונג אין אויבער און נידער קאנאדע באשטאנען פון 1,842,265 נפשות, פון זיי זענען אין נידער־קאנאדע (קוויבעק) געווענען 248 אידען, און אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא) 103, א סך הכל פון 351 אידען, וועלכע האבען געוואוינט אין די פאלגענדע שטעדט און דיסטריקטען:

אויבער־קאנאדע: קינגסטאן 2, סטארינגטאן 5, וואלדינג־העם 7, אקסברידזש 1, דאמפריעס נארט 3, גאלט 3, טאראלד 1, טאראנטא און אומגעגענד 77, האמילטאן 4.

נידער־קאנאדע: דער דארף סט. דזשאהן 5, דע ראזיער 6, טהרי ריווערס און אומגעגענד 15, סט. זעפירען 1, מאנטרעאל 181, קוויבעק 40.

אין די קומענדע צען יאר איז די צאל אידען כמעט ווי פאר־דרייפאכט געווארען, און דער רעגיערונגס צענזוס פון 1861 גיט שוין אן אלס די צאל אידען 1,186, פון וועלכע 572 האבען זיך געפונען אין נידער־קאנאדע, און 614 אין אויבער־קאנאדע. א גרעסערע צאל אידען האבען דאמאלס געוואוינט אין פאלגענדע פלעצער: מאנטרעאל 403; קוויבעק 110; טהרי ריווערס 14; האמילטאן 77; טאראנטא 153; לאנדאן 3; קינגסטאן 5; אטאווא 4.

צווישען דעם צענזוס און דעם קומענדען יאר 1871, האט קאנאדע דורכגעמאכט א וויכטיגע פעריאדע. אין 1867 איז געשאפען געווארען די פאראייניגטע "דאמיניאן אף קאנאדע", אבער אין די צען יאר איז ניט נאר די צאל אידען נים געוואקסען, נאר פארקערט, נאך זיך אויך עטוואס פארקלענערט. אזוי גיט אן דער צענזוס פון 1871 די צאל אידען אלס 1,115, צוטיילט לויט די באזונדערע פרא־ווינצען ווי פאלגט:

אנטאריא 518; קוויבעק 549; ניו בראנזוויק 48; (די פערטע דאמאלסדיגע פראווינץ נאווא סקאשיא, האט צו יענער צייט קיין איין אידישען איינוואוינער נים געהאט).

אלס אידען ווערען געוועהנליך אין די קאנאדער צענזוסען באצייכענט די יעניגע וועלכע גיבען זיך אן אלס אנגעהעריגע צו דער אי־דישער רעליגיע, פארקערט ווידער געהען אין דער נאציאנאליטעטען־

גרופּע אריין די ענטפּערס וועגן מלוכה־אנגעהעריגקייט אָדער געבורטס־לאנד, אין דעם צענזוס אָבער טרעפן מיר שוין אויך 125 אידען, וועלכע האָבען זיך אָנגעגעבען ניט נאָר אלס אידען לויט דער רעליגיע, נאָר אויך אלס אידען לויט דער נאציאנאליטעט.

אין די קומענדע צען יאָר איז ווידער די אידישע באפעלקערונג געוואקסען און איז מער ווי פארטאפּעלט געוואָרען. אין דעם צענזוס פון 1881 געפינען מיר שוין אין דער גרופּע פון דער אידישער רעליגיע 2,393, און 667 אידען האָבען אויך אָנגעגעבען זייער אידישע נאציאנאליטעט. אידען געפינט מען שוין צו יענער צייט אין כמעט יעדען דיסטריקט פון דער גרויסער און ברייטער "דאָמיניאָן". לויט דעם ווי דער באטרעפענדער צענזוס אינפאָרמירט, זענען די אידען אין יענער צייט צוטיילט געוועזען צווישען די פאָלגענדע פּראָווינצען : נאָווא סקאָשיא 19; ניו בראָנזוויק 55; קוויבעק 989; אנטאריא 1,193; מאניטאבא 33 און בריטיש קאלומביא 104.

די צאָל אידען אין קאנאדע איז אלזא לאנגזאם געוואקסען און זיך פארגרעסערט, אזוי אז נאָך אין די פערציגער יאָרען פונ'ם נייניצנטען יארהונדערט, איז שוין אין מאָנטרעאל געווען א צאָל אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, ענגלאנד, און פּוילען וועלכע האָבען ניט געוואָלט מתפּלל זיין צוזאמען מיט די ספרדישע אידען פון דער "שארית ישראל" שול וועלענדיג דאווענען לויט זייער אייגענעם נוסח — נוסח אשכנז, און אין יאָר 1846 האָבען זיי זיך דארום אינקארפּאָרירט אלס "די קאָנגרעגיישאן פון ענגלישע, דייטשע און פּוילישע אידען" (די יעצטיגע "שער השמים" שול אין וועסטמאונט, מאָנטרעאל). פאר צוועלף יאָר צייט האָבען זיי געהאט א באזונדערען מנין אין א געדונגענעם צימער, אָבער אין 1858 האָבען זיי באשלאָסען צו בויען אן אייגענע שול, אן אונטערנעמונג אין וועלכער די "שארית ישראל" שול האט זיי פיעל מיטגעהאָלפען. זיי האָבען געשאפען א פאנד, צו וועלבען די צוויי ברידער, אידען פון ענגלאנד, הוד און עדוואַרד מאָס, האָבען בייגעשטייערט גרעסערע סומען, און אויסגעבויט א שול אויף סט. קאנסטענט גאס (די יעצטיגע קעדזשו גאס) מיט 150 זיץ־פּלעצער פאר מענער, און א פרויען־גאלעריע מיט פופציג פּלעצער.

דעם 17־טען סעפּטעמבער, 1922 (כ״ד אלול, תרפ״ב) איז זייער יעצטיגע נייע שול ערעפענט געוואָרען, און לכבוד דעם, האָבען זיי פּארעפענטליכט א קליינע בראשורע, וואו עס ווערט אויך איבער־געגעבען די געשיכטע פון דער דאָזיגער צווייטער שול אין קאנאדע, און זייער געשיכטע־שרייבער האָט דאָרטען פאָלגענדעס צו דער־צעהלען:

״עס איז אויסגעוואקסען אן איינפלוסרייכע קאָלאָניע פון אידען, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, דייטשלאנד און פּוילען, פאר וועמען די ספרדישע ריטואלען זענען געוועזען פרעמד, עס איז דארום ענטשטאנען די נויטיגקייט פאר א געבעט־הויז לויט׳ן אשכנזישען נוסח. אין 1846 איז באוויליגט געוואָרען א טשארטער, און פאר א צייט איז דער מנין געוועזען אין א צייטווייליגען פלאץ. דעם 12־טען סעפּטעמבער, 1858, איז פאָרגעקומען א פארזאמלונג, און מען האָט אפּעלירט פאר א פאנד צו בויען א שול. דער ענטוזיאזם איז געוועזען גרויס, און הוד און עדווארד מאָס האָבען יעדער בייגעשטייערט צו פינף הונדערט דאָלאר. דריי וואָכען שפּעטער האָט דער קאָמיטעט באריכטעט, אז זיי האָבען שוין דעם פּלאץ און אז אלע פּלענער זענען פארטיג, דאָס לאנד האָט געזאָלט קאָסטען 275 פונט. דעם 12־טען יולי, 1859 איז דער ווינקעל־שטיין געלעגט געוואָרען, און דער כבוד צו־לעגען אים איז צוגעטיילט געוואָרען צו הוד מאָס.

די ערשטע בעאמטע פון דער שול זענען געוועזען, מר. אלעקזאַנדער פּאָרזיצענדער, עדווארד היימס קאסירער, און א. האָפנונג ערען־סעקרעטאר. די גרינדער האָבען שטארק שטאָלצירט מיט דעם וואָס זיי זענען געוועזען די ערשטע צו בויען אן אשכנזישע שול אין דער בריטישער צפון־אמעריקע, א זאך פאר וועלכען עס איז געקומען א גרויסען דאנק דער מאָס פאמיליע.

די ״קאָנגרעגיישאן״ איז שטארק געוואקסען צוזאמען מיט׳ן גאנצען וואוקס פון דער אידישער באפעלקערונג אין מאָנטרעאל, אזוי אז דער פּלאץ איז געוואָרען צו קליין. די שפּאניש־פּארטוגעזישע שול האָט זיך צו יענער צייט מיט אונז געוואָלט פאראייניגען, כדי מען זאָל אויסבויען א גרעסערע פאראייניגטע שול, מיט א נוסח התפלה

וואס זאל צופריעדענשטעלעןביידע טיילען, אבער פון דער זאך איז גאר ניט געווארען. דעם 21־טען אקטאבער, 1885, האט דער פרע־זידענט, דזשאהן עדווארד מאס, היד מאס'ס א זון, געלעגט דעם גרונד־שטיין פאר דער שול אויף מעקגיל קאלעדזש עווענוי, און מען האט דער שול א נאמען געגעבען "שער השמים".

אין דער ערשטער העלפט פונ'ם נייצענטען יארהונדערט האבען זיך אידען אנגעהויבען צו באזעצען אין אנטאריא, און ארום דעם יאר 1845 איז שוין געווען אין טאראנטא א צאל אידען, וועלכע האבען געזוכט צו איינארדנען פאר זיך א שול. די ערשטע עטליכע יאר איז עס אבער צוגעגאנגען שווער, ווייל די אידען, מערסטענס פעדלער און הענדלער פלעגען גאנצע וואכען זיין ווייט פון שטאדט און צושפרייט איבער דעם ארומיגען ישוב. אבער אין 1852 איז ענדליך געלונגען צו קויפען א בית עלמין און צו גרינדען די "האלי בלאסאם" שול, מיט א מיטגליעדערשאפט פון ארום פופציג מענשען איינגעפינענדיג זיך צוערשט אויף ריטשמאנד און וויקטאריא, און שפעטער מיט'ן וואוקס און אויסברייטונג פון טא־ראנטא בכלל, איבערציהענדיג זיך מיט יארען שפעטער אויף באנד גאס (דער גרונדשטיין פאר דער יעצטיגער שול איז געלעגט געווארען אין 1896). אין געגענזאץ צו די ערשטע צוויי שולען אין מאנטרעאל, איז די נייע שול אין טאראנטא מערסטענס באשטאנען פון אן ענגליש־אידישען עלעמענט, ווי מארק סעמיועל, לואיס סעמיועל, אלעקסאנדער מילער און אנדערע, און דאס האט געבראכט דערצו, אז אנשטאט עס זאל זיין א שטרענג ארטאדאקסישע שול, זענען דארטען איינגע־פירט געווארען ענגלישע "סוירוויסעס" און "סוירמאנס", און דער נוסח התפלה איז פארקירצט געווארען, אזוי אז זי האט זיך מיט יארען שפעטער פארוואנדעלט אין א רעפארם טעמפעל, געפינענדיג זיך אין נאענטע באציהונגען מיט דער גאנצער רעפארם־באוועגונג אין אמעריקע, וועמענס גייסטיגער צענטער עס איז די ראבינער־שול פון סינסינעטי, אהייא.

צוערשט האט די שול מיט גרויס שוועריגקייטען געקענט האבען א מנין, און דאס נאר שבתים און די יום טובים, אבער מיט'ן

וואוקס פון דער באפעלקערונג איז אויך די עקזיסטענץ פון דער "קאנגרעגיישאן" געווארען א פארצווייגטערע. אין 1874 האט שוין די שול געהאט איר אייגען הויז אויף ריטשמאנד גאס, און זי האט פונקציאנירט מיט לואיס סעמיועל אלס פרעזידענט. זי האט אויך אין גיכען אנגעשטעלט א שטענדיגען חזן (דער ערשטער חזן איז געווען מר. פיליפס) וועלכער פלעגט אויך האלטען פון צייט צו צייט "סוירמאנס" און אין די ניינציגער יארען איז אויך אנגעשטעלט געווארען א "ראביי" דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האט איינגעפירט דעם ענגלישען נוסח התפלה אין דער שול.

אידען האבען געוואוינט אין קוויבעק זייט דער ענגלישער אקופאציע, און אין די פופציגער יארען פונ'ם 19־טען יארהונדערט איז דארטען אויך געגרינדעט געווארען א שול, די פערטע אין לאנד.

די ענטדעקונג פון גאלד אין בריטיש־קאלאמביא, אינ'ם יאר 1857, וואס האט צוגעצויגען אהין א גרויסע צאל מענשען, האט אויך געהאט אירע אידישע גאלד־זוכער, און אזוי איז ענטשטאנען און געשאפען געווארען א אידישע קהלה אין וויקטאריא, וואו א שול איז אויסגעבויט געווארען אין 1862. די צווייטע העלפט פונ'ם יארהונדערט האט אויך צוגעזעהן די ענטשטעהונג פון אידישע קהלות אין האמילטאן, האליפאקס, אטאווא, וויניפעג, און א רייע אנדערע שטעדט. אין יאר 1862 איז שוין אין טאראנטא געווען א באדייטענדע צאל אידען, אזוי אז אין יענעם יאר איז געגרינדעט געווארען נאך א "קאנגרעגיישאן", די "גואל צדק" שול, מיט ה' אלבערט, אלס איר ערשטען פרעזידענט. געגרינדעט איז זי געווארען אין גאנצען מיט אכט מיטגלידער, און ניט קיין קליינע ראליע האט דערביי געשפיעלט דאס וואס אירע גרינדער זענען געווען פרומע אידען פון מזרח־אייראפע, פאר וועמען דאס גאנצע "ענגלישקייט" פון דער "האלי בלאסאם" איז געווען טיילווייז פרעמד אין יעדען הינזיכט.

אין דער צווייטער העלפט פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט האבען אין די פארשיעדענע קאנאדער שטעדט געלעבט עטליכע טויזענד אידישע נפשות, וועמענס גאנצעס געזעלשאפטליך לעבען האט זיך

הויפטזעכליך קאָנצענטרירט ארום דער שול, און ענליכע ארגאניזאַציעס. אינ׳ם עקאָנאָמישען לעבען האָבען זיי געהערט צום הענדלער־קלאַס, אי אלס באדייטענדע סוחרים, אָדער אלס פעדלער. פיעלע פון די אידען זענען אויך געוועזען צווישען די רייכע פון לאנד, און אַנדערע האָבען אויך פארנומען באדייטענדע ציווילע און רעגיערונגס־שטעלעס.

די "שארית ישראל קאָנגרעגיישאן", אלס די עלצטע שול, איז אויך פאר א צייט כמעט פאר׳ן גאנצען יאָרהונדערט געבליבען די באַדייטענדסטע אין לאנד, און נאמדעם ווי רעוו. יעקב רפאל קאָהען האָט אויפגעגעבען די דאָרטיגע רבנות־שטעלע, איז די דאָזיגע שטעלע פארנומען געוואָרען צו פארשיעדענע צייטען פון די חזנים ר. דע לארא, מ. ליוואי, יצחק וועלענטיין, און רעווערענד דוד פיזא, וועלכער האָט פארנומען די דאָזיגע שטעלע אין די יאָרען 46—1840, שפעטער אָננעמענדיג א רבנות־שטעלע אין לאָנדאָן, ענגלאנד, און אין יענעם יאָר (1846) איז אלס רב פון דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער שול ערוועהלט געוואָרען רעווערענד אברהם דע סאלא, א מיטגליעד פון א שפאניש־אידישער פאמיליע און פון גרויסען יחוס, און וועלכער איז אויך געוועזען א וויכטיגער אריענטאלישער געלערנטער אין זיין צייט.

געבוירען אין לאָנדאָן, ענגלאנד, דעם 18־טען סעפּטעמבער. 1825, א זון פון דוד אהרן דע סאלא, רב ביי די לאָנדאָנער פארטוגעזישע אידען, און זייענדיג דורך דער מוטערס צד אן אייניקעל פון דר. רפאל מעלדאלא, הויפט רבי פון ענגלאנד, האָט ער צו זיין יחוס געהאט א קייט פון צוועלף דורות רבנים. ער האָט באקומען אן אַלזייטיגע ערציהונג און בילדונג, ספּעציאליזירענדיג זיך אין טעאָלאָגיע און אין אריענטאלישע לערען, און קומענדיג פון ענגלאנד אין 1847, צו פארנעמען די רבנות שטעלע, איז ער יארען שפּעטער(אין 1853) אויך באשטימט געוואָרען אלס פראָפעסאָר פון העברייאיש און אריענטאלישע ליטעראטור אין דעם מעקגיל אוניווערזיטעט, אָנהאלטענדיג די פראָפעסאָר שטעלע ביז צו דער ענד פון זיין לעבען אין 1882, אויפטוענדיג פיעלעס אין דער צייט פאר דער ענטוויקלונג פון דעם אוניווערזיטעט, און אָפּגעבענדיג זיך צו דערזעלבער צייט

אויך מיט ליטעראַרישע אַרבייטען, פאַר וועלכען ער איז באערט גע־וואָרען פון דעם אוניווערזיטעט מיט'ן טיטעל ל. ל. ד. (אין 1858), זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאַדע, וועמען אזא כבוד איז צו־געטיילט געוואָרען.

אין זיין צייט איז רעווערענד דע סאָלאַ באַטראַכט געוואָרען אלס א וויכטיגער זייל פון'ם אָרטאָדאָקסישען אידענטום אין קאנאַדע און

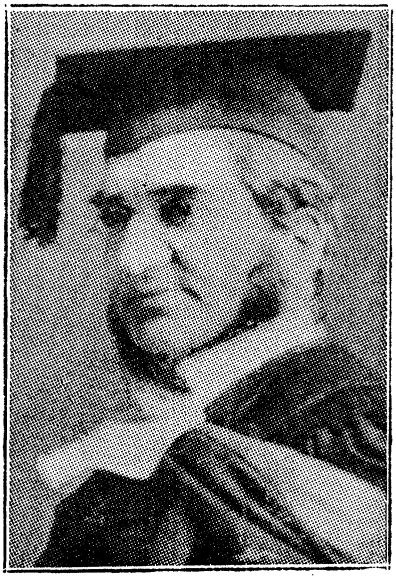

רעוו. אברהם דע סאָלא
(1825 — 1882)

אין אַמעריקע, און א גענער פון רעפאָרם־אידענטום. אין 1872 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד פון'ם אַמעריקאַנער פרעזידענט גענעראַל גרענט, צו עפענען דעם וואשינגטאָנער קאָנגרעס, מיט א צערעמאָניע און תפלה וועלכע ער האָט דורכגעפירט אויף'ן אידישען

פרומען שטייגער, מיט א צוגערעקטען קאפ, זייענדיג אן ענגלישער אונטערטאן, איז ער שפעטער באדאנקט געווארען פון דער ענגלישער רעגיערונג פאר דער דאזיגער טאט.

נאך זייענדיג אין לאנדאן האט ער ארויסגעגעבען א זשורנאל "קול יעקב", און אויך דא אין קאנאדע האט ער פארגעזעצט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען, אדורכגעבענדיג אין 1848 אן אפהאנדלונג וועגען "די אידען אין פערסיען". שפעטער האט ער פארעפענטליכט ארבייטען איבער "זאאלאגיע אין דער ביבעל", "מאזאאישע קאסמאָ־גראפיע", "א קאמענטאר איבער שמואל הנגיד'ס מבוא התלמוד", "סאניטארישע אינסטיטוציעס ביי אידען", "בהמות טמאות", און פיעלע פון זיינע ווערק זענען אויך ערשיענען איבערזעצט אין עטליכע שפראכען.

אין 1854 איז אויך ערשיענען "א אידישער קאלענדאר פאר פופציג יאר", מיט אן אפהאנדלונג וועגען דעם אידישען לוח, צו־זאמענגעשטעלט פון אים בשותפות מיט דזשאק דזשיי, לייאנס, רב פון דער "שארית ישראל" שול אין ניו יארק, דער קאלענדאר, וועל־כער איז ערשיענען אין מאנטרעאל, האט אויך פיעלע אינפאר־מאציעס וועגען די אידישען שולען און חברות, וועלכע האבען צו יענער צייט עקזיסטירט אין דרום, און צפון אמעריקע. ער האט אויך געשריבען וועגען מעדיצינישע פראגען אין שייכות מיט די אידישע דינים, אידיש־היסטארישע טעמעס ווי "שבתי צבי" און איבער דער העברייאישער און אראמייאישער שפראך.

זייענדיג פאראינטערעסירט אין וויסענשאפט, איז ער ענג פארבונדען געוועזען מיט דער "נייטשורעל היסטארי סאָכייטי", אי אלס מיטגליעד און אי אלס פרעזידענט, ווי אויך מיט א רייע אנדערע וויסענשאפטליכע און ליטעראַרישע געזעלשאפטען.

נאך אין די לעצטע יארען פון זיין לעבען האט ער באוויעזען צו פארעפענטליכען ארבייטען איבער "יהודה אלחרוזי און דער תחכמוני", "סעדיה גאון און זיין לעבען", זייענדיג אקטיוו ביז די לעצטע טעג, ווען ער איז געשטארבען אין ניו יארק דעם 5־טען יוני, 1882, וואוהין ער איז געפארען אויף א קורצען באזוך צו זיין שוועסטער, און קומענדיג צו קבר ישראל אין מאנטרעאל.

אין 1852 האט רעווערנד דע סאלא חתונה געהאט מיט אסתר דזשאָזעף, די אינגסטע טאכטער פון הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, און נאָך זיין טויט איז זיין עלצטער זון רעוו. מעלדאלא דע סאלא באשטימט געוואָרען אלס זיין נאכפאָלגער, אלס רב פון דער שפאניש-פּאָרטוגעזישער שול.

א פּראָפעסאר שטעלע צו יענער צייט האט אויך פארנומען דר. אהרן הארט דייוויד, געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1817, און וועל-כער איז אויך פיעל מאָל געוועזען פּרעזידענט פון דער "שארית ישראל" שול.

א זון פון שמואל דייוויד און אן אייניקעל פון לאזארוס דייוויד איז ער ערצויגען געוואָרען צוערשט אין א מאָנטרעאלער שולע, און אין א שולע אין נאָרטהעמפּטאָן, מאסאטשוסעטס, איז ער שפּעטער אָפּגעפאָרען אינ'ם עדינבורגער אוניווערזיטעט צו פארפאָלקאָמען זיך אין דער מעדיצין, גראדואירענדיג פון דאָרטען אין 1835. ער איז דאן צוריקגעקומען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האט באקומען א גרויסע מעדיצינישע פּראקטיק, און האט אויך אָנגעהאלטען די פּראָפעסאר שטעלע פון פּראקטישער מעדיצין, אין דער מעדיצינישער אפּטיילונג פון "בישאפּ'ס קאָלעדזש", פון וועלכער ער איז אויך געוועזען דער "דיען".

צוזאמען מיט זיין מעדיצינישער קאפּעדרע איז ער אויך געוועזען טעטיג אין פיעלע וויסענשאפטליכע און מעדיצינישע געזעלשאפטען, אמעריקאנישע און קאנאדישע, און האט אויך געדיענט אלס מיליטער-רישער דאָקטאר, זייענדיג אָנגעשלאָסען אין א מאָנטרעאלער רעגי-מענט, און אלס דאָקטאר האט ער זיך אויך אקטיוו באטייליגט אין דער ארמיי, ווען עס זענען אין 1866 פּאָרגעקומען די פיניען-אָנ-פּאלען, דיענענדיג דאן אלס דאָקטאר אין דער "האטשילעגע לייט אינפענטרי". ער איז געשטאָרבען אין 1882.

יעקב הענרי דזשאָזעף, וועלכער האט אויפגעטון אזוי פיעל פאר קאנאדע דורך דער אויסבויאונג פון באן און טעלעגראפען-ליניעס, אין די גרינדונג פון עטליכע בענק-הייזער, האט זיך עטליכע מאָל ענטזאגט

פונ׳ם כבוד אָנצונעמען פּאָליטישע עמטער, ווי אין דער לעגיסלאטור א. ד. ג., דערפאר אָבער האָבען אנדערע אידען זיך ניט ענטזאגט פון דעם כבוד.

מאָנטרעאל האָט אויך ארום יענער צייט געהאט א אידישען פארטרעטער אינ׳ם ״סיטי קאונסיל״ אין דעם פּערזאָן פון שמואל בענדזשאמין, א אידיש-ענגלישע פאמיליע פון עטליכע ברידער, וועל־כע האָבען פאר א לענגערער צייט געלעבט אין קאנאדע, אָבער וועלכע האָבען זיך צום סוף פונ׳ם יארהונדערט צוריקגעקערט נאָך ענגלאנד.

עדווין מאָררים (געבוירען אין לאָנדאָן אין 1824, געשטארבען אין מאָנטרעאל אין 1899) וועלכער איז אלס אינגעל אריבערגעקומען קיין קאנאדע, און דאָ געוואָרען א רייכער פוטערוואָרג סוחר, האָט פארנומען עמטער ביי די ״פרי מייסאָנס״, זייענדיג אויך ״דעפּיוטי גרענד מאסטער״ פאר׳ן מאָנטרעאלער דיסטריקט.

זיגמונד מאָהר (געבוירען אין 1827 אין ברעסלוי, דייטשלאנד, געשטארבען אין קוויבעק אין 1893), אן עלעקטרישער אינזשעניר, א גראדואירטער פונ׳ם ברעסלויער אוניווערזיטעט, איז געקומען קיין קאנאדע ארום דעם יאר 1871, און האָט זיך באזעצט אין קוויבעק. ער איז געוועזען פון די ערשטע איינצופירען אין לאנד הײדרא־עלעקטריק, גרינדענדיג די ״קוויבעק און לעווי עלעקטריק קאָ.״, וועלכע האָט עלעקטריזירט קוויבעק און אומגעגענד, באנוצענדיג פאר דעם צוועק די וואסערען פון ״מאנטמארענסי פאָלס״, 12 מייל ווייט פון שטאדט, און פאר דעם דאָזיגען אויפטו איז ער שפּעטער אפיציעל באדאנקט גע־וואָרען פון דער שטאדט־פארוואלטונג. ער איז אויך געוועזען דער גרינדער פון דער ״סיטי און דיסטריקט טעלעגראף קאָ״.

ווען די פּראָווינץ ברעטיש קאָלאָמביא האָט זיך אין 1871 אָנגע־שלאָסען אין דער ״דאָמיניאָן אף קענעדע״ און געשיקט אירע פאר־טרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט, איז צווישען דער ערשטער גרופּע פארטרעטער פון דער פאסיפישער פּראָווינץ אויך געוועזען דער איד הענרי נייטען דזשוניאר פון וויקטאריא, ב. ק.

הענרי נייטען איז געוועזען א געבוירענער פון לאָנדאָן, ענגלאנד און נאָך זיין ענדיגען דעם לאָנדאָנער אוניווערזיטעט איז ער געקומען

קיין קאנאדע, וואו ער האט זיך באזעצט אין וויקטאריא, פארטרע־טענדיג די שטאדט אין דער לעגיסלאטור פון בריטיש קאלאמביא אין די יארען 1871—1870, ווען ער איז אין די נאוועמבער וואלען פון 1871 ערוועהלט געווארען אלס ליבעראלער פארטרעטער צום פעדעראלען הויז.

דער קאמף אנגעהויבען פון יחזקאל הארט'ן אין אנהויב פון דעם יארהונדערט, און וועלכער האט זיך געענדיגט זיעגרייך מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג האט דארום די קאנאדער אידען גע־געבען אין די זיבעציגער יארען זייער ערשטען אידישען פארטרעטער אין פארלאמענט.

עס האבען אויך ארום יענער צייט אנגעהויבען צו ענטשטעהן פיעלע ארגאניזאציעס ביי די קאנאדער אידען, אזוי איז אין 1848 — 1847 געגרינדעט געווארען אין מאנטרעאל די "היברו פילאנטראפיק סאסייטי", אדער חברה עזרת אביוני ישראל, און אין 1863 די "יאנג מענס היברו בענעוואלענט סאסייטי", פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער דארטיגער "באראן הירש אינסטי־טוט", און ווען אין יאר 1871 איז אין ענגלאנד ענטשטאנען די "אנגלא דזשואיש אסאסיאיישאן" א געזעלשאפט צו ארבייטען פאר אידישער עמאנסיפאציע און שטיצען אידען, זענען אויך געגרינדעט געווארען אפטיילונגען אין די ענגלישע קאלאניעס, קאנאדע אריינגע־רעכענט, ווען דער טאראנטער "ברענטש" איז געגרינדעט געווארען אין 1882, מיט מארק סעמיועל אלס פרעזידענט.

ברידערליכע ארגאניזאציעס און ליטעראריש פאראייגען זענען אויך געשאפען געווארען אין עטליכע אנדערע אידישע צענטרען, און ביז די אכציגער יארען איז דאס אידישע לעבען אין קאנאדע געפלא־סען גאנץ רוהיג און נארמאל, לויט די ראמען פון יענער צייט. מיט די אכציגער יארען אבער האט זיך אנגעהויבען די נייע אידישע איינ־וואנדערונג אין לאנד, הויפטזעכליך פון רומעניען, רוסלאנד, פוילען און גאליציען, און דאס אידישע לעבען אין קאנאדע האט דאן אי־בערגעמישט א נייע בלאט אין איר ענטוויקלונג.

דאָס זיבעטע קאַפּיטעל

די אידישע איינוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּע

די פּאָגראָמען און רדיפות אויף אידען אין רוסלאנד, — די אי־דישע אויסוואנדערונג, — דער אנטיסעמיטיזם אין איי־ראפּע. — דער וואוקס פון דער צאָל אידען אין קאנאדע, — אידישע באשעפטיגונגען, — די געזעלשאפטליכע אויס־ברייטונג, — אנטיסעמיטיזם אין קאנאדע: ראביליארד; דער דרייפוס פּראָצעס, — דער קוויבעקער קאָנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד, — דער ״דיילי וויטנעס״.

אין די אכציגער יאָרען פון דעם לעצטען יאָרהונדערט, האָט זיך דאָס גאנצע בילד פונ׳ם מזרח־אייראפּייאישען אידענטום פּול־שטענדיג געביטען. אין רוסלאנד און אין אלע לענדערייען איבער וועלכע דער רוסישער אדלער האָט דאמאָלס געהערשט זענען פאָרגע־קומען די שרעקליכסטע פּאָגראָמען אויף אידען, און חוץ די פיעלע בלוט־פארגיסונגען האָבען זיך אויף די אידישע קעפּ דאָרטען א שאָט געטאן א גאנצע רייע פון די אונמענשליכסטע פארפאָלגונגען, וואָס די טייפעלשע פאנטאזיעס פון די דאמאָלסדיגע צארישע באאמטע האָבען נאָר געקענט אויסטראכטען. פּאָגראָמען, בלבולים, רעכטלאָ־זיגקייט, דאָס אוועקרויבען די עלעמענטארסטע רעכטען, באגרע־נצונגען אויף יעדען געביעט — דאָס איז דאָרטען געוועזען דער גורל פון די מיליאנען אידען, פאר וועמען עס איז געבליבען נאָר איין אויסוועג, אויסצואוואנדערען פון דעם לאנד, וואו אידישע לעבענס זענען געוואָרען הפקר, און וואו דער באָדען פון אונטער די פים איז זיי ארויסגעריסען געוואָרען.

רוסלאנד, די דאמאָלסטיגע רוסלאנד פון די זעלבסטהערשענדע צארען און זייערע דיענער, האָט גרויזאם פארפאָלגט די אלע עלע־מענטען וועלכע האָבען געקעמפט פאר א פרייהייטליכע רוסלאנד. אין

די געפענגנישען, אין סיביר, אויף קאטארגע און צו דער תליה זענען די אלע פרייהייטס־קעמפער איבערגעגעבען געווארען, און די רעוואלוציאנערען און פרייהייטס־קעמפער האבען אפגעענטפערט מיט דעם, וואס דעם ערשטען מערץ, 1881, איז דורך א רעוואלוציאנערער באמבע אויפגעריסען געווארען דער צאר אלעקסאנדער דער צווייטער. אבער דורך דעם דינאמיט, געווארפען פון די רוסישע טעראריסטען, איז נאר געטויט געווארען איין צאר, אויפ'ן טראן איז דאן ארויף זיין יורש, אלעקסאנדער דער דריטער, און ווידער זענען די פאר־פאלגונגען אויף די רעוואלוציאנערען באנייט געווארען, און אלס א צוגאב איז די גאנצע אידישע ״טשערטא״ איבערגעגעבען געווארען צום ווילקיר פון די פאגראמען־משחיתים.

אונטער'ן אויסרייד אז די אידען זענען שולדיג אין דעם צאר'ס טויט, האבען געהיימע און אפענע ארגאניזאציעס גענומען ארגאניזי־רען די פאגראמען אויף אידען, און אנהויבענדיג זיך אין יעליזאוועט־גראד, קיעוו און אדעס, האבען זיך די אידען־שחיטות שנעל פאר־שפרייט איבער אלע טיילען פון רוסלאנד, פוילען ארייגגערעכענט, און וואס די פאגראמען האבען איבערגעלאזט אינ'ם אידישען לעבען, האט גענומען אויף זיך צו פארניכטען אלעקסאנדער דעם דריטענ'ס אינערען־מיניסטער, ניקאלאי פאוולאוויטש איגנאטיעוו, וועלכער האט געזעהן צו באגרענצען אלץ מער די רעכטען פון די אידען, דורך זיינע אזוי גערופענע ״צייטווייליגע באגרענצונגען״. בארויבט און בא'גזל'ט פון יעדער מעגליכקייט צום לעבען, אין שטענדיגער שרעק און ניט זיכערקייט. האבען אידען אנגעהויבען צו פארלאזען רוס־לאנד, פוילען, ליטע, און אלע אנדערע פלעצער פונ'ם תחום המושב. הויפטזעכליך האט זיך די דאזיגע אויסוואנדערונג געצויגען נאך אמעריקע, נאך די פאראייניגטע שטאאטען, אבער קליינע טיילען פון דעם דאזיגען שטראם זענען אויך געגאנגען קיין קאנאדע, וועלכע זענען אלץ גרעסער געווארען מיט דעם וואס קאנאדע האט אנ־געהויבען בכלל פאפולערער צו ווערען אויף דער וועלט, און ווערען אויס ״טעררא אינקאגניטא״.

די פאגראמען און די פארפאלגונגען אויף אידען אין רוסלאנד זענען מיט די יארען 1881—1882 ניט אפגעשטעלט געווארען, אין

איז אריינגעטרעטען א צייטווייליגע פעריאָדע פון שטילשטאנד, איז עס נאָר געווען ווי פאר א נייעם שטורם, א שטילשטאנד פאר א נייעם אויסברוך. נאָך די פאָגראָמען פון קיעוו און ווארשע, זענען אין די שפעטערדיגע יאָרען געקומען די פאָגראָמען פון קישינעוו, האָמעל, ביאליסטאָק, שעדלעץ, און אנדערע. אויך די אנדערע פאר־פאָלגונגען זענען ניט אָפגעשטעלט געוואָרען, און אָנהויבענדיג פון די אכציגער יאָרען איז ביז דעם אויסברוך פון'ם וועלט־קריעג פאָר־געזעצט געוואָרען איין לאנגע קייט פון פארפאָלגונגען, וואָס האָט געטריבען די אידען צום וואנדער־שטאָק. דורך דער אידישער איינ־וואנדערונג פון מזרח־אייראָפּע איז געוואקסען און האָט זיך ענט־וויקעלט דער אמעריקאנישער־אידישער ישוב, און פון דער זעלבער איינוואנדערונג האָט אויך זיך ענטוויקעלט דער שכנה'שער קאנאדיש־אידישער ישוב.

צום סוף פון'ם נייצענטען יארהונדערט האָט זיך אין אייראָפּע שטארק אנטוויקעלט די אנטיסעמיטישע באוועגונג, און אידען־שנאה איז געוואָרען אן אפטע ערשיינונג אפילו דאָרטען, וואו מען פלעגט פריהער אידען טאָלערירען, און די דאָזיגע פארפאָלגונגען האָבען איבעראל אונטערגעגראָבען די אידישע עקזיסטענץ. עס זענען אונ־טערגעגראָבען געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס פון די אידען אין גאליציען, און אין רומעניען האָבען די אידען־פארפאָלגונגען אָנגענו־מען אזא שטארקע פאָרמע, אז פאר די אידען פון ביידע פלעצער איז אויך נאָר געבליבען צו אויסוואנדערען.

און פון יעדען אידישען עמיגראנטען שטראם איז א טייל אויך גע־גאנגען נאָך קאנאדע, וואו די אידישע באפעלקערונג האָט צוליעב דער איינוואנדערונג געהאלטען אין איין וואקסען.

דער רעגיערונגס־צענזוס פון 1891 ווייסט שוין צו פארצייכענען 6,414 אידען, כמעט דריי מאָל אזוי פיעל אידען ווי מיט צען יאר פריהער. צען יאר שפעטער, אינ'ם צענזוס פון 1901 ווערט שוין די צאָל אָנגעגעבען אלס 16,401, און אין דער פאָלקס־צעהלונג פון דעם יאָר 1911 איז שוין די צאָל 75,681 אָדער 1,03 פּראָצענט פון דער גאנצער באפעלקערונג (74,564 האָבען אָנגעגעבען זייער אָנגע־

הערינקייט צו דער אידישער רעליגיע), און מיר געפינען שוין א גאנצע נעץ פון באדייטענדע אידישע קהלות איבער'ן גאנצען לאנד.

לויט דערזעלבער פאלקס צעהלונג האבען די פאלגענדע צאל אידען געוואוינט אין די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען: —

אלבערטא 1,207; בריטיש קאלאמביא 1,384; מאניטאבא 10,636; ניו בראנזוויק 998; נאווא סקאשיא 1,170; אנטאריא 26,767; פרינס עדווארד איילענד 36; קוויבעק 30,268; סאסקא־טשעוואן 2,060; יוקאן 38.

ווי גרויס עס איז געווען די אידישע איינוואנדערונג אין קא־נאדע קען מען אויך האבען א באגריף פון פאלגענדען פאקט. אין די ערשטע יארען ווען קאנאדע איז געווארען אן אימיגראציאנס־פונקט, פלעגען געוועהנליך די אייראפייאישע איינוואנדערער נים קלאסיפיצירט ווערען לויט די נאציאנאליטעטען אין די פארשיעדענע רעגיערונגס־באריכטען, פון דעם יאר 1900 אבער ווערט שוין די קלאסיפיקאציע יא געמאכט, אזוי אז פון די באטרעפענדע רעגיערונגס באריכטען וועגען איינוואנדערונג קען מען זעהן, אז פון דעם ערשטען יולי 1900 ביז מערץ 1915,31, ווען די איינוואנדערונג בכלל האט זיך אין גאנצען אפגעשטעלט צוליעב דער וועלט מלחמה, האבען קיין קאנאדע איינגעוואנדערט 75,743 אידען:

עס האבען איינגעוואנדערט אין די יארען: —

1900—1901	2,765	אידען.
1901—1902	1,015	
1902—1903	2,066	
1903—1904	3.727	
1904—1905	7,715	
1905—1906	7,127	
1907 (ניין חדשים)	6,584	
1907—1908	7,712	
1908—1909	1,636	
1909—1910	3,182	
1910—1911	5,146	

1911—1912	— — — — —	5,322
1912—1913	— — — — —	7,387
1913—1914	— — — — —	11,252
1914—1915	— — — — —	3,107
	סך הכל	75,743

די אידישע איינוואנדערונג פאלט און שטייגט לויט די פאר־שיעדענע יארען אלס רעזולטאט פון די פאסירונגען און רדיפות אויף אידען, הויפטזעכליך אין מזרח־אייראפע, און די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז הויפטזעכליך באשטאנען פון רוסיש־פוילישע און גאליציש־רומעגישע אידען האט ניט נאר פארגרעסערט דעם אידישען ישוב אין קאנאדע אין צאלען, נאר אויך אין איכות, אין די נייע לעבענס־פארמען, אריינברענגענדיג א פולשטענדיגע ענדערונג אינ'ם גאנצען אידישען לעבען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון די ספרדים האט געבראכט מיט זיך א רייכען קלאס אידען, די צווייטע איינוואנדערונג פון די דייטשע און ענגלישע אידען איז באשטאנען מערסטענס פון א מי־טעלען און קלענערען האנדעלס־קלאס, די דריטע איינוואנדערונג פון די מזרח־אייראפייאישע אידען אבער, געיאגט און געטריבען פון דער ארעמקייט און די פארפאלגונגען, האט געבראכט מיט זיך דעם אי־דישען ארבייטער, דעם אידישען קליינהענדלער און דעם אידישען פעדלער.

פאר די נייע אידישע איינוואנדערער, וועלכע האבען זיך מערס־טענס באזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, איז גאנץ שארף געשטאנען די פראגע פון איינארדנען זיך, פון פארנעמען א פאזיציע אין לעבען, דורך וועלכע זיי זאלען זיך קענען איינארדנען אין דער נייער היים. טיילען זענען אוועק צום קליין־האנדעל, אלס פעדלער אדער קליינע קרעמער, טיילען זענען אוועק ארבייטען אין די פאר־שיעדענע פאבריקען און אינדוסטריעס, און מיט זייער הילף זענען געשאפען געווארען נייע אינדוסטריעס אדער ענטוויקעלטער די שוין עקזיסטירענדע אינדוסטריעלע צווייגען, ווי די פראדוצירונג פון פרויען און מענער קליידער, אדער די אנדערע אפטיילונגען פון דער נאדעל־אינדוסטריע.

פיעלע פון די רומענישע אידישע אימיגראנטען זענען למשל אוועק ארבייטען אין די מינען ארום סידני, גלעיס בעי, און אנדערע פלעצער פון קייפ ברעטאן. און אין 1902 האבע די דאזיגע אידישע מינען ארבייטער פיעל מיטגעהאלפען צו דער ארגאניזירונג פון א ציוניסטישער ארגאניזאציע אין גלעיס בעי.

פיעלע פון די ניי־געקומענע האבען זיך מיט'ן לויף פון יארען שטארק באפעסטיגט עקאנאמיש, און אנגעהויבען צו ווערען לייטענ־דע גייסטער אין די פארשיעדענסטע עקאנאמישע פאכען און ארבייטס־צווייגען פון לאנד, אזוי אז די זין און אייניקלאך פון אמאליגע אי־מיגראנטען געפינען זיך היינט צווישען די רייכע פון לאנד, טראצדעם וואס די גרויסע אידישע מאסע איז געבליבען אן ארבייטענדע אדער געהערט טיילווייז צום מיטעל־און קליינהענדלער קלאס.

קאנאדע, וועלכע ווערט פאררעכענט פאר'ן ווייץ־שפייכלער פון דער וועלט, איז נאך היינט צו טאג הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, וואו פארמעריי און די לאנדווירטשאפט שפיעלט די הויפט־ראליע, אבער די אידישע איינוואנדערונג איז הויפטזעכליך געוועזען א שטאדטישע, די אידישע מאסען האבען אויסגעקליבען די גרעסערע אדער קלענערע שטעדט, וועלכע זענען אויך די אינדוסטריעלע צענ־טרען פון לאנד. איינצעלנע אידען זענען צוזאווארפען דא אין דארטען איבער'ן גאנצען קאנאדער שטח, דער רוב אבער האט זיך באזעצט אין די גרעסערע שטעדט. ווי דער צענזוס פון 1911 גיט אן, האבען אידען געוואוינט אין די קאנאדער שטעדט, ווי פאלגט :

מאנטרעאל 27,622; טאראנטא 18.143; וויניפעג 8,934; וואנ־קאווער 967; אטאווא 1,745; האמילטאן 1691, קוויבעק 396; האליפאקס 236; לאנדאן 569; קאלגארי 613; סט. דזשאהן 641; וויקטאריא 139, רידזשיינע 129; סידני 162; עדמאנטאן 182; ברענטפארד 151, און קינגסטאן 234 — אלץ גרעסערע אינדוסטריעלע שטעדט און האנדעלס־צענטרען.

די פארמערונג פון אידען אין קאנאדע האט אויך געבראכט צו דעם אז דאס אידישע לעבען זאל זיך בכלל אנהויבען אויסצובנייטערען, אי געזעלשאפטליך און אי קולטורעל. אויב אין דער ערשטער צייט

האָט זיך דאָס גאנצע ארגאניזירטע אידישע לעבען אויסגעדריקט נאָר אין דער ״קאָנגרעגיישאָן״ און אין דער ארגאניזאציע ארום דער שול, איז מיט דער פארגרעסערונג פון דער צאָל אידען אין לאנד אויך ארויסגערופען געוואָרען דאָס אידישע ארגאניזאציאנס־לעבען אויף די פארשיעדענע געביטען.

עס האָבען זיך ארגאניזירט א גאנצע רייע פון געזעלשאפטען, וואָס האָבען געדארפט צופריעדען שטעלען די נויטען פון דער פאר־גרעסערטער און אלץ וואקסענדער אידישער באפעלקערונג. עס זע־נען געשאפען געוואָרען אימיגראציאנס־געזעלשאפטען צו העלפען דעם נייגעקומענעם ביים איינארדנען זיך אין דער נייער היים, עס זענען געגרינדעט געוואָרען פארשיעדענע ״לאָדזשען״ און ״סאָסייטיס״, איינצעלנע און אפטיילונגען פון מאנכע אמעריקאנישע ארדענס ווי דער ״אָרדען פון די זין פון בנימין״, ״בני ברית״ און אנדערע. אין מאָנטרעאל איז פון די רייכערע אידען נאָך אין יאר 1890 געשאפען געוואָרען דער מאנטעפיאר קלוב, נאָך וועמענס מוסטער און בייספיעל עס זענען שפעטער געשאפען געוואָרען ענליכע קלובען אין די אנדערע אידישע קהלות.

אפילו אין אזא קליינעם אידישען ישוב ווי אין סט. דזשאָהן איז אין די ערשטע יאָרען פונ׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט געשאפען געוואָרען אן אימיגראנטען געזעלשאפט. דער ארדען פון די ״סאנס אָף בענדזשאמין״ האָט געהאט פיעלע אפטיילונגען און אפילו געהאט א געלד דעפאָזיט ביי דער קוויבעקער רעגירונג, אלס גאראנטיע, צו קענען טון די פארזיכערונגס־געשעפטען פון אירע מיטגליעדער.

עס האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו ארגאניזירען די אידישע פרויען אין ארגאניזאציעס און קלובען, און אינ׳ם חודש אפריל 1902, האָט שוין די מאָנטרעאלער ״ליידיס היברו בענעוואָלענט״ גע־פייערט איר 25 יאריגע עקזיסטענץ.

מיט די ניי געקומענע אידען איז אויך אויסגעברייטערט געוואָרען דאָס אידיש־רעליגיעזע לעבען, עס זענען צוגעקומען נייע שולען, און עס האָבען זיך אויך פארמערט די אידישע כלי קודש. צו די ספרדישע און אשכנזישע שולען איז אין מאָנטרעאל צוגעקומען די בני יעקב שול

(אין 1886), די חברה קדישא שול)אין 1892), די "חברה תהלים" און אנדערע שולען אין טאראנטא, און אידישע שולען, אדער מנינים זענען געשאפען געווארען אפילו אין אזעלכע ווייטע פלעצער ווי דאוסאן סיטי, אין דעם יוקאן געגענד, וואו צום סוף פון דעם נײַנ־צענטען יארהונדערט האבען זיך געהאט צונויפגעקליבען א צאל אידען צווישען די גאלד־זוכער, צווישען די וועלכע האבען זיך אוועק־געלאזען זוכען די דארטיגע גאלד־אוצרות. אין יעדען אידישען קבוץ, וואו עס פלעגען זיך נאר צוזאמענקלייבען א צאל אידישע משפחות, האט זיך די ערשטע פארמע פון אידישען ארגאניזירטען לעבען אויס־געדריקט אין איינארדנען א מנין, און שפעטער איז פון דעם אויס־געוואקסען אן ארגאניזירטע קהלה מיט אן אייגענער שול, און אזא ישוב פלעגט זיך שפעטער אויך ארגאניזירען אויף אנדערע געביעטען.

אין יענע יארען האט אין קאנאדע (אין מאנטרעאל) שוין אויך אנגעהויבען צו ערשיינען א צוויי־וועכענטליכע אידיש־ענגלישע צײַ־טונג "דהי קענעדיען דזשואיש טיימס", און אין יענער אויסגאבע געפינען מיר א גאנצע רייע פון בריעף, אין וועלכע עס שפיגעלט זיך אפ טיילוויז דאס לעבען פון די דאזיגע נייע אידישע ישובים.

וועגען דאוסאן סיטי למשל, וואס מיר האבען שוין פריהער דער־מאנט שרייבט א קארעספאנדענט אין יענער צייטונג (אינ'ם יאר 1899) א קורצען בריעף, וואס גיט אונז איבער א גאנץ גענויעם באגריף וועגען זייער פילען און שטימונגען אין א שטאדט נעהענטער צום נארט־פאל ווי צו א אידישען ישוב. ער שרייבט: —

"ווי אין יעדער שטאדט און שטעדטעל איבער דער גאנצער וועלט, האבען זיך דא אויך די זין פון ישראל צוזאמענגעקליבען מתפלל צו זיין. מיט דער אויסנאם פון א גאנץ קלייגער צאל, זענען די אידען, וועלכע וואוינען ביי די ברעגעס פונ'ם יוקאן, פון פוילען און רוסלאנד, כמעט אלע אונזערע אידען אזוי גוט ווי די קריסטען וואוינען דא אין פאלאטקעס, און מיר האבען נאך ניט קיין שול. אבער פאר די וועלכע האבען געוואלט דאווענען ראש השנה האב איך אפגעגעבען מיין גרויסע נייע קראם, און עס איז מיט דאנק אנגענומען געווארען. פערציג פון אונזערע ברידער האבען זיך צו־

נויפגעקליבען, צוויי פון די מער געבילדעטערע האבען געדיענט אלס חזנים, און דאס דאווענען איז פארשטעהט זיך געוועזען לויט'ן שטרענגען ארטאדאקסישען שטייגער. מיר האבען געהאט געננו מחזורים און טליתים, און מיר האבען אויך געדאווענט שבת תשובה, און וועלען אויך מתפלל זיין יום כפור. מיר זענען שטאלץ מיט דעם וואס אונזער תפלה פון דאוסאן סיטי וועט זיך אנשליסען מיט אלע אנדערע אידישע תפלות, און מיר פילען זיך גליקליך מיט דער איי־ניגקייט פון אונזער פאלק, וואס קיין זאך קען ניט צושטערען.''

אז א שטענדיגע שול פלעגט אין אזא קליינעם אידישען ישוב אויסגעבויט ווערען, איז עס ניט נאר געוועזען דער יום טוב פון די דארטיגע אידען, נאר אין זייער שמחה פלעגען זיך אויך באטייליגען פיעלע פון זייערע ניט־אידישע שכנים, ווי דער מעיאר פון שטאדט און פארטרעטער פון די פארשיעדענע רעליגיעזע קערפערשאפטען און קירכען אין שטאדט. אזוי ווערט אין דער ''קענעדיען דזשואיש טיימס'' באשריבען דער יום טוב אין סט. דזשאהן נ. ב. ווען דעם 11־טען יאנואר, 1899, איז דארטען ערעפענט געווארען די אידישע שול, א צערעמאניע אין וועלכער עס האבען זיך באטייליגט פיעלע אידישע געסט פון דער פרעמד, און אויך פיעלע קריסטליכע גייסט־ליכע און בעאמטע, ווי דער מעיאר א. ד. ג.

נאכ'ן טויט פון רעוו. אברהם דע סאלא, איז ווי שוין דערמאנט אינ'ם פריהערדיגען קאפיטעל, די רבנות־שטעלע פון דער מאנטרעא־לער ''שארית ישראל קאנגרעגיישאן'', איבערגעגאנגען צו זיין עלצטען זון אהרן דוד מעלדאלא דע סאלא (געבוירען אין מאנטרעאל אין 1853, געשטארבען אין 1918), וועלכער איז ווי זיין פאטער געוועזען א געגנער פון דער רעפארם־באוועגונג, און זיך אקטיוו באטייליגט אין דער ''יוניאן אף ארטאדאקס דזשואיש קאנגרעגיישאנס'' פון די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע. עס זענען אויך מיט'ן נייעם אימיגראנטען־שטראם אנגעקומען פיעלע אידישע כלי קודש, און איינער פון די מאנטרעאלער אימיגראנטען־רבנים, רבי מ. אשינסקי איז אפילו באשטימט געווארען פון דער קוויבעקער רעגיערונג אלס ''טשעפליין'' פאר די אידישע ארעסטאנטען (אין 1899).

איינצעלנע אידען האָבען אויך פאַרנומען וויכטיגע פּאָליטישע און שטאַטישע עמטער און ניט וועניג האָבען דערגרייכט צו גרויס כבוד. דער שנעלער וואוקס אָבער פון די אידען אין לאנד האָט ניט געקענט פאַרבייגעהן ניט אָנצושטויסען זיך אין די באַציהונגען צו זיי פון די ניט־אידישע שכנים, און מיט דער אידישער מאסען־איינוואנדערונג אין לאנד איז אויך ענטשטאַנען דער אנטיסעמיטישער אויסברוך אין לאנד. כל זמן די אידען זענען געוועזען קליין אין צאָל האָט זיי די אלגעמיינע געזעלשאפט ווי ניט באַמערקט, מיט'ן וואוקס פון די אידישע משפחות אין לאנד, האָט זיך די מיינונג פון דער קאַנאדער געזעלשאפט טיילווייז אָנגעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען. און עס איז קלאָר געוואָרען, אז אין קאנאדע זענען פאראן חוץ די ליבעראַלע אידען־פריינטליכע עלעמענטען אויך פאַרביסענע אידען־פיינט.

אָנגעהויבען האָט זיך דער געשריי מיט דער אידישער איינוואנדערונג פון רומעניען, און דער אנטיסעמיטישער ארויסטריט איז זיך דאן אלץ מער צוואוואקסען.

צו דערזעלבער צייט, ווען עס האָבען אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד אידישע אימיגראנטען פון רומעניען אין עטוואס א פאַרגרעסערטער צאָל (צו עטליכע הונדערט א וואָך) האָט מען אין מאנכע אויסלענדישע קרייזען אָנגעהויבען צו רעדען וועגען דעם, אז אזוי ווי אין קאנאדע קאָלאָניזירען זיך יעצט די דוכאבאָרען, מענאניטען, גאַליציאנער־הוטענער און אנדערע, וואָלט אויך געוועזען א פּלאן צו פּרובירען א גרעסערע קאָלאָניזאציע אין לאנד פון רומענישע אידען, פאר וועמען רומעניען זייער געבורטס־לאנד איז געוואָרען ערגער פון א שטיעף־מוטער. וועגען דעם פּלאן איז גערעדט געוואָרען אין די ברייטסטע אידישע קרייזען, און אזעלכע ארגאנען ווי דער לאָנדאָנער "דזשואיש קראָניקל" און עגליכע צייטונגען האָבען דער פראגע געווידמעט מערערע ארטיקלען. צו יענער צייט האט שוין די יק"א אויך געהאט געמאכט פאַרזוכען צו גרינדען עטליכע אידישע קאָלאָניעס אין די נאָרט־וועסט טעריטאָריעס, און מען האָט דארום געהאפט, אז די יק"א וועט אויסברייטען איר טעטיגקייט. אָבער דאָס וועגן וועלכען מען האָט אויף דער אידישער גאס נאָר

גערעדט, איז פאר די רעאקציאנערע כחות שוין געוואָרען א פאקט. און מען האָט אויפגעהויבען א געשריי, אז קאנאדע איז אין געפאר פארפלייצט צו ווערען פון די רומענישע אידען.

די ערשטע אָנצוהויבען אנטיסעמיטישע העצעס געגען אידען זע־נען געווען די פראנצויזישע צייטונגען וועלכע זענען הויפטזעכליך געשטאנען אונטער דעם קלעריקאלען איינפלוס, אָבער שפעטער איז די אידען־שנאה אויך אריינגעטרעטען אין מאנכע ענגלישע קרייזען.

אין מאָנטרעאל איז אין די לעצטע יארען פון׳ם נייצענטען יאָרהונדערט און דעם אנהויב פון׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט טעטיג געווען ק. ראבילארד, א פראנצויז וועלכער האָט ארגאני־זירט די ״יוניאָן פראנקא־קאנאדיען״ מיט איבער צוואנציג טויזענד מיטגליעדער, און ער האָט ארויסגעגעבען צוויי צייטונגען דעם ״פיי־אָניער״ און די ״אילוסטרירטע וועלט״. א פעהיגער זשורנאליסט, און אויסנוצענדיג דעם גאנצען אנטיסעמיטישען מאטעריאל פון איירא־פע, באזונדערס פון פראנקרייך, וואו עס איז דאמאלס געווען טעטיג דער אנטיסעמיט דרומאָן, האָט ער אינ׳ם נאָמען פון דער קירכע אָנגעפירט א פאנאטישען קאמף געגען די אידען, נים אָפשטעלענדיג זיך פאר די ערגסטע בלבולים. זיינע העצערישע אר־טיקלען, וועלכע האָבען גערופען צו א ביטערען קאמף געגען די אידען זענען געווען אזעלכע, אז זיי האָבען געמוזט ארויסרופען געגען זיך די ארענטליכע געזעלשאפטליכע מיינונג, און ער איז גערופען געוואָרען צו פאראנטווארטליכקייט פאר׳ן געריכט. און דאָ האָט זיך ארויסגעצייגט, אז דער אנטיסעמיט ראבילארד איז אויך גע־ווען א שווינדלער, און אז אלס פרעזידענט און פארוואלטער פון דער ״יוניאָן פראנקא־קאנאדיען״ האָט ער באשווינדעלט די אקציא־נערען פון דער געזעלשאפט, ווי צוזאָגענדיג זיי פאלשע פארזיכערונג. געשטעלט ווערענדיג אונטער ״בייל״ ביז׳ן משפט, איז ער שפעטער אנטלאָפען פון לאנד, וויסענדיג די שטראף וועלכע ערווארט איס, איבערלאָזענדיג בריעף, אז ער מוז פארלאָזען קאנאדע, ווייל פאר זיין געזונט איז נויטיג אן אנדער קלימאט.

דער ״פיאָניער״ איז געווען א פראנצויזישע זונטאג צייטונג אין מאָנטרעאל, און אונטער׳ן איבערשריפט ״דאָס אידענטום אונזער

שונא״, אונטערגעשריבען אויף יעדען ארטיקעל מיט זיין נאָמען, האָט ער עס פארעפענטליכט זיינע הויפּט־אטאקעס געגען אידען, וואָס זענען בלויז געוועזען א ווידערהאָלונג פון די טענות פונ׳ם פראנצויזישען אנטיסעמיט עדמאנד דרומאָן, און די אטאקעס זיינע האָט ער נאָך מער פארשטארקט, ווען מען האָט אָנגעהויבען אויפצייגען אויפ׳ן שווינדעל מיט זיין ״יוניאן פראנקא קאנאדיען״

די באטרעפענדע קאָמפּאניע האָט געהאט אן אפּטיילונג פאר לעבענס־פארזיכערונג, וועלכע ער האָט אויך פארוואלטעט. יעדער וואָס האָט איינגעצאָלט די סומע פון $93.00 איז בארעכטיגט געוועזען נאָך צוואנציג יאָר צו א לעבענס פּענסיע פון צוויי הונדערט דאָלאר יערליך. ראבילארד האָט פארשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען פאר זיין שווינדעל די קירכע, און די גלחים וואָס פלעגען אגיטירען פאר דעם פלעגען באקומען פאר דעם באצאָלט. טויזענדער פראנצויזישע פאמיליעס האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דעם פארזיכערונגס־פּלאן, און ראבילארד׳ס שווינדלען זענען אזוי לאנג אָנגעגאנגען ביז וואנען עטליכע עקאָנאָמיסטען האָבען אין די פראנצויזישע צייטונגען ווי ״לא פּרעס״ און ״דעבאטס״ אנגעוויזען אויף דער פאלשקייט און אוממעגליכקייט פון אזא פּענסיע. צוערשט האָט ראבילארד געענטפערט זיינע קריטיקער, אז זיי זענען פארקויפט צו די אידען, און געוואָלט אפּקומען מיט דעם, אָבער זענען איינמאָל זיינע שווינדלען אויפגעדעקט געוואָרען, האָט דער אמת שוין מער ניט געקענט אונטערדריקט ווערען, און דער גאנצער שווינדעל איז אויפגעדעקט געוואָרען.

ראבילארד, וועלכער איז פאררעכענט געוועזען פאר א מין פינאנציעלען נאפּאָלעאן, האָט פארשטאנען אויסצונוצען די קירכע פאר זיין צוועק, וויסענדיג גאנץ גוט דעם איינפלוס וואָס די קירכע האָט אינ׳ם לעבען פון דעם פראנצויזישען־קאנאדער, און ער האָט זיך אין זיין אויסרעכענונג ניט אָפּגענארט. ניט נאָר זענען צו זיין פארזיכערונגס־פּלאן צוגעשטאנען פיעלע ערוואקסענע, נאָר די עלטערען פלעגען אפילו פארזיכערען זייערע קליינע קינדער, אזוי איינגעגלויבט איז מען געוועזען אין אים, און ווען דזשול העלבראנער, רעדאקטאר פון דער ״פּרעס״, האָט אין זיין צייטונג

אויפגעוויזען אויפ'ן שווינדעל, האט זיך ראבילארד געפרובירט פאר־טיידיגען מיט דעם, אז זיינע געגנער זענען אונטערגעקויפט פון די אידען, אז העלבראנער אליין איז א איד, אבער דער פארפירטער פראצעס און זיין אנטלויפען האט ענדליך אויפגעדעקט דעם גאנצען שווינדעל פון דער געשיכטע.

אבער אויב אין אנהויב זענען די אידען־אטאקעס נאר געווען צו געפינען אין די פראנצויזיש־קאטוילישע צייטונגען, האט מען זיי שפעטער אויך אנגעהויבען צו באמערקען אין די ענגליש־קאטוי־לישע ארגאנען און אנדערע אויסגאבען. דער פראנצויזיש־קאנאדער אנטיסעמיטיזם האט געפונען זיין אורשפרונג אין פראנקרייך, פון וואנען ער האט די גאנצע צייט געצויגען זיין יניקה, און ווען אין יאר 1894 האט זיך הארטען אנגעהויבען דער בארימטער דרייפוס־פראצעס, ווען דער אידישער אפיצער, קאפיטאן דרייפוס איז באַ־שולדיגט געווארען אין מיליטערישען פארראט געגען פראנקרייך, האט דאס געדיענט ווי ברען־שטאף נאך מער צו צופלאקערען אין קאנאדע די אידען־שנאה.

אזוי האט די מאנטרעאלער ענגליש־קאטוילישע צייטונג "דהי טרו וויטנעס" געשריבען, ווען דרייפוס איז געפונען געווארען שולדיג:

"עס איז מעגליך, דאס הייסט עס קען זיין מעגליך, ווי אונ־זערע פראנצויזישע פריינט זאגען, אז קאפיטאן דרייפוס איז פאר־אורטיילט געווארען אומשולדיג. אבער מען דארף געדענקען, אז די העכסטע פראנצויזישע ארמיי־בעאמטע, און אלע מיטגליעדער פון קריעגס־געריכט פאר וועמען ער איז געמשפט געווארען, האבען ארויס־געזאגט זייער גלויבען, אז ער איז באגאנגען דעם פארברעכען פאר־קויפענדיג וויכטיגע מיליטערישע סודות צום דייטשען קריעגס־מיניסטעריום".

אפילו אין דער פראטעסטאנטישער טאראנטא, וואו עס איז ערשיענען "דהי טאראנטא סאן", האט פראפעסאר גאלדווין סמיט, וועלכער האט מיטגעארבייט אין יענער צייטונג אונטער'ן פסעוודא־נים "בייסטענדער" געשריבען וועגען דעם דרייפוס פראצעס אין אז ענליכען זין. ער פלעגט אפט רעדען וועגען אידען, "אז זיי זוכען

זיך ארומצודרעהען ארום אלע אנדערע פעלקער צונעמענדיג זייער רייכטום דורך פינאנציעלער פעהיגקייט, פאראייניגענדיג זיך צווי־שען זיך גופא פאר׳ן דאזיגען צוועק״.

פראפעסאר גאלדווין סמיט האט ניט באהאלטען זיין שנאה צו אידען, און אין איינער פון זיינע עסייען האט ער גאנץ קלאר ערקלערט, אז א איד קען קיינמאל ניט זיין קיין פאטריאט אין וועלכען לאנד ער זאל ניט וואוינען, און ווען אין 1905 האבען זיך אנגעהויבען די גרויסע פאגראמען אויף אידען אין רוסלאנד, איז ער געוועזען רוסלאנדס פארטיידיגער, בארעכטיגענדיג די פאגראמען.

אין זיין בוך ״עסייען איבער טאג־פראגען״ (״עססייס אן קוועסטשאנס אף דהי דעי״ — מעקמילען און קא., 1893) ווידמעט ער א לענגערען ארטיקעל דער אידען־פראגע (זייטען 260—221) וואו ער באטראכט אלזייטיג די דאזיגע פראגע. זיין מיינונג איז, אז די אידישע רעליגיע איז א גלויבען פון ספעציעלער אפגעזונדערטקייט, באציענדיג זיך צו די קריסטליכע שכנים ווי צו אומריינע און ווי צו ני־דעריגערע וועזענס, די אידען זייענדיג דאס אויסדערוועהלטע פאלק.

צו זיין א געגנער פונ׳ם אידענטום אלס סיסטעם, דענקט פרא־פעסאר גאלדווין סמיט, מיינט נאך ניט צו זיין א שונא פון אידען, אבער ער איז געגען דער אידישער אפגעזונדערטקייט און זייער משיח גלויבען, ווייל מען קען ניט געהערען צו צוויי נאציאנאליטעטען מיט אייינמאל. אזא צושטאנד, איז לויט זיין מיינונג אונדערטרעגליך. און די אידען דארפען אדער זיך צוריקקערען קיין ירושלים, אדער עס אין גאנצען פארגעסען, און צוזאמענמישען זיך מיט דער מענשהייט, אפגעבענדיג דאס גאנצע הארץ פאר׳ן לאנד פון געבורט.

ווען עס האט זיך אנגעהויבען די באוועגונג פאר דרייפוס׳עס באפרייאונג, האט דער ״קעטאליק רעקארד״ (געדרוקט אין לאנדאן אנט.) געשריבען, אז דרייפוס האט גוטע אויסזיכטען באפרייט צו ווערען, ווייל ״אכט און דרייסיג מיליאן פראנצויזען ווערען קאנטרא־לירט פון הונדערט אידען.״

און די אגיטאציע געגען אידען איז ניט געוועזען קיין אומזיסטע. ניט נאר האט מען געשטורעמט געגען די נייע אנגעקומענע אידישע

אימיגראנטען, נאר מען האט אויך אנגעהויבען זוכען חסרונות געגען אידען סתם. אויב אינ׳ם יאר 1896 האט נאר פאסירט איין פאל, ווען דער מאנטרעאלער פראנצויזישער ״טשעמבער אף קאמערס״ האט אנגענומען א געוויסען באשלוס געגען א מיטגליעד, נאר צוליעב דעם וואס ער איז געוועזען א איד, איז צוועלף יאר שפעטער, אין 1908 פארגעקומען אין קוויבעק דער קאנגרעס פון דער קאטוילי־שער יוגענד, וועלכער האט באשלאסען צו גרינדען אן אנטיסעמיטישע ליגע צו באשאפען א באגרענצונגס־צוים דורך אלע געזעצליכע מיטי־לען, צו פארהיטען דאס ארייגדרינגען פון די אידען אין לאנד.

צו יענער צייט האט אין קוויבעק אנגעהויבען צו ערשיינען א נייער קלעריקאלער ארגאן ״אקסיאן סאציאל״, און אין איינעם פון די ערשטע נומערען האט זיך גלייך באוויזען אן אטאקע אויף די מאנטרעאלער אידען, אין דער פארמע פון א קארעספאנדענץ, וואו דער שרייבער דערצעהלט וועגען דער אידישער געפאר אין מאנטרעאל, וואו עס ווערען פארכאפט פון די אידען אלע קאמערציעלע און רעד־ווידענץ־געגענדען, אז מאנטרעאל ווערט פאראידישט, און אז פאלי־טיש קאנטראלירען זיי שוין דעם געגענד, באקאנט אלס ״סט. לאורענס דיוויזשאן״. דער שרייבער דערצעהלט דאן ווייטער, אז קיינער האט ניט געהאט קיין מוט אויפצוהויבען זיין שטימע געגען דער דאזיגער אידישער אינוואזיע, און אז דער איינציגער וואס האט עס לעצטענס יא געטאן איז דער רעוו. קורעי באלאנזשער, וועלכער האט אין זיין קירכע ״סט. לואי דע פראנס״ געווארענט זיינע צוהערער וועגען דעם וואס עס קומט פאר.

״לא ווערימעי״ איז געוועזען דער נאמען פון א צווייטען קלע־ריקאלען ארגאן אין קוויבעק, מיט א גרויסען איינפלוס אין דער רוימיש־קאטוילישער קירכע, און די דאזיגע צייטונג האט ניט נאר שטענדיג אפגעלאכט פון אידען, נאר זי איז אויך שטארק צופריע־דען געוועזען פון דעם קאנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד מיט׳ן באשלוס צו פארבאטען דאס ארייגקומען פון די אידען אין לאנד, און האט אין יאר 1909 גערופען צו דער גרינדונג פון אן אנטיסעמי־טישער ליגע, וועלכע זאל ניט דערלאזען, אז די פראווינץ קוויבעק זאל יודאאיזירט ווערען.

די צייטונג האָט געשריבען : —

״עס איז שוין די העכסטע צייט, אז א באוועגונג זאָל ארגאניזירט ווערען ניט צו דערלאָזען די וויטערדיגע אינוואזיע פון די אידען אין קאנאדע, אין יעדען פאַל, אין דער פראָווינץ קוויבעק. לאָנדאָן ווייזט אויס האָט זיך געגעבען א שבועה צו דערטרינקען אונזער באפעלקערונג מיט דער אָנקומענדער אידישער כוואליע. מאָנטרעאָל איז שוין פאראידישט געוואָרען, און נאָך מאָנטרעאָל וועלען קוויבעק און אנדערע שטעדט אויך פארטרונקען ווערען. די מערסטע פון אונזערע דערפער האָבען שוין זייער אידישע קראָם. די אידען זענען גוט ארגאניזירט, די וועלכע זענען שוין אין קאנאדע פאָרמירען א צוזאמענבונד מיט זייערע ברידער אין די פאראייניגטע שטאאטען, וועלכע זענען דאָרטען א שטארקע מאכט. עס זענען שוין היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע א צאָל ״קאָנגרעגיישאנס, סאָסייטיס״ און קלובען, אלע פון וועלכע זענען קאמפסלוסטיג. מאָנטרעאָל האָט צווישען אנדערע געזעלשאפטען און קלובען די ״קאָנגרעגיישאן בית הוד״, די ״היברו סיק בענעפיט אסאסיאיישאן״, די ״קינג עדווארד בענעפיט אסאסיאיישאן״, דעם באראן דע הירש אינסטיטוט און ״היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״. קוויבעק האָט איר ״בית ישראל״ שול, און טאראנטא די ״בנות ציון קדימה״, און אויב מיר וועלען נאָר שטודירען די אידישע ארגאניזאציעס, וועלען מיר זעהען אז מיר האָבען פון זיי פיעל צו לערנען.

אז מיר רעדען פונ׳ם אידען מוזען מיר אויך דערמאָנען די ״פרימייסאָנס״, די מערסטע פון זייערע בעאמטע טראגען אין מאָנטרעאָל אידישע נעמען! די קאטוילישע אסאציאציע פון דער קאַנאדער יוגענד קען טון א גרויסע דיענסט דער פראָווינץ דורכצופירען דעם פראָיעקט פון ארגאניזירען אן אנטיסעמיטישע ליגע. מיר מעגען זיין זיכער, אז אויב עס איז אויפגעגעבען געוואָרען דער פלאן צו פארענגלישען אונז דורך דער ענגלישער איינוואנדערונג, האָט מען צוגעטראכט א צווייטען מיטעל, דאָס איז אונז צו פאראידישען. פון דער גאנצער ״דאָמיניאן״ האָט מען אויסגעקליבען קוויבעק, די איינציגע פראָווינץ וואו עס איז פאראן א פראנצויזישע אָדער קאטוילישע מאיאָריטעט, וואָס מוז אומגעבראכט ווערען. די אידישע געפאר

וואָס דראָהעט אונז איז געפערליכער ווי דער אנגלאָזירונגס־פּלאַן. דער ענגלענדער און דער שאָטלענדער זענען אסימילירט געוואָרען, דער איד אָבער קען זיך נים אסימילירען, דער קריסט איז דעם איד'ס קרבן, און דער איד לאָזט קיינמאָל נים ארויס זיין קרבן.

די אנטיסעמיטישע ליגע דארף אויפדעקען די אידישע געפאַר פאַר קאנאדע".

די "לא ווערימעי" און איר רעדאקטאר הער טאַרדיוואַל האָבעי נים אויפגעהערט צו העצען געגען די אידען און פארשפּרייטען די ראסען־שנאה. נאכדעם ווי דער אויבערערמאָנטער אויפרוף איז אָפּגעדרוקט געוואָרען, איז דער הער טאַרדיוואַל ארויסגעקומען עט־וואָס שפּעטער מיט א נייעם אָנפאַל, דאָסמאָל שוין אויך געגען דער קאנאדער רעגיערונג.

"די אידען", האָט זיך דער נייער אָנפאַל געלעזען, "דרייסיג אָדער פערציג טויזענט אין צאָל, זענען באַפאַלען קאנאדע לויט'ן אויפטראג פון דער אטאווער רעגיערונג, און זיי נאטוראליזירען זיך אלס קאנאדער.

די נאַטוראליזירונגס־פאָרמען, וואָס די אידישע אפּליקאנטען דארפען אויספילען האָט די פאָלגענדע אינסטרוקציע: —

דער אפּליקאנט פאַר נאטוראליזירונג דארף אונטערשרייבען דעם נאָמען, מיט וועלכען ער איז באקאנט געוועזען אין אויסלאנד, אזוי גוט ווי דעם פאלשען נאָמען וואָס ער וויל אָננעמען וועלענדיג ווערען א קאנאדער.

צווישען דער גרעסערער צאָל פון די אימיגראנטען געבראכט פון לאָנדאָן דורך די באמיהונגען פון דעם ענגליש־אידישען קאָמיטעט, אָנגעפירט פון לאָרד ראטשילד, צייגט זיך ארויס דער וואונש אָנצור נעמען פאלשע פאמיליען־נעמען, פארענגלישט אזוי ווייט ווי מעגליך, צו דער צייט וואָס מען צווינגט די ניט־אידישע אימיגראנטען צו נוצען זייערע ריכטיגע נעמען.

אין אייראפּא ווערט דאָס באנוצען א פאלשען נאָמען באטראכט פאַר א פאַרברעכען, אין קאנאדע אָבער ערלויבט עס די רעגיערונג.

די אידען נעמען אָן ענגלישע נעמען, כדי בעסער צו באהאלטען זייער אָפּשטאמונג, און דורך דעם שווינדעל ווילען זיי זיך אריינרייסען צווישען אונז, און לייכטער דורכפירען זייער ציעל.

מיר טארען זיך ניט לאָזען אָפּנארען פון די שווינדלערישע נע־מען, וואָס דער איד נעמט אָן.״

דער באטרעפענדער פאראיין פון דער קאנאדער יוגענד איז גע־ווען שטארק אונטער׳ן איינפלוס פון הענרי בוראסאָ, דער פירער פון די נאציאנאליסטישע ״פרענטש־קענעדיענס״. יענע פארטיי וועמענס לאָזונג עס איז ״קוויבעק נאָר פאר די קאנאדער פראנצויזען״, און אָט דער בוראסאָ וועלכער האָט אין זיין לאנגער פּאָליטישער קאריערע ניט דורכגעלאָזען קיין איין געלעגענהייט צו אטאקירען די אידען, איז עס געווען דער גייסטיגער פאָטער און רבי פון דער קאטוילישער יוגענד, און איר ארגאן ״לא ווערימעי״.

אזוי האָבען זיך געמערט די שטימען געגען אידען, און מען קען זאָגען אז פאר דער גאנצער צייט איז געוועזען דער מאָנטרעאלער ״דיילי וויטנעס״ (ערשיינט שוין ניט מער) כמעט די איינציגע באַ־דייטענדע צייטונג, וואָס איז געוועזען פריינדליך צו אידען. ווען פיעלע האָבען געשטורעמט געגען די רומעניש־אידישע אימיגראנטען, האָט דער ״דיילי וויטנעס״ געשריבען וועגען די דאָזיגע פליסיגע אידישע אימיגראנטען, וועלכע פארדיענען אונטערגעשטיצט צו ווערען, און אז יעדע הילף זאָל זיי געגעבען ווערען, אז זיי זאָלען זיך קענען איינאָרדנען.

״דער איד איז ניט קיין אויסלענדער״, האָט די צייטונג געשרי־בען אינ׳ם יאָר 1900, ״ער האָט פאר הונדערטער יאָרען געלעבט אין רומעניע, און האָט פיליכט מער ווי אנדערע עלעמענטען בייגע־שטייערט צו דער שפע אינ׳ם לאנד. ער איז געצוואונגען צו דיענען אין דער ארמיי און צו ערפילען אלע אנדערע בירגער־פליכטען, אָבער מעטאדיש און סיסטעמאטיש פירט מען איין געגען די אידען באגרענ־צונגען און זיי ווערען דארום ארויסגעוואָרפען פון זייערע געוועהנליכע באשעפטיגונגען. עס איז דארום ניט קיין וואונדער, אז זיי מוזען זוכען שוץ אין אויסוואנדערונג, און מען מעג א טראכט געבען

צו האט מען גאר געדארפט אזא מיטעלאלטערליכע און אונטאלעראנטע ראסע ווי די רומעניער צייגען זיך ארויס צו זיין, צו באפרייען פונ'ם טערקישען יאך. דערווייל אבער געפינען זיך די היימלאזע רומענישע אידען אין אונזערע טויערען, פלייסיגע, געזונד־ליעבענדע, ארויסגע־טריבען פון זייער לאנד נים דורך זייער שולד, נאר דורך פארפאל־גונגען, און זיי פארדיענען יעדע הילף וואס די רעגיערונג קען זיי לעגאל געבען."

"דהי ניוס", אן ענגלישע צייטונג אין טאראנטא (אונטערגע־גאנגען אין די מלחמה־יארען) פלעגט אויך גאנץ אפט אויפהויבען איר שטימע פאר אידען, ערקלערענדיג אז קאנאדע טאר נים וויסען פון קיין ראסען־באגרענצונגען, און אזוי האבען זיך די אידען באגע־גענט מיט צוויי וועלטען, מיט פריינדליכקייט און פיינדליכקייט, און די צוויי פארמען פון באציהונגען האט מען געקענט באגעגענען אויף יעדען געביעט פון לעבען. פון איין זייט האט מען זיך ענט־זאגט למשל צו פארדינגען וואוינונגען צו אידען, און אין א גאנצער רייע פון אזעלכע אנאנסען אין די צייטונגען האט מען געקענט באגעגענען די ווערטער — אידען דארפען נים נאכפרעגען, — און פון דער אנדער זייט, האט דער "מעקגיל קאלעדזש", איינער פון די גרעסטע אוניווערזיטעטען אין לאנד באשלאסען אין 1909, אז שעקספיר'ס "סוחר פון ווענעדיג", זאל נים געגעבען ווערען אלס עקזאמען פאר די מאטריקולאנטען, ווייל "שיילאק" באליידיגט די אידישע געפילען. אבער דאס ארויסטרעטען פאר אידען האט נים אפגעשטעלט די פיינדליכקייט, די אפענע און די באהאל־טענע שנאה. אזוי האט פאסירט, אז אין דער צייט פון ביילים בלבול למשל, האבען זיך אין קאנאדע געפונען זשורנאליסטען, וועלכע האבען אין א קוויבעקער צייטונג באשטעטיגט, אז אידען נוצען טאקע קריסטליך בלוט. און ארום דער זעלבער צייט האט דער "קווינס אוניווערזיטעט", איינער פון די בעסערע אוניווערזיטע־טען אין לאנד (אין קינגסטאן אנט.) באשלאסען (אין 1912) אויף אן איידעלען אופן אויסצושליסען אידישע פראפעסארען, אנגע־מענדיג א באשלוס, אז נאר קריסטען קענען דארטען פארנעמען

פראָפעסאר־שטעלעס, אָבוואָל אין פיעלע אנדערע אוניווערזי־טעטען ווי מעקגיל א. ד. ג. האָבען שטענדיג אידען פארנומען פראָ־פעסאָר־שטעלעס.

דער קאנאדער אנטיסעמיטיזם איז נאָך פיליינט יונג, אָבער אַלענפאַלס אזוי אַלט, וויפיעל דער אידישער ישוב איז אַלט אין באדייטונג.

זיינע אורזאכען זענען דיזעלבע ווי פון דעם אנטיסעמיטיזם אין יעדען לאנד, אידישע פעהיגקייט, קאָנקורענץ, דאָס אייגענארטיגע אידישע לעבען, און אַלעס אנדערעס, פון וואנען דער אנטיסעמיטיזם שעפּט איבעראל זיין יניקה. חוץ די אַלגעמיינע סבות, איז נאָך פאראן די ספעציעלע סבה פאר דעם וואוקס אין דער פראָווינץ קוויבעק, וואו ער איז אמשטארקסטען, האָבענדיג פון דאָרטען זיך ערשט פארשפרייט איבער די איבעריגע טיילען פון לאנד.

דער קאַטוילציזם בכלל איז תמיד א בעסערער באָדען פאר דער אנטיסעמיטישער זריעה, און די פראנצויזיש־שפרעכענדע באַפעל־קערונג פון דער פראָווינץ וועלכע איז א קאטוילישע האָט דארום שוין אליין געגעבען פיעל מער רעקרוטען פאר דער אנטיסעמיטישער פארטיי, ווי וועלכער עס איז אנדערער טייל. דערצו איז נאָך צוגעקו־מען דאָס, וואָס אין פראנקרייך איז אָפּגעטיילט געוואָרען די קירכע פון דעם שטאאט, און די אַן שטעלען־געבליבענע גלחים און אנדערע קלעריקאלען, האָבען זיך מאסענווייז א לאָז געטאן אין דער פראנ־צויזישער קאנאדע, און אנגעהויבען צו פארשפרייטען די דרומאן־אידעען, און אזוי ווי דער קאנאדער פראנצויז איז בכלל אפגע־שטאנען און שטעלט נאָך פאר מיט זיך דעם פראנצויז פון יאָרען צוריק, האָט זייער אגיטאציע געפונען אַן אפקלאנג.

צום וואוקס פונ׳ם אנטיסעמיטיזם אין קוויבעק האָט אויך ביי־געשטייערט דאָס, וואָס עס זענען אונטערדריקט געוואָרען אין א געוויסען זין די ״פרעגטש־קענעדיענס״ אין אזעלכע פראָווינצען ווי אנטאריא. דאָס האָט פיעל געשטארקט די פראנצויזישע נאציאנא־ליסטישע באוועגונג, וועמענס לאָזונג עס איז ״אונזער שפראך, אונ־זער רעליגיאן, אונזערע געזעצען״, א דריי־אייניגקייט, וואָס

שטעלט פאר מיט זיך די ארבייטס־פראגראם פון די ״פרעזידענט־קע־נעדיענס״. די אידען האבען אויך אינסטינקטיוו געפילט אז עס איז פאר זיי זיכערער צו געהן האנט אין האנט אין דער פאליטיק מיט די פראטעסטאנטישע ענגלענדער ווי מיט די קאטוילישע פראנצויזען. און דאס האט אויך טיילווייז געגעבען א באדען אין געוויסע קרייזען, אז דער אנטיסעמיטיזם זאל זיך דארטען קענען איינווארצלען, אב־וואל מען קען שווין זעהען סמנים צום בעסערען.

אין דער פעריאדע פונ׳ם באדייטענדען וואוקס אינ׳ם אידישען ישוב אין קאנאדע איז דארום דער אנטיסעמיטיזם געוועזען א וויכטיג פראבלעם. עס איז אבער נים געוועזען די איינציגע וויכטיגע פראגע, ווייל מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב אין לאנד זענען אויך אויס־געוואקסען אנדערע אינערליכע און אויסערליכע פראבלעמען.

דאָס אכטע קאפיטעל

בלעטלאַך פון טאָראָנטאָ'ס אידישע געשיכטע

די ערשטע ספר תורה אין טאראנטא, — א איד ערט ביסמארק'ס נאמען, — ריטשמאנד גאס, — קירכען פארוואנדעלט אין שולען, — די דריי אידישע "קאָנגרעגיישאנס" — א "בשר כשר געשיכטע", — די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאסייעטי", — די ערשטע רבנים, — די געזעלשאפטליכע באציהונגען.

די טאראנטאר אידישע קהלה איז ניט אזוי אלט ווי די מאָנט־רעאלער, אָבער מאנכע בלעטלאַך פון איר געשיכטליכער ענטוויקלונג זענען געוועזען גאנץ איינענארטיג, און האָבען בייגעטראגען זייער טייל צו דער כאראקטער אויסבילדונג פון'ם קאנאדיש־אידישען ישוב, און פונקט ווי מאָנטרעאל, אזוי איז אויך טאראנטא געוואָרען א וויכטיגער צענטער, א מיטעלפונקט פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות, צוזייט און צושפרייט איבער דער גרויסער פראָווינץ אָנ־טאריא.

ווי מיר האָבען געזעהן אין איינעם פון די פריערדיגע קאפיטלאַך, האָט שוין דער צענזוס פון 1851—1852 רעגיסטרירט אין אויבער־קאנאדע 103 אידען, פון וועלכע 57 האָבען געוואוינט אין טאראנטא. די ערשטע אידען אין טאראנטא האָבען זיך ווארשיינליך באזעצט צום סוף פון די דרייסיגער יאָרען פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט, ווייל אין די פערציגער יאָרען געפינט מען שוין אין די שטאטישע רעגיסטרען פון געשעפטען א קראָם פון א אידישען אייגענטימער.

פון די פאמיליעס וואָס האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין טאראנטא (אינ'ם אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט), ווען עס האָט זיך ארגאניזירט די ערשטע אידישע "קאָנגרעגיישאן" (די "האלי בלאסאם") זענען געוועזען די מערסטע

פראָמינענטסטע אידישע פאמיליעס די, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, און זיי האָבען געשפּיעלט די הויפּט־ראָליע אין׳ם עפענט־ליכען אידישען לעבען. שפּעטער איז צו זייער צאָל אויך צוגעקומען א רייע אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, און ערשט צום סוף פון׳ם יארהונדערט, האָבען אויך מזרח־אייראָפּייאישע אידען אָנגעהויבען צו פארנעמען א פּלאַץ אין דער עפענטליכקייט.

צווישען די אידען אין טאראנטא פון יענער צייט, האָט פאר־נומען אן אנגעזעהענעם פּלאַץ לואיס סעמיועל, (געשטארבען אין 1887) וועלכער איז אויך פּאָפּולער געוועזען צווישען די קריסטליכע שכנים, און אין יאָר 1877 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד, אויסגעקליבען צו ווערען אלס פּרעזידענט פון ״מעקעניקס אינסטי־טוט״. ער האָט געהאט א גרויסען נאָמען אין דער דאמאָלסדיגער געשעפטס־וועלט און ווען אין 1879 האָט זיך באזעצט אין טאראנטא א. ד. בענדזשעמין, א געבוירענער פון אויסטראליען, און זיך אָנ־געשלאָסען אין אים אלס שותף, איז די האנדעלס־פירמע ״סעמיועל, בענדזשעמין און קא.״ געוואָרען נאָך פארצווייגטער און פּאָפּולערער איבער׳ן גאנצען לאנד.

פיעלע פון די ערשטע טאראנטאר אידישע איינוואוינער זענען אויך געוועזען דורך קרובה׳שאפט פארבונדען מיט די מאָנטרעאלער אידישע פאמיליעס, ווי למשל די פאמיליע אשער. די פאמיליע אשער האָט געשטאמט פון פּלימוט, ענגלאנד, באזעצענדיג זיך צוערשט אין מאָנטרעאל, וואו זיי האָבען געעפענט א ציערונג־געשעפט. אין 1851 האָבען זיי געעפענט אן אפּטיילונג אין טאראנטא, און די צוויי ברי־דער אשער, זין פון י. אשער פון מאָנטרעאל, האָבען זיך דאן בא־זעצט אין טאראנטא. ווען אין טאראנטא איז געגרינדעט געוואָרען דער ערשטער אידישער מנין, האָט י. אשער געמאכט זיי א מתנה אין יאָר 1857, די ערשטע ספר תורה, פאר וועלכען די ״קאָנגרעגיי־שאן״ האָט אים צוגעשיקט אן אפיציעלען דאנק־בריעף. די ספר־תורה געפינט זיך יעצט אין דער באָנד גאס שול.

(פון די צוויי ברידער, האָט איינער אלבערט אשער פארלאָזען טאָראָנטא, אפּפאָרענדיג קיין אויסטראליען, און דער אנדערער יעקב

אשער, האָט זיך באַזעצט אין מאָנטרעאַל, וואו ער האָט פאר אַ רייע פון יאָרען רעדאַקטירט די מאָנטרעאַלער "סטאר".)

ג. ל. סטיינער, אַן עסטרייכישער איד, וועלכער איז נאָך אין די אכציגער יאָרען געוועזען אַ מיטגליעד פונ'ם "סיטי קאונסיל", האָט זיך באַזעצט אין טאראנטאָ ארום 1856, וואו ער האָט זיך באַשעפ־טיגט אלס אַ שטיין־שניידער. אין די 70־ער יאָרען איז ער באַשטימט געוואָרען אלס דזשיי. פּי. (פריעדענסריכטער) זייענדיג דער ערשטער איד צו באַקומען אזא אמט אין אנטאריא. ער האָט ביז זיין טויט אין 1902 פארטרעטען אַ רייע עמטער און זיך באַטייליגט אין פיעלע שטאַטישע צערעמאָניעס, פון וועלכע דאָס פאָלגענדע איז זעהר מערקווירדיג. ווען מען האָט אים פון דער שטאָדט־פארוואלטונג צו־געטיילט דעם כבוד (אין 1883), אז ער זאָל אַ נאָמען געבען אַ גע־וויסע גאַס, האָט ער איר אַ נאָמען געגעבען ביסמארק עוועניו, און אַלע האָבען זיך געוואונדערט אויף דעם וואָס אַ איד זוכט צו ערען אַ דיימזשען אידען־פיינט.

צווישען די אידען, וועלכע האָבען זיך באַזעצט אין טאראנטאָ אין די פופציגער און זעכציגער יאָרען, זענען אויך געוועזען די פאַ־מיליעס ע. גאַנטער, מ. קאסעל, אַלעקסאנדער מילער, סעמיועל סאַ־לאָמאָן, סעמיועל סטערן, און אַ רייע אנדערע פאמיליעס, מערסטענס פון ענגלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך, באַשעפטיגענדיג זיך דאָ מיט'ן האנדעל פון ציערונג, טאַבאַק און ציגארען, קליידער און אימ־פּאָרט־געשעפט.

(סעמיועל סטערן האָט אין 1875 געגרינדעט די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאָסייטי" מיט'ן נאָמען "טאראנטאָ היברו בענעוואָ־לענט סאָסייטי".)

אין די זיבעציגער און אכציגער יאָרען, האָבען זיך אין טאראנטאָ אויך באַזעצט די פאמיליעס אַ. קאָהען (איינער פון די אכט גרינדער פון דער "גואל צדק קאָנגרעגיישאַן"), שאיער (עדמאָנד שאיער, דער שפּעטערדיגער גרינדער פון דער טאראנטאָר צדקה פעדעראַציע), לעווינסקי (ל. לעווינסקי איז געוועזען איינער פון די ערשטע תלמוד־תורה־טוער אין שטאָדט), באַרני לאָרענס, וועלכער האָט אויך, חוץ

זיינע געשעפטען, פארטראטען דעם קאנסול־אמט פאר אן אייראפּיי־אישער מלוכה, יעקב קאהען, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען אן אָפיציעלער פּאָליציי איבערזעצער און פּאָליציי־ריכטער (אין 1910), און א צאָל אידישע פאמיליעס פון רוסלאנד און גאליציען, ווי די פאַמיליעס מעהר, באכראך, און אנדערע.

חוץ די פאמיליעס געקומענע פון אייראפּע, האָבען זיך אין טאָראָנטא אויך באזעצט א צאָל פאמיליעס, וועלכע זענען געקומען פון די פאראייניגטע שטאאטען. אידען האָבען אויך געגרינדעט דאָ פאבריקען, און בכלל ביינעשטייערט צו קאנאדע'ס עקאָנאָמישען לעבען. פיעלע פון זיי האָבען מיט דער צייט דערגרייכט צו גרויס רייכטום, און האָבען געשפּיעלט אנגעזעהענע ראָליען אין דער ״בּאארד אָף טרייד״.

ריטשמאנד גאס, וועלכע האָט אין אָנהויב פון דעם צוואנציגסטען יאָרהונדערט אָנגעהויבען פארוואנדעלט צו ווערען אין א פאבריק־געגענד, איז נאָך צו יענער צייט געוועזען איינע פון די הויפּט־רעזידענץ גאסען אין שטאָדט, און זי איז אויך געוועזען דער צענטער פאר דער קליינער אידישער קהלה.

אויף ריטשמאנד און וויקטאריא איז געוועזען די ״האָלי בלאָסאָם״ שול, און ווען אין 1862 האָבען א צאָל רוסישע אידען געגרינדעט די ״גואל צדק קאָנגרעגיישאן״, האָבען זיי אלס זייער מקום קדוש געמאכט א געהונגענעם עטאזש אין א הויז ארום ריטשמאנד און יאָרק גאס, און ערשט שפּעטער האָט זיך די דאָזיגע שול אריבערגעצויגען אין אן אייגען הויז, ווען זיי האָבען אפּגעקויפט אן אלטע נעגער־קירכע אויפ'ן ראָג יוניווערזיטי עוועניו און עלם גאס (די זעלבע קירכע האָט דורכגעמאכט א רייע פון גלגולים, צוערשט א קירכע, שפּעטער א שול, איז עס ארום 1907 פארוואנדעלט געוואָרען אין א געביידע פאר'ן דאמאָלסדיגען אידישען ״פּיפּעלס־טעאטער״, און נאָך עטליכע יאָר אלס אידישער טעאטער, איז עס צוריק פאַרוואנדעלט געוואָרען אין א נעגער־קירכע). מיט דעם וואוקס פון טאראנטא איז אויך געוואקסען די ״גואל צדק קאָנגרעגיישאן״, און אויך די נייע געביידע איז געוואָרען צו קליין, אזוי אז מען האָט

גענומען קלייבען א בוי־פאנד פאר א נייער גרעסערער שול, א זאך וואס איז רעאליזירט געווארען, ווען דעם 29־טען אפריל, 1906, איז דורך יצחק ברוידא געלעגט געווארען דער גרונדשטיין פאר'ן יעצטיגען שול־בנין אויף יוניווערזיטי עוועניו, פייערענדיג א יאר שפעטער דעם חנוכת הבית.

(עס ווערט דערצעהלט א שפאס, אז ווען די "גואל צדק" שול איז געגרינדעט געווארען, איז זי באקאנט געווען אלס "די קאזאצקע שול", צוליעב דעם וואס די מערסטע מיטגליעדער זענען דארטען געוועזען רוסישע אידען).

צו די צוויי שולען, די "האלי בלאסאם" און די "גואל צדק" איז אין גיכען אויך צוגעקומען אין די זיבעציגער יארען דער מנין "חברה משה מאנטעפיאר", פון וועלכען עס איז שפעטער ארויס־געוואקסען דער "בית מדרש הגדול חברה תהלים", וועלכער האט זיך אויך איינגעפונען אין די ערשטע יארען אויף ריטשמאנד גאס. פארי האנדלונגען פלעגען אפט געפירט ווערען צווישען די צוויי ארטאדאק־סישע "קאנגרעגיישאנס" ("גואל צדק" און חברה תהלים"), אז זיי זאלען זיך פאראייניגען, אבער די פארהאנדלונגען האבען צו גאר ניט געבראכט. שפעטער האט דער "בית המדרש־הגדול חברה־תהלים", אפגעקויפט א גרויסע מעטאדיסטישע קירכע אויף מיקאל גאס, און עס איבערגעבויט פאר דער יעצטיגער שול.

די צאל אידען אין טאראנטא ,האט זיך דורך דער איינוואנדע־רונג געהאלטען אין איין מערען, און די דריי שולען זענען שוין מער ניט גענוג געוועזען פאר די רעליגיעזע הצטרכות'ן, און עס האבען אנגעהויבען אויסצובילדען זיך נייע מנינים און שולען, אזוי אז אין די ערשטע צוואנציג יאר פונ'ם יעצטיגען יארהונדערט, זענען צוגע־קומען א גאנצע רייע פון נייע שולען, גרעסערע און קלענערע, ווי די שול "מחזיקי הדת" פון די גאליציאנער אידען, די רומענישע שול, די רוסישע שול, און א רייע שולען פון פארשיעדענע לאנדסמאנ־שאפטען.

פונקט ווי אין מאנטרעאל, ווען אין די ערשטע יארען, האט זיך דאס גאנצע אידישע לעבען ארגאניזירט ארום דער שול, אזוי איז עס

אויך געווען אין טאראנטא, און נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1864, האט טאראנטא שוין געהאט איר ערשטען "בשר כשר" טומעל, און דער דאמאלסדיגער איינציגער שול איז אויסגעקומען צו ברענגען ארדנונג אין דער הינזיכט.

די אידישע באפעלקערונג איז דאמאלס געווען קליין, און קיין אידישע קצבים וואס זאלען זיך באשעפטיגען נאר מיט "בשר כשר" זענען דאמאלס נים געווען, פלעגט דארום דער איינציגער אידישער קצב אין שטאדט אי פארקויפען טרפה פלייש און אי "בשר כשר". אין די ערשטע יארען פלעגט א פרומער איד, חיים גאלדבערג, אכטונג געבען אויף דעם, אז עס זאל זיין כשר לויט'ן דין, אבער ווען ער האט פארלאזען די שטאדט, איז דער קצב געבליבען אן השגחה. אלעקסאנדער מילער, א מיטגליעד פון דער "האלי בלאסאם" שול האט דאן אנגעקלאגט דעם קצב פאר דער שול, אז ער נוצט אין זיין געשעפט איין קלאץ, אויף וועלכען ער האקט אי כשר פלייש און אי טרפות, און אפילו חזיר־פלייש.

דעם 11־טען סעפטעמבער, 1864, האט די שול פארהאנדעלט די זאך, און באשלאסען צו באזארגען דעם קצב מיט א באזונדער קלאץ, מעסערס, וואג, און אנדערע מכשירים, וועלכע זאלען גע־נוצט ווערען נאר פאר כשר פלייש, און אז די זאכען זאלען בלייבען דאס אייגענטום פון דער שול.

קיין שטענדיגע רבנים זענען די ערשטע צייט אין טאראנטא נים געווען, נאר פון צייט צו צייט פלעגט זיך אפשטעלען א דורכריי־זענדער רב פאר א קורצער צייט. ערשט ארום יאר 1890 האט די "האלי בלאסאם" שול אויפגענומען א שטענדיגען רב, דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האט אנגעהאלטען די שטעלע ביז 1893, ווערענדיג נאכגעפאלגט פון ראבי לאזארוס (ביז ארום 1899), און שפעטער איז די דארטיגע רבנות־שטעלע פארנומען געווארען פון ראביי ס. דזשיי־קאבס (1900—1920).

די ארטאדאקסישע "גואל צדק" שול האט נאר פאר א קורצער צייט געהאט צייטווייליג אן אייגענעם רב, הרב לאסקער; ערשט אינ'ם אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט האט די טאראנטאר אידישע

קהלה באקומען איר ערשטען שטענדיגען רב (הרב י. וויינרעב), און מיט דער ענטוויקלונג פון די שולען, איז אויך די צאל רבנים פאר־גרעסערט געווארען.

מיט דעם וואוקס פון דער טאראנטאר אידישער קהלה, איז אויך פארגעקומען אן ענדערונג אין די געזעלשאפטליכע באציהונגען צו אידען מצד די ניט־ אידישע שכנים.

ווען דער ישוב איז נאך געוועזען קליין, האבען אידען סאציאל פארקערט מיט ניט־אידען אין יעדען הינזיכט. אידען האבען ניט נאר געהערט אלס מיטגליעדער צו פארשיעדענע אלגעמיינע ארגאניזאציעס און קלובען, נאר זיי האבען אויך פארנומען די העכסטע עמטער פון די דאזיגע געזעלשאפטען, מיט'ן וואוקס אבער פון דער צאל אידען אין שטאדט, האט מען אין די דאזיגע אלגעמיינע ארגאניזאציעס אנ־הויבען קוקען קרום אויף איד'ען. דאס האט געבראכט צו דעם אז א רייע פון אייגענע אידישע ארגאניזאציעס זאלען זיך ענטוויקלען אויף יעדען געביעט, איינגעשלאסען א אידישען קלוב (דער ״קאסמאפאליטען״ קלוב, וועלכער עקזיסטירט יעצט אונטערן נאמען ״פרימראוז״ קלוב).

אבער טראץ די אפטע ניט פריינדליכע באציהונגען, איז מיט'ן וואוקס און שטייגען פון דער אידישער וואנדערונג געוואקסען די טא־ראנטער אידישע קהלה, ווערענדיג די צווייטע גרעסטע אידישע קהלה אין לאנד, און דער צענטר פאר די פיעלע אידישע קהלות אין דער פראווינץ אנטאריא.

דאָס ניינטע קאַפּיטעל.

בלעטלאַך פון וויניפּעג׳ס אידישער געשיכטע.

דער ערשטער איד אין וויניפּעג, — די ״אָלד טיימערס״ — דאָס יאָר 1882, — די ערשטע שול און ברידערליכע אָרגאַניזאַציע, — די אויסוואַנדערונג, — די מחלוקת, — די ווייטערדיגע ענטוויקלונג.

אין דער גאַנצער געשיכטע פון דער איינוואַנדערונג און קאָלאָניזירונג פון קאַנאַדע מערקט זיך דער שטענדיגער דראַנג נאָכ׳ן מערב, פּונקט ווי קאַנאַדע זעלבסט איז אויסגעבויט געוואָרען פון אויסלענדישער אימיגראַציע, אַזוי איז דער מערב אויפגעריכט געוואָרען דורך דער איינוואַנדערונג פון מזרח־קאַנאַדע, און מיט דעם אַלגעמיינעם אימיגראַנטען־שטראָם איז אויך געגאַנגען דער אידישער וואַנדערער.

נאָך אין די זעכציגער יאָרען פון׳ם פאָריגען יאָרהונדערט האָבען שוין אידען געוואוינט ביים פּאַסיפישען ברעג, און געהאַט אָרגאַניזירטע אידישע קהלות, ווי אין וויקטאָריאַ למשל, און שפּעטער, מיט דער אַלגעמיינער איינוואַנדערונג אין דער וועסט, האָבען זיך אידען אויך אָנגעהויבען צו באַזעצען אין פיעלע מערב צענטרען, הויפּטזעכליך אין וויניפּעג.

לויט אַן אַרטיקעל געשריבען פון אַן אַלטען וויניפּעגער תושב, משה פינקעלשטיין, אין׳ם ״רעפאָרם עדוואָקייט״ (אין אַ ספּעציעלער וויניפּעגער אויסגאַבע), זאָל דער ערשטער איד, וועלכער האָט זיך דאָרטען באַזעצט, האָבען געוועזען, ראובן גאָלדשטיין, אַ רוסישער איד וועלכער איז אַהין געקומען אין 1879, באַשעפטיגענדיג זיך מיט׳ן פוטער־האַנדעל וואָס ער האָט אָנגעפירט מיט די אינדיאַנער, אויסבייטענדיג ביי זיי די פוטערוואַרג פאַר פאַרשיעדענע סחורות. אַ יאָר שפּעטער, אין 1880, האָט ער אַריבער געבראַכט זיין פאַמיליע, און אין׳ם זעלבען יאָר זענען אויך אַהין געקומען אַ צאָל אידישע פאַמי־

ליעס, ווי פיליפ בראון, דזש. פראנקפורטער, וו. הערים, לואיס ווערטהיים, דוד און שמעון ריפשטיין, און אנדערע ״אלד טיימערס״. פיעלע פון די נייע אנגעקומענע האבען אויך ארויסגעפאדערט צו זיך די קרובים זייערע, אזוי אז אין 1881 האבען זיך די קליינע צאל אידען שוין ארגאניזירט אין א קהלה, און אנגאזשירט א געוויסען א. בענדזשאמין, וועלכער האט געדארפט ערפילען א רייע רעליגיעזע פונקציעס, ווי שוחט, מוהל, און חזן.

די פאגראמען־כוואליע אין מזרח־איראפא פון די אכציגער יארען, און דער געדאנק צו באזעצען אידען אויפ׳ן לאנד, האט געגעבען א נייעם שטויס דער קליינער וויניפעגער אידישער קהלה אין איר ווייטערדיגער ענטוויקלונג, ווען אין 1882 האבען אהין אנגעהויבען צו קומען גרעסערע גרופעס פון אידישע אימיגראנטען, וועלכע מען האט געוואלט קאלאניזירען אויפ׳ן לאנד.

פון דעם געדאנק צו פארוואנדלען די דאזיגע אימיגראנטען־גרופען אין פארמער האט זיך אבער ווייניג וואס אויסגעלאזען, בלויז א קליינע צאל האבען זיך באזעצט אויפ׳ן לאנד, דערפאר אבער האבען זיך די נייע אנגעקומענע גאנץ שנעל איינגעארדענט ביי אנדערע באשעפטיגונגען.

אין דער קאנאדער וועסט איז דאמאלס געווען א סך ארבייט, עס האט זיך געבויט די ״קענעדיען פאסיפיק״ אייזענבאן ליניע, עס האט זיך ענטוויקעלט א ריזיגע געהילץ־אינדוסטריע, און די נייגעקומענע האבען דארום געפונען גענוג באשעפטיגונג אלס לוין־ארבייטער מיט גוטע שכירות. אנדערע האבען זיך איינגעארדענט אין קליינע געשעפטען, און דער ערוואקסענער עלעמענט האט זיך גענומען צו ארגאניזירען און איינארדנען דאס היימישע לעבען אין דער נייער סביבה.

מען האט געשיקט נאך א ספר תורה, געגרינדעט די ״קאנגרעגיישאן בית ישראל״, געקויפט א בית עולם, און אינ׳ם ווינטער פון 1882—3 איז אויך געגרינדעט געווארען די ערשטע ברידערליכע ארגאניזאציע ״אהבת אחים״.

ווי יעדער פיאנערען ישוב, אזוי האט אויך דער אידישער מערב־ישוב געהאט זיינע פיעלע שוועריגקייטען און איבערלעבונגען. די

יעניגע וועלכע האָבען זיך געהאט באזעצט אויפ'ן לאנד אין דער מוי־סאָמין קאָלאָניע, האָבען זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו די פיעלע שוועריגקייטען, וואס פארמעריי אין דער וועסט האט פאָרגעשטעלט מיט זיך אין יענע יאָרען, זיי האָבען ענדליך אויפגעגעבען דאָס לאנד און צוריקגעקומען אין וויניפעג, אָדער זיך באזעצט אין די אנדערע צענטרען. אנדערע, וועלכע האָבען ניט געקענט פארטראגען דעם קאלטען קלימאט, האָבען אויסגעוואנדערט אין די שטאאטען, און צווישען די אויסוואנדערער זענען געוועזען אי די וועלכע האָבען זיך באזעצט אין וויניפעג, און אי אויפ'ן לאנד, פון די לעצטע האָבען א קליינע צאָל זיך קאָלאָניזירט אין שטאאט דאקאטא, אָבער אויך דאָרטען זענען זיי אויפ'ן לאנד פארבליבען נאָר א קורצע צייט.

אין די קומענדע עטליכע יאָר, זענען א צאָל אידישע קאָלאָניעס געגרינדעט געוואָרען אין דער וועסט, אָבער דער וויניפעגער אידישער ישוב גופא איז שטארק געפאלען דורך דער אויסוואנדערונג, הויפט־זעכליך צווישען די יאָרען 1884—1890, טראָצדעם וואס זיי האָבען שוין דאמאָלס געהאט צוויי "קאָנגרעגיישאנס", די "בית ישראל", און די "בית אל", געגרינדעט אין 1885.

ארום דעם יאָר 1890 איז די לאגע עטוואס בעסער געוואָרען, די צוויי באזונדערע "קאָנגרעגיישאנס" איז געלונגען צו פאראייניגען און אין יענעם יאר איז אויסגעבויט געוואָרען דער ערשטער שול־בנין, אָבער גלייך נאָכ'ן חנוכת הבית זענען ווידער אויסגעבראָכען אלטע מחלוקת'ן, די זעלבע וואס האָבען אמאָל געפירט צו דער גרינדונג פון א צווייטער "קאָנגרעגיישאן", און א צאָל אידען האָבען זיך ווידער אָפגעטיילט און געגרינדעט די "שערי צדק" שול.

אין די נייבציגער יאָרען איז די לאגע בעסער געוואָרען, מען האָט זיך מער צוגעוואוינט צו דער נייער סביבה, און פון דאמאלס אָן האָט זיך דער ישוב אָנגעהויבען נאָרמאל צו ענטוויקלען, אויס־וואקסענדיג אי אין צאָל, און אי אין זיין ארגאניזירטקייט; אין יענע יאָרען האָבען אפילו די אידען געפרובירט ארויסשטעלען אן אייגענעם קאנדידאט פאר'ן שטאדט־ראט, לויט ווערטהיים, וועלכער איז אָבער דורכגעפאלען, ווייל די אידישע שטימען זענען געוועזען צו ווייניג אין צאָל כדי צו קענען ערוועהלען אן אייגענעם פארטרעטער.

מיט דעם וואוקס פון דער אידישער איינוואנדערונג אין אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט איז די וויניפעגער אידישע קהלה נאך מער אויסגעוואקסען, און עס האבען זיך אויך אנגעהויבען צו שאפען גרעסערע אידישע קהלות אין דער גאנצער קאנאדער וועסט, פאר וועלכע וויניפעג איז געווארען די מעטראפאליע. עס זענען אויסגעבויט געווארען נייע שולען און אנדערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, ווי תלמוד תורות, עס זענען אויך געשאפען געווארען אנדערע קערפערשאפטען, און דאס מערב־קאנאדער אידענטום, אונטער דער פירערשאפט פון וויניפעג, איז געווארען א וויכטיגער טייל פונ'ם גאנצען קאנאדיש־אידישען ישוב.

נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1883, איז א וויניפעגער איד, לואיס וויינבערג, באשטימט געווארען אלס פריעדענס־ריכטער (דזשאסטיס אף פיעס), און פון דאמאלס אן זענען אידען געערט געווארען אויף פארשיעדענע אופנים, און אנדערע זענען אויך ערוועהלט געווארען צו פארשיעדענע עמטער, ווי אין שטאדט־ראט, פראווינציעלען פארלאמענט א. ד. ג.

די קאנאדער וועסט, האט א צאל סלאווישע איינוואוינער, ווי רוטענער א. ד. ג., און צוליעב שפראכליכע אורזאכען איז דארום דער איד אין דער וועסט געווארען אפטמאל דער פארמיטלער צווישען דעם רוטענער און דעם קאנאדער, אזוי אז עקאנאמיש קומט דער מערב איד אין גאנץ אפטע האנדעלס פארבינדונגען מיט'ן רוטענער און די אנדערע "אויסלענדער", איבער יענער גאנצער טעריטאריע, פאר וועלכער וויניפעג איז דער הויפט־צענטער.

דאָס צענטע קאַפּיטעל

די פּראָבלעמען פון׳ם אידישען ישוב

די פראגע פון פארטרעטער פון אידישען גלויבען אָדער פאר־טרעטער פון די אידישע אינטערעסען. — די טעטיגקייט פון די מיסיאנערען־משומדים, — דער אלטער בית עולם פון טהרי ריווערס, — די פראגע פון זונטאג רוה, — דער ״לאָרד׳ס דעי ביל״, — די פּאָגראָמען אין רוסלאנד,— די אידישע צוטיילונג צווישען זיך.

די געאגראפישע נאָענטקייט פון קאנאדע צו דער רעפּובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען, די זעלבע ענגלישע שפּראך און ענגלישע שפּראכליכע מאסען קולטור וועלכע הערשט איןביידע לענדער — דאָס זענען געוועזען פון די וויכטיגסטע אורזאכען, וועלכע האָבען גע־שאפען אן ענליכקייט אין די לעבענס־פאָרמען איןביידע שכנה׳שע לענדער, און דאָס וואָס עס איז מיט קאנאדע בכלל, איז אויך מיט דער אידישער באפעלקערונג, מיט׳ן קאנאדיש־ אידישען ישוב. צו דער צייט ווען אין די לעצטע פופציג יאר האָבען קיין קאנאדע נאָר איינגעוואנדערט אידישע מאסען אין קליינע צאָלען, איז קיין אמע־ריקע געגאנגען דער גרויסער שטראם פון דער אידישער וואנדערונג, אמעריקע איז דארום געוואָרען דאָס וואוינאָרט פון פיעלע מיליאָנען אידען געגען קאנאדע׳ס קליינער צאָל, און ממילא איז שוין אויך דער גאנצער היגער אידישער ישוב געשטעלט געוואָרען אונטער אמע־ריקע׳ס איינפלוס אין א סך הינזיכטען.

אָבער טראָץ דעמדאָזיגען איינפלוס, טראָץ דער דאָזיגער העגע־מאניע זענען דאָך פאר׳ן קאנאדיש־אידישען ישוב ארויסגערוקט גע־וואָרען א רייע פון פּראָבלעמען א דאנק דער באזונדערער פּאָליטי־שער לאגע פון קאנאדע און צוליעב פיעלע אנדערע אורזאכען, ווי למשל דאָס וואָס די קאנאדער אידען שטעלען פאר מיט זיך אן אומבאדיי־

טענדע מינאָריטעט אין לאנד, אָדער דאָס וואָס קאנאדע איז הויפּט־זעכליך א לאנד פון צוויי נאציעס — ענגלענדער און פראנצויזען צווישען וועלכע עס קומט פאָר א טיילווייזער נאציאנאלער קאמף, און אין וועלכען די אידען ווערען אויך טיילווייז אריינגעשלעפּט, הויפּט־זעכליך אין דער פּראָווינץ קוויבעק.

און די אלע פּראָבלעמען זענען געוואקסען צוזאמען מיט'ן ישוב.

זייט די אידען האָבען זיך אָנגעהויבען צו באזעצען אין לאנד און זיך איינצובירגערען האָבען זיי אָנגעהויבען צו פארנעמען וויכטיגע פּאָליטישע אמטען אין לאנד, נאכדעם ווי עס איז געזעצליך מעגליך געוואָרען (ווי מיר האָבען עס געזעהן אין די פריערדיגע קאפּיטלאך) און אידען האָבען זיך דירעקט און אומדירעקט באטייליגט אין דער פּאָליטיק פון לאנד, פעדעראלע, פּראָווינציעלע אָדער שטאטישע.

ווען בריטיש קאָלאָמביא האָט זיך אָנגעשלאָסען אין דער "דאָ־מיניאָן" איז, ווי שוין דערצעהלט, איינער פון אירע ערשטע פאר־טרעטער צום פּארלאמענט געוועזען דער איד נייטען, וואנקואווער און אנדערע שטעדט האָבען געהאט צו פארשיעדענע צייטען אידישע מעיארס, פונקט ווי אטאווא, טאראנטא, מאָנטרעאל, וויניפּעג און אנדערע שטעדט האָבען געהאט אידישע "אָלדערמען", פארטרעטער אין די שטאטישע ראטען, ריכטער און אנדערע בעאמטע.

נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1885, האָט טאָראָנטא געהאט א אידישען אָלדערמאן אין דער פּערזאָן פון ניומאן ל. סטיינער, וועלכער האָט פארטראטען דעם אלטען סט. דזשיימס וואָרד אינ'ם שטאדט־ראט פאר די יאָרען 1885, 1886, און שפּעטער פאר'ן יאָר 1899. ווען וואנקואווער איז געוואָרען א שטאָדט, איז איר ערשטער מעיאָר געוועזען דער איד דוד אפּענהיימער, וועלכער איז געוועזען דער העכסטער שטאטישער בעאמטער פאר די יאָרען 1888—1891 (גע־שטאָרבען אין 1897). די פירמע אָפּענהיימער ברידער איז אין וואנ־קואווער געוועזען א גוט באקאנטע, און אי דוד אפּענהיימער און אי זיין ברודער האָבען אויך געשפּיעלט א גרויסע ראָליע אין דער דאָר־טיגער "באָארד אף טרייד", און דוד אפּענהיימער איז אויך געוועזען דער פּרעזידענט פון דער באָארד פאר די יאָרען 1889—1887.

עס איז אויך געווען צו פארדאנקען זיין אונטערנעמונגס־גייסט און איניציאטיוו, אז די „קענעדיען פעסיפיק ריילוויי" האט זיך ענדליך איבערגעצייגט אין דער וויכטיגקייט פון וואנקואווער אלס האפען־שטאדט, און די סי. פי. אר. האט דארטען ענדליך אויסגעבויט אירע האפענס, וועלכע פארבינדען קאנאדע מיט'ן אריענט. אין יאר 1892 האט ער אויך פיעל מיטגעהאלפען אין דער גרינדונג פון דער „קא־

דוד אפענהיימער.

נאדער־אויסטראליען שיפס־ליניע" און אנדערע טראנספארטאציאנס־קאמפאניעס.

ווען ער איז געשטארבען, האט די שטאדט וואנקואווער אויסגע־דריקט דעם גרעסטען טרויער, און צו דער לויה זענען אלע געשעפטען געשלאסען געווארען, און צו ערען זיין אנדענקען איז אויך אויפגע־

שטעלט געוואָרען א מאָנומענט אין סטענלי פארק, וועלכער איז אָפּי־ציעל אויפגעדעקט געוואָרען דעם 14־טען דעצעמבער 1911, דורכ'ן דאמאָלסדיגען פרעמיער פון בריטיש קלאמביא ר. מעקברייד.

ווען אטאווא האָט נאָך געהאט אין 1900 א גאנץ קליינע אידישע קהלה, האָט אטאווא שוין אויך געהאט א אידישען אָלדערמאַן אין

דער מאָנומענט אין סטענלי פארק.

דער פערזאָן פון שמואל ראָזענטאל, וועלכער האט פארטראטען אינ'ם שטאטישען ראַט דעם וויקטאריא וואָרד. נייטען י. פראיד, אליין אן אימיגראנט איז געוועזען אָלדערמאַן פאר פיעלע יארען אין קארנ־וואל, אנטאריא, און האָט אויך באקליידט דעם אמט פון פרעזידענט

פון דער "באארד אף טרייד". די אידען פון וויניפעג האבען ניט נאר אין 1905 ערוועהלט א אידישען אלדערמאן אין דער פערזאן פון משה פינקעלשטיין, נאר אין די יולי וואלען פון 1910 האבען זיי אויך ערוועהלט אלס ליבעראלען פארטרעטער צו דער מאניטאבער לעגיסלאטור דעם אידישען אדוואקאט ס. הארט גרין (געבוירען אין סט. דזשאהן נ. ב. אין 1886). אין מאנטרעאל, וואו עס האבען שוין פון לאנג אן די אידען פארנומען פארשיעדענע אמטען, זענען ארום דער צייט אויך געוועזען אידישע פארטרעטער אין שטאדט־ראט, ווי די אלדערמען בלומענטאל, רובינשטיין און אנדערע.

דאס זענען אבער מערסטענס געוועזען נאר אלגעמיינע קאנאדער פארטרעטער און בעאמטע, מער ניט ווי פונ'ם אידישען גלויבען, אבער ניט קיין ספעציעל אידישע פארטרעטער. אבער ווען דער אידישער ישוב האט אנגעהויבען באדייטענד אויסצואוואקסען איז גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געווארען די פראגע, צי דארפען זיך אידען באטייליגען אין דער לאנד־פאליטיק נאר אלס קאנאדער בירגער, אדער אויך אלס אידען, צי דארף מען נעמען א שטעלונג צו געוויסע פאליטישע פראגען נאר אלס אלגעמיינע בירגער, אדער ביים אורטייל דארף אויך שפיעלען א ראליע דער אידישער מאמענט, צי איז א געוויסע שטעלונג אין א פראגע פאר אדער געגען די אידישע אינטערעסען. די פראגע האט אנגעהויבען ארויסצורופען א גרויסען אינטערעס אין די אידישע קרייזען, ווען זי איז געשטעלט געווארען. אין אן אנ־קעטע וואס איז אנגעפירט געווארען וועגען דעם פון דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" (אין יאר 1900) האבען זיך אלע אנגעפרעגטע, און מייסטענס ענגליש־שפרעכענדע קאנאדיזירטע איינוואוינער ארויסגע־זאגט געגען דעם, אז אידען זאלען זיך קלאסיפיצירען באזונדער אין דער פאליטיק, נאר אנטיילנעמען אלס אלגעמיינע בירגער. מאנכע האבען זיך אפילו ארויסגעזאגט געגען דער איינבארופונג פון באזונ־דערע אידישע וואל־פארזאמלונגען, און צווישען די אלע געגנער פון די ענגליש־שפרעכענדע עלעמענטען, זענען רעפרעזענטירט געוועזען די פארשיעדענסטע אידישע ריכטונגען, ווי ציוניסטישע פירער, שול־טוער, פראפעסיאנאלען א. ד. ג. אידען האבען גלייכע ציווילע און רעליגיעזע רעכטען ווי אלע אנדערע בירגער, און דארום טאר ניט

זיין אזא זאך ווי א אידישע ״שטימע״ — דאס איז אומגעפער געווען דער מאטיוו פון די אלע, וועלכע האבען זיך ארויסגעזאגט געגען א באזונדערער אידישער באציהונג צו די פאליטישע פארטייען פון לאנד.

דאס איז צו יענער צייט געוועזען דער ענטפער אויף דער פראגע, אבער שפעטער ווען די אידיש־שפרעכענדע און מער נאציאנאלע עלעמענטען האבען זיך פארמערט אין לאנד, און זיך מער איינגעבירגערט איז די שטעלונג געביטען געווארען, און ווען מאנכע אידען זענען ארויסגעשטעלט געווארען אלס קאנדידאטען פאר פארשיעדענע עמטער, האבען אי די אידען און אי די ניט־אידען אנגעהויבען צו קוקען אויף זיי, ניט ווי אויף סתם פארטרעטער, נאר אויך ווי אידישע פארטרעטער, און זיך באמיט צו ערוועהלען זיי אלס אזעלכע, ווייל מען האט אנגעהויבען צו פארשטעהן, אז אויך די אידישע מינאריטעט מוז האבען פארטרעטערשאפט, ווי עס האבען עס די אנדערע.

דער טיעפער אונטערשייד צווישען דער קריסטליכער און אידישער רעליגיע, האט מיט׳ן וואוקס פונ׳ם ישוב אויך פאראורזאכט א רייע פראבלעמען און פראגען. פארשיעדענע מיסיאנערען געזעלשאפטען האבען אנגעהויבען טעטיג צו ווערען צווישען די פארשיעדענע אידישע געמיינדעס, א טעטיגקייט אנגעפירט מערסטענס פון אידען־משומדים און אפטמאל האבען די דאזיגע ״נייע קריסטען״ באנוצט אין זייער מיסיאנס־ארבייט אזא באליידיגענדען טאן פאר אידען, אז עס פלעגט ברענגען צו צוזאמענשטויסען, און פיעלע אונגערעכטיגקייטען צו אידען זענען געוועזען א רעזולטאט פון דעם, וואס די דאזיגע אידישע מיסיאנערען פלעגען פאלש אינפארמירען דער ניט־אידישער וועלט וועגען דעם, וואס עס קומט פאר אויף דער אידישער גאס.

אן אינצידענט וואס האט אין די יארען 1900־1902 שטארק אויפגערודערט די עפענטליכע אידישע מיינונג איז געוועזען דער פאל מיט׳ן בית עולם פון טהרי ריווערס.

די פאמיליע הארט, וועלכע האט זיך געהאט דארטען באזעצט אינ'ם אכצענטען יארהונדערט, און געבילדעט די דארטיגע אידישע קהלה, האט אויך געהאט איר אידישען בית עולם. אבער ביים אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט, איז שוין די קהלה פון טהרי ריווערס לאנג געוועזען צופאלען. פיעלע פון די מיטגליעדער פון דער

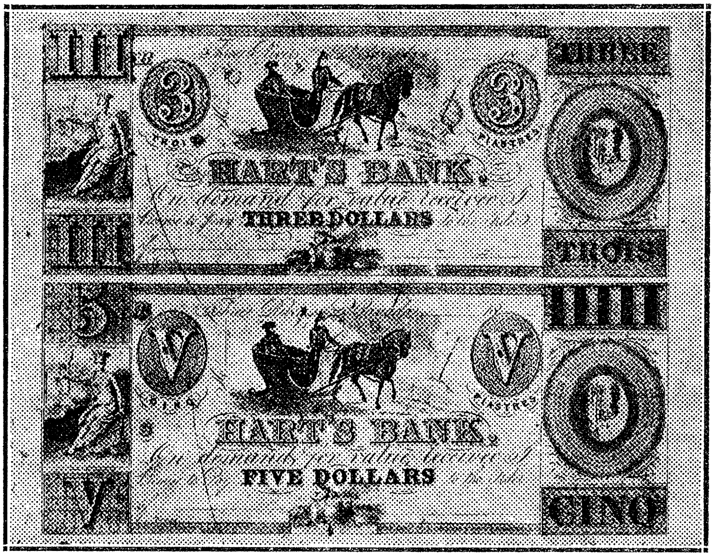

די פאמיליע הארט האט אין טהרי ריווערס אויך געהאט געגריג־דעט א באנק וועלכע האט אויך ארויסגעלאזען אירע אייגענע באנקנאטען.

הארט פאמיליע האבען זיך אין פארלויף פון יארען פולשטענדיג אסימילירט און זיך צוזאמענגעגאסען מיט די ארומיגע פראנצויזיש־קאטוילישע שכנים, אנדערע ווידער האבען זיך איבערגעצויגען פון טהרי ריווערס אין אנדערע פלעצער, און אזוי איז דער קליינער אידישער

בית עולם דאָרטען געבליבען א פארגעסענער און א פארלאָזטער. אריום יענער צייט איז אָבער דאָס לאנד, וואו די אידישע קברים האָבען זיך געפונען, פארקויפט געוואָרען, און ווי עס איז דאמאָלס אָנגעגעבען געוואָרען אלס אן ארגומענט, האָבען די אידישע מתים פון דאָרטען געמוזט אוועקגענומען ווערען צוליעב סאניטארע אורזאכען. די אידען, באזונדערס די ספרדישע ״קאָנגרעגיישאן״ פון מאָנטרעאל האָט זיך פאראינטערעסירט אין דעם, און האָט איינגעזעהען אין דעם א פאר־שוועכונג געגען דעם זכרון פון די אידישע פיאָנערען וועלכע האָבען אין זייער צייט געשפיעלט אזא ראָליע ביים אָנהויב פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און א צייט לאנג האָט עס פאראורזאכט א געוויסע אויפרעגונג, ווייל מען האָט געגלויבט אין יענע אידישע קריי־זען, אז די סאניטארע אורזאכע איז ניט מער ווי אן אויסרייד, און אז באמת דארף מען גאָר ניט דאָס פלאץ פונ׳ם אלטען אידישען בית עולם, וואו עס זענען געווען די קברים פון די ערשטע אידישע ״סעטלערס״. דער קאמף איז אָבער געבליבען אָן רעזולטאטען, און די קברים האָבען געמוזט פון דאָרטען אוועקגענומען ווערען.

א וויכטיג פראָבלעם פאר׳ן אידישען ישוב איז אויך געוואָרען די פראגע פון זונטאג־רוה.

כמעט אין יעדער פראָווינץ איז די פראגע פון דער שטרענגער זונטאג־רוה געוואָרען א שווער פראָבלעם פאר די אידען, פיעלע פון וועלכע עס האָבען אָפגעהיט שבת לויט אלע אידישע דינים, און פאר די פרומע אידען איז עס דארום געוואָרען א הארבע עקאָנאָמישע פראגע, ווי אזוי צו רוהען אי שבת און אי זונטאג, אי דעם זיבעטען טאג פון דער וואָך, און אי דעם ערשטען טאג פון דער וואָך. אויב אין מאנכע ערטער זענען די ארטיגע אויטאריטעטען גענויגט געווען ניט דורכצופירען מיט אזא שטרענגקייט די עקזיסטירענדע זונטאג־געזעצען, איז אָבער די אגיטאציע פון דער ״לאָרדס דעי עלייענס״, א קירכליכע ארגאניזאציע צו אגיטירען פאר פולשטענדיגער זונטאג־רוה אזוי אויסגעוואקסען, אז א געזעץ וועגען זונטאג־רוה איז אריינגעטראגען געוואָרען און אין 1906 אין קאנאדער פעדעראלען פאר־לאמענט דורכ׳ן דאמאָלסדיגען יוסטיץ־מיניסטער האָנאָרייבל טשארלז פיצפאטריק (שפעטער א סער). די אידישע קהלות איינזעהענדיג

דעם שאדען, וואס אזא געזעץ קען עקאָנאָמיש ברענגען די אידען, האָ־
בען דארום פארגעלעגט א רייע אויסבעסערונגען צום געזעץ־פּראָיעקט.

דעם פּערצענטען מערץ, 1906, האט זיך דארום פאר דער רע־
גיערונג אין אטאווא פארגעשטעלט א אידישע דעפּוטאציע, וועלכע
איז אויפגענומען געווארען פונ'ם פּרעמיער סער ווילפריעד לאָריע
און דעם יוסטיץ־מיניסטער טשארלז פיצפּעטריק, און זיי איבערגעגע־
בען דעם אידישען פארלאנג. די דעפּוטאציע, באשטעהענדיג פון
די מאָנטרעאַלער רבנים מעלדאלא דע סאלא, דר. ה. אבראמאָוויטש,
הרב קאָהנפעלד, ראבי סאלאמאן דזשייקאָבס פון דער טאראנטאר
"האלי בלאסאם" שול (רב פון דער שול פון 1900 ביז זיין טויט
אין 1920), ראבי וויים פון האמילטאן, און די הערען הערים וויינבערג,
קלארענס י. דע סאלא, לייאן קאָהען, ד. ס. פרידמאן, ס. וו. דזשייקאָבס
און אנדערע מאָנטרעאַלער אידישע פארטרעטער, מיט מעקסוועל
גאָלדשטיין ק. סי. אלס רעדנער פון דער דעפּוטאציע, האט דער רע־
גיערונג איבערגעגעבען מאנכע אויסבעסערונגען צום געפּלאנטען
געזעץ וועגען זונטאג־רוה, אין דער פארמע פון א מעמאָריעל.

דער מעמאראנדום האט צווישען אנדערעס באטאָנט, אז די אי־
דען זענען מיט דער מיינונג, אז די רעגיערונג דארף זיך ניט אריינ־
מישען אין רעליגיעזע פראגען, און בפרט נאָך אין אזעלכע, וועלכע
באריהרען די אינטערעסען פון מינאָריטעטען, אז א געזעץ וועגען
צוואנגס־רוה אום זונטאג מיינט ארויפצווינגען אויף מאנכע בירגער
זאכען, וואס איז געגען זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען, אז דאָס
גראָבט דארום אונטער די גלייכהייט פאר'ן געזעץ וואס עס האבען אלע
רעליגיעזע גרופּען, אז שבת איז דער רוה־טאג ניט נאָר פון די אידען
נאָר אויך פון פיעלע קריסטען ווי די "סעווענט דעי עדווענטיסטס",
אז די אידען רוהען פינף און זעכציג טעג אין יאָר (שבתים און יום
טובים) און א שטרענגער זונטאג געזעץ וואס וועט מיינען נאָך צוויי
און פופציג רוה־טעג וועט זיי רואינירען עקאָנאָמיש, ווייל אפטמאָל
וועלען זיי זיין געצוואונגען אויפצוגעבען זייער באשעפטיגונג אויף
גאנצע פיער טעג, ווען א יום טוב וועט למשל אויספאלען אין א
מאָנטאג אָדער אין א דאָנערשטאג.

דער מעמאראנדום האט אויך אנגעצייגט אויף דעם, אז לויט דעם פארגעשלאגענעם געזעץ קען מען אפילו אויסטייטשען, אז עס איז פארבאטען אפילו צו טון יעדע הויז־ארבייט ביי זיך אין דער היים, און דער מעמאראנדום האט דארום פארלאנגט, אז איידער דער געזעץ ווערט אנגענומען, זאל דער פארלאמענט באשטימען א קאמיטעט, וואס זאל די גאנצע זאך אונטערזוכען און זעהען אז דער געזעץ זאל קענען זיין אננעמבאר פאר יעדען טייל פון דער בירגערשאפט, און אז חוץ דעם זאל אויך זיין א פונקט, אז די וועלכע רוהען אין אן אנדער טאג אין דער וואך, זאל מען זיי ניט פארפאלגען, ווען זיי וועלען טון אן ארבייט אין זייער פריוואטען פלאץ.

א לענגערע דעבאטע האט זיך ביי יענער פארלאמענט־סעסיע אנטוויקעלט ארום די דאזיגע פארערונגען, א דעבאטע אין וועלכער עס האבען זיך באטייליגט א גרעסערע צאל פון די פארלאמענט־מיטגליעדער. מאנכע האבען געשטיצט דעם אידישען פארלאנג, אנדערע אבער ווי בוראסא זענען שארף ארויסגעטרעטען געגען דעם מאטיווירענדיג זייער געגנערשאפט מיט דעם וואס די אידען זענען אי א מינאריטעט און אי פרעמדע אין לאנד, און "אז מען וואוינט אין רוים מוז מען זיך פירען ווי די רוימער". קאנאדע, האבען די געגנער געטענה'ט, איז א קריסטליך לאנד, פירט זיך לויט א קריסטליכען שטייגער, און פונקט ווי ביי אידען האט זיך אמאל געפירט, אז אויך דער פרעמדער, דער גר, האט געדארפט אפהיטען שבת, אזוי דארפען זיי רעספעקטירען דעם קריסטליכען זונטאג, און דער רעזולטאט איז געוועזען, אז מיט 79 שטימען געגען 57 איז די אידישע פארערונג, ווי אויסגעדריקט אינ'ם מעמאראנדום צוריקגעוויזען געווארען, און דער אריגינעלער געזעץ־פראיעקט איז אנגענומען געווארען.

דער געזעץ ווי אנגענומען (פארעפענטליכט אין באנד 1 1906, קאפיטעל 27, זייט 145 — פארלאמענט אקטען פאר דער צווייטער סעסיע פונ'ם צענטען פארלאמענט) באטראכט אלס א פארברעכען יעדע ארבייט וואס ווערט געטאן זונטאג, ווי למשל דאס פארקויפען פארשיעדענע סחורות אדער די געוועהנליכע מלאכה פון דער גאנצער וואך, און שרייבט פאר א שטראף פון איין דאלאר ביז פערציג

דאלאר פאר איבערטרעטען דאס געזעץ, סיידען דאס זענען ארבייטען פון גרויס וויכטיגקייט, ווי למשל מעדיצינישע הילף, באן און שיפס־ארבייטען, פאסט, טעלעפאן און טעלעגראף, א. ד. ג.

ביי דערזעלבער פארלאמענט סעסיע פון 1906 האט אויך א צווייטע וויכטיגע פראגע פון א אידישען שטאנדפונקט, פארנומען א פלאץ אין די פארלאמענט דעבאטען — די רעזאלוציע וועגען די אידישע פאגראמען אין רוסלאנד.

איי. סי. מעקדאנעל, וועלכער האט דאמאלס אין פארלאמענט פארטראטען סאוט טאראנטא (ער איז אין די שפעטערע יארען באשטימט געווארען אלס סענאטאר), האט אין חודש מערץ פון דער סעסיע אריינגעטראגען פאלגענדע רעזאלוציע:

"אזוי ווי דורך דער טעראר־הערשאפט, וואס האט לעצטענס געהערשט אין פיעלע טיילען פון רוסלאנד, זענען גרויסע צאלען פון הילפלאזע מענער, פרויען און קינדער פון דער אידישער ראסע, פאגראמירט געווארען אויף דעם ברוטאלסטען און אונמענשליכסטען אופן, און ווי עס ווייזט אויס זענען ניט געמאכט געווארען קיינע באמיהונגען אפצוהאלטען די דאזיגע גוואלדטאטען, פארקערט די אנפירער איז נאך ערלויבט געווארען אנצופירען זייער צושטערענדע ארבייט.

"דער קאנאדער פארלאמענט, אויסדריקענדיג דעם סענטימענט פונ'ם קאנאדער פאלק, אן אונטערשייד פון ראסע, גלויבען אדער פארטיי, באדויערט דארום די דאזיגע במזיד'ע און אונמענשליכע שחיטה אויף די אידען אין רוסלאנד, און דריקט אויס די מיינונג: אז די שחיטות זענען א שאנדע פאר דער ציוויליזאציע פון דעם צוואנציגסטען יארהונדערט.

"אז די רעזאלוציע זאל אפגעשיקט ווערען דורך זיין עקסעלענצי דעם גענעראל־גאווערנאר צום "רייט האנאררייבל" שטאאטס־סעקרעטאר פאר די קאלאניעס, כדי מען זאל ראטען זיין מאיעסטעט וועגען די געפילען פון די קאנאדער אונטערטאנען, און אזעלכע מיטלען זאלען גענומען ווערען, ווי זיין מאיעסטעט'ס ראטגעבער, וועלען געפינען פאר פאסיג."

אריינטראגענדיג זיין רעזאָלוציע האָט הער מעקדאנעל געהאלטען דערביי א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט דעם צוועק פון דער רעזאָלוציע, וועלכער איז א צווייפאכער, ערשטענס אויס־צודריקען מיטגעפיל צו די קרבנות און די ליידענדע פון די פאָגראָמען און שחיטות, און צווייטענס, אויב עס איז מעגליך, צו פארהיטען, אז אזעלכע שחיטות זאָלען מער ניט קענען פאסירען.

"עס איז גענוג צו דערצעהלען", האָט דער טאראנטער פא־לאמענט־מיטגליעד צווישען אנדערעס דאמאָלס געזאָגט, "אז אין די לעצטע צוויי יאָר האָבען איבער הונדערט טויזענט רוסישע אידען געליטען פון די פאָגראמען. די רוסען האָבען אליין געהעצט צו דעם, און געבראכט צו דער בלוט־באד. די גאנצע וועלט איז יעצט גענוג דער דאָזיגער לאגע, און אויך קאנאדע שטעהט ניט אפ פון דעם. איבער'ן לאנד זענען אָפגעהאלטען געוואָרען א רייע מאסענפארזאמ־לונגען, וואו עס זענען אָנגענומען געוואָרען פארדאמונגס־רעזאָלוצ־יעס געגען די פאָגראָמען, און אפילו דער פרעמיער אליין האָט באַ־ערט איין פארזאמלונג אזעלכע אין דער שטאדט (אטאווא) מיט זיין אנוועזענהייט. די גייסטליכע איבער'ן לאנד רעדען וועגען דעם, מען קלייבט געלט צו העלפען די געליטענע, די פרעסע אָן אויסנאם, פארדאמט די שחיטות, אין חודש יאנואר האָט אויך דער קאָנגרעס פון די פאראייניגטע שטאאטען אָנגענומען א רעזאָלוציע ענליך צו די, וועלכע איך שלאָג יעצט פאָר, נאָר מיט נאָך א שטארקערער שפראך און אויסדריקען. איך גלויב דארום, אז איך בעט דארום ניט צופיעל פונ'ם הויז, אז מיין רעזאָלוציע זאָל איינדארסירט ווערען אָן שום אונטערשייד פון פארטיי ראסע אָדער גלויבען. זאָל דער רע־זאָלוציע געלינגען אפצוראטעווען איין פאָגראָם אפילו; דאן וועט זי שוין אויך ניט זיין אומזיסט."

זיין רעדע איז נאכגעפאָלגט געוואָרען פון א צווייטער ענליכער רעדע געהאלטען פונ'ם פרעמיער סער ווילפריד לאָריע, וועלכער האָט שטארק געלויבט די קאנאדער אידען, אויסדריקענדיג זיין גלויב־בען, אז די אידען פון רוסלאנד זענען אויך זיכער פון אזא פאר־טרויענסווערטען עלעמענט. דער פרעמיער האָט דאן פאר'ן "הויז"

ערקלערט זיין פולע צושטימיגקייט מיט דער פראטעסט באוועגונג, מיט'ן אינהאלט פון דער רעזאלוציע, און אז ער האלט, אז עס איז די פליכט פון יעדען קאנאדער בירגער צו העלפען באשיצען די אידישע לעבענס, וועלכע זענען אין געפאר. אבער, האט דער פרעמיער ווייטער צוגעגעבען, דאס "הויז" דארף געדענקען אז דער פארלאמענט שטעלט ניט פאר מיט זיך די פולע רעגיערונגס־מאכט, און אז קאנאדע האט ניט דאס רעכט ביים יעצטיגען מאמענט צו מישען זיך אין אויסלענדישע פראגען, איבער וועלכע נאר די ענגלישע קרוין האט די יורידיקציע און פאראנטווארטליכקייט, דורכ'ן אויסלענדישען מיניסטעריום, אז אין די דיפלאמאטישע פארהאנדלונגען צווישען רוסלאנד און ענגלאנד האט קאנאדע קיין שטימע ניט, און ער האט דערפאר פארלאנגט פון דעם פארלאמענט, אז די פראגע זאל דערווייל אפגעלעגט ווערען, כדי די רעגיערונג זאל קענען באטראכטען צי עס איז ראטזאם פאר'ן פארלאמענט אויפצונעמען אזא ענין, טראצדעם וואס ער סימפאטיזירט פולשטענדיג אי מיט דער רעזאלוציע און אי מיט די ארויסגעזאגטע הומאנע מאטיווען אירע.

אין דער דעבאטע וואס האט זיך ענטוויקעלט ארום דער ראטזאמקייט פון דער זאך, צי דער קאנאדער פארלאמענט קען זיך אריינמישען אין די רוסיש־ענגלישע באציהונגען, איז פרעמיער לאריע'ס מיינונג אויך אונטערשטיצט געווארען פונ'ם פירער פון דער קאנסערוואטיווער אפאזיציע ראבערט ל. בארדען (שפעטער א סער), אבער פון א גאנץ אנדער שטאנדפונקט איז די זאך באלויכטען געווארען, אינ'ם פארלויף פון דער דעבאטע, פון הענרי בוראסא, פירער פון די פראנצויזיש־קאטוילישע נאציאנאליסטען.

"איך גלויב", האט בוראסא צווישען אנדערעם געזאגט, "אז די דעבאטע דארף ניט פארענדיגט ווערען ביז וואנען עס וועט ניט קלאר ווערען וועגען דעם אויסגעטראכטען סענטימענט, וואס מען זוכט צו ענטוויקלען דא אין לאנד צו גונסטען די אידען. איך דארף דא ניט דערציהלען, אז איך האב ניט קיין געגנערשאפט צו די אידען, די פראווינץ קוויבעק איז געוועזען די ערשטע אינ'ם בריטישען רייך צו געבען די אידען בירגער־ רעכט, אין דער צייט וואס מען האט מיינע גלויבענס־ברידער (קאטוליקען) ענטזאגט זייער רעכט אין

ענגלאנד, האט די פראנצויזיש־קאטוילישע פראווינץ קוויבעק, און מיין אייגענער זיידע איז געוועזען דער אויטאר דערפון, געגעבען די אידען פולע ציווילע רעכט. אבער אויב מיר וועלען זיך ערלויבען, אפילו איידער מיר האבען נאך דאס רעכט צו פארוואלטען זיך אלס א נאציע, אריינגעשלעפט צו ווערען אין דעבאטעס פון אינטערנא־ציאנאלע פראגעס, און צו נעמען אויף זיך די משא פון פאראנט־ווארטליכקייט צו רעטען אלע פעלקער פון דער וועלט, וואס זיי זאלען טון אין באצוג זייערע אינערליכע ענינים, גלויב איך, אז מיר געהען אוועק צו ווייט. מיר קענען למשל באאיינפלוסט ווערען אנ־צונעמען רעזאלוציעס געגען די אמעריקאנער לינטשערייען אויף שווארצע, אדער געגען די טערקישע שחיטות אויף קריסטען. וואס עס אנבאלאנגט רוסלאנד, דארפען מיר זיין פארזיכטיגער מיט אונ־זערע סימפאטיעס צוליעב דעם פאקט אליין, וואס די אידען דארטען זענען שולדיג אין די אלע דארטיגע סאציאלע אונרוהען, און צוליעב דעם וואס א גרויסער טייל פון די הילפס־געלד פאר אידען וואס ווערט געקליבען אויף דער גאנצער וועלט, ווערט נאר פארנוצט אויף קויפען געוועהר פאר די רעוואלוציאנערען. עס איז אויך א גוט באוואוסטער פאקט אז די פאגראמען אין א סך שטעדט זענען ערשט געמאכט גע־ווארען דאמאלס, ווען די קריסטען האבען זיך דערוואוסט אז די אידען גרייטען צו אויף זיי שחיטות.״

ה. בוראסא האט דאן פארגעזעצט אין זיין רעדע צו באציהען זיך אויף דער מיינונג פון גאלדווין סמיט, אז די שנאה געגען אידען, איז פאראן ניט נאר אין רוסלאנד נאר אין אלע לענדער, ווייל דער איד וויל זיך ניט אסימילירען מיט׳ן לאנד, וואו ער וואוינט, אז דער איד זוכט נאר רייכער צו ווערען פון זיין בירגערשאפט, אבער ער ביישטייערט גאר ניט צו דער ענטוויקלונג פונ׳ם לאנד, אז אין רוסלאנד רעכענען זיך נאר די רוסישע פויערים אפ מיט די אידישע בלוטזויגער זייערע, און דארום וועט זיין נאריש פאר׳ן קאנאדער פארלאמענט אנצונעמען אזעלכע רעזאלוציעס ווי די פארגעשלאגענע. ער האט אויך באשולדיגט דעם פארשלעגער, אז מיט זיין רעזאלוציע האט ער געזוכט נושא חן צו זיין ביי די אידישע שטימגעבער פון זיין דיסטריקט.

עס האָבען אנדערע מיטגליעדער געענטפערט בוראסאַ'ן און צו דער פראגע איז ניט גענומען געוואָרען קיין באשטימטע שטעלונג. דער אָפיציעלער רעפּאָרט פון די פּארלאמענטארישע דעבאטען פאר'ן 15־טען טאג אין מערץ (באנד 74, זייטען 226—235) וואו די דע־באטע וועגען דער רעזאָלוציע ווערט איבערגעגעבען, ענטהאַ־ט מער גאָר ניט וועגען דער רעזאָלוציע, אזוי אז מען קען גלויבען, אז די פארשיעדענע צדדים האָבען זיך איינפארשטאנען, אז די פראגע זאָל מער ניט פאָרגעבראכט ווערען אויף דער פארלאמענט־טריבונע

* * *

מיר האָבען געזעהן ווי מיט'ן וואוקס פונ'ם אידישען ישוב זע־נען אויך אויסגעוואקסען א רייע פּראָבלעמען, און הויפּטזעכליך איז געוואָרען א וויכטיגע פראגע די באציהונגען צו אידען פון מאנכע ניט־אידישע קרייזען און זייערע פארטרעטער; אָבער מיט'ן זעלבען וואוקס פונ'ם ישוב איז אויך ענטשטאנען א נייע פראגע — די באַ־ציהונגען צווישען זיך, צווישען די אידען גופא.

דער אידישער ישוב וועלכער איז ביז די אכציגער יאָרען פונ'ם לעצטען יאָרהונדערט באשטאנען נאָר פון צוויי עלעמענטען, ספרדים און ענגליש־דייטשע אידען, האָט זיך שוין יעצט צוטיילט אין א סך גרופּעס. חוץ די צוויי עלעמענטען זענען שוין יעצט געוועזען אידען פון פּוילען, רוסלאנד, גאליציען, רומעניען א. ד. ג., און אנשטאט א אידישע איינהייט איז שוין יעצט געוועזען א טיעפע צו־טיילונג צווישען זיך. דאָ און דאָרט איז נאָך די ארגאניזירונג פונ'ם אידישען ישוב פאָרגעקומען אין אלגעמיינע פאָרמען, אָבער וואָס גרעסער דער ישוב איז געוואָרען, אלץ מער האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען א ראָליע די פארשיעדענע געבורטס־לענדער פון די גע־קומענע, און איין גרופּע האָט אָנגעהויבען צו קוקען מיט מיסטרויען אויף דער צווייטער. אויב דאָס ארגאניזירען זיך לויט די "לאנדס־מאנשאפטען" האָט געהאט די מעלה, וואָס עס זענען פאראייניגט געוואָרען אין איין קערפּערשאפט די אלע געקומענע פון איין לאנד אָדער פון איין שטאדט, וועלכע האָבען זיך געפילט עלענד און פאר־

לאזען אין דער נייער היים, האט אבער דער קאנאדיש־אידישער ישוב זיכער פיעל פארלארען פון דעם, ווי אזוי עס האט זיך באצויגען איין גרופע אידען צו דער צווייטער.

אין די אכציגער יארען האט אין מאנטרעאל געוואוינט דער באַקאנטער אידישער געלערנטער אלעקסאנדער הארקאווי, און ער פלעגט פון צייט צו צייט פארעפענטליכען אין דער העברייאישער פרעסע פון אייראפע בריעף וועגען קאנאדיש־אידישען לעבען. אין איינעם פון זיינע בריעף גיט ער איבער א געשפרעך וואס ער האט געהאט מיט א מאנטרעאלער איד הער שוואב, א איד פון עלזאס וועלכער האט דארטען פארטראטען דעם אמט פון געהילפס־קאנסול פאר פראנקרייך, און אין דעם געשפרעך האט הער שוואב ארויסגעזאגט מיינונגען וועגען די פוילישע אידען אין מאנטרעאל, וואס מען הערט אפט פון די אידישע שונאים וועגען אידען בכלל.

אויף ווי וויט דער מיסטרויען צווישען איין אידישע גרופע און דער צווייטער האט עקזיסטירט קען אויך דיענען דער פאלגענדער פאל. אין יאר 1898 האט די קוויבעקער אידישע קהלה אנאנסירט אין א ניו יארקער אידישער צייטונג, אז זיי דארפען האבען א שוחט, און אין דער מודעה איז בפירוש געזאגט געווארען אז ״קיינע ליטוואקעס דארפען ניט נאכפרעגען״.

יעדע גרופע אידען האט ניט נאר געקוקט מיט חשד אויף דער צווייטער, נאר אויך זיי באטראכט אלס א נידעריגען עלעמענט, און אין די פארשיעדענע אידישע קהלות האבען זיך דארום גענומען אויסבילדען פארשיעדענע באזונדערע לאנדסמאנשאפטען קהלות, מיט באזונדערע שולען, רבנים, תלמוד תורות, אונטערשטיצונגס־פאראיינען, צדקה־אנשטאלטען, שוחטים, א. ד. ג., אזוי אז אין דער וויטערדיגער ענטוויקלונג האט עס פארגעשטעלט מיט זיך א וויכטיג פראבלעם.

די ערציהונגס־פראגע, די פראגע ווי אזוי צו ערציהען די אידישע קינדער איז בכלל געוועזען א וויכטיגע פראגע פאר׳ן ישוב, און זי איז געלעזט געווארען טיילווייז אויף פאלגענדען אופן. פאר אלגעמיינער בילדונג האבען די אידישע עלטערען געשיקט זייערע קינדער אין

די אלגעמיינע שולען פון לאנד, פאָלקס־שולען, מיטעלע און העכערע שולען, באנוצענדיג זיך מיט דער אלגעמיינער שול־סיסטעם פון׳ם לאנד, פאר אידישע ידיעות וויעדער, פאר די אידישע למודים, פאר דעם זענען פון די אידען אויסגעבויט געוואָרען פארשיעדענע טיפען פון שולעס, ווי תלמוד תורות, חדרים, זונטאג־שולען, העברייאישע שולען, פאָלקס־שולען, און אין די לעצטע יאָרען ראדיקאל־אידישע שולען.

אָבער אין קיין פראָווינץ איז די פראגע פון אלגעמיינער בילדונג פאר די אידישע קינדער ניט געוועזען אזא פראָבלעם, ווי אין דער פראָווינץ קוויבעק, צו וועלכען עס איז געווידמעט דאָס קומענדע קאפיטעל.

דאָס עלפטע קאפיטעל

די שול־פּראַגע אין דער פּראָווינץ קוויבעק

די צוויי שול־סיסטעמען פון דער פּראָווינץ קוויבעק. — די שטייערען, — אין אייגענע שול־סיסטעם אָדער ניט, — די אידען שטייען צו צום פּראָטעסטאנטישען שול פאנד — פּראָטעסטאנטען ערקלערען אז די אידישע שטייערען זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען, — די פראגע פון פרייזען און ״סקאָלערשיפּס״, — דער פּראָצעס אין געריכט וועגען דעם, — די פארהערען פאר דער רעגיערונג, — די פיעלע פארהאנדלונגען ארום דער שול־פּראגע פון צייט צו צייט.

דאָס ערציהונגס־סיסטעם איז אין קאנאדע ניט קיין זאך וואָס געהערט צו דער פעדעראלער רעגיערונג, נאָר עס געהט ארונטער אונטער דער יורידיקציע פון די פּראָווינציעלע רעגיערונגען, און יעדע פּראָווינץ האָט דארום איר אייגענע ערציהונגס־סיסטעם און אירע אייגענע באזונדערע בילדונגס־געזעצען. צו דער צייט למשל, ווען אין דער פּראָווינץ אנטאריא איז פאראן איין שול־סיסטעם, און עס ווערען בלויז געמאכט אויסנאמען פאר די שולען אין די פראנצויזיש־באפעלקערטע געגענדען, וואו מען מעג אין די פּאָלקס־שולען אויך לערנען פראנצויזיש (די ענגליש־קאטוילישע ״סעפּרייט סקוהלס״ זענען דיזעלבע שולען ווי די אלגעמיינע פּאָלקס־שולען נאָר זיי גיעבען אויך אָפּ פּלאץ פאר רעליגיע, קיינע העבערע שולען פון דעם מין עקזיסטירען ניט אין אנטאריא), איז אָבער גאנץ אנדערש די שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק. קוויבעק מיט איר קאטוילישׂ־פראנצויזישער באפעלקערונג און ענגליש־פּראָטעסטאנטישע מינאָריטעט האָט געמוזט שאפען א שול־געזעץ וואָס זאָל קענען באפרידיגען אי דער מאיאריטעט און אי דער מינאָריטעט. און דארום עקזיסטירען

דאָרטען צוויי שול־סיסטעמען, אָדער ווי מען רופט זיי געוועהנליך צוויי שול־״פּענעלס״, וועלכע דארפען באַפרידיגען די שול־נויטען פון די צוויי ראססען, וועלכע אונטערשיידען זיך אי אין דער שפּראַך און אי אין דער רעליגיע. די פּראָווינץ קוויבעק האָט דאריבער אירע קאַטוילישע־פראנצויזישע שולען און ענגליש־פּראָטעסטאנטישע שולען.

אָבער צו וועלכען שול־סיסטעם געהערען די אידישע קינדער פון דער פּראָווינץ קוויבעק, צו וועלכער דארפען זיי געהערען ?

כל זמן עס זענען געוועזען ווייניג אידישע קינדער פון שול־עלטער אין דער פּראָווינץ, האָט עס קיין פראגע ניט געקענט זיין, אָבער מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב בכלל, באזונדערס זינט אין דער שטאדט מאָנטרעאל איז אויסגעוואקסען א גרויסע אידישע קהלה און ממילא איז אויך גרעסער געוואָרען די צאָל פון אידישע קינדער פון שול־עלטער, איז די פראגע געוואָרען גאנץ שארף, און טראָץ פיעלע יאָרען פון פארהאנדלונגען און קאָמפּראָמיסען, איז די פראגע דער־וויילע נאָך אַלץ ניט געלייזט געוואָרען נאָר פארקערט, אין די לעצטע יאָרען איז דאָס דאָזיגע פּראָבלעם געוואָרען נאָך מער קאָמפּליצירטער.

דאָס שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק ווערט, ווי אין די אנדערע פּראָווינצען, פארוואַלטעט פון דער פּראָווינציאלער רעגיע־רונג, אָבער די הוצאות פאר אויסהאלטען די שולען ווערען מערס־טענס געדעקט לאָקאל (באזונדערס אין די גרויסע שטעדט), פון די אָרטיגע שטייערען אויף אומבאוועגליך אייגענטום, און עס איז גע־וועזען דאָס לעצטע וואָס האָט פיעל בייגעטראגען צו דער שארפקייט און קאָמפּליצירטקייט פון דער שול־פראגע פאר די אידישע קינדער אין דער פּראָווינץ קוויבעק, הויפּטזעכליך אין דער שטאדט מאָנט־רעאל, מיט איר גרויסער אידישער קהלה.

די שטייערען וועלכע ווערען איינגענומען פאר דעקען די שול־אויסגאבען ווערען אין דער פּראָווינץ קוויבעק צוטיילט לויט געוויסע אָפּמאכען צו די צוויי באזונדערע שול־סיסטעמען, און יעדער שטייער־צאָלער קען נאָר שיקען זיינע קינדער אין יענע שולען, צו וועלכער שול־סיסטעם ער צאָלט.

צו וועלכער סיסטעם ווערען געצאָלט די שטייערען פון אידען, און וואוהין שיקען די אידען זייערע קינדער ?

די פּראָווינץ קוויבעק האָט בכלל זעהר ווענינ אידישע קהלות, און די וועלכע זענען פאראן זענען אויך קליין אין זייער מיטגלי־דערשאפט, אין די אלע ערטער איז דאריבער אזא פראגע ניט גע־ווען, און דאָס גאנצע פּראָבלעם דרעהט זיך דארום ארום דער גרויסער מאָנטרעאלער אידישער קהלה. — וואָס פאר אן ענטפער האָבען די דאָרטיגע אידען אויף דעם געגעבען?

צוויי ענטפערס האָבען געקענט געגעבען ווערען — אָנצושליסען זיך אין איינער פון די עקזיסטירענדע שול־סיסטעמען, אָדער פּרו־בירען שאפען אן אייגענע דריטע שול־סיסטעם, א סיסטעם פון אי־דישע שולען, וועלכע זאָלען אויסגעהאלטען ווערען פון די אידישע שטייערען.

ווען די מאָנטרעאלער אידישע קהלה איז נאָך געוועזען גאנץ קליין, פלעגען די אידישע שטייערען געצאָלט ווערען צום קאטוילישען שול־פאנד. פון די אידישע שטייערען פלעגען נאָר ארונטערגענומען ווערען צען פּראָצענט פאר די אלגעמיינע קאטוליש־פראנצויזישע שולען, און פונ׳ם איבעריגען איז אויסגעהאלטען געוואָרען די תלמוד תורה פון דער שפּאניש־פּארטוגעזישער שול, וואו מען האָט גע־לערענט אי אידישע למודים און אי אלגעמיינע געגענשטאנדען. די אידישע קינדער פלעגען באקומען זייער גאנצע אויסבילדונג אין די נידעריגע קלאסען פון דער תלמוד תורה, און ווען זיי פלעגען האָרפען איבערגעהן אין העכערע קלאסען, פלעגען זיי באזוכען די אלגעמיינע שולען, ווייל די תלמוד תורה האָט קיין העכערע קלאסען ניט געהאט.

אזוי האָט עס אָנגעהאלטען ביז די ניינציגער יאָרען פונ׳ם פאָ־ריגען יאָרהונדערט, ווען ארום 1894 איז באשלאָסען געוואָרען, אז די אידישע שול־שטייערען זאָלען געצאָלט ווערען צום פּראָטעסטאנ־טישען שול־פאנד. אין יענער צייט זענען שוין די מאָנטרעאלער אידישע וואוינונגען געוועזען צושפּרייט איבער פארשיעדענע שטאָדט־טיילען, און פאר די אידישע קינדער איז שוין מער ניט געוועזען גענוג איין שול, און זיי האָבען געמוזט האָבען די מעגליכקייט צו קענען באזוכען די געגענט־שולען אמנאָהענטסטען צו זייערע וואוי־נונגען. לויט דעם געשלאָסענעם אפּמאך מיט דער ענגליש־פּראָטעס־טאנטישער שול־קאָמיסיע, האָט די דאמאָלס שוין עקזיסטירענדע

באראן דע הירש שול, וואו עס האבען געלערנט א צאל אידישע קינדער, באקומען פון די שטייערען צו אכט דאלאר א יאר, פאר יעדען קינד וואס האט געלערנט אין דער באראן דע הירש שול, אין א צווייטער שול איז פונ'ם זעלבען פאנד אויסגעהאלטען געווארען א אידישער לערער, און די אידישע קינדער האבען באזוכט די פאר־שיעדענע פראטעסטאנטישע שולען.

אין גיכען האבען אבער אנגעהויבען צו הערען זיך טענות מצד די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטער, אז עס לוינט זיי ניט דער אפמאך, ווייל דאס לערנען מיט די אידישע קינדער קאסט זיי פיעל מער וויפיעל זיי נעמען אריין פון די אידישע שטייערען, און עס איז אויסגעדריקט געווארען אפען די מיינונג, אז זיי וואלטען זיך וועלען אין גאנצען באפרייען פון די אידישע קינדער. עס האבען ניט געהאלפען די אידישע ארגומענטען, וועלכע האבען אויפגעצייגט, אז די פראטעסטאנטישע שול קאמיסיע האט ניט קיין גרונד צו באַ־קלאגען זיך אויף די אידישע שטייערען, און די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג האט זיך געווענדעט מיט אן אנפראגע צו דער קוויבעקער רעגיערונג, אז מען זאל ענטשיידען די רעכטען פון די אידען אין די שולען. די פראגע פון די אידישע קינדער אין די פראטעסטאנטישע שולען האט דארום אנגעהויבען ארויסצורופען א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, פיעלע קירענדע קרייזען האבען זיך דאמאלט איבערצייגט, אז די טענות זענען אומבאגרינ־דעט, און די פראטעסטאנטישע שול־באארד האט א קורצע צייט ניט געדריקט מיט די טענות, און נאך פיעלע פארהאנדלונגען צווישען דער פראטעסטאנטישער שול־קאמיסיע און די אידען איז באשלאסען געווארען, אז עס זאל דערוויל בלייבען ביים אלטען. אין גיכען אבער איז עס געקומען צו נייע שטרייטען און צוזאמענשטויסען, ווען אין יאר 1900 האט די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג בא־שלאסען, אז קיין אידיש קינד קען ניט באקומען אין די שולען קיין ״סקאלערשיפ״, אדער וועלכען עס איז אנדערען פרייז. די אידישע שילער זענען די גאנצע צייט באטראכט געווארען ווי שטיפקינדער, און מען האט עס זיי געגעבען צו פילען ביי יעדער געלעגענהייט, אין דער באשלוס האט דארום די געמיטער נאכמער אויפגערייצט.

די אידישע קינדער, וועלכע האבען באזוכט די פראטעסטאנטישע שולען, האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פלייס און פעהיגקייט. און זיי פלעגען דארום אפט געווינען פרייזען, און די פראטעסטאנ־טישע פארוואלטער האבען אויף דעם געקוקט קרום און מיט אומחן. מען האט עס ניט געקענט ארויסזאגען אפען, דערפאר אבער האט מען פון דאס ניי ארויסגעשטעלט דעם ארגומענט, אז אזוי ווי די אידישע שטייערן זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען פון די אידישע קינדער, קען מען דארום ניט ערווארטען, אז זיי זאלען נאך באקומען פרייזען אויך. ווען מען האט די שול־פארוואל־טונג באשולדיגט אין דיסקרימינירען געגען די אידישע קינדער, האט דאמאלט דער פארוואלטונגס־סעקרעטאר ע. וו. ארטהי געזוכט צו פארטיידיגען (אין א געשפרעך מיט א פארטרעטער פון דער מאנט־רעאלער צייטונג "דיילי וויטנעס"), אז די פראטעסטאנטישע שולען דיסקרימינירען ניט געגען קיינעם, צוגעבענדיג אבער דערביי, אז עס איז מער ניט ווי ריכטיג, אז פאר די פראטעסטאנטישע קינדער זאל געזארגט ווערען צוערשט, און אז די "סקאלערשיפס" זענען גע־גרינדעט געווארען הויפטזעכליך פאר די ארעמע פראטעסטאנטישע שילער, צו וועלכען די אידישע קינדער זענען ניט בארעכטיגט. די פראגע פון די "סקאלערשיפס" האט ענדליך דערפירט צו דעם, אז די שול־פראגע איז אויך אריבערגעטראגען געווארען אין די קוויבעקער געריכטען, און אין חודש פעברואר 1903 איז פארגעקומען דער ערשטער פראצעס ארום דער דאזיגער פראגע, ווען פ. פילזנער, א מאנטרעאלער איד, האט אנגעקלאגט די פראטעסטאנטישע שול־פאר־וואלטונג אין אונגעזעצליכקייט, פאר אוועקנעמען פון זיין זון, יעקב פילזנער, דעם פרייז צו וועלכען ער איז געוועזען בארעכטיגט, בשעת ער האט גע׳דארפט איבערגעהן אין א העכערע שול.

דער אנקלאגער האט אנגעגעבען אין זיין אנקלאגע, אז ער איז א בריטישער אונטערטאן, און זייט פיעלע יארען א מאנטרעאלער איינ־וואוינער: אז זיין זון יעקב איז זינט סעפטעמבער 1895 א שילער אין דער "דאפערין סקוהל", וואו ער האט אין די יוני עקזאמענס פון 1901 געוואונען דעם ערשטען פלאץ, אן אויסצייכנונג וואס בארעכטיגט אים צום "קאמישיאנער׳ס סקאלערשיפ", צו לערנען

פריי אין א העברעער שול. ווייטער איז אין דער קלאגע אנגעגעבען געוואָרען, אז לויט די שול־רעגולאציעס פון 1892 זענען די פראָ־טעסטאנטישע שולען געווען אָפען פאר אלע אידישע קינדער, און ער גלויבט דארום, אז דער סטאטוס פון זיין זון איז דערזעלבער ווי די פון די אנדערע שילער.

אָבער ריכטער דייווידסאָן פון׳ם ״סופּיריאר קאורט״, פאר וועמען דער פאָרהער איז פאָרגעקומען, האט דעם 14־טען פעברואר צוריקגעוויזען פּ. פילזנער׳ס פאָרלאנג, און לויט דער דאָזיגער גע־ריכטליכער אויסטייטשונג, איז ווי פעסט געשטעלט געוואָרען, אז די אידען האָבען ניט קיין סטאטוס אין דער שול־סיסטעם. די מאָנט־רעאלער אידען האָבען דארום באשלאָסען פארצוזעצען דעם קאמף ארום דער שול־זאך, און דעם 5־טען מערץ פון׳ם זעלבען יאָר האט א אידישע דעפּוטאציע אינטערוויואירט די רעגיערונג וועגען דעם.

די אידישע דעפּוטאציע איז באשטאנען פון א גרופּע פארטרע־טער פון מאָנטרעאל, ווי אויך פארטרעטער פון עטליכע אנדערע אידישע קהלות. עס איז אויך געווען פארטראטען א קאָמיטעט פון דער פּראָטעסטאנטישער שול־באָארד, און חוץ ביידע דעפּוטאציעס און די פארטרעטער פון דער קוויבעקער רעגירונג, האָבען דעם פארהער אויך בייגעוואוינט א רייע אנדערע פּערזאָנען, פאראינטע־רעסירטע אין דער שול־פּראגע.

די אידישע דעפּוטאציע האט ביים פארהער פאָרגעלעזען א מע־מאָראנדום, אין וועלכען עס זענען ערקלערט געוואָרען די שול־שווע־ריגקייטען וואָס די אידען קומט אוים אויסצושטעהן ביי דער ערציהונג פון זייערע קינדער, וואָס איז נאָך מער פארשווערט געוואָרען דורך ריכטער דייווידסאָנ׳ס געריכטליכער ענטשיידונג. דער מעמאָראנדום האט דארום פארלאנגט, אז די אידישע קינדער זאָלען האָבען די זעלבע שול־רעכטען ווי אלע אנדערע, און אום דאָס פעסטצושטעלען זאָל די קוויבעקער לעגיסלאטור אָננעמען א געזעץ, וואָס זאָל סאנקציא־נירען דעם אפּמאך וואָס איז געהאט געשלאָסען געוואָרען, אז די אי־דען זאָלען צוגערעכענט ווערען צום פּראָטעסטאנטישען שול ״פּענעל״ די אידען, איז ערקלערט געוואָרען, זענען זייט 1831 פולבארעכטיגטע בירגער, זיי צאָלען זייערע שטייערען צו דער שטאדט און צו דער

פראווינץ צוגלייך מיט אלע אנדערע, און זיי דארפען דארום באהאנ־דעלט ווערען מער יושר'דיג.

געגען דעם אידישען מעמאראנדום און פאדערונגען זענען ארויס־געטראטען די פארטרעטער פון דער פראטעסטאנטישער שול־באארד. ריען איוועגס, איינער פון די רעדנער, האט ערקלערט, אז די באארד וויל גאר ניט טראגען אויף זיך די לאסט פון ערציהען די אידישע קינדער, און אויב זיי טוען עס יא, איז עס נאר צוליעב פאטריא־טיזם, ווייל די אידישע קינדער קאסטען זיי פיעל מער, וויפיעל זיי קריגען אריין הכנסה פון די אידישע שטייערען.

דער אידישער גערעכטער פארלאנג איז אבער אונטערשטיצט געווארען פון פיעלע פון די אנגעזעענדע קריסטליכע ליבעראלען, וועלכע האבען אגיטירט פאר אן אויסגלייך, און אז די שולען, כאטש קריסטליך פראטעסטאנטישע זאלען אבער זיין טאלעראנט צו אלעמען. אזא קאמיטעט איז זיך צוזאמענגעקומען, און דער רעזולטאט פון יענעם פארהער און אויסגלייך איז געווען דער שול־אקט פון 1903, וואס די פראווינציעלע לעגיסלאטור האט אנגענומען אויף דער בקשה פון די פראטעסטאנטען און די אידען.

לויט יענעם אקט זענען די אידען צוגעשריבען געווארען צום פראטעסטאנטישען "פענעל", און אלע אידישע שול־שטייערען האבען געדארפט געצאלט ווערען צו זיי, דערפאר האבען די אידישע קינדער באקומען אין די שולען פולע און גלייכע רעכט ווי אלע אנדערע קינדער. אין יענעם אקט איז אויך אריינגעשטעלט געווארען א געוויסענס־פונקט, צו פארזיכערען די רעליגיעזע פרייהייט פון די אידישע קינדער אין די שולען.

דער נייער שול־געזעץ, וועלכער האט געמאכט א סוף צו דער אידישער נייטראליטעט*) און זיי פולשטענדיג פאררעכענט אינ'ם

---

*) חוץ די צוויי שול "פענעלס", דער פראטעסטאנטישער און דער קאטוילישער, איז אויך פאראן א נייטראלער "פענעל", צו וועלכען עס געהערען פערזאנען פון די אנדערע רעליגיעס, ווי גריכען, רוסען, כינעזער א. א. וו. די שול שטייערען פון די וואס געהערען צו דעם "פענעל" זענען העכערע, און זיי האבען אויך ניט קיין דעה אין דער שול־פארוואלטונג.

שול־ווערן אלס פּראָטעסטאַנטען, האָט פּאר א צייט געשאפען פריער־ליכע באציהונגען איןביידע לאגערען, אָבער אין 1909, איז ווידער שטורמדיג געוואָרען ארום דער שול־פּראגע.

אין יענעם יאָר איז אין דער לעגיסלאטור אריינגעבראכט געוואָ־רען א געזעץ־פּראָיעקט, אז די פּראָטעסטאַנטישע שול־באָארד זאָל ערוועלט ווערען פון די פּראָטעסטאַנטישע ״ריעל עסטייט״ אייגענ־טימער, און דערביי איז געווען א באמערקונג, אז אונטער דער דעפיניציע ״פּראָטעסטאַנט״ ווערען אויך אריינגערעכענט די אידען. די געגנער פון דעם פּראָיעקט האָבען זיך דארום אנגעכאפּט אין דער באמערקונג, און דערקלערט, אז דער גאנצער געזעץ־פּראָיעקט ווערט אינספּירירט פון די אידען. די פּראָטעסטאַנטישע שול־פּערוואלטער, וועלכע פלעגען ביז יעצט באשטימט ווערען און וועלכע זענען דארי־בער געווען געגנער פון וואלען, האָבען זיך אָנגעכאפּט אין דעם געשריי, און ערקלערט, אז די אידען האָבען געבראָכען דעם אָפּמאך. טראצדעם וואָס די אידען האָבען מיט׳ן גאנצען געזעץ־פּראָיעקט קיין שייכות ניט געהאַט, האָבען דאָך די מיטגליעדער פון דער שול־באָארד פּארשפּרייט איבעראל קלאנגען וועגען דער אידישער געפאַר, און אונטער׳ן אויסרייד צו באשיצען זיך פון דער דאָזיגער געפאַר, האָבען זיי אגיטירט קעגען א געוועלטע פּערוואלטונג, איינשמועסענדיג, אז ביי די וואלען, קענען נאָך די אידען ערוועלען זייערע פּארטרעטער און פּארכאפּען איינגאנצען די פּראָטעסטאַנטישע שולען.

זעקס יאָר (1903—1909) האָט געהערשט די פריעדליכע באצי־הונג אין דער שול פּראגע, אָבער פון יענער פּאסירונג אָן האָבען זיך די באציהונגען אין גאנצען געענדערט. לויט דעם הערשענדען קווי־בעקער געזעץ ווערט די פּראָטעסטאַנטישע שול־פּערוואלטונג ניט גע־וועלט דירעקט פון די וועלער, נאָר אויף א קאָמפּליצירטען אופן, אין אזוי ערוועלט אויך דער מאָנטרעאלער שטאדט־ראט (סיטי קאונסיל) א צאָל פּארטרעטער פון זיך, צו דער פּראָטעסטאַנטישער שול־באָארד. אָבער ווען דער זעלבער שטאדט־ראט האָט געפּרובירט ביי א געלעג־נענהייט צו שיקען אלס איינעם פון זיינע פּארטרעטער דעם דאמאָלס־דיגען אידישען מיטגליעד פונ׳ם שטאדט־ראט, אָלדערמאן ל. רוביג־

שטיין, האָט די פּראָטעסטאַנטישע שול־קאָמיסיע צוריקגעוויזען די דאָזיגע ערוועלונג.

עטליכע מאָל האָט דער שטאָדט־ראַט געפּרובירט אים שיקען אלס זיין פאַרטרעטער, אָבער יעדעס מאָל האָבען די פּראָטעסטאַנטען אים צוריקגעוויזען, טראָצדעם וואָס לויט דעם שול־אַקט פון 1903 האָבען די אידען גלייכע שול־רעכט צוגלייך מיט אַלעמען. עס האָבען ניט געהאָלפען די ברייטע פאָלקס־פּראָטעסטען וועלכע זענען פאָרגעקומען ארום דער פאַסירונג, די פּראָטעסטאַנטישע שול־פירער זענען געבלי־בען עקשנות׳דיג איינגעשפּאַרט, און דער שטאָדט־ראַט האָט געמוזט שיקען א ניט־אידען אלס פאַרטרעטער.

אין די אידישע קרייזען האָט די פראַגע פון דער פאַרטרעטער־שאַפט געהאָלפען קלאָר מאַכען די לאַגע, אז טראָצדעם וואָס געזעצליך עקזיסטירט גלייכבארעכטיגונג אין׳ם שול־וועזען, עקזיסטירט אָבער ניט די דאָזיגע גלייכהייט אין דער ווירקליכקייט. דאָך איז דער אומ־רעכט, פון צוריקוויזען א שטאָטישען פאַרטרעטער נאָר ווייל ער איז א איד, פאַרשוויגען געוואָרען פון די אידען, וועלכע האָבען ניט געוואָלט פאַראורזאַכען נייעם טומעל אין דער שול־זאַך. אָבער אין 1923 איז א נייער טומעל אויפגעהויבען געוואָרען ארום דער שול־פראַגע, ווען די פּראָטעסטאַנטישע שול־באַארד האָט פאָרגעשלאָגען אין דער קוויבעקער לעגיסלאַטור נייע געזעצגעבונג וועגען די שולען.

דאָס צוועלפטע קאפיטעל

ווייטערדיגע אָנפאַלען אויף אידען

דער יוקאריסטישער קאָנגרעס און דער אנפאל אויף קלארענס י. דע סאָלא, — דער מעיאר פון רוים און דער מאָנטרעאַלער שטאדט־ראט, — — דער פלאמאנדאן, — ארטענבערג פראָצעס.

דאָס יאר 1910 האָט ווידער צו געזעהן א גאנצע רייע פון אנטיסעמיטישע אגיטאציע געגען אידען, און ווידער איז עס מערסטענס פארגעקומען אין דער פראָווינץ קוויבעק.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געהאלטען געוואָרען דער אל־וועלטליכער קאטוליש־יוקאריסטישער קאָנגרעס, און טראצדעם וואָס אידען האָבען גאָר קיין שייכות ניט געהאט מיט דעם רעליגיעזען צוזאמענפאָר, האָט דאָך די פראנצויזישע צייטונג "לע דעוואואר", א צייטונג מיט וועלכער דער נאָמען הענרי בוראסא איז ענג פארבונדען, געפונען געלעגענהייט אָנצופאַלען אויף אידען.

דער בעלגישער קאָנסול אין מאָנטרעאל איז דאמאָלס געוועזען קלארענס י. דע סאָלא, דער פרעזידענט פון דער קאנאדישער ציוניסטישער ארגאניזאציע און דעם 22־טען סעפטעמבער האָט "לע דעוואואר" אונטערן איבערשריפט "די פאָן און דער איד" אָפּגעדרוקט פאָלגענדען אָנפאל אויף אידען :

"אין פארלויף פון דער קאָנגרעס וואָך, האָט צווישען די פיעלע דעקאָראציעס און פאָנען, וועלכע האָבען געפלאטערט איבער אלע פאָנען־שטאנגען, זיך שטארק געמערקט דאָס פעלען פון דעם בעלגישען פלאג. עס איז געוועזען אנזייעוודיג, ווייל עס האָט געפעלט ביי דעם בעלגישען קאָנסולאט, 180 סט. דזשיימס גאס.

בשעת יעדער איינער האָט געטון אלעס מעגליכעס בייצושטייערען זיין טייל צו ערען אונזערע געסט, ווען אפילו די פראָטעסטאנ־

טען און די קאָנסולען פון ניט־קאַטוילישע לענדער האָבען אויסגע־האנגען זייערע נאציאנאלע פאָנען, האָט דער רעפּרעזענטאנט פון דעם קאטוילישסטען לאנד אין אייראָפּע עס פארפעלט צו טון.

און צווישען די געסט אויפ׳ן קאָנגרעס זענען געווען דער גע־ערטער פרעזידענט פונ׳ם שטענדיגען קאָמיטעט פונ׳ם יוקאריסטישען קאָנגרעס, הער העילען, בישאף פון נאמור, אזוי אויך דער דע־פוטאט פונ׳ם בעלגישען פארלאמענט מ. סטאנדאערט, און פיעלע אנדערע פראָמינענטע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען זיך גע־פילט געטראפען פון דעם.

עס איז פאראן א בעלגישער געזעץ, אז בישאפען מיט מיליטע־רישער באגלייטונג זענען בארעכטיגט דעם זעלבען כבוד ווי גובער־נאטארען פון פראָווינצען. צוליעב דעם פאקט האָט דער מיליץ דע־פארטמענט באוויליגט פאר זיי אן ערען־וואך, און עס איז מער ניט ווי רעכט געווען, אז דער בעלגישער קאנסול זאָל אָפּגעבען דעם נויטיגען כבוד צו זיינע עלצטע. אָבער דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז ניט קיין בעלגיער, און ניט קיין קאטויל — ער איז אפילו ניט קיין קריסט — ער איז א איד, א גדול אין ישראל, ער איז א רב.

עס האָבען אים באוואויגען די שלעכטע געפילען געגען די שונאים פון זיין רעליגיע, וועלכע האבען געוואגט צו רעפראָדוצירען נאָך 2000 יאָר, דעם נצחון־ארייננאנג פון יעזוס׳ן אין ירושלים, אין איך בין זיכער, אז אויב דאָס וואנדערענדע פאָלק, פון וועלכען ער שטאמט, וואָלט געהאט א פאסיגע פאָן, וואָלט עס דער רב־קאנסול ארויסגעהאנגען האלב־מאסט, צו ווייזען זיין טרויער, פונקט ווי די קינדער פון ישראל האָבען געקלאָגט איבער זייערע חורבות ביי בבל.

עס וואָלט געווען פאלש, פונקט ווי אלס בעלגישער פארי־טרעטער איז ער געווען פאלש ניט נאכקומענדיג די באדינגונגען פונ׳ם פראָטאקאל, ווייל טרעטענדיג אונטער די פיס דעם כבוד וואָס קומט דעם בישאף און זיינע באגלייטער, האָט ער דערמאָנט די פאראינטערעסירטע פערזאָנען, אז זיין אנוועזענהייט אויף דעם דיפלאמאטישען פאָסטען איז אן אנאמאליע.

מענשען פרעגען היינט צו טאג די פראגע, מיט וואס פאר א רעכט האט א איד אזוי לאנג רעפרעזענטירט, אין א שטאדט ווי מאנטרעאל, אזא רעליגיעז לאנד ווי בעלגיען, א לאנד וואו פאר די לעצטע זיבען און צוואנציג יאר איז די רעגיערונג געווען קאטוי־ליש, און וואו די אידען זענען זעהר א קליינע צאל אין פראפארציע צו דער גאנצער באפעלקערונג.

עס איז יעדענס מיינונג, אז עס איז צייט אז דאס זאל אויפהערען, און אז מען זאל אמשנעלסטען צוריקשיקען דעם איד צי זיין קראם און דעם רב צו זיין שול".

אלס דעם מחבר פון דעם ארטיקעל איז אנגעגעבען געווארען דער נאמען דזשיי. ווערוויער, וועלכער האט זיך אפילו ניט געגעבען די מי אויסצוגעפינען, אז קלארענס דע סאלא האט קיינמאל ניט פיגור־ירט אלס רב, און אז רבנים זענען גאר געוועזען זיין פאטער און ברודער. דער מחבר און די צייטונג האבען זיך אויך ניט באמיט אויסצוגעפינען די ריכטיגע פאקטען פאר זייער אומבאגרינדעטען אנפאל. ווי די זאך האט זיך שפעטער ארויסגעצייגט, האט כמעט קיין קאנסולאט ניט ארויסגעהאנגען קיין פאן לכבוד דעם יוקאריס־טישען קאנגרעס צוליעב דער איינציגער אורזאכע, וואס די באַ־טרעפענדע רעגיערונגען האבען ניט פארארדענט אזא זאך, און צו־ליעב דעם, וואס די מערסטע קאנסולאטען האבען זיך איינגעפונען אין גרויסע געביידעס, וואו עס איז ניט ערלויבט צו האבען קייז פלאג־שטאנגען. אפילו דער עסטרייכישער קאנסולאט, רעפרעזענטי־רענדיג די מעכטיגסטע קאטוילישע מלוכה פון יענער צייט, וועלכער האט זיך איינגעפונען אין דערזעלבער געביידע ווי דער בעלגישער קאנסולאט, האט צוליעב דער אורזאכע ניט ארויסגעהאנגען קיין פאן, דאך איז קיינער פון די קאנסולען ניט אטאקירט געווארען פון דער "לע דעוואואר", נאר דער איד, קלארענס דע סאלא.

ווען קלארענס דע סאלא האט באשלאסען די זאך ניט צו פאר־שווייגען, און געלאזט וויסען דער "לע דעוואואר", אז ער וועט פאר־קלאגען די צייטונג געריכטליך פאר באליידיגונג, האט זיך דאן די "לע דעוואואר" פארענטפערט, זיך דרוקענדיג אן ארטיקעל ערקלערענדיג אז

פון די 14 מאָנטרעאַלער קאנסולען האָט נאָר איינער ארויסגעהאנגען א פאָן, ווייל עס איז ניטאָ קיין מנהג פאר פאָנען־דעקאראציעס לכבוד רעליגיעזע צערעמאָניעס, און דער בעלגישער קאנסול האָט דאריבער ניט באליידיגט די קאטוליקען אויף קיין שום אופן.

אין דעמזעלבען יאָר האָט אויך פאסירט א צווייטע קאנטראָ־ווערזיע, וועלכע האָט אויפגערעגט די מאָנטרעאַלער אידישע קהלה, ווי אויך אלע ליבעראל־דענקענדע קריסטליכע איינוואוינער פון שטאָדט. אין רוים האָט דאמאלס דער דאָרטיגער שטאָדט־מעיאָר, דער איד ערנעסט נייטען, זיך אויסגעדריקט אין א געוויסער רעדע אין א זין, פון וועלכען מאנכע קאטוליקען האָבען זיך געפילט באַ־ליידיגט, און זיי האָבען עס אָנגענומען אלס באליידיגונג געגען דעם פויפסט און דאָס קריסטענטום בכלל. דער אינצידענט האָט געפונען אן אפקלאנג אינ׳ם מאָנטרעאַלער שטאָדט־ראָט, וואו עס איז פאָר־געשלאָגען געוואָרען א מין פראָטעסט־רעזאָלוציע געגען דעם רוימישען מעיאָר. דעם אונזין פון דעם האָבען אלע איינגעזעהן, ווייל מעג מאָנטרעאַל זיין א קאטוילישע שטאָדט, האָט זי אָבער קיין שייכות ניט צו די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון רוים, און וועלען איר דיקטירען, ווער עס זאָל זיין דער דאָרטיגער מעיאָר. פיעלע האָבען אין דעם איינגעזעהן, אז דאָס איז נאָר א מיטעל פון מאנכע צו געבען דערווייל א שטאָך די אידען, און אזעלכע צייטונגען ווי דער ״הערעלד״ און דער ״וויטנעס״ האָבען אין גאנץ שארפע ווערטער קריטיקירט דעם אונטאקטישען שריט פונ׳ם מאָנטרעאַלער שטאָדט־ראָט, און א פאַרזאמלונג פון מאָנטרעאַלער איטאליענישע איינוואוי־נער האָט אפגעשיקט א טעלעגראמע צום מעיאָר אין רוים, אין וועלכען זיי האָבען אים אויסגעדריקט צוטרויען.

בכלל האָט זיך דאָס גאנצע יאָר אויסגעצייכענט אין דער פּראָ־ווינץ קוויבעק מיט פיעלע אנפאלען אויף אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער אינצידענט איז געוואָרען דער פאל מיט דעם קוויבעקער ״נאָטארי״ פלאמאנדאָן. פלאמאנדאָן האָט זיך ניט באנוגענט מיט זיינע פיעלע אנטיסעמיטישע רעדעס, וועלכע ער האָט געהאלטען איבער דער גאנצער פּראָווינץ, נאָר ער האָט זיי אויך ארויסגעגעבעז אין בראָשורען, וועלכע זענען שטארק צושפּרייט געוואָרען. צו

מאכען א סוף צו דער אגיטאציע, האָט גענומען אויף זיך א קווי־בעקער אידישער תושב, הער ארטענבערג, וועלכער האָט די זאך געבראכט אין געריכט אריין, אנגעבענדיג אין דער קלאגע, אז דעם 30־טען מערץ 1910, האָט פלאמאנדאן אדרעסירט א פארזאמלונג אויף דער טעמע ״דער איד״, אין וועלכער ער האָט ערקלערט, אז אלע אידען אָן אויסנאם זענען די שונאים פונ׳ם קאטוילישען גלויבען, און זענען א געפאר פאר די לעבענס און וואוילזיין פון די קריסטען בכלל. דער אנקלאגער האָט אויך אנגעגעבען אז ער האָט א גרונד צו גלויבען, אז פלאמאנדאן האָט געציעלט געגען אים און די אנדערע קוויבעקער אידען, ווען ער האָט אנגערופען די אידען גנבים, פרויען־פארפירער, קריסטוס־מערדער א. ד. ג. און געוואָרענט אז די אידען וועלען טון מיט קוויבעק דאָס וואָס זיי האָבען איבעראל געטון, אזוי שנעל ווי זיי וועלען זיך נאָר דערפילען שטארק גענוג.

דער אנקלאגער האָט ווייטער איבערגעגעבען, אז די דאָזיגע אנטיסעמיטישע אגיטאציע שאדט אים ניט נאָר געשעפטליך, נאָר עס האָט שוין אויך פאסירט, אז א טייל פון דער באפעלקערונג, אויפ־געהעצט פון דער אנטי־אידישער אגיטאציע, איז באפאלען די אידישע שול, ווען מען האָט דאָרטען געדאווענט, און אויסגעבראָכען די פענסטער, — פאר דעם אלעמען מאָנט ער פונ׳ם אנגעקלאָגטען אלס שאדענערזאַץ די סומע פון 500 דאָלאר.

אין דער פארטיידיגונג פאר׳ן געריכט, האָט פלאמאנדאן צוגע־געבען, אז ער האָט גענוג באוויזע דורך שטעלען פונ׳ם תלמוד און אנדערע אידישע ספרים, וועלכע באשטעטיגען זיין מיינונג וועגען אידען, ער האָט אָבער קיינמאָל ניט געראטען זיינע נאכפאלגער צו מיסהאנדלען די אידען, ווי עס האָט פאסירט, ער האָט פארקערט, זיי שטענדיג אפגעשלאָגען פון דעם, ווען מען האָט עס אים דער־צעהלט. ער האָט ווייטער צוגעגעבען, אז דאָס וואָס אידען באזע־צען זיך אין א קריסטליך לאנד, ווערט דאדורך געשאפען א רייע פאָליטישע, רעליגיעזע, און סאָציאלע פראגען, ווייל די לעצטע קוקען אויף זיך ווי אויף גאָט׳ס אויסדערוויילט פאָלק, וואָס באטראכט קריסטוס׳ן ווי א געטש און די קריסטען ווי געטשענדינער; אז די אידען זענען א געפאר פאר קוויבעק, איז צו דרינגען פון דעם, וואָס

די פארזיכערונגס־געזעלשאפטען ענטזאגען זיך צו פארזיכערען אידען. פלאמאנדאן האט זיין פארטיידיגונג פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע באווייזע האט ער גענומען פון דעם תנ״ך און דעם נייעם טעסטא־מענט חוץ אנדערע ספרים, ווי אויך פון דער פרעסע, און אז ער זעהט גאר ניט אין וואס עס זאל האבען צו טון פערזענליך מיט א מענשען. ווי הער ארטענבערג, וועלכען ער קען גאר ניט.

דער פלאמאנדאן־ארטענבערג פראצעס האט זיך געהאלטען אין איין פארציען, און ענדליך איז ער אין מאי, 1913, נאך פיעלע אפ־לעגונגען, פארגעקומען פאר ריכטער מאלואין פון ״סופיריאר קאורט״ אין דער שטאדט קוויבעק, ווען דעם 19־טען מאי האבען זיך פאר׳ן ריכטער אנגעהויבען די דריי פראצעסען פון ב. ארטענבערג געגען פלאמאנדאן, פון ל. לאזאראוויטש געגען פלאמאנדאן, און פון ל. לאזאראוויטש געגען רען לעדוק. פאר די אנקלעגער זענען ארויסגע־טרעטען די אדוואקאטען ס. וו. דזשייקאבס, דזשי. סי. פי. קאוטור, לואיס פיטש, און ל. א. קענאן. די אנגעקלאגטע ווידער זענען פאר־טיידיגט געווארען פון דזשיי. בעדארד, ע. בעללאו, און דזשיי. א. ליין.

ב. ארטענבערג איז דער ערשטער פארגערופען געווארען פאר׳ן ריכטער, און ער האט דערצעהלט אלעס וואס ער ווייסט וועגען פלאמאנדאנען פערזענליך, וועגען זיינע לעקציעס אין דער שטאדט קוויבעק, און האט פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע געשעפטען האבען פיעל געליטען דורך די דאזיגע לעקציעס, און אז זיין פאטער ווי אויך אנדערע קוויבעקער אידען זענען באפאלען געווארען דורך מענשען, וואס זענען אויפגעהעצט געווארען דורך דעם סארט לעקציעס.

א פאליציי־בעאמטער, וועלכער איז שפעטער פארגערופען גע־ווארען, האט דערצעהלט אז ער האט ארעסטירט עטליכע בחורים׳לאך, וועלכע זענען באשולדיגט געווארען אין באפאלען די אידען, און דורך א געריכטליכען פאפיער האט זיך אויך ארויסגעוויעזען, אז איינער פון די ארעסטירטע איז געוועזען א רעפארטער אין דער ״ל׳אקסיאן סאסיאל״.

ראביי דר. הערמאן אבראמאָוויטש פון מאָנטרעאל. מאנטעפיאר דזשאָזעף, קענאן פ. דזשי. סקאָט, א גייסטליכער פון דער שטאדט קוויבעק, זענען דאן אלע אויפגעטראטען פאר דער אָנקלאגע, דער ערשטער מיט א לענגערער פארטיידיגונג פונ׳ם תלמוד, און דער לעצטער האָט ערקלערט, אז טראָצדעם וואָס פון א רעליגיעזען שטאנד־פונקט וואָלט ער אלס קאטויל מער געדארפט סימפאטיזירען מיט די ״פרענטש־קענעדיענס״, איז ער אָבער פרייוויליג געקומען צום פראָצעס, ווייל פלאמאנדאנ׳ס ארגומענטען אין דער בראשורע זע־נען ניט מער ווי א פארס, אז אלע זיינע באשולדיגונגען זענען נאָך אָפגעלייקענט געוואָרען אינ׳ם פופצענטען יארהונדערט.

א צווייטער קריסט, דר. ענסליע יאנג, א פרינציפאל פון א קוויבעקער העברער שול, האָט דערציילט, אז ער וואוינט שוין אין קוויבעק איבער דרייסיג יאָר, ער קען גוט די אידען און דעם תלמוד און ער ווייסט דארום אז אלע פלאמאנדאנ׳ס באשולדיגונגען זענען פאלש און גרונדלאָז.

נאכדעם, ווי דער ריכטער האָט אויסגעהערט די אידען ארטענ־בערג לאזאראוויטש און ליעבלינג וועגען זייער שאדען וואָס זיי האָבען געליטען, האָט זיך אָנגעהויבען די פארטיידיגונג. צוערשט איז ארויסגעטרעטען פלאמאנדאן.

ער האָט באהויפטעט, אז ער קען ניט פערזענליך קיינעם פון די אָנקלעגער, אז בשעת זיין לעקציע אין 1910 האָט ער קיינעם ספעציעל ניט אין זינען געהאט, אז זיין אינפארמאציע האָט ער גענומען פון צווייטע קוועלען, ווייל ער אליין קען ניט דעם תלמוד אָדער העברייאיש, און זיין גאנצע אינפארמאציע האָט ער גענומען פון דרומאנ׳ען און אנדערע, וועמענס מאטעריאלען ער האָט שטודירט איבער צוויי חדשים. לויט זיין מיינונג, האָט ער געטענה׳ט, זענען די אידען א געפאר פאר׳ן לאנד, אז זיי טארען ניט האָבען קיין גלייכע בירגער־רעכט, נאָר עס מוזען זיין פאר זיי ספעציעלע געזעצען ווי אינ׳ם מיטעלאלטער, און אז מען דארף ארבייטען פאר א געזעץ וואָס זאָל זיי אינגאנצען אויסשליסען פונ׳ם לאנד.

דער ערשטער עדות פאר דער פארטיידיגונג, דער גלח דאמור, דער רעדאקטאר פון דער ״ל׳אקסיאן סאסיאל״ האט אויך בשעת דעם עקזאמען צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העברייאיש, און אז פון דעם תלמוד ווייסט ער נאר לויט אנטיסעמיטישע אויסטייטשונגען, אבער ער גלויבט אויך, ווי פלאמאנדאן, אז די אידען זענען א געפאר פאר׳ן לאנד. ער האט דערביי אויך אויסגעדריקט זיין באדויערען, וואס אין דער פראווינץ קוויבעק האבען די אידען גלייכבארעכטיגונג, טראצדעם וואס ער קען די אידען ווייניג, ווייל נאר איינמאל איז ער געקומען אין דירעקטער בארירונג מיט א איד, און אויך דאס נאר, ווען יענער האט זיך געוואלט שמד׳ען.

א צווייטער עדות איז געוועזען דער גלח נאדעאו, א פראפעסאר פון גריכיש, אבער אויך ער האט צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העברייאיש אדער דעם תלמוד, אז ער האט קיינמאל אין זיין לעבען ניט געהאט צו טון מיט אידען, אבער ער שטימט איין מיט די פריערדיגע און אז ער גלויבט אויך אין די בלוט־בלבולים.

דער גלח גרענדבוא, א פראפעסאר פון טעאלאגיע אין לאוואל אוניווערזיטעט, האט ערקלערט, אז ער קען דעם ביבלישען העברייאיש, אבער ניט דעם תלמודישען, און דאריבער ווייסט ער גאר ניט וועגען דעם תלמוד, ער ווייסט אבער אז אין 1590 זענען איןווארשע אויסגעמעקט געווארען געוויסע שטעלען אינ׳ם תלמוד.

עס זענען אויך אויפגעטרעטען לעדוק און אנדערע, און איבער פיער טעג האט זיך פארצויגען דאס אויסהערען די עדות און דער קרייץ־פארהער. אויפ׳ן פינפטען טאג האבען זיך אנגעהויבען די טענות פון די אדוואקאטען פוןביידע צדדים, און דאס געענדיגט, האט דער ריכטער אפגעלעגט דעם אורטייל, ביז וואנען ער וועט זיך מישב זיין.

דעם ריכטער׳ס אורטייל איז דאמאלס געוועזען, אז די אנגעקלאגטע זענען ניט שולדיג, און זיי באפרייט פון יעדער שטראף, מאטיווירענדיג עס מיט דעם, אז פלאמאנדאן האט ניט דערמאנט קיינע נעמען אין זיין בראשורע, און עס איז נאר א קריטיק געגען אידען בכלל. די קלעגער האבען דאן אפעלירט אין א העכערען געריכט געגען

דעם אורטייל, און דער ''קאורט אף אפיעל'' האָט געפונען די קלאגע געגוג באגרינדעט, אפוארפענדיג דאריבער דעם ערשטען אורטייל, און צוגע'משפט די קלעגער א קליינע סומע שאדענערזאץ.

אזוי האָט זיך געענדיגט אין קוויבעק דער פראָצעס איבער דער אידישער רעליגיע און דעם תלמוד, וועלכער איז פאָרגעקומען ארום דער זעלבער צייט ווי דער ביילים בלוט-בלבול פראָצעס אין רוסלאנד.

דאָס דרייצענטע קאפּיטעל

דער האַליפאַקסער שחיטה־פּראָצעס

די האַליפאַקסער חברה צער בעלי חיים, — די קלאַגע געגען דעם שוחט, — די שטראָף, — די באַוועגונג אין די פּראָווינצען נאָוואַ סקאָשיאַ און ניו בראַנזוויק, — די ענטשיידונג פונ׳ם העכערען געריכט.

דער פראַנצויזיש־קאַנאַדישער אַנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער פּראָווינץ קוויבעק געפונען זיין העכסטען אויסדרוק אין דעם פלאַמאַנדאָן פּראָצעס, האָט אַרום דער פעריאָדע באַאיינפלוסט פיעלע ״פּרעזענטש־קענעדיענס״, וועלכע האָבען גאָר ניט געזוכט צו באַהאַלטען זייער שנאה צו אידען. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ביי איין געלעגענהייט, ווען מען האָט אין דער קוויבעקער לעגיסלאַטור (אין 1911) געהאַנדעלט וועגען געוויסע שטיצע וואָס די פּראָווינץ טיילט אויס צו צדקה אינסטיטוציעס, און די פראַגע איז אויך אויפגעהויבען געוואָרען וועגען דער מאָנטרעאַלער אידישער צדקה אינסטיטוציע, דער באַראָן דע הירש אינסטיטוט, האָט איינער פון די מיטגליעדער ערקלערט, ״אַז די אידען זענען אַ רייך פאָלק, און אויב עס זענען דאָ אָרעמע אידען, וועלען זיי אַמאָל זיין רייך״, און דאריבער דאַרף מען זיי ניט שטיצען. דער מאָנטרעאַלער שטאָדט־ראַט האָט נאָך פריער, אין חודש יאַנואַר, 1911, אויסטיילענדיג 55 טויזענט דאָלאַר צווישען די שטאָדטישע צדקה אינסטיטוציעס, אין גאַנצען איגנאָרירט די אידישע אַנשטאַלטען.

דער אַנטיסעמיטיזם אין דער פּראָווינץ קוויבעק האָט דערגרייכט אַזוי ווייט, אַז ווען אין 1911 זענען פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פעדעראַלע וואַלען, איז הענרי בוראַסאַ און זיין פּאַרטיי באַקעמפט געוואָרען פון די פיעלע אידען אין די אידישע וואַל דיסטריקטען צוליעב דעם אַנטיסעמיטיזם פון בוראַסאַ׳ס פראַנצויזיש־נאַציאָנאַליסטישער פּאַרטיי.

אין טאראנטא, דער צווייטער גרעסטער אידישער צענטר אין קאנאדע, וואו דער אנטיסעמיטיזם האָט קיינמאָל ניט אָנגענומען אזעלכע פאָרמען ווי אין דער פּראָווינץ קוועבעק, און וואו די רע־ליגיעזע טאלעראַנץ האָט זיך אפטמאָל אויסגעדריקט אויף אן אופן, ווען קריסטען האָבען אפילו בייגעשטייערט צו דער בויאונג פון שולען, ווי למשל ביי דער בויאונג פון דער "האָלי בלאָסאָם" שול, האָבען זיך אויך ארום דער צייט אָנגעהויבען צו ווייזען סמנים פון געזעל־שאַפטליכער אונפריינדליכקייט צו אידען, א נייגונג צו ציען א גע־וויסען צוים צווישען אידען און ניט־אידען. אזוי האָט דער "קווין סיטי יאכט קלוב" אין 1911 פארהאנדעלט א רעזאָלוציע, "אז אין דער צוקונפט זאָלען אלע אידען, נעגערן, און פּערזאָנען פון אלע אנדערע אונגעווינשטע נאַציאָנאליטעטען ניט אויפגענומען ווערען אלס מיט־גליעדער פון'ם קלוב". עס האָבען אויך אָנגעהויבען פּאסירען פאַלען, ווען מען האָט ענטזאָגט אידען אריינצונעמען אין געוויסע האָטעלען און זומער־וואוינונגען.

ארום דער צייט זענען אין טאראנטא אויך פארשטאַרקט געוואָרען די באַלעסטיגונגען, וואָס די אידען איז אויסגעקומען איבערצולעבען פון די מיסיאָנערען־משומדים, און אין געוויסע פאַלען, ווען די אידען האָבען מער ניט געקענט פארטראָגען די באַליידיגונגען פון די מיסיאָנערען אין די אידישע קוואַרטאַלען, איז עס געקומען צו צו־זאַמענשטויסען און אפטמאָל אויך צו פּראָצעסען אין פּאָליציי־געריכט.

א פּראָצעס, וואָס האָט ארויסגערופען דעם ברייטסטען אינטע־רעס צווישען אלע קאַנאַדער אידען, איז אין 1913 געוועזען דער פּראָצעס, באקאַנט אלס "דער האַליפאַקסער שחיטה פּראָצעס", ווייל דער אויסגאַנג פון'ם פּראָצעס האָט געקענט באאיינפלוסען די אידישע שחיטה אויך אין די אנדערע פּראָווינצען.

אין יענעם יאָר, איז א שוחט אין האַליפאַקס, אברהם לעוויט, אָנגעקלאָגט געוואָרען אין געריכט, דורך דער דאָרטיגער חברה "צער בעלי חיים", אז ער האָט פאראורזאכט אומנויטיגע שמערצען צו א יונגען אָקס, בשעת דער שחיטה. אן אויפזעהער פון דער געזעלשאַפט, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אלס דער אנקלעגער, האָט אין זיין

אַנקלאַגע אָנגעגעבען, אז דעם 19־טען מערץ האָט ער געזעהן ווי אזוי עס איז פאָרגעקומען די שחיטה. מען האָט צוערשט אנגעבונדען דעם אָקס ביי די הערנער א שטריק, מיט וועלכען מען האָט אים ארויפ־געצויגען מיט א מאשין אין דער הויך, און עס איז אויסגעקומען אזוי, אז דער אָקס איז אומגעוואָרפען געוואָרען אויפ'ן רוקען, מיט'ן קאָפּ ארונטער צו דער ערד. מען האָט דאמאָלס אויפגעבונדען דעם שטריק, באפרייט דעם קאָפּ פונ'ם אייזערנעם רינג, און דער שוחט האָט דאמאָלס דורכגעפירט דעם שחיטה־אקט, וואָס האָט גענומען גאנץ לאנג, — אזוי האָט געלויטעט זיין ערצעהלונג.

דעם אנקלעגער'ס טענות זענען אויך באשטעטיגט געוואָרען פון דעם וועטערינאר־דאָקטאר, וועלכער האָט די שחיטה צוגעזעהן. דער לעצטער האָט ערקלערט, אז די מעטאָדע פון צוערשט פארטויבען די בהמה און דאן איבערשניידען דעם האלז, איז פיעל הומאנער, ווייל עס פאראורזאכט דעם טויט אין א פינפטעל צייט פון דעם וואָס עס נעמט ביי ניט־פארטויבונג.

דער האליפאקסער ריכטער פיעלדינג, פאר וועמען דער פאר־הער איז אין חודש אפּריל פאָרגעקומען האָט צוערשט אפּגעלעגט דעם פּראָצעס, כדי ווייטערע עדות זאָלען קענען ארויסגערופען ווערען, אָבער ווען אין א וואָך ארום, ביים צווייטען פארהער, האָבען עדות באשטעטיגט, אז עס האָט גענומען פערצען מינוטען ביז וואנען דער אָקס האָט פארבלוטעט צום טויט, האָט ער באשטראָפט דעם שוחט מיט זעקס דאָלאר און $7.65 געריכטס־קאָסטען פאר "צער פאראור־זאכט דעם אָקס דורך דער אידישער מעטאדע פון שחיטה".

דער דאָזיגער פאל איז פון די קאנאדער אידען ריכטיג אפּגע־שאצט געוואָרען אלס פרעצעדענט, אז אויב די אויסטייטשונג פונ'ם האליפאקסער ריכטער וועגען אידישער שחיטה זאָל בלייבען, קען עס נאָך געפינען אן אפּקלאנג אין אנדערע קאנאדער שטעדט, און מען קען ערווארטען אנדערע שחיטה־פּראָצעסען אויך. די פּאסירונג איז דארום אויפגענומען געוואָרען ניט אלס די איינצעל־זאך פון די האליפאקסער אידען, נאָר ווי אן ענין וואָס האָט א שייכות, מיט אלע קאנאדער אידען, און רירט אָן די אידישע רעליגיעזע שחיטה

בכלל. צום ערשטען מאָל האָט עס פּאסירט אויפ'ן אמעריקאנער קאָנטינענט, אז א שוחט זאָל באשטראפט ווערען פאר שחט'ען לויט'ן אידישען דין, אָבוואָל עס איז ניטא קיין געזעץ וואָס זאָל פעסט־שטעלען וויפיעל מינוטען עס דארף נעמען די שחיטה, אָדער וועלכער עס איז אנדער אופן פון טויטען א בהמה, און אז דער פּרעצעדענט איז ריכטיג אפּגעשאצט געוואָרען, איז געוועזען צו זעהען פון דעם, וואָס גלייך נאָך דעם אורטייל, האָט זיך איבער דער גאנצער פּראווינץ נאָוואָ סקאשיא אָנגעהויבען א קאמפּיין פאר דעם, אז מען זאָל מוזען יעדע בהמה צוערשט פּארטויבען מיט א האמער איבער'ן קאָפּ, איי־דער מען שניידט איבער דעם האלז. די דאָזיגע באוועגונג האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו פארשפּרייטען אין דער דערביי־איגער פּראָווינץ ניו בראנזוויק, און די האליפאקסער חברה "צער בעלי חיים" איז אין דעם קאמף געגען דער אידישער שחיטה ערמוטיגט געוואָרען פון א רייע ארגאניזאציעס, אמעריקאנישע און אייראָפּייאישע.

די זאַך האָט געמוזט געברענגט ווערען צו א העכערען געריכט, און דעם 13־טען יוני, 1913, איז דער אפּיעל פון די האליפאקסער אידען געגען דעם שטראף־אורטייל פאָרגעקומען פאר ריכטער וואלעס. פיעלע עדות זענען ארויסגערופען געוואָרען, צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזען דער דאמאָלסדיגער מאָנטרעאלער רב ס. גלאזער, וועל־כער האָט עדות געזאָגט, אז דער באטרעפענדער שוחט האָט קבלה אויף שחיטה, און אז די אידישע שחיטה איז גוט געהייסען געוואָרען פון אזא אויטאָריטעט ווי פּראָפעסאָר דעמבא.

פּראָפעסאָר דוד פרייזער העריס, פּראָפעסאָר פון פיזאָלאָגיע פון דעם דאלהאוזי אוניווערזיטעט, האליפאקס, א באקאנטער מע־דיקער און דער מחבר פון א ווערק מיט'ן נאָמען "נערוועו", האָט בשעת דעם אפּיעל ערקלערט פאר'ן ריכטער, אז די בהמה פארלירט איר באוואוסטזיין אין די ערשטע פינף סעקונדען, קיין רייד וועגען פילען די שמערצען קען שוין ניט זיין, מעגען נאָך אפילו געוויסע אברים האָבען אין זיך לעבען, און ער האָט אויסגעדריקט זיין מיינונג, אז די אידישע שחיטה איז פיעל הומאנער ווי די קריסטליכע.

אויסהערענדיג די אלע עדות, האָט דאן ריכטער וואלעס ער־קלערט, אז ער דארף אפילו זיך ניט מישב זיין, ווייל די אנגעגעבענע ארגומענטען זענען גענוג אים צו איבערצייגען, אז די אידישע שחיטה פארשאפט ניט דער בהמה קיין איבעריגע און אוננויטיגע שמערצען, פארקערט די אידישע מעטאדע ווייזט אויס צו זיין גאנץ רחמנות'דיג און בעסער ווי די אנדערע מעטאדען, ער ווארפט דארום אָפּ דעם אורטייל, און באפרייט דעם שוחט פון דער שטראף. אזוי איז די געפאר געגען דער אידישער שחיטה דורך דער אויסטייטשונג פון'ם העכערען געריכט באזייטיגט געוואָרען.

אינ'ם זעלבען יאָר (1913) האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך געהאט צו פארצייכענען א צווייטען ערפאָלג. נאָך פיעלע פארהאנד־לונגען מיט דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד, האָט די לעצטע ענדליך באוויליגט דעם גערעכטען אידישען פארלאנג אנצושטעלען אין די שולען אויך אידישע לערער. טראצדעם וואָס פערציג פראָצענט פון די שילער אין די פראָטעסטאנטישע שולען זענען געוועזען אידישע קינדער, איז קיין איין אידישער לערער ניט געוועזען. ערשט אין 1913 איז דער חרם געגען אידישע לערער ארונטערגענומען געוואָרען פון דער פראָטעסטאנטישער שול־פארוואלטונג, און עס האָבען אָנגע־הויבען צוגעלאָזען צו ווערען אידישע לערער און לערערינס אין די שולען, הויפטזעכליך אין יענע, וואו עס האָבען געלערענט א גרויסע צאָל אידישע קינדער.

דאָס פערצענטע קאפיטעל

די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס.

די ברידערליכע הילף, — די הילפס-קאָמיטעטען, — די ערשטע אידישע קאָלאָניע, — די יק״א, — דער ״באראָן דע הירש אינסטיטוט״ פון מאָנטרעאל, — די דורכפאלען, — די קאָלאָניע ״הירש״, —די שבת-זונטאג פראגע, — סער לאָריע׳ם ענטפער, — צוויי בריעף פון היסטארישער וויכטיגקייט. — די שאפונג פון א קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

מיר האָבען שוין אנגעוויעזען אין די פריערדיגע קאפיטלאך אויף דעם אונטערשייד צווישען דער ערשטער אידישער איינוואנדערונג, און אויף דער נייער אידישער אימיגראציע צום סוף פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט, וועלכע איז געוועזען אן ארבייטס-אימיגראציע און אויך גרעסער אין צאָל, א זאך וואָס האָט פיעל געהאָלפען צו דער פארגרעסערונג פונ׳ם ישוב. די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז בכלל געוועזען אנדערש, האָט אויך געלעגט דעם גרונדשטיין פאר אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע, און געהאָלפען באשאפען א צאָל אידישע קאָלאָניעס און איינצעלנע פארמס איבער׳ן לאנד, הויפטזעכליך אין דער קאנאדער וועסט.

ניט אלע מאָל האָט דער אידישער וואנדערער געהאט גענוג אייגענע געלט-מיטלען אויף הוצאות, אָדער אויף איינצוארדנען זיך ביי זיין אנקומען, און הויפטזעכליך איז דאָס געוועזען דער פאל בשעת א מאסען-וואנדערונג, געטריבען פון רדיפות און פאָגראָמען, ווי אין די אכציגער יאָרען נאָך די פאָגראָמען אין רוסלאנד און די אידישע פארפאָלגונגען אין רומעניען. די אידישע אימיגראציע און די אידישע קאָלאָניזאציע, דער פארזוך צו שאפען אין קאנאדע אידישע ערד-ארבייטער, האָט דארום געמוזט געשטיצט ווערען פון די פארמעגליכע אידישע עלעמענטען, און אין יענע יאָרען איז דארום אין כמעט

יעדער עקזיסטירענדער קאנאדיש־אידישער קהלה געשאפען געוואָרען א מין אימיגראנטען־געזעלשאפט, צו געבען ברידערליכע הילף די נייאנגעקומענע, און צו העלפען זיי איינאָרדנען זיך אין דער נייער היים.

ווען די מזרח־איראפייאישע אידען, געיאגט און געטריבען פון די פארפאָלגונגען און פאָגראָמען, האָבען צום סוף פון׳ם ניינצענטען יארהונדערט, געמוזט אויסוואנדערען מאסענווייז אין דער נייער וועלט, זענען א צאָל אידען געשטיצט געוואָרען מיט רייזע־קאָסטען פון א אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, ענגלאנד, געשאפען ספּעציעל פאר דעם צוועק און שפּעטער אויך דורך דער יק״א (אידישע קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט). אין מאָנטרעאַל, טאראנטא, און אין אנדערע פּלעצער, האָבען זיך פארמירט קאָמיטעטען צו העלפען די דאָזיגע אומגליקליכע, און אין איניגע ערטער, צוזעהענדיג די נויט און די ארעמקייט פון׳ם פארפאָלגטען אידישען וואנדערער, האָבען זיך אויך די קריסטליכע איינוואוינער אנגעשלאָסען אין דער דאָזיגער הילפס־טעטיגקייט.

די מערב פּריירים, דער קאנאדער צפון־מערב, די גרויסע שטרעקעס לאנד, זענען נאָך דאמאָלס געוועזען גאָר ווייניג באפעלקערט, און אזוי ווי מען האָט דאמאָלס אונטערגענומען פיעלע פּראיעקטען צו באזעצען דעם דאָזיגען שטח לאנד, האָט מען אויך פארזוכט צו באזעצען דאָרטען אידען, און שאפען א צאָל אידישע קאָלאָניסטען, און אין 1884 איז געשאפען געוואָרען דורך דעם לאָנדאָנער ״מענשאן האוז״ קאָמיטעט דער ערשטער אידישער לאנד־ישוב ארום מוסאמין אין אסינאביא, א געגענט ארום צוויי הונדערט מייל (219) מערב פון וויניפּעג.

אָבער צו פארוואנדלען נעבעכדיגע בעלי מלאכות און הענדלער, אָן שום ערפארונג אין לאנד־ארבייט, אין גוטע קאָלאָניסטען, און בפרט נאָך אין דער דאמאָלסדיגער אונענטוויקעלטער קאנאדער נאָרט־וועסט, — אזא עקספּערימענט האָט געמוזט אין די ערשטע יאָרען ברענגען נאָר ענטוישונג, און די פאָרזוכען פון דער ערשטער אידישער קאָלאָניזאציע אין לאנד האָבען זיך דארום געענדיגט מיט גאנץ אומבאדייטענדע רעזולטאטען. ערשט מיט יאָרען שפּעטער, מיט דער

ערפארונג פון די ערשטע דורכפאלען, איז געלונגען צו שאפען אי־דישע קאלאניעס און קאלאניסטען, וועלכע זאלען עקזיסטירען, און ניט צופאלען ווי די ערשטע. פאר די נייערע אידישע קאלאניעס, וועל־כע זענען שפעטער געגרינדעט געווארען, איז אויך די עקזיסטענץ פארלייכטערט געווארען, א דאנק דער הילף וואס עס האט זיי גע־געבען די יק״א.

בכלל איז מיט דער הילפס־ארבייט אין יענער צייט צווישען די אידישע אימיגראנטען און קאלאניסטען, דער נאמען פון דער יק״א ענג פארבונדען, א דאנק דער הילפס־טעטיגקייט וואס דער פאר־שטארבענער באראן דע הירש האט אנגעהויבען אויך אנצופירען אין דער קאנאדער ״דאמיניאן״, דורך דער ״יאנג מען׳ס היברו בענע־וואלענט סאסייטי״ פון מאנטרעאל, באקאנט אלס דער יעצטיגער ״באראן דע הירש אינסטיטוט״.

דעם 23־טען יולי, 1863, האבען א גרופע מאנטרעאלער אידען אפגעהאלטען א פארזאמלונג פון א צאל אידען, וועלכע זענען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו באהאנדלען ווי אזוי צו העלפען די אידישע ארעמע אין שטאדט, און אויף יענער פארזאמלונג איז עס געלעגט געווארען דער גרונדשטיין פאר דער ארגאניזאציע, פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער ״באראן דע הירש אינסטיטוט״. יענע פארזאמלונג האט באשלאסען צו שאפען די צדקה ארגאניזאציע, וועלכע זאל געפירט ווערען נאר פון בעאמטע־בחורים (ווייל מען האט געגלויבט, אז אונפארהייראטע האבען מער צייט אפצוגעבען זיך מיט כלל און צדקה ארבייט), און דעם 16־טען נאוועמבער 1870 איז די ארגאניזאציע שוין אינקארפארירט געוועזען מיט יעקב אשער, משה שוואב, אברהם עדוארד קאהען, און סאליוועז דוד, אלס טשאר־טער־מיטגליעדער.

דער ערשטער באשלוס פון נאר בעאמטע־בחורים האט זיך ארויסגעצייגט פאר ניט ארבייטסזאם, און אין גיכען איז דער באַ־שלוס געענדערט געווארען (אין 1869), אבער די פינאנסען פון דער געזעלשאפט זענען די גאנצע צייט געוועזען גאנץ קליינע, און די ארבייט און טעטיגקייט האט דאריבער געמוזט זיין א באגרענעצטע.

גאַנץ אַנדערש איז אָבער געוואָרען די לאַגע אַרום 1890. צו יענער צייט איז דער סעקרעטאַר פון די "יאַנג מען'ס" געוועזען לייאָן קאָהען, וועלכער איז שוין אין יענע יאָרען געוועזען טעטיג אין אידישער כלל־אַרבייט, און נאָך אַ לענגערער קאָרעספּאָנדענץ צווישען איהם און באַראָן מאָריץ דע הירש, האָט דער לעצטער זיך פּאַראינטע־רעסירט אין דער אַרבייט פון דער געזעלשאַפט, און באַוויליגט אַ סומע פון צוואַנציג טויזענט דאָלאַר אַלס ספּעציעלען הילפס־פאַנד.

די "יאַנגס מען'ס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי" באַקומענדיג פינאַנציעלע מעגליכקייטען, האָט דאַריבער באַשלאָסען אויסצובריי־טען איר אַרבייט, און נאָך פיעלע פאַרהאַנדלונגען איז באַשלאָסען געוואָרען אין'ם זעלבען יאָר (1890), צו ענדערען דעם נאָמען אויף "באַראָן דע הירש אינסטיטוט", וועמענ'ס אויפגאַבע עס זאָל זיין "צו ערציהען די אָרעמע אידישע קינדער, שאַפען אַ הכנסת אורחים פאַר אימיגראַנטען און אַ שוץ־פּלאַץ פאַר יתומים".

דעם ערשטען דעצעמבער 1890, האָט דער אינסטיטוט גע־עפענט אויף סט. עליזאַבעט גאַס אַ שול פאַר קינדער, וואו עס האָ־בען זיך פאַרשריבען 77 שילער, אַ צאָל וואָס איז אין'ם ערשטען יאָר פאַרגרעסערט געוואָרען אויף 227 שילער, און עס זענען אויך איינ־געאָרדענט געוואָרען קלאַסען פאַר ערוואַקסענע, אַ הויז פאַר עמי־גראַנטען, און אַ יאָר שפּעטער איז דעם אינסטיטוט אויך אויסגע־קומען אָנצוהויבען קאָלאָניזאַציאָנס־טעטיגקייט.

צו יענער צייט האָט באַראָן דע הירש פאָרגעשלאָגען די דירעק־טאָרען פון'ם אינסטיטוט, אויפצונעמען די אַרבייט פון גרינדען אַ אידישע קאָלאָניע אין קאַנאַדע, מיט אַ פאָרצוג אין די צפון־מערב טעריטאָריעס. די דירעקטאָרען פון דעם אינסטיטוט (הערים וויינ־בערג, פּרעזידענט; י. שערמאַן, וויצע־פּרעזידענט; ד. ס. פרידמאַן, קאַסירער; ס. וו. דזשייקאָבס, ערען־סעקרעטאַר), וויסענדיג אַז דער באַראָן וועט שטיצען דעם קאָלאָניזאַציאָנס־פּראָיעקט, האָבען דאַן גע־נומען פאַרהאַנדלען מיט דער רעגיערונג וועגען דעם, און די רעגיע־רונג סימפּאַטיזירענדיג מיט דער זאַך, האָט באַוויליגט פאַר דעם צוועק אַ גרויס שטיק לאַנד אין דעם געגענט, וואָס איז יעצט באַקאַנט

אלם הירש, סאסקאטשיוועז. עס איז געשאפען געוואָרען א ספּעציע־לער פאנד פאר דעם צוועק, און עס זענען דאָרטען קאָלאָניזירט גע־וואָרען זיעבען און פערציג פאמיליעס.

אָבער אויך דער קאָלאָניזאציאנס־פארזוך איז געוועזען א דורכ־פאל, די פאמיליעס האָבען איינציגווייז פארלאָזען די קאָלאָניע, און אין א קורצער צייט זענען פון דער גאנצער צאָל דאָרטען געבלי־בען נאָר ניין פאמיליעס. אין די שפּעטערדיגע יאָרען איז אָבער גע־מאכט געוואָרען א צווייטער פארזוך צו רעארגאניזירען די קאָלאָניע, און דער פארזוך האָט זיך איינגעגעבען, אזוי אז די קאָלאָניע איז געוואָרען איינע פון די באדייטענדסטע אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט.

דער אָנפירער פון דער אידישער קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט (יק"א) איז דאמאָלס געוועזען דר. זאָנענפעלד, וועלכער האָט גע־האט זיין הויפּט־קוואַרטיר אין פאריז, און דר. זאָנענפעלד האָט זיך דאמאָלס געווענדעט מיט אן אנפראגע צום אינסטיטוט, פארלאנ־גענדיג אינפארמאציע וועגען דעם וויפיעל עס דארף קאָסטען איינ־צואָרדנען א צאָל פאמיליעס אויפ'ן לאנד, ארייגערעכנט שוין דאָס אויסהאלטען דעם קאָלאָניסט דאָס ערשטע יאָר פון זיין באזע־צונג. צו דערזעלבער צייט האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען א בריעף פון דעם אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, אין וועלכען עס איז ערקלערט געוואָרען, אז דער קאָמיטעט איז גרייט צו טראנספערירען צום אינסטיטוט זייער לאנד ארום מוסאָמין, אויף אָנצופירען דאָרטען ווייטערע קאָלאָניזאציאנס־ארבייט.

עס האָבען זיך דאן אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען פונ'ם אינסטיטוט מיט די פארשיעדענע אנשטאלטען און מיט דער רעגיע־רונג, אָבער אזוי ווי עס זענען געוועזען אין מאָנטרעאל א גרופּע אי־דען, וועלכע האָבען זיך געוואָלט באזעצען אויפ'ן לאנד, און זיי זענען געוואָרען אומגעדולדיג, האָבען זיך די דאָזיגע אומגעדולדיגע ארגאניזירט אין א קערפּערשאפט, און באשלאָסען צו שיקען א דעלעגאציע קיין פאריז, דאָרטען צו אונטערהאנדלען דירעקט מיט די יק"א פארטרעטער, און ווען די צוויי שלוחים זענען אהין אָנגעקומען,

האבען זיי הר. זאָנענפעלד'ן איבערגעגעבען א ליסטע פון פיער און זיעבעציג פערזאָן, רוסישע אידען וועלכע זענען לעצטענס אָנגעקומען קיין קאנאדע, און וועלכע ווילען זיך באשעפטיגען מיט פארמעריי. דאָס קומען פון דער דעלעגאציע האָט ווייזט אוים געהאט איר וויר־קונג, אז מען זאָל זיך צואיילען מיט'ן קאָלאָניזאציאנס־פּראָיעקט, און אזוי ווי די דירעקטארען האָבען שוין געהאט צוגעשטעלט זייער באריכט, אז עס איז נויטיג די מינימום־סומע פון $500 פאר א קאָלאָניסט, איז אין יאנואר 1892, אָנגעקומען אן ענטפער פון דר. זאָנענפעלד'ן, אז די יק"א וועט באוויליגען די סומע פון $30,000 פאר קאָלאָניזאציאנס־צוועקען. אָבער די זאך איז ווידער פארצויגען געוואָרען. עס איז געווען לכתחלה געפּלאנט, אז די ארבייט זאָל אונטערגענומען ווערען בשותפות פון דעם לאָנדאָנער קאָמיטעט און פון דער יק"א, אָבער אזוי ווי דער לאָנדאָנער קאָמיטעט האָט באַשלאָסען זיך צוריקצוציהען, האָט דארום דר. זאָנענפעלד געמאָלדען די דירעקטארען פונ'ם באראן דע הירש אינסטיטוט, אז זיי וועלען מער ניט געבען ווי צוואנציג טויזענט דאָלאר, ווייל דאָס לאנד פונ'ם לאָנדאָנער קאָמיטעט ביי מוסאָמין, איז אויך ניט ווערט מער ווי די סומע. האָבענדיג שוין יעצט פאר זיך קלאָרע פּלענער האָבען די אינסטיטוט־דירעקטארען באשטימט א פּראקטישע קאָמיסיע די גאנצע זאך צו אונטערזוכען, און די קאָמיסיע האָט שפּעטער צוגע־שטעלט איר באריכט, אז דאָס מוסאָמין לאנד איז ניט פּאסיג, ווייל עס איז ווייט פון אן אייזענבאן־ליניע, און אז דער באָדען איז בכלל ווערטלאָז פאר'ן געפּלאנטען פּראָיעקט, ווייל מען האָט געקענט באַ־קומען פון דער רעגיערונג ענליכען באדען אלס "האָמסטעדס", און דאָס נאָך נעהענטער צו א שטאָדט.

עס איז דארום באשלאָסען געוואָרען צו קאָלאָניזירען אנדערען באָדען, און פאר דעם צוועק איז אויסגעקליבען געוואָרען א שטח לאנד, לעבען דער שטאָדט עסטעוואן, א געגענט וואו די קאנאדיש פּאסיפישע באן איז פארבייגעלאָפען די קאָלאָניע, און דאָרטען איז געגרינדעט געוואָרען די קאָלאָניע "הירש". מען האָט אָנגעהויבען באזעצען די קאָלאָניסטען, מען האָט אויסגעבויט א שול פאר די קינדער, און א בית תפלה פאר די ערוואקסענע, מען האָט באזאָרגט

די קאָלאָניע מיט א שוחט, א לערער, א. ד. ג., און אין דער קאָלאָניע וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען שנעל צו ענטוויקלען, האָט זיך באזונ־דערס פאראינטערעסירט די באראָנעסע דע הירש, וועלכע האָט גע־שטיצט די "הירש" קאָלאָניע מיט גרעסערע סומען.

ווען דעם ערשטען אפריל, 1899, איז די באראָנעסע דע הירש געשטארבען, האָט זי אין איר צוואה איבערגעלאָזען פאר'ן אינסטיטוט זעקס הונדערט טויזענט פראנק, און דאָס האָט געגעבען דעם אינסטי־טוט א נייע מעגליכקייט אויסצוברייטען די טעטיגקייט, באזונדערס אינ'ם יאָר 1900, ווען עס זענען דורכ'ן אינסטיטוט באזאָרגט גע־וואָרען עטליכע טויזענט אידישע אימיגראנטען פון רומעניען, וועלכע זענען געקומען קיין קאנאדע אויפ'ן חשבון פון דער יק"א, אן ארבייט, אין וועלכען די אידען פון טאראנטא און אנדערע שטעדט האָבען פיעל מיטגעהאָלפען דעם אינסטיטוט.

דאָס זעלבע יאָר האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען אן אונ־טערשטיצונג פון דער יק"א ($10,000) און מיט דעם געלט איז געקויפט געוואָרען דאָס לאנד אויף בלורי גאס, וואו דעם 3־טען יוני, 1901, איז מיט פיעל צערעמאָניע געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין (דורכ'ן דאמאָלסדיגען פרעזידענט ד. א. אנסעל) פון דער יעצטיגער געביידע, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָט זיך אויך באטייליגט דער מעיאָר פון שטאָדט, און דעם 28־טען מאי, 1902, איז דער בנין אָפיציעל ערעפענט געוואָרען דורכ'ן דאמאָלסדיגען גענעראל־גאָווערנאָר, דער אוירל פון מינטא, און רעדעס זענען דערביי גע־האַלטען געוואָרען פון פיעלע געסט, ווי דער פרעמיער פון דער פראָ־ווינץ קוויבעק און אנדערע.

חוץ דער "הירש" קאָלאָניע זענען ארום דעם אָנהויב פונ'ם 20־סטען יאָרהונדערט און אין די וויי טערע יאָרען צוגעקומען נאָך אידישע קאָלאָניעס, ווי וואפעלא (געגרינדעט אין 1885) אקסבאו, אסינאביא, און אין די אַלגעמיינע באריכטען פון דער יק"א אין פא־ריז און אירע פארבינדעטע געזעלשאפטען געפינען מיר טיילווייזע באריכטען אויך וועגען דער אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע.

אזוי ווערט אינ'ם יק"א באריכט פאר'ן יאר 1899 איבערגעגע־בען, "אז די לאגע פון די הירש קאלאניסטען האט זיך ניט געענ־דערט, אז די קאלאניסטען (צוועלף אין צאל) ווייזען אוים צו זיין צוגעבונדען צו דער ערד, און אז דער יונגער עלעמענט וואקסט א גוטער אגריקולטור עלעמענט. עס זענען אויך באזוכט געווארען די קאלאניעס אין וואפעלא און אקסבאו, אז די רעזולטאטען זענען צו־פריעדענשטעלענדע, און אזוי ווי בכלל זענען דא גוטע אויסזיכטען פאר דער אידישער קאלאניזאציע אין מערב קאנאדע, איז דארום בא־שלאסען געווארען צו באזעצען נאך פערציג פאמיליעם אין דער "הירש" קאלאניע."

דער באריכט פונ'ם יאר 1900 צו דער "אנגלא דזשואיש אסא־סיאיישאן" אין לאנדאן איז ניט אין גאנצען גינסטיג פאר די קאָ־לאניעס, דערפאר אבער ווערט געזאגט, "אז עס זענען דא גוטע אויסזיכטען צו באזעצען מיט ערפאלג אינדיווידועלע פארמער אין די פארשיעדענע טיילען פון קאנאדע."

די יק"א באריכטען פאר די יארען 1902—1903 רעדען אפטימיסטיש וועגען דער "הירש" קאלאניע: —

"זעקס און צוואנציג קאלאניסטען זענען פאראן אין הירש, פון וועלכע עטליכע האבען נאך ניט די מיטלען צו קולטיווירען דאס לאנד, און ארבייטען דערוויילע אויפ'ן לאנד פון זייערע קרובים. די באפעלקערונג באשטעהט פון 81 נפשות, — 26 מענער, 14 פרויען, און 41 קינדער. די זעקס און צוואנציג פאמיליעס באוואינען 18 הייזער, די מערסטע פון צוויי צימערען, און עטליכע צו דריי חדרים. די קאלאניסטען האבען 16 שטאלען, אכט שייערען, 52 ארבייטס־פערד און 2 אקסען. די צאל קיה איז פארשיעדען, אז מאנכע קאלאניסטען וועלכע האבען מערערע, האבען א זייטיגע הכנסה פון פארקויפען די מילך צו די דערבייאיגע פאבריקען. פריה־לינג 1902 האט מען פארזייט 1,026 אקער לאנד, מיט 270 אקער מער ווי פאראיארען. אלע קאלאניסטען פארמאגען אויך עופות. אויף דעם רעגירונגס־אינספעקטאר, וועלכער האט באזוכט די קאלאניע האט געמאכט א שטארקען איינדרוק די אינטעליגענץ און דער פלייס פון די קאלאניסטען".

דער זעלבער באריכט גיט אויך אן איבערבליק וועגען דער קאָלאָניע קו׳אפעל (אסינאביא), וועגען וועלכער עס ווערט דערצעהלט ווי פאָלגט :

„אלס רעזולטאט פון די פארהאנדלונגען פון לעצטען יאָר דורך אונזערע לאָנדאָנער פארטרעטער מיט די קאנאדער רעגירונגס־אויטאריטעטען, איז אראנזשירט געוואָרען, אז דער קאנאדער אימיגראציאנס אגענט אין לאָנדאָן זאָל אויסקלייבען א צאָל רומעניש־אידישע פאמיליעס, און אז מיר זאָלען באצאָלען פאר זיי די הוצאות, און א געוויסע סומע אין פאראויס פאר יעדען איינעם, וואָס וועט זיך באזעצען אין דער קאָלאָניע. מיט דער פארוואלטונג פון דער קאָלאָניע זאָלען מיר אָבער גאָר ניט האָבען צו טון. דאָס וועט אין גאנצען געהערען צום קאנאדער אינערען־מיניסטעריום. אין 1901 זענען אָפגעשיקט געוואָרען ארום הונדערט פערזאָן, און אין 1902 נאָך פופציג פאמיליעס פון 260 נפשות. די קאָלאָניע איז צפון פון פאָרט קו׳אפעל, אין אסינאביא. די קאנאדער רעגירונג האָט געגעבען יעדען אימיגראנט א קאָנצעסיע פון 160 אקער לאנד, און א גוטע צאָל קאָלאָניסטען האָבען עס שוין קולטיווירט, האָבענדיג א גוטען שניט אין 1902, ווייל מען האָט צוגעגרייט דעם באָדען נאָך פאר זייער אָנקומען. עס איז אויך מעגליך, אז א געוויסע צאָל, וואָס איז ניט פעהיג פאר אגריקולטור, וועלען מוזען פארלאָזען די קאָלאָניע.“

וועגען דער קאָלאָניע אין אקסבאו ווערט דערצעהלט, אז זי האָט שוין 16 פאמיליעס, פעהיגע לאנד־ארבייטער.

דער יק״א באריכט פאר 1904 רעדט ווידער וועגען די צוויי קאָלאָניעס, און מעלדעט אז די הירש קאָלאָניסטען לעבען באקוועם, אז די קאָלאָניע בליט, און קו׳אפעל האָט אין הערבסט, 1903, געהאט 56 פאמיליעס באשטעהענד פון 156 נפשות.

פאר די אידישע קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע, וועלכע האָבען געהאט פאר זיך צו לעזען א גאנצע רייע פון עקאָנאָמישע שוועריגקייטען און פינאנציעלע פראָבלעמען, זענען אין גיכען צוגעקומען נאָך פראגען, הויפטזעכליך די פראגע פון שבת און זונטאג רוה.

די אידישע קאָלאָניסטען האָבען אָפּגעהיט שבת און אזוי ווי פארם־ארבייט קען אָפּט ניט אָפּגעלעגט ווערען אויף צוויי טעג נאָכ־אנאנד, האָט פּאסירט, אז מען פלעגט אָנקלאָגען די אידישע קאָ־לאָניסטען פאר ארבייטען זונטאג. אזוי זענען למשל אין דער "הירש" קאָלאָניע אין 1901 אָנגעקלאָגט געוואָרען זעקס קאָלאָניסטען פאר ברעכען דעם זונטאג־געזעץ, און זענען באשטראָפט געוואָרען מיט א מינימום־שטראָף פון 1 דאָלאר, מיט דער וואָרנונג אז זיי זאָלען מער ניט מחלל זונטאג זיין. מען האָט אויף דעם פאל אויפמערקזאם גע־מאכט די רעגירונג, און די לעצטע האָט פארשפּראָכען צו בא־טראכטען די ספּעציעלע אומשטענדען פון דער זאך. אָבער די פראגע פון זונטאג־רוה איז ניט נאָר געווען א פראגע פון געזעץ, עס איז אין דעם אויך פארוויקעלט געווען די סאָציאלע זייט פון דער זאך, די באציהונגען בכלל צווישען די אידישע און די ניט־אידישע פאר־מער, וועלכע זענען געווען די מאיאָריטעט אין דער סביבה.

אין א לעקציע געהאלטען אין לאָנדאָן אנהויב 1906 פון הערמאן לאנדוי וועגען "קאנאדע און די אידען" און וועלכע איז אָפּגעדרוקט געוועזען אין לאָנדאָנער "דזשואיש קראָניקל", ווערט איבערגעגעבען, אז ווען סער ווילפריעד לאָריע, פּרעמיער פון קאנאדע, איז געוועזען אין לאָנדאָן בשעת קעניגין וויקטאָריא'ס יובילעאום (אין 1897) איז מיט אים אויפגענומען געוואָרען די דאָזיגע שבת־זונטאג פראגע, און סער ווילפריעד זאָל אויף דעם האָבען געענטפערט: "אויב איר ווילט די פראגע נעמען ערנסט און אויסקלייבען וועלכען טייל פון מאניטאָ־באַ איר ווילט, צו באזעצען עס, וועט די דאָמיניאָן רעגירונג געבען די אידען אזא מאָס פון זעלבסטרעגירונג, וואָס וועט אייך ער־מעגליכען צו מאכען אייערע אייגענע געזעצען צו פארבייטען דעם זונטאג אויף שבת." *)

*) אינטערעסאנט איז, אז דער דאָזיגער אנמערקונג פונ'ם פאר־שטאָרבענעם קאנאדער פּרעמיער און שטאאטסמאן איז וועניג אויפ־מערקזאמקייט געשאנקען געוואָרען. די יק"א האָבענדיג אירע קאָ־לאָניזאציאנס־דורכפאלען אין ארגענטינע האָט ניט בדעה געהאט אויסצוברייטערען איר טעטיגקייט אין קאנאדע אפילו ניט אונטער

די יק״א קאלאניעס אין קאנאדע האבען אויך געליטען פון דעם, וואס עס איז אין קאנאדע גופא ניט געווען קיין יק״א קאמיטעט (דער באראן דע הירש אינסטיטוט האט אויך געהאט אנדערע צדקה אויפגאבען), און אויף די קאלאניעס פלעגט מען אכטונג געבען אי פון פאריז און אי פון ניו יארק דורך דער דארטיגער ״אינדאסטריעל אייד סאסייטי״, און צו באזייטיגען דעם איבעל, איז אין 1907 באַשלאסען געווארען צו שאפען א קאמיטעט פאר קאנאדע, וועלכער זאל אכטונג געבען אויף די דריי יק״א קאלאניעס אין מערב קאנאדע. די אלגעמיינע צדקה ארבייט איז געבליבען ביים רעארגאניזירטען באראן דע הירש אינסטיטוט, אבער פאר דער אימיגראציאנס און קאלאניזאציאנס ארבייט איז געשאפען געווארען דער קאנאדער יק״א קאמיטעט, באשטעהענד פון זעקס פערזאן, דריי באשטימטע פון דער יק״א און דריי פונ׳ם אינסטיטוט. עס איז צוזאמענגעשטעלט געווארען דער פערזאנאל פונ׳ם יק״א קאמיטעט (מארטימער ב. דייווויס, לייאן קאהען, ס. וו. דזשייקאבס, ד. א. אנסעל, ב. גאלדשטיין, און הערים וויינבערג), און פון יענעם יאר אן פארוואלטעט דער באזונדערער קאמיטעט מיט אלע ענינים, וועלכע האבען א שייכות צו אידישער עמיגראציע און קאלאניזאציע אין לאנד.

די גינסטיגסטע באדינגונגען, און קיין אנדערע געזעלשאפטען וואס זאלען עס טון זענען אויך ניט געווען. ערשט מיט יארען שפעטער, האט ישראל זאנגוויל, אלס פרעזידענט פון דער יט״א (אידישע טעריטאריאליסטישע געזעלשאפט) א פאר מאל באמערקט פארבייגעהענדיג וועגען די קאלאניזאציאנס-מעגליכקייטען פאר אידען, וועלכע זענען געווען אין קאנאדע, און וועלכע זענען פארנאכלעסיגט געווארען. ווען דער שרייבער פון די שורות האט אין 1916 געמאכט א בריעפליכע אנפראגע וועגען דעם, ביי סער ווילפריד לאריע און סער ראבערט באָרדען, דאמאלס פרעמיער פון קאנאדע וועגען דעם, האבען זיי זיך ארויסגעזאגט געגען קאנצענטרירטער קאלאניזאציע פון אידען אין איין פלאץ, ווי עס צייגען די ענטפערס זייערע:

דער איד אין קאנאדע

Ottawa, March 18th., 1916.

My dear Sir,

I have your favour of yesterday on the subject of a Jewish Colonization project in Canada.

You add that you have reason to believe that the same question was brought to the Canadian government about ten years ago, but was rejected.

With regard to the last statement, I have to observe that it was not the policy of the Canadian government, when I was in office, to grant any blocks of land to establish colonies of the same religious faith or of the same race; but we would welcome Jewish immigrants and give them homesteads on the prairies, taking the homesteads as they were available, but not blocking immigrants together. On these condition, the government would have been most happy to welcome Jewish immigrants, and to see men of your race settle in Canada.

My views are not changed.

Believe me,

Yours sincerely,

Wilfrid Laurier

PRIME MINISTER'S OFFICE
CANADA

Ottawa, Ont. March 22nd, 1916

My dear Sir,-

Your letter of the 16th inst. is before me. It has been referred to the Minister of the Interior to whose Department the subject of Immigration appertains. I have asked the Minister to reply direct to your letter.

The Government are thoroughly appreciative of the excellent qualities of the Jewish Immigration to this country and they hope that it may be continued as these citizens have done excellent work in the development and upbuilding of their adopted country.

It has been the policy of this Government and of its predecessor to encourage the immigration of settlers who will engage in agriculture and thus bring under cultivation an increased area of our fertile lands. To this purpose the efforts of the Department of Immigration have been altogether directed during the past fifteen years.

Yours faithfully,

R. L. Borden

ד ע ר א י ד א י ן ק א נ א ד ע

דער קאנאדער קאָמיטעט מיט זיין הויפּט־קוואַרטיר אין מאָנט־רעאַל, האָט שפּעטער אויך געעפענט אן אפּטיילונג אין מערב־קאנאדע נעהענטער צום צענטער פון די קאָלאָניעס, און דאָס איז זיכער געווען לטובת דער ארבייט. עס זענען אויך צוגעקומען א צאָל זעלבסטשטענדיגע אידישע פארמער, וועלכע האָבען זיך גענומען צו אגריקולטור מיט אייגענע מיטלען, און חוץ די אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט, זענען צוגעקומען א צאָל פון אזעלכע אידישע פאַרמער, אין כמעט יעדער קאנאדער פּראָווינץ.

דאָס פופצענטע קאפיטעל

די ציוניסטישע באוועגונג אין קאַנאַדע.

דער גינסטיגער באָדען — די ערשטע ארגאניזאציע פון ''חובבי ציון''. — די פאראייניגונג ''מזכרת משה'', — די פראטאָקאָלען געפירט אין צוויי שפּראַכען, — די יאָרען 1898 און 1900, — קלאַרענס דע סאלא, — דער קאמף פון די יונגע ציוניסטען, — די אויסברייטונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

אין דער אידישער קאנאדע האָט קיינמאָל די אסימילאציע ניט אָנגענומען קיין מאסען־כאראקטער. איינצעלנע פאלען פלעגען פּאסירען דאָ און דאָרט, באזונדערס אין די ערשטע יאָרען, צווישען פאמיליעס, וועלכע פלעגען זיין איינצעלנע, ווייט פון א אידישען צענטר, און צווישען ניט־אידישע שכנים, און דאָס נאָך ווען דער אידישער ישוב איז בכלל געוועזען קליין, צו קיין מאסען ערשיינונג איז עס אָבער קיינמאָל ניט דערגאנגען. און ניט נאָר די מאסען־אסימילאציע איז דאָ ניט געוואָרען קיין פּראָבלעם, נאָר אפילו דער איינפלוס פונ'ם רעפאָרם־אידענטום איז געבליבען באגרענעצט צו זעהר קליינע קרייזען, און דאָס נאָר אויך אין עטליכע שטעדט. דער באָדען פאר די נאציאנאלע אידעאלען איז דארום תמיד געוועזען א גינסטיגער, און ניט נאָר איז א פיעל פארצווייגטע ציוניסטישע באוועגונג געשאַפען געוואָרען איבער'ן גאנצען לאנד, נאָר די ציוניסטישע ארגאניזאציע איז אויך געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אידישע ארגאניזאציע, פארצווייגט איבער דעם גאנצען אידישען ישוב, מיט אפּטיילונגען אין יעדען ארט,, וואו עס וואוינען נאָר אידען. צו דער צייט וואָס אין דער שכנה'שער אמעריקע האָבען זיך געשאַפען און ענטוויקעלט א גאנצע רייע פון אל־אידישע ארגאניזאציעס, אָרדענס, און פארבאנדען פון א נאציאנאלען כאראקטער, איז די ציוניסטישע אר־

גאניזאציע געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אל־אידישע ארגאני ציע, טראצדעם וואס עס זענען אויך געמאכט געווארען פארזוכען צו גרינדען אנדערע אל־אידישע ארגאניזאציעס.

אין די קאנאדער ציוניסטישע רעקארדען ווערט געוועהנליך די ענטשטעהונג פון דער ארגאניזאציע צוגעשריבען צום יאר 1898, אבער אזוי ווי די ״חובבי ציון״ באוועגונג איז איבעראל געוועזען די מוטער פון דער שפעטערדיגער ציוניסטישער באוועגונג, אזוי איז עס אויך געוועזען אין קאנאדע, און נאך אזוי פרי ווי האס יאר 1887, איז שוין אין מאנטרעאל געוועזען א פאראיין פון ״חובבי ציון״, פון וועלכען אלעקסאנדער הארקאווי איז געוועזען דער פארזיצענדער.

וועגען דער גרינדונג און טעטיגקייט פונ׳ם דאזיגען ערשטען ציוניסטישען פאראיין אין קאנאדע, דערצעהלען א רייע בריעף גע־ שריבען פון א. הארקאווי׳ן, און וועלכע זענען פארעפענטליכט גע־ ווארען אין דער דאמאלסטיגער העברייאישער פרעסע.

אין איין בריעף, וועלכער איז ערשיענען אינ׳ם ״המגיד״ (נומער 10) אין 1887, דערצעהלט א. הארקאווי אי וועגען דער גרינדונג פונ׳ם פאראיין, און אי וועגען די פערזאנען, וועלכע זענען צוגעשטא־ נען צו דער באוועגונג. געגרינדעט איז דער פאראיין געווארען דעם 16־טען יאנואר, 1887, און אין דריי וואכען האבען זיי שוין געהאט די נויטיגע צאל מיטגליעדער, גענוג פאר דער גרינדונג, ווי עס ווערט דערצעהלט אינ׳ם בריעף: —

מאנטרעאל, אמעריקא, 87—16.

אל כבוד בעל ״המגיד״!

בשורה טובה היום בפי, בשורה אשר תדשן את עצמות חובבי ציון, והיא, כי במדינת קאנאדא (אמעריקא הצפונית) בעיר מונטריאול, נוסדה חברה אשר בשם ״חובבי ציון״ תכונה.

ואלה תולדות החברה בקיצור: הנני אחד מבאי ויוצאי בית הר״הח ר׳ יוסף בערנשטיין הי״ו (סופרו של ״המליץ״) אחד מתושבי העיר הנ״ל. ויהי בשבתי בביתו ביום ט״ז לח׳ יאנואר ש״ז בחברת עוד שנים מאחינו ודברנו בישוב א״י גמרנו ליסד פה חברה בשם ״חו״צ״.

מקץ שלשה שבועות עלה בידינו להשיג מספר חברים המספיק ליסד חברה, וביום א. לח׳ הנ״ל התאספו חברי החברה ובירו את מנהליה, ואותי הכותב שמו לראשה, ואת אחד ממיודעיו הר׳ שלאססבערג למשנה לראש החברה: את הארון בערנשטיין הנ״ל לסופר החברה, ואת מיודעינו היקר כש״ת ה׳ שינדלער לסוכן.

בהאספה האחרונה בא במספר חברינו גם הרב הדרשן שבהקהלת הגדולה בכל קהלות קאנאדא, הר׳ אליהו פריעדלענדער הי״ו.

על כל חבר לשלם להחברה כ״ה סענטס והוא כחצי רו״כ, וכבר נמצאים באמתחתנו כמה דאלארים, ואין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא א׳, כי האספות תהיינה בבית סופרנו הנכבד הנזכר, וא״כ אין אנו צריכים להוציא כסף על שכירת בית לאספותנו. בכלל נקוה כי ברבות הימים נעשה חיל.

במקרה הזה אשתמש לדרוש את שלום ידידי היקר והנכבד כש״ת שפ״ר הי״ו בווארשא ולהודיעהו את כתבתי, והיא : 1390 סט. קעטריען סטריט, מאנטרעאל, קוויבעק, קאנאדע, אמעריקא.

בשם חברת חו״צ דמונטריאול

אלם׳ הרכבי (ראש החברה).

דער העברייאישער שרייבער ש. פ. ראבינאָוויטש (שפר) וועלכער האָט דאמאָלס געוואוינט אין ווארשא, איז געוועזען דער סעקרעטאר פון א ״חבת ציון״ פאראייניגונג מיט׳ן נאָמען ״מזכרת משה״, און אין א בריעף געשריבען צו שפר׳ן דערצעהלט הארקאווי וועגען דעם באשלוס פון די מאָנטרעאלער חובבי ציון אנצושליסען זיך אין דער ״מזכרת משה״, און אז די מיטגליעדערשאפט זייערע האלט אין איין וואקסען : —

מכתב גלוי מחברת חו״צ במונטריאול (קאנאדא, אמעריקא).

אל מעכ״ת יד״נ הר״הת כש״ת שפ״ר הי״ו, סופר לועד ״מזכרת משה״ בווארשא.

שלום רב לך !

כבר שלחתי הודעה להמגיד מהתיסדות חברת חו״צ בעירי הנ״ל ובל״ס כבר נתנה לפני הקוראים. החברה הזאת הולכת ורבה מיום ליום, ויש תקוה כי תשא פרי.

באספה האחרונה שהיתה ביום א׳ ג׳ אדר, נמנו וגמרו להתחבר לועד ״מזכרת משה״, כאשר זה עשו שאר החברות אשר מהמין הזה, ומסרו לי להודיע להועד את חפצנו זה.

ועתה הנני לבקש ממך, אדוני הנכבד, בשת חברתנו כי תבקש מועדך למנות אותנו בין שאר החברות הרשומות בספרכם, ואחרי העתרתם לבקשתנו תיטיבו ברצונכם לשלוח לנו את כל החשבונות והידיעות מכל הנעשה אצלכם. מזה תצא לנו תועלת גדולה מאוד, כי בראות אחינו כי אתם נותנים לנו יד יאבו לבא בבריתנו. תסלח לי על הקיצור, אדון נכבד, כי עסוק אנכי בכמה דברים, וגם זה תדע כי לא המדרש עיקר אלא המעשה, והמעשה הלא נעשה במכתבי הקצר הזה.

והנני המוקירך והמכבדך כערכך הרם,

אלמ׳ הרכבי (ראש החברה).

האדרעסע שלי :

אלעקס. הרכבי, 1390, סט. קעטרין סטריט, מאנטרעאל, קאנאדא, אמעריקא.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען פון א. הארקאווי׳ן, צום ווארשעווער קאמיטעט פון ״מזכרת משה״, דערצעהלט דער שרייבער אז זיי האבען באשלאסען צו גרינדען א העברייאישע ביבליאטעק, כדי צו פארשפרייטען בילדונג און די באקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע, א מיטעל צו פארגרעסערען די צאל פון די ״חובבי ציון״; און אינ׳ם בריעף ווערט אויך געמאכט אן אנפראגע צו וועמען צו שיקען דאס געזאמעלטע געלט, און עס ווערט דערצעהלט, אז די פראטאקאלען פון דער חברה ווערען געפירט אין העברייאיש און אין ענגליש, כדי די פראטאקאלען זאלען קענען געלעזען ווערען פון יעדען : —

מכתב גלוי

מחברת חובבי ציון דמונטריאול לועד ״מזכרת משה״ בווארשא.

מונטריאול, י״ב תמוז, אתתי״ח לחרבן.

שלום לאחינו היקרים חברי ועד ״מזכרת משה״ !

בלי ספק זה כבר הגיעה עדיכם השמועה הטובה בהמגיד, שבעירנו, היא עיר מונטריאול, אם עיר קאנאדא המדינה באמעריקא

הצפונית, נוסדה חברה בשם "חובבי ציון" ומטרתה כמטרת שאר החברות הנושאות את השם הנכבד הזה, והיא — לצאת לעזרת אחינו הנדכאים והמגלים מארצות גליותיהם, ולהושיבם על אדמת אבותינו, היא ציון ארץ תפארתנו מקדם, בתור עובדים ארמתה, הקדושה לנו ולכל בית ישראל.

רבות עמלנו למן יום הוסד החברה ועד עתה, למען הביאה למצב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו להציבה על כן נכון, ובשמחה רבה נגיד הפעם כי לא שוא היה עמלנו, לא לשוא שקדנו. אך מתי מספר, ארבעה, היינו ביום הוסדה, וכהיום הננו כשלשים איש, ומיום ליום ירבה מספרנו, ויש בקרבנו אנשים המוכנים להתנדב לטובת עניני החברה נדבת כסף מלבד המחיר הקצוב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו כי אזי צלחה בידינו להטות אחרי הרעיון הקדוש הזה את לבות כמה מנכבדי עמנו ומנדיביו בעיר הזאת. ביחוד שוים וראוים להזכר במכתבנו הנכחי חמשה מהם, והם: הרב המטיף של עדת אשכנזים — היא העדה הגדולה בקאנאדא, — הר"ה אליהו פרידלענדער, הי"ו; הרה"ח ר' יוסף בערינשטיין, תלמודי ומשכיל מפורסם מעיר קאלוואריא ברוסיא: הסוחר האמון על דרכי החכמה והאמונה, היקר כש"ת אנסעלס, יליד בריטאניא, האדון הנכבד התלמודי כש"ת אריה ליב שינדלער הי"ו; וגם הסוחר הנכבד בעירנו, היקר ר"ש הענרי דזשייקאבס הי"ו.

ומהחבה היתירה אשר תחובב חברתנו את עמנו היתה זאת כי החל זה לא כביר לפעם את חבריה רעיון יסוד בית עקד ספרים עברים הכתובים בשפת עבר ע"י סופרים ומשכילים באמונת ישראל וחכמתו למען למד את אחינו יושבי הארץ תולדות ישראל ומפעלותיו בתבל. כי נחוץ לנו אשר בני עמנו ידעו להוקיר את נזעם, וזאת יוכלו ללמוד אך מספרות ישראל ועל ידי קנין שפתנו העתיקה המאגדת כהיום את כל בית ישראל בארצות פזוריהם לאגודה אחת. על ידי זה ירבו חובבי ציון בארץ לימים יבואו, ולזאת תכסף נפשנו. שישי ושמחי בת ישראל כי עוד קרן אורה ותקוה נשקפת לך מתוך עגני חלדך! עלוז לבך בת ציון, כי בנים נאמנים לך גם בקצוי ארץ וערים רחוקות. ראי ונהרת ורחב לבבך, איך בניך מרחוק יזכרו את אלהיך ואותך יעלו על

לבבם. מה צדקו עתה דברי האומרים כי ישראל עם לנצח יחיה. למרות חרב שונאינו המתהפכת על ראשנו זה כאלפים שנה והננו מפוזרים לארבע כנפות הארץ — עוד ציון היה ברוחנו, שפתנו עוד אתנו ועוד לא נואשנו מתקותנו לראות בהבנות ארצנו החרבה מבני׳ אשר הגלו ממנה.

על כל חבר לשלם לקופת החברה עשרים וחמשה סינטים (כסף מדינה זו) לחדש שהם כחמישים קופיקות במחיר רוסיא. ות״ל אין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא אחת כי המקום לאספותינו, אשר עליו תציאנה חברות אחרות סך עצום, ינתן לנו חנם אין כסף. המקום הזה הנהו חדר בית הספר המפואר של עדת האשכנזים פה, ועלינו להודות ולהלל על זה למנהלי העדה הנכבדה הזאת. הננו מתאספים פעם אחת לכל חדש, הוא יום הראשון לשבוע הראשון אשר בחודש באספותינו נשיא עצות איך להרחיב את גבול חברתנו, ואיך לפאר אותה בדברים הראוים לנו להתפאר בהם באשר יהודים אנחנו.

באחת האספות האחרונות נבחר במקומי לראש החברה, הגדיל ממני, הרב אליהו פריעדלענדער הנ״ל, וזאת ערובה היא ביד חברתנו כי תעלה לגדולה בעגלה ובזמן קריב : כי כבוד הרב הנכבד הזה יקר מאוד בעיני יודעיו ומכיריו, ואם ידבר על דבר מה יטו לו אזן שומעת.

החברה הזאת מנתה ועד של שבעה אנשים מקרבנו לחבר תקנות מושכלות הנחוצות לקיומה ובראשם הרב פרידלענדער, וגמרו כי ספר התקנות יהיה ערוך בשפה עברית ובשפה אנגלית, למען יהיה ביד כל אחד מחברתנו, כקורא עברית וקורא אנגלית, לקראו בעצמו.

כל מה שאמרתי עד הנה לא אמרתי אלא בשביל הדבר שאני מוכן להציעו לפניכם בזה. שמעו נא אדוני ! באספותנו האחרונה נמני חברינו פה אחד לבקש בשמם מכם, אחינו ואדונינו היקרים, כי תטיבו ברצונכם להודיע לנו, הן על ידי מכתב פרטי, והן על ידי מכתב גלוי ב״המגיד״ — אשר בו גמרנו אנחנו לשים את דברינו אליכם, — על מצב ישוב ארץ ישראל בכלל, ועל מצבכם אתם בפרט : מי ומי המה אשר הכספים ישולחו אליהם, ולשלוח לנו את הגליונות אשר אתם מדפיסים בכל שנה ושנה. בהם ידובר על מפעלותיכם במשך השנה,

ואם אין בידכם גליונות כאלה משנה זו תיטיבו לשלוח לנו כאלה משנה שעברה, ועל כל אלה הננו נותנים לכם את תודתנו למפרע, והיו בטוחים כי נכיר את טובתכם כל הימים, ועשית בקשנו תהיה לנו לעד כי אחים נאמנים אתם לנו ולכל בית ישראל.

הנני הבא בשם חברת חו"צ דמונטריאל, הדורשת שלומכם תמיד,

אלכסנדר הארקאווי, סופר החברה.

(מקום חותם החברה "חובבי ציון במונטריאול).

האדריסה :

אלעקס. הארקאווי, 2338 סט. קעטרין סטריט, מאָנטרעאל, קאנאדא, *)

אינ'ם יאר 1892 איז געשאפען געוואָרען א צווייטע ארגאניזאציע.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געגרינדעט געוואָרען די ארגאניזאציע "שובבי ציון נומער 2", און געגרינדעט איז עס געוואָרען דורך דער איניציאטיווע פון א מאָנטרעאלער איד, חיים בערנשטיין, און דר. מינץ פון ניויארק, וואו עס האָבען עקזיסטירט די "שובבי ציון נומער איינס". דער צוועק פון די דאָזיגע ארגאניזאציעס איז געוועזען צו קויפען לאנד אין ארץ ישראל, און דאָרט זיך צו באזעצען.

אין פאריז איז צו יענער צייט ארגאניזירט געוואָרען דורך באראן ראטשילד (דער נדיב הידוע) דער פאלעסטינער קאָמיטעט, וועלכער האָט שפּעטער געגרינדעט אידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, און די "שובבי ציון" האָבען זיך דארום געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם קאָמיטעט.

א דעלעגאציע באשטעהענד פון לאזארוס קאָהען, מאָנטרעאל, און דר. מינץ, איז אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, אָנקוקען לאנד. און דעם צווייטען מאי, 1892, האָבען זיי באריכטעט אין פאריז אויף א פארזאמלונג, אז זיי האָבען שוין געקויפט לאנד אין גליל. דער־

*) מיר ברענגען די אלע בריעף אין זייער העברייאישען אריגינאל, ווייל זיי זענען אינטערעסאנט נים נאָר מיט זייער אינהאלט, נאָר אויך מיט'ן נוסח זייערען.

''קאָמיטע פאלעסטיניען דע פארי'' האָט דאן איבערגענומען אויף זיך אלע איינצעלהייטען און פארמאליטעטען, ווייל לויט די דאמאָלס־דיגע טערקישע געזעצען האָט מען געמוזט דאָס לאנד קויפען נאָך אויפ'ן נאָמען פון א טערקישען בירגער, און אין יולי 1893 איז פון קאנאדע אָפּגעשיקט געוואָרען קיין פאריז די ערשטע סומע פון 12,500 פראנק איינצוצאָלען פאר'ן לאנד, שיקענדיג נאָך א סומע

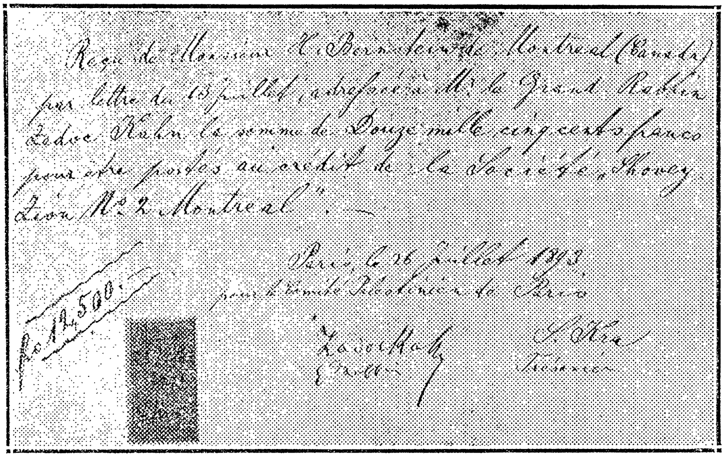
Reçu de Monsieur H. Bernstein de Montreal (Canada) par lettre du 13 Juillet adressée à Mr. le Grand Rabbin Zadoc Kahn la somme de Douze mille cinq cents francs pour être portés au crédit de la Société "Chovey Zion No. 2 Montreal". —

Paris, le 26 Juillet 1893
pour le Comité Réceptrice de Paris

Fr 12,500.

די קבלה אויף דער ערשטער סומע געשיקט קיין פאריז פון די מאָנטרעאַלער ''שובבי ציון'' צו צדוק כהן, רב הכולל פון פראנקרייך.

געלט אין 1894. די טערקישע רעגירונג האָט אָבער געמאכט שוועריגקייטען ביי דער קניה, און דאָס האָט געמוזט אויפגעגעבען ווערען. מען האָט דארום געקויפט צווייטען באָדען אין חורן, אָבער דער פאַריזער קאָמיטעט האָט דערבי געשטעלט א באדינגונג, אז מען מוז אָפּווארטען מיט דער קאָלאָניזירונג, ווייל די טערקישע רעגירונג איז געשטימט געגען דער אונטערנעמונג.

אין די חדשים מערץ און מאי, 1895, האבען די מאנטרעאלער "שובבי ציון" געשיקט די איבעריגע סומען, און דאס לאנד־קויפען איז פארענדיגט געווארען, קויפענדיג דעם באדען אויפ'ן נאמען פון א געוויסען הער פרענק פון ביירוט, א טערקישער אונטערטאן. אלעס צוזאמען איז פארן באדען איינגעצאלט געווארען די סומע פון 21,360 פראנק און 3297 פראנק זענען אויך איינגעצאלט געווארען פאר פלאנצונגען.

אבער טראץ דער ווארנונג פון פאריז, אז קיין קאלאניזירונג זאל נים אונטערנומען ווערען, האבען דאך צוויי מאנטרעאלער פאמיליעס נים געקוקט אויף דעם, און אין חודש יולי, 1895, זענען זיי אפגעפארען קיין ארץ ישראל, און דער סוף דערפון איז געווען, אז איין פאמיליע האט זיך באלד צוריקגעקערט, און די צווייטע האט געמוזט פארלאזען די קאלאניע 18 חדשים שפעטער, ווייל די טערקישע רעגיערונג האט זיך ענטזאגט צו פארטיידיגען די קאלאניע געגען די אפטע אנפאלען פון די בעדואינער.

צווישען דעם פאריזער קאמיטעט און די מאנטרעאלער "שובבי ציון", האבען זיך דאמאלס אנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען ארום דעם, און די מיינונג פון די פאריזער טוער איז געווען, אז מען מוז אדער אפווארטען מיט דער קאלאניזירונג, אדער אין גאנצען אויפגעבען די ארבייט. ביי דער מאנטרעאלער גרופע האט אבער ווייזט אוים געפעלט געדולד, אין דער גרופע אליין זענען ענטשטאנען חלוקי דעות וועגען דער זאך, א טייל האבען געוואלט, אז מען זאל די גאנצע זאך אויפגעבען, און צוריק אויסצאלען דאס ארייננגעלעגטע געלט, אנדערע ווידער זענען געווען פאר דעם, אז מען זאל אפווארטען, אבער דער פאריזער קאמיטעט האט געשטעלט א באדינגונג, אז אויב אויסצאלען, דאן זאל די גאנצע קניה צונישט געמאכט ווערען, און מען זאל אלעמען אויסצאלען. די פארהאנדלונגען ארום דעם האבען זיך ווייטער פארצויגען, אבער ענדליך איז אין נאוועמבער 1897 די זאך פארענדיגט געווארען, ווען די מאנטרעאלער גרופע האט צוריק באקומען די איינגעצאלטע סומע פאר'ן באדען, נאר פארלירענדיג

די הוצאות פאר די פלאנצונגען, און אזוי האט זיך געענדיגט דע־
ערשטער פארזוך פון די קאנאדער אידען צו באזעצען זיך אין ארץ
ישראל.

אין די שפעטערדיגע יארען (אין 1911) איז פון די קאנאדע־
אידען ווידער געמאכט געווארען א קאלאניזאציאנס פארזוך, דאס
איז געוועזען, ווען די קאנאדער ציוניסטען האבען געגעבען דעם נא־
ציאנאל פאנד א סומע פון צען טויזענד דאלאר צו גרינדען די קא־
לאניע קאסטיניע, אבער דאס זענען געוועזען געלטער געזאמעלט פון
דער ברייטער געזעלשאפט, און האט מיט פריוואטער אונטערנעמונג
ווי אינ'ם פאל פון די "שובבי ציון" גאר ניט געהאט צו טון.

דעם 16־טען יאנואר, 1898, האט זיך אין מאנטרעאל ארגאני־
זירט א קאמיטעט (רבי אשינסקי, חיים בערענשטיין, א. גערמייזער, י.
מאקאפסקי, און מ. גראדזינסקי) מיט'ן צוועק, צוזאמענצורופען א
פארזאמלונג און גרינדען א ציוניסטישען פאראיין. אזא פארזאמלונג
איז פארגעקומען (יאנואר 23, 1998) א וואך שפעטער אין דער "בני
יעקב שול", וואו עס האבען גערעדט די רבנים אשינסקי, מעלדראלא
דע סאלא, און הירש קאהען, און ארום הונדערט פערזאן האבען זיך
פארשריבען אלס מיטגליעדער. מען האט אויסגעקליבען אן ארגאני־
זאציאנס־קאמיטעט, כדי צונויפצורופען די פארטרעטער פון די אלע
זעקס שולען, וועלכע זענען דאמאלס געוועזען אין מאנטרעאל, און
דעם 13־טען פעברואר, 1898, איז אזא פארזאמלונג פארגעקומען
אינ'ם הויז פון דער "דזשואיש בענעוואלענט אסאסיאיישאן", אויף
סט. עליזאבעט גאס. יענע פארזאמלונג האט באשלאסען צונויפצורו־
פען אן אלגעמיינע מיטגליעדער־פארזאמלונג און צוצוגרייטען א קאנ־
סטיטוציע, און דעם 13־טען מערץ, איז פארגעקומען די ערשטע גע־
נעראל פארזאמלונג, ביי וועלכער עס איז געגרינדעט געווארען די
ארגאניזאציע "אגודת ציון" מיט דעם באזעלער פראגראם אלס הויפט
באזיס פון דער קאנסיטוציע, און ווען אין אויגוסט 1898 איז פארגע־
קומען דער באזעלער קאנגרעס, האט דער פאראיין איינגעצאלט פאר
הונדערט שקלים, און איז ביים קאנגרעס פארטראטען געוועזען דורך
דזשייקאב דע האאז.

די ארגאניזירונגס־טעטיגקייט איז דערווייל אנגעגאנגען, און אין פעברואר, 1899, האט מען מודיע געווען דר. הערצל'ען, אז אין קאנאדע זענען שוין ארגאניזירט געווארען א רייע ציוניסטישע פאר־איינען, און אז א פארזוך ווערט געמאכט צו גרינדען א ציוניסטישע פאראייניגונג, א פעדעראציע.

קלארענס י. דע סאלא.
1858 — 1920

דעם 7־טען נאוועמבער, 1899, איז פארגעקומען אין מאנטרעאל די גרינדונגס־פארזאמלונג, ביי וועלכער פינף שטעדט זענען פאר־טראטען געוועזען דורך "פראקסים", און עס איז באריכטעט געווארען אז אין קאנאדע זענען שוין דא 472 ארגאניזירטע ציוניסטען (מאנט־רעאל 300; וויניפעג 70; טאראנטא 50, קינגסטאן 15, און קוויבעק

37), און עס איז געשאפען געוואָרען די פעדעראציע, מיט קלארענס י. דע סאלא אלס פרעזידענט, לעאן גאָלדמאן, קארעספּאָנדענץ סעקרע־טאר, און דער נויטיגער קאָמיטעט.

אין 1900 ביי דעם קאָנגרעס אין לאָנדאָן זענען שוין די קאנא־דער ציוניסטען געווען פארטראטען דורכ'ן פרעזידענט פון דער ארגא־ניזאציע, קלארענס י. דע סאלא.

(קלארענס יצחק דע סאלא איז געוועזען דער דריטער זון פון אברהם דע סאלא; געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1858. זייט דעם יאָר 1887 איז ער אין קאנאדע געוועזען דער פארטרעטער פון א בעלגישער שטאָל און אייזען קאָמפּאַניע, און איז אויך געוועזען זייט 1905 בעלגישער קאנסול פאר קאנאדע. ער איז געשטארבען אין 1920. הער דע סאלא האָט זיך אויך באשעפטיגט מיט היסטאריש־אידישע ארבייטען, און פיעל בייגעשטייערט צו דער ענגליש־אידישער ענציקלאָפּעדיע).

א ברייטע טעטיגקייט איז ענטוויקעלט געוואָרען דורך דער פאר־איינינגטער ארגאניזאציע פאר די פארשיעדענע ציוניסטישע ארבייטען, און מיט דער הילף פון די אייגענע מיטגליעדער ווי אויך דורך די ספּעציעל איינגעלאדענע ציוניסטישע געסט פון אנדערע לענדער, הויפּטזעכליך פון דער ציוניסטישער לייטונג, איז א פארצווייגטע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען פאר די פארשיעדענע ציוניסטישע פאנדען. די פיעלזייטיגע ארבייט איז אָנגעפירט געוואָרען פון א צענטראל־פארוואלטונג מיט קלארענס י. דע סאלא, אלס פרעזידענט, אָבער מיט דער צייט איז די טעטיגקייט אזוי אויסגעוואקסען, אז חוץ דער צענטראל־פארוואלטונג זענען אויך געשאפען געוואָרען בא־זונדערע געגענט־קאָמיטעטען און עס איז אויסגעטיילט געוואָרען א באזונדער ארגאניזאציע פאר דער יוגענד — די "יאנג דזשודיע", און אויך א פרויען־ארגאניזאציע — די "הדסה".

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט הויפּטזעכליך זיך אָפּגעגעבען מיט פינאנציעלע זאמלונגען, אָבער טיילווייז איז אויך א קולטורעלע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען איבער'ן גאנצען ישוב, ווי לעקציעס

און פארלעזונגען איבער פארשיעדענע אידישע פראגען, די שאפונג פון אייגענע שולען און קורסען אדער דאס העלפען די ארטיגע תלמוד־תורות.

די ציוניסטישע פינאנציעלע זאמלונגען זענען אין קאנאדע שטענדיג געווען פראפארציאנעל באדייטענדע, אבער זיי זענען נאך געווארען גרעסער אין פארלויף פון די מלחמה־יארען, ווען די

א. י. פרימאן.

קאנאדער ציוניסטישע פעדעראציע האט אנגעהויבען צו פארנעמען לויט די זאמלונגען דאס צווייטע ארט אין דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע (דאס ערשטע ארט האט פארנומען די פאראייניגטע שטאאטען).

די קאנאדער ציוניסטישע ארגאניזאציע האט זיך קיינמאל ניט פארטיעפט צופיעל אין גייסטיגע אדער פראגראם פראגען, און תמיד געקוקט אויף זיך ווי אויף א פראקטישע באוועגונג, געפירט פון פראק־

טישע מענשען. די פראגע פון פירערשאפט פלעגט דארום גאנץ אפט אויפגעהויבען ווערען ביי די יערליכע ציוניסטישע צוזאמענקונפטען. און ביי איין צוזאמענקונפט (געהאלטען אין טאראנטא אין 1918) איז די פירערשאפט־פראגע געווארען אזוי קאמפליצירט, אז א קאמי־פראמיס האט געמוזט געמאכט ווערען, כדי צופרידענצושטעלען די אומצופריעדענע עלעמענטען, און דער שטענדיגער פרעזידענט קלא־רענס י. דע סאלא איז ערוועהלט געווארען אלס ערען־פרעזידענט, און אלס פאקטישער פירער פון דער ארגאניזאציע איז אויסגעקליבען גע־ווארען א. י. פרימאן, א טעטיגער אטאווער ציוניסט, וועלכער האט די גאנצע צייט פארנומען א חשוב'ען פלאץ אי אין דער קאנאדער ציוניסטישער באוועגונג און אי אין אידישער כלל־ארבייט אין אל־געמיין.

דער ציוניזם אין קאנאדע האט געפונען טיעפעווארצלען אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען, הויפטזעכליך צווישען דעם אידישען מי־טעל־קלאס, און ארומנעמענדיג דאס גאנצע אידישע לעבען אין די קלענערע שטעדט. אפטמאל האט די באוועגונג געליטען פון דעם, וואס די פירער האבען מערסטענס געהערט צו די ענגליש־שפרעכענדע עלעמענטען, און די שריפטליכע ארבייט און פראפאגאנדע האט דארום ניט געקענט גרייכען דיברייטע אידישע פאלקס־מאסען, אבער בכלל איז דער ציוניזם געווארען די פאפולערסטע אידישע באוועגונג איבער'ן לאנד, א זאך וואס איז דעמאנסטרירט געווארען ביי פיעלע געלעגענהייטען.

ווען אין 1917 איז פארעפענטליכט געווארען די באלפור־דע־קלאראציע, זענען אין פיעלע טיילען פון לאנד פארגעקומען גאולה־פאראדען און דעמאנסטראציעס, אין וועלכע עס האבען זיך בא־טייליגט גרויסע אידישע שיכטען. בכלל האט דער ציוניזם אין לאנ־שטענדיג געשטיצט זיך אויף די ברייטע פאלקס־אינטערעסען פון לאנד, און נאר אין איין פאל האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע גע־זוכט צוערשט צו באקעמפען די פאלקס־שטימונגען, זייענדיג אבער שפעטער געצוואונגען שלום צו מאכען מיט'ן פאלקס־ווילען. דאס איז פארגעקומען ארום דעם קאמף פאר א קאנאדיש־אידישען קאנ־גרעס.

דאָס זעכצענטע קאַפּיטעל

די אידישע ארבייטער באוועגונג

די פּראָלעטארישע איינוואנדערונג, — די פּראָפעסיאָנעלע ארגאַניזאציעס, — די פארזיכערונגס געזעלשאפטען, — קולטור טעטיגקייט, — פּאָליטישע ארגאַניזאציעס, — די אידישע אַרבייטער פּרעסע.

אין יעדען לאנד איז די אידישע ארבייטער באוועגונג אן ארגאַנישער טייל פון דער אַלגעמיינער באוועגונג, א גליעד פון דער גאַנצער ארבייטער משפּחה, און קאנאדע איז אין דעם קיין אויסנאם ניט. קומט דאָך אוים די אידישע ארבייטער דאָ אין לאנד צו לעבען גאַנץ אָפּט אונטער דיזעלבע באדינגונגען, לעבען זיי דאָך אין דער זעלבער לאנדעס־סביבה, און די פּאסירונגען און געזעצען פון לאנד וואָס באַרירען די אַלגעמיינע ארבייטער גאַס, לאָזען זיך אויך פילען אין דער אידישער ארבייטער גאַס.

די אידישע ארבייטער באוועגונג אין קאנאדע איז דארום ענג צוזאמענגעבונדען מיט דער גאַנצער ארבייטער באוועגונג, און אויב עס איז פאראן אן אונטערשיעד איז עס דאָס, וואָס די באוועגונג אויף דער אידישער גאַס איז פיעל פּראָגרעסיווער און פאָרטגעשריטענער, און וואָס זי איז פיעל יונגער פון דער אַלגעמיינער באוועגונג.

קליין און מאָגער איז געוועזען דער אידישער ישוב אין קאנאדע ביז די ערשטע יאָרען פון'ם צוואנציגסטען יארהונדערט, און די אידען וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין לאנד האָבען געהאַט אין זיך א גאַנץ קנאַפּען ארבייטער עלעמענט. ערשט מיט'ן גרויסען אימיגראציאנס שטראָם פון מזרח אייראָפּא, וועלכער איז באזונדערס פארשטארקט געוואָרען צו יענער צייט, איז דער היגער אידישער ישוב אויסגעוואקסען אין צאָל און דער אידישער ארבייטער קלאַס, אויב ער איז ניט געוואָרען דער איינפלוסרייכסטער, איז ער אָבער

געוואָרען דער וויכטיגסטער טייל פון דעם ישוב, אי לויט זיין צאָל, און אי לויט זיין קולטור מצב.

נאָך מיט דרייסיג יאָר פריער זענען געמאכט געוואָרען פארזוכען צו גרינדען יוניאנס אויף דער אידישער גאס, זיי האָבען זיך אָבער נים געקענט האלטען צוליעב דעם, וואָס עס זענען נים געוועזען גענוג אידישע ארבייטער, וועלכע זאָלען וועלען טון די פיאָנערען־אר־בייט, וואָס יעטוועדע באוועגונג פאָדערט אין דער ערשטער צייט. דער אימיגראנטען שטראם האָט אָבער געבראכט מיט זיך נים נאָר גרויסע מאסען פון אידישע פראָלעטאריער, אָדער עלעמענטען וועלכע האָבען זיך געמוזט פראָלעטאריזירען, נאָר האָט אויך געבראכט מיט זיך באוואוסטזיניגע ארבייטער, וועלכע האָבען שוין די שולע פון דער ארבייטער באוועגונג דורכגעמאכט אין זייער אלטער היים.

דער פונדאמענט פון דער אידישער ארבייטער באוועגונג איז דארום לייכט געלעגט געוואָרען מיט זייער אָנקומען, און זייט דאן האלט די באוועגונג אין פארצייכענען פאָרשריט אויף יעדען געביעט.

די אידישע שניידער ביי פרויען און מענער קליידער, די צוויי וויכטיגסטע אינדוסטריען, ביי וועלכע אידישע ארבייטער זענען באַ־שעפטיגט זענען פאָלשטענדיג ארגאניזירט, און די יוניאנס אין דיעזע פאכען, אפטיילונגען פון די אמעריקאנער יוניאנס, — די ״אינטער־נייציאָנעל ליידיעס גארמענט וואָרקערס יוניאָן״ און די ״אמאלגא־מייטעד קלאָדינג וואָרקערס אָף אמעריקא״ האָבען פיעל אויפגעטון צו פארבעסערען דעם מצב פון די אידישע ארבייטער. אין דער פראָ־פעסיאָנעלער באוועגונג צווישען די אידישע ארבייטער פארנעמען די יוניאנס דעם אויבנאָן, אָבער אויך די אידישע ארבייטער פון די אנ־דערע פאכען האָבען געשאפען גאנץ פעסטע ארגאניזאציעס, ווי למשל די הוט און היטעל־מאכער, די בעקער, די פוטער ארבייטער, און איינינע אנדערע.

אין דער אידישער ארבייטער באוועגונג בילדען אלע פראפעסיאָ־נעלע ארגאניזאציעס (יוניאנס) פארשטעהט זיך דעם רוקענביין, אָבער אויך די אנדערע געביטען זענען נים פארנאכלעסיגט געוואָרען. די דריי קאנאדער הויפט־שטעדט, וואו די מערסטע אידישע ארבייטער זענען

קאָנצענטרירט, מאָנטרעאַל, טאָראָנטאָ, און וויניפּעג, פאַרמאָגען יעדע פיעלע ארבייטער ארגאניזאציעס, וועמענס איינפלוס עס פילט זיך אפילו אויף דער אלגעמיינער אל־אידישער גאַס.

די קאָאָפּעראַטיווע ארבייטער פאַרזיכערונגס־געזעלשאַפטען, דער ״ארבייטער רינג״ און דער ״אידיש נאַציאָנאַלער ארבייטער פאַר־באַנד״, מיט צווייגען און אפּטיילונגען אין פיעלע שטעדט פון לאַנד, העלפען ניט נאָר זייערע מיטגליעדער אין א נויט־פאַל, נאָר פירען אויך אַן אינטענסיווע קולטור־טעטיגקייט אויף דער אידישער ארבייטער גאַס, זוכענדיג אויסצובריייטען דעם קולטורעלען האָריזאָנט, אן אויפגאַבע פאַר וועלכער עס ענטשטייען אויך גאַנץ אָפּט ספּעציעלע געזעלשאַפטען, ווי בילדונגס־פאַראיינען, קולטור ארגאניזאציעס און ענליכע קערפּערשאַפטען, וועלכע שטיצען זיך הויפּטזעכליך אין דער קולטור־טעטיגקייט אויפ'ן אידישען ארבייטער און מיטעלקלאַס.

ווען עס האָט נאָך פונקציאָנירט די סאָציאַליסטיש־טעריטאָריאַ־ליסטישע ארבייטער פּארטיי (ס. ט.), זענען אויך געווען אפּטיילונ־גען צווישען די קאַנאַדער אידישע ארבייטער, פּונקט ווי עס זענען אויך געווען טעטיג אין מאַנכע ערטער קליינע אַנאַרכיסטישע גרו־פּעס.

מיט דעם וואָס דער אידישער ארבייטער האָט זיך מער איינ־געבירגערט אין לאַנד, האָט ער זיך אויך שטאַרקער דערנעהענטערט צו דער אלגעמיינער קאַנאַדער ארבייטער באַוועגונג, טיילענדיג זיך אָבער צו דערזעלבער צייט אין אידישע ענינים אין צוויי לאַגערען, אין א נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישען, גרופּירט און באַאיינפלוסט פון די ״פּועלי ציון״, און אין אַן אלגעמיין סאָציאַליסטישען, א לאַגער וואָס נעמט גאַנץ אָפּט אַן א נעגאַטיווע שטעלונג אין אידישע פראַגען.

די קאַנאַדער אידישע ארבייטער האָבען אויך פון צייט צו צייט פאַרזוכט צו שאַפען פאַר זיך אַן אייגענע פּרעסע, אָבער די אלע פאַרזוכען האָבען זיך ניט איינגעגעבען, און די אָפּיציעלע ארבייטער צייטונגען זענען אונטערגעגאַנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ.

דאָס זיבעצענטע קאפיטעל

די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאַנאַדער אידען

דער איינפלוס, — די ערציהונג פון דער יוגענד, — דאָס אידישע טעאטער, — די פרעסע, — די ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול אין לאנד, — די ליטערארישדראמאטישע פאראיינען, — דאָס אידישע בוך, — העברייאישע טעטיגקייט, — די ביבליאטעקען, — לעקציעס און פאָרלעזונגען.

עקאָנאָמיש און פינאנציעל, גייסטיג און קולטורעל, איז די אלגעמיינע קאנאדע שטארק פארבונדען מיט דער אמעריקאנער רעפובליק, מיט וועמען זי איז געאָגראפיש אזוי נאָענט, און ממילא באאיינפלוסט אויך די אמעריקאנער קולטור די יונגע קאנאדער קולטור, און וואָס עס איז מיט דער אלגעמיינער קאנאדע, איז אויך מיט די אידען אין קאנאדע. דער אמעריקאניש־אידישער ישוב איז ריעזיג גרויס לגבי דעם קליינעם קאנאדיש־אידישען ישוב, איז קולטורעל רייכער אין פיעלע הינזיכטען, און דאָס אידישע קולטורעלע לעבען אין קאנאדע איז דארום ענג צונויפגעבונדען מיט דער גייסטיגער קולטור פון די אמעריקאנער אידען אזוי אז אייגענטליך קען מען קיין באזונדער גרענעץ ניט ציען אין דער הינזיכט. דער אמעריקאניש־אידישער קולטור־צושטאנד איז אויך דער קאנאדיש־אידישער קולטור־מצב, דאָ ווי דאָרט איבען אויס זייער גייסטיגען איינפלוס דיזעלבע אורזאכען און פראבלעמען, און די קולטורעלע אנטוויקלונג פון די קאנאדער אידען איז נאָר א קליין רינגעלע פון דער גאנצער קייט — די אמעריקאניש־אידישע קולטור. אויב עס זענען פאראן קליינע אונטערשיידען איז עס נאָר אין דעטאלען, א רעזולטאט פון דער באזונדערער לאָקאלער לאגע און סביבה, אין די הויפט־יסודות אָבער, שטעלט עס פאָר מיט זיך איין גאנצע זאך, איין ערשיינונג.

אין וואס דריקט זיך אויס די קולטור־טעטיגקייט, דאס קולטורעלע לעבען פון די קאנאדער אידען ?

הויפטזעכליך אין דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד; דאס אידישע טעאטער, אידישע אמוזירונג; און דאס אידישע געדרוקטע ווארט — די פרעסע און דאס בוך.

די תלמוד תורות, פריוואטע חדרים, און אידישע וועלטליכע שולען.

די ערציהונג פון דער אידישער יוגענד, א זאך פאר וועלכען דאס אידישע לעבען זארגט איבעראל, איז אויך ניט פארנאכלעסיגט געווארען אין קאנאדע, און נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1847, האבען שוין די מאנטרעאלער אידען געהאט זייער ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול פאר קינדער, ווען ביי דער "שארית ישראל קאנגרעגיישאן" איז געשאפען געווארען די טעגליכע העברייאישע שול. א יאר שפעטער, אין 1848, איז אויך דורך דער "קאנגרעגיישאן" געגרינדעט געווארען א זונטאג־שול, און א קאמיטעט איז אויסגעקליבען געווארען אויסצוארבייטען פלענער פאר דער גרינדונג פון א "מאנטרעאל היברו ענד אינגליש אינסטיטוט", וואו די קינדער זאלען קענען באקומען אי אלגעמיינע וועלטליכע בילדונג און אי אידישע.

די מערסטע "קאנגרעגיישאנס" וועלכע זענען ענטשטאנען איבערן גאנצען לאנד, האבען אויך געווידמעט א טייל פון זייער טעטיגקייט דער ערציהונגס־פראגע, און זיי האבען געהאלפען שאפען שולען און תלמוד תורות, וואו די קינדער האבען געלערענט רעליגיעזע למודים, און העברייאיש. די רבנים און חזנים פון די באטרעפענדע "קאנגרעגיישאנס" זענען מערסטענס אויך געוועזען די לערער און מלמדים אין די דאזיגע קינדער־שולען, ערשט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האבען זיך אנגעהויבען אויסצובילדען באזונדערע גרעסערע תלמוד תורות מיט ספעציעלע לערער, און אין מאנכע שולען, ווי למשל די מאנטרעאלער באראן דע הירש שול, פלעגען אויך געלערענט ווערען אלגעמיינע למודים.

מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האָבען זיך אויך אנטוויקעלט א צאָל פריוואטע חדרים און מלמדים, און אין דעם יאָר 1910 האָט זיך אויך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאליזירען אינ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב די באוועגונג פאר אידיש־וועלטליכע שולען, וואו די הערשענדע שפּראך זאָל זיין אידיש, און אנשטאט רעליגיעזע למודים, זאָלען נאָר געלערנט ווערען אידיש־וועלטליכע למודים, ווי ליטעראטור, געשיכטע, אידיש העברייאיש, אידיש געזאנג א. ד. ג. די באוועגונג פאר די דאָזיגע שולען האָט זיך הויפּטזעכליך געשטיצט אויף די נאציאנאל־סאָציאליסטישע אידישע ארבייטער און אין 1911 האָט זיך אין טאראנטא געגרינדעט (הורך די סאָציאליסטען טעריטאריאליסטען) די ערשטע אידישע שול פון דעם סאָרט, אָנרופענדיג זיך צוערשט ״נאציאנאל־ראדיקאלע שולע״, ענדערענדיג דעם נאָמען אין 1916 אויף ״י. ל. פּרץ שול״. ענליכע שולען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין וויניפּעג, מאָנטרעאל, און א פּאָר קלענערע שטעדט, אָבער דער איינפלוס פון די דאָזיגע שולען איז געבליבען באגרענעצט צו גאנץ קליינע קרייזען, צוליעב דעם וואָס די רעליגיעזע למודים האָבען ניט געפונען קיין פּלאץ אין די שול־פּראגראמען.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פּארזוכען צו שאפען העכערע אידישע קורסען פאר ערוואקסענע קינדער, און אין א פּאָר ערטער האָט מען אויך פּארזוכט צו שאפען ישיבות פאר גרעסערע קינדער.

דאָס אידישע טעאטער.

די געשיכטע פון דער אידישער טעאטער ענטוויקלונג אין לאנד איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט'ן נייעם ישוב, מיט דער נייער פּארגרעסערטער אידישער איינוואנדערונג צום סוף פונ'ם נייצענטען יאָרהונדערט.

די פארשידענע פאראיינען און ארגאניזאציעס, וועלכע זענען צו יענער צייט אויסגעוואקסען אין צאָל, פלעגען פון צייט צו צייט איינאָרדנען אווענטען און קאָנצערטען, כדי צו דערגרייכען צוויי צוועקען, ערשטענס צו קענען זיך און די אייגענע אביסעל אמוזירען, און צווייטענס צו האָבען א געוויסע הכנסה פאר א וואוילטעטיגען צוועק.

אויף די דאָזיגע אווענטעז פלעגען מערסטענס ארויסטרעטען אייגענע מיטגליעדער־אמאטארען, פאַרטראַגען פון אידישע דיכטער און שריי־בער, און אָפט אויך אויספירען אַ קלענערע בינע־זאַך, ווי אַן איין־אקטיגע פאָרשטעלונג. די גרעסערע שטעדט, ווי מאָנטרעאל און טאָ־ראָנטאָ, פלעגען אויך פון צייט צו צייט באזוכט ווערען פון אמערי־קאנער (ניו יאָרקער) אידישע טעאטער־קאָמפּאניעס, וועלכע פלעגען קומען אויף אַ פּאָר פאָרשטעלונגען, און אזוי האָט זיך געשאפען אַן אינטערעס צו אידישער אמוזירונג, און עס איז מעגליך געוואָרען די שאפונג פון שטענדיגע אידישע טעאטערס אין די דריי גרעסערע שטעדט — טאָראָנטאָ, מאָנטרעאל, און וויניפּעג, וואו דאָס אידישע טעאטער האָט זיך סוף כל סוף אמשטארקסטען אנטוויקעלט אין טאָראָנטאָ.

נאָך די איינצעלנע גאסטראָליען איז געקומען דאָס שטענדיגע אידישע טעאטער, אָבער צו דער צייט וואָס אין מאָנטרעאל, האָט זיך דאָס אידישע טעאטער תמיד איינגעפונען אין אַ געדונגענער היים, הויפּטזעכליך לעצטענס אין דעם פראנצויזישען פלאץ "מאָ־נומענט נייִשאנעל", איז פאר'ן שטענדיגען אידישען טעאטער אין טאָראָנטאָ געשאפען געוואָרען אַן אייגענע היים צוערשט אין דער גע־וועזענער קירכע אויף יוניווערזיטי גאס, אונטער'ן נאָמען "פּיפּעלס טעאטער", איבערציענדיג ארום 1909 אין אַן אנדער קירכע, וועלכע איז איבערגעבויט געוואָרען אין אַ טעאטער, רופענדיג זיך צוערשט "ליריק", און שפּעטער "נייִשאנעל" טעאטער, אויסבויענדיג אין 1922 אַ גרעסער אידיש טעאטער, אונטער'ן נאָמען "סטענדערד".

אויב די גרעסטע אידישע קהלה — מאָנטרעאל, האָט נאָך ביז היינטיגען טאָג ניט קיין אייגענעם אידישען טעאטער, און אידיש־טעאטער ווערט אויך דאָרטען ניט שטענדיג געשפּיעלט, איז עס אָבער שוין אנדערש אין וויניפּעג, וואו עס איז פאראן אַ שטענדיגער אי־דישער טעאטער, און וואו עס ווערט געשפּיעלט מער רעגולאר.

דער רעפּערטואר פונ'ם אידישען טעאטער, ווי אויך די שוי־שפּילער איז פולשטענדיג אפּהענגיג פונ'ם אמעריקאנער אידישען טע־אטער־רעפּערטואר, און אויך פון זיינע מענשען און באטייליגטע.

צוזאמען מיט'ן פּראָפעסיאָנעלען טעאטער זענען אויך טעטיג עטליכע אמאטאָרען־געזעלשאפטען און דראמאטישע קלובען, וועלכע פירען דורך פון צייט צו צייט פארשטעלונגען פון א מער ליטעראַרישען ווערט.

צו דער קולטורעלער אויסבילדונג אויף דער קאנאדער אידישער גאס טראגען אויך צו זייער טייל די פיעלע לעקציעס און פאָרלעזונגען, וואָס ווערען געהאלטען איבער די פארשידענסטע טעמעס.

די אידישע פרעסע אין לאנד.

אידען אין דער אלגעמיינער פרעסע האָבען זיך פון תמיד אָן באטייליגט, סיי אין דער ענגלישער און סיי אין דער פראנצייזישער פרעסע, כאָטש זייער צאָל איז געוועזען קליין, און מאנכע צייטונ־גען פלעגען פון צייט צו צייט ווידמען לענגערע ארטיקלען און איבער־זיכטען וועגען דעם אידישען לעבען. מיט'ן וואוקס אָבער פונ'ם ישוב האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען אַן אייגענע אידישע פרעסע, אין אידיש און ענגליש, וועלכע האָט זיך ענטוויקעלט אין די דריי גרויסע שטעדט — מאָנטרעאָל, טאראָנטא, און וויניפּעג.

מיט דער דאָזיגער ענטוויקלונג האָט א סך געהאָט צו טון דער פאַל, וואָס אין די דאָזיגע שטעדט האָבען זיך געגרינדעט אידישע דרוקערייען, און דאָס האָט ממילא פארלייכטערט די ענטשטעהונג פון דער אידישער פרעסע אין לאנד.

מאָנטרעאָל.

נאָך אזוי פרי ווי אין 1891, איז אין מאָנטרעאָל געמאכט גע־וואָרען א פארזוך פון דעם אידישען שריפטשטעלער ג. זעליקאָוויטש ארויסצוגעבען א אידישע שריפט, אָבער אזוי ווי די מאָנטרעאָלער אידישע קהלה איז געוועזען זייער קליין, איז פון דעם פארזוך גאָר ניט געוואָרען. עס זענען ערשיענען פיער נומערען פון א קליין העקטאָ־גראפירט בלעטעל, און מיט דעם האָט זיך דער פארזוך געענדיגט.

זעקס יאָר שפּעטער, אין 1897, האָט א מאָנטרעאָלער איד, א. ל. קאפלאנסקי, געמאכט א צווייטען פארזוך ארויסצוגעבען א אי־

דישע שריפט מיט'ן נאמען "ליכט", אבער אויך דער פארזוך האט זיך געענדיגט אן רעזולטאטען, און פון דער אויסגאבע, וועלכע איז שוין טיילווייז געוועזען אנגעזעצט, איז אפילו קיין איין נומער ניט ערשיענען.

מזל'דיגער איז שוין געוועזען דער פארזוך צו גרינדען אינ'ם זעלבען יאר אן ענגליש־אידישע צייטונג, ווען עס איז געגרינדעט געווארען די צוויי וועכענטליכע אויסגאבע "דהי דזשואיש טיימס" און פון וועלכער עס איז ערשיענען דער ערשטער נומער דעם 10־טען דעצעמבער, 1897. אין דעם לייט־ארטיקעל פון יענעם ערשטען נומער ווערט ערקלערט, ווארום די צייטונג איז געגרינדעט געווארען.

"די אידישע באפעלקערונג", ווערט דארטען געזאגט, "דער־גרייכט אין קאנאדע א צאל פון ארום פופצען טויזענט, מיט א סך געמיינזאמע אינטערעסען, און עס איז דארום נויטיג אן אייגענער ארגאן וואס זאל פארשפרייטען די אידישע אידעען, און פארטיידי־גען די אידישע רעכטען ווי פון פרייע בירגער אין א פריי לאנד". פארזעצענדיג, ווערט ווייטער אינ'ם זעלבען ארטיקעל ערקלערט, ווא־רום אזא ארגאן איז נאך יעצט מער נויטיג ווי ווען עס איז פריער: — "ביים יעצטיגען צושטאנד פון זאכען איז עס טאפעלט וויכטיג, אז די קאנאדער אידען זאלען האבען א פארלעסליכען מיטעל צו קענען אויסדריקען זייערע סענטימענטען. די אנטיסעמיטישע באוועגונג אין אייראפא בלייבט ניט אן א ווידער־קול אינ'ם לאנד. מען קען עס טעגליך געפינען אין יענע צייטונגען, וועלכע ווערען אינספירירט דורך דער אלטער וועלט, מערסטענס פון די ארגאנען, וועלכע זענען פיינד־ליך צום אידישען פאלק".

דער ארויסגעבער פון דער צייטונג איז געוועזען "דהי דזשואיש טיימס פאבלישינג קא", אין וועלכער עס זענען פאראינטערעסירט געוועזען א צאל אידישע כלל־טוער, ווי לייאן קאהען, ס. וו. דזשיי־קאבס, און אנדערע. די ארויסגעבער האבען ניט נאר פינאנסירט די אונטערנעמונג, נאר זיך אויך באטייליגט אין דער ליטעראַרישער זייט פון דער אויסגאבע, און אלס רעדאקטאר פון דער צייטונג איז איינגעלאדען געווארען אן ערפארענער זשורנאליסט, אן אירלענדישער קריסט, וועלכער איז געוועזען באקאנט מיט אידישע ענינים, קאפיטאן

קעראל רייען, וועלכער האט אין דער צייטונג פארעפענטליכט פיעלע ארטיקלען וועגען אידישע פראגען, ווי אויך לידער, אייגענע און איבערזעצטע, מערסטענס אבער אויף ביבלישע און נאציאנאלע מאטי־ווען. קעראל רייען איז אויך געוועזען א שטענדיגער מיטארבייטער אין דער מאנטרעאלער ענגלישער צייטונג "דהי וויטנעס", און אויך דארטען פלעגט ער פון צייט צו צייט שרייבען וועגען אידישע ענינים, בלייבענדיג פארבונדען מיט אידען ביז זיין טויט אין חודש מערץ, 1910, ווען ער איז געשטארבען אין עלטער פון 71 יאר.

קאפיטאן קעראל רייען,
דער ערשטער אידיש־קריסטליכער
רעדאקטאר.

אין דער צייטונג האבען זיך אויך באטייליגט א צאל "ראביים", און עס פלעגען אפט איבערגעדרוקט ווערען ארטיקלען פונ'ם לאנדאנער "דזשואיש קראניקל" און אנדערע אויסגאבען, הויפטזעכליך אבער, האט מען געשטרעבט צו פארצייכענען אלעס וואס עס האט פאסירט צווישען די קאנאדער אידען, און די אלטע נומערען פון דער "טיימס" האבען דארום א גאנץ אינטערעסאנטען מאטעריאל וועגען דעם אי־דישען ישוב.

קוקענדיג אויף דעם ערפאלג פון דער "טיימס", וועלכע איז ערשיענען נים אונטערבראכען, איז געגרינדעט געווארען א צווייטע

אויסגאבע "דהי קענעדיען דזשואיש טריביון", וועלכע האט אנגעהויבען צו ערשיינען צום סוף יאר 1908, מיט היימאן פ. נערוויטש אלס רעדאקטאר. פון דער "טריביון" אבער זענען בלויז ערשיענען עטליכע נומערען, ווייל אין גיכען זענען די צוויי אויסגאבען פאראייניגט געווארען, און דעם ערשטען יאנואר 1909 איז שוין ערשיענען די פאראייניגטע אויסגאבע, ווערענדיג א וואכענבלאט, און רעדאגירט ווערענדיג פון נערוויטש'ן. עס איז אויך עטוואס געענדערט געווארען דער נאמען, מען האט צוגעגעבען דאסווארט "קענעדיען", און "דהי קענעדיען דזשואיש טיימס" איז ערשיענען ביז אפריל 1914, בייטענדיג פאר דער צייט עטליכע מאל אירע אייגענטימער ווי אויך רעדאקטארען. די צייטונג איז דאמאלסט אפגעשטעלט געווארען, און שפעטער באנייט געווארען אלס "דהי קענעדיען דזשואיש קראניקל". ווערענדיג ארויסגעגעבען פון די אייגענטימער פונ'ם "קענעדער אדלער", אונטער דער רעדאקציע (צייטענווייז) פון א. א. ראבאק, היימאן עדעלשטיין, און אידא סיגלער.

אין 1905 איז אויך ערשיענען א קליין אנאנסען-בלעטעל אין אידיש מיט'ן נאמען "דער טעלעגראף", אבער עס האט אי קיין באדייטונג ניט געהאט, און האט אויך נאר עקזיסטירט ארום צוויי חדשים צייט.

אין 1907 האט אנגעהויבען צו ערשיינען א אידישע וואכענצייטונג "דער אידישער שטערן", וואס האט געשטרעבט צו זיין אן ארטאדאקסישער ארגאן, אבער אויך די צייטונג האט ניט געהאט קיין אריכת ימים, און האט זיך געמאטערט קוים א יאר צייט.

עס זענען אויך געמאכט געווארען אנדערע פארזוכען, ווי די גרינדונג אין 1912 פון א וואכענבלאט "די אידישע וועלט", וועלכע איז ערשיענען אונטער דער רעדאקציע פון הרב ס. גלאזער, "דער מאקאבייער" אין 1911, א צייטונג וועלכע האט געשטרעבט צו געווינען די אידישע יוגענד פאר די אידישע נאציאנאלע סאציאליסטען, רעדאקטירט פון ש. שניאור, אבער דער וויכטיגסטער פון די אלע פארזוכען איז געווען די גרינדונג פונ'ם "קענעדער אדלער".

אין חודש יולי, 1907, האבען א גרופע פערזאנען באשלאסען צו גרינדען א "פאבלישינג קאמפאניע" מיט'ן צוועק ארויסצוגעבען

א צייטונג, און נאכדעם ווי די שותפים האָבען געשאפען צווישען זיך א גרעסערע סומע געלט, איז דעם ערשטען אויגוסט פונ'ם זעלבען יאָר, ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער צייטונג אלס א וואָכענ־בלאט, מיט'ן נאָמען "דער קענעדער אדלער". אָבער גאָר אין גיכען האָט זיך ארויסגעצייגט, אז ערשטענס איז ניטאַ גענוג געלט פאר'ן צייטונגס־פאנד, און צווייטענס קען א וואָכענצייטונג אי ניט דעקען די אלע אויסגאבען, און זי קען אויך ניט צופריעדענשטעלען די לעזער. מען האָט דארום פארזוכט ארויסצוגעבען די צייטונג צוויי מאָל אין וואָך, אָבער אויך דאָס האָט ניט געהאָלפען, און די ארויסגעבער האָבען דארום באשלאָסען צו פארוואנדלען עס אין א טעגליכע צייטונג. און "דער קענעדער אדלער" האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אלס די ערשטע טעגליכע צייטונג אין לאנד. פאר דער צייט פון דעם "אד־לער'ס" עקזיסטענץ האָבען זיך די רעדאקטארען פיעל מאָל געביטען, און צווישען אירע רעדאקטארען זענען געוועזען מ. ארנסאָן, ל. לאנדוי (א. וואלינער) דר. יחזקאל ווארטסמאן, נ. וו. גאָלדשטיין, ב. י. גאָלד־שטיין, ראובן בריינין, און ה. הירש, ערשיינענדיג זייט 1922 אונ־טער דער רעדאקציע פון איר ארויסגעבער ה. וואלאָפסקי. פאר דער צייט פון דעם "אדלער'ס" עקזיסטענץ האָבען זיך אויך געביטען די ארויסגעבער, געהערענדיג היינט צו טאג צו איינעם פון אירע ערש־טע גרינדער — ה. וואלאָפסקי, וועלכער איז אויך דער ארויסגעבער פונ'ם "קענעדיען דזשואיש קראָניקל".

דער "קענעדער אדלער", זייענדיג מערסטענס גענויגט ליבעראל בנוגע דער לאנד־פּאָליטיק, איז אָבער געוועזען אָפטמאָל קאָנסער־וואטיוו אין אידישע און ארבייטער ענינים — דאָס פלעגט דארום פון צייט צו צייט ארויסרופען אומצופריעדענהייט צווישען די אנדערע קרייזען, און פארזוכען פלעגען דארום געמאכט ווערען צו גרינדען אנדערע צייטונגען.

אזוי איז אין 1912 געמאכט געוואָרען א פארזוך צו גרינדען א אידיש־ראדיקאלע וואָכענצייטונג. עס איז געשאפען געוואָרען "די פאָלקס־צייטונג", אונטער דער רעדאקציע פון ל. כאזאנאָוויטש, אָבער זי איז ערשיענען בלויז א קורצע צייט, אונטערגעהענדיג צוליעב מאנגעל אין פינאנציעלע מיטלען. א צווייטע אפאזיציאנס־צייטונג

איז געשאפען געוואָרען אין 1913 פון י. ל. מאלאמוט — ״דאָס קענעדער אידישע וואָכענבלאט״, אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז צוויי נומערען.

עס זענען אויך ערשיענען אין מאָנטרעאל אנדערע אויסגאבען, ווי הומאָריסטישע (״דער פּיפּערנאָטער״, ״דער קענעדער האָהן״, ״דער האמער״), ארבייטער אויסגאבען (די ארבייטער צייטונג״) און אין 1914, גלייך נאָכ׳ן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז אויך פארזוכט געוואָרען ארויסצוגעבען אן אווענט־צייטונג ״ דער אבענד קוריער״, אָבער די אלע אויסגאבען האָבען געלאָזען גאנץ ווייניג שפּורען נאָך זיך צוליעב דער קורצער עקזיסטענץ זייערער, באדייטענדער זענען אָבער געוועזען די פארזוכען צו גרינדען א וואָכענצייטונג ״דאָס פאָלק״ און די טעגליכע צייטונג ״דער וועג״.

אין די לעצטע עטליכע יאָר פאר׳ן וועלט־קריעג, איז דער ״קענעדער אדלער״ רעדאקטירט געוואָרען פונ׳ם באקאנטען העברייאיש־אידישען שריפטשטעלער ראובן ברייניג, אָבער אין 1915, איז פאָרגעקומען א סכסוך צווישען דעם ארויסגעבער און ראובן ברייניג, און דער לעצטער האָט דאמאָלס פארלאָזען די רעדאקציע, גרינדענדיג אן אייגענע צייטונג ״דער וועג״ וועלכע האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אָנהויב אקטאבער פונ׳ם זעלבען יאָר. צווישען ביידע מאָנטרעאלער טעגליכע צייטונגען ״דער קענעדער אדלער״ און ״דער וועג״ האָט זיך דאמאָלט ענטוויקעלט א שרעקליכער קאָנקורענץ־קאמף, אין וועלכען עס איז אויך ארייננעצויגען געוואָרען די שנאה צווישען ראובן ברייניג און דעם ״אדלער״. עס האָט זיך שוין דאמאָלס אָנגעהויבען די באוועגונג פאר׳ן ״פאָלקס־פארבאנד״ און די קאָנגרעס באוועגונג, וועלכע איז ערמוטיגט געוואָרען פון ראובן ברייניג און זיין צייטונג, און איז ממילא באקעמפט געוואָרען פונ׳ם ״אדלער״. אָבער טראָצדעם וואָס ״דער וועג״ האָט באקומען א סך שטיצע פון די ברייטע געזעלשאפטליכע קרייזען, האָט אָבער דער ״אדלער״ געהאט דעם פאָרצוג פון אן עלטערער און מער באפעסטיגטער צייטונג און געשעפטליכען זין, און טראָץ אלע אָנשטרענגונגען האָט ראובן ברייניג געמוזט אויפגעבען דעם קאמף און שליסען דעם ״וועג״.

אין יולי, 1917 איז ווידער געמאכט געווארען א פארזוך צו שאפען אין מאנטרעאל אן ארגאן פאר דער קאנגרעס באוועגונג, עס איז געגרינדעט געווארען ״דאס פאלק״, רעדאקטירט פון יהודה קויפמאן, א צייטונג וועלכע האט געזוכט צו אגיטירען פאר דער קאנגרעס־באוועגונג צווישען דער מאנטרעאלער אידישער באפעלקערונג, אבער אויך דער ארגאן האט זיך געמוזט אין גיכען שליסען צוליעב מאנגעל אין מאטעריעלע מיטלען.

אין הלכות פרעסע בנוגע מאנטרעאל דארף אויך דערמאנט ווערען דער פאל, וואס די דארטיגע פועלי ציון ארגאניזאציע האט פאר א צייט געהאלפען ארויסצוגעבען דעם ״פועלי ציון בולעטין״, דעם צענטראלען ארגאן פון דער פועלי ציון פארטיי, און מאנכע ארגאניזאציעס האבען פון צייט צו צייט ארויסגעגעבען פלוג־בלעטער, מערסטענס פאר זייערע אגיטאציאנס־צוועקען. אין די לעצטע יארען האט היימאן עדעלשטיין אויך געזוכט ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואכענצייטונג, א. אלמי (א. ה. שעפס) א מאנאטליכען זשורנאל ״דער קוואל״, ל. מעלצער אן ארבייטער זשורנאל ״ארבייט״, א גרופע יונגע דיכטער ״רויערד״, אבער פון די אלע אויסגאבען זענען בלויז ערשיענען צו פאר נומערען (פון דער ״רויערד״ זענען שפעטער עטליכע נומערען אויך ערשיענען אין טאראנטא).

טאראנטא.

די ענטוויקלונג פון דער אידישער פרעסע אין טאראנטא הויבט זיך אן ארום 1906—1907, ווען א דארטיגער דרוקער האט אנגעהויבען ארויסצוגעבען א וואכענבלאט ״דהי טאראנטא דזשואיש וויקלי״. די אויסגאבע איז באשטאנען מערסטענס פון מודעות מיט עטוואס לעז־מאטעריאל אין ענגליש און אידיש, אבער פון א גאנץ ווערטלאזען כאראקטער, ווען יענע צייטונג איז אונטערגעגאנגען נאך א יאריגער עקזיסטענץ, האט אין 1907 א צווייטער דרוקער געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען א אידישע וואכענבלאט ״טאראנטאר אידישע פרעסע״. די אויסגאבע איז געווען פון דעם זעלבען כאראקטער. אבער זי האט נאך ווייניגער מזל געהאט, און איז אונטערגעגאנגען

פיער חדשים שפּעטער. אין די קומענדע פינף יאָר זענען קיין אנ־דערע פּארזוכען ניט געמאכט געוואָרען ערשט אין 1912, ווען טאָראָנטא האָט שוין געהאט א גרויסע אידישע קהלה האָבען עטליכע אידישע דרוקער זיך פאראייניגט און אויפגענומען דעם פּלאן פון גרינדען א אידישע צייטונג, און נאָך א רייע פארבארייטונגען איז דעם 29־טען נאָוועמבער, 1912, ערשיענען א וואָכענבלאט "דער אידישער זשורנאל", מיט ה. הירש אלס רעדאקטאר. די צייטונג האָט זיך גוט ענטוויקעלט, און אין נאָוועמבער, 1913, האָט זי זיך פאר־וואנדעלט אין א טעגליכער אויסגאבע. דעם דריטען נאָוועמבער, 1913 איז ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער טעגליכער צייטונג, און מיט א קליינעם איבעררייס, (פון בלויז עטליכע חדשים נאָכ'ן ערשטען יאָר אלס טעגליכע צייטונג, ווען די פארוואלטונג איז רעארגאניזירט געוואָרען) האָט די קאנאדער צווייטע אידישע קהלה איר שטענדיגען טעגליכען אידישען ארגאן, רעדאגירט ווערענדיג זייט 1915 פונ'ם שרייבער פון די שורות.

אין 1915 האָט די "קלאָוקמאכער יוניאָן" פארזוכט ארויסצוגע־בען אן אייגענעם אונפּעריאדישען בולעטין "דער קלאָוקמאכער בולע־טין", אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז עטליכע נומערען. עס האָט אויך פארזוכט אין יענעם יאָר "דער קענעדער אדלער" ארויס־צוגעבען א טאראנטאר אויסגאבע פונ'ם "אדלער", און עס איז גע־מאכט געוואָרען א פארזוך ארויסצוגעבען אן אנאָנסען־אויסגאבע דער "דיילי אדווערטייזער", וואָס איז צוגעלעגט געוואָרען אלס ביילאגע צו די ניו יארקער אידישע צייטונגען, פארשפּרייט אין שטאדט. דער וויכטיגסטער פארזוך איז אָבער געווען ארויסצוגעבען א וועכענט־ליכע ארבייטער־צייטונג אין די יאָרען 1917—1918. די "ארביי־טער צייטונג", רעדאגירט פון ש. עלשטיין, וואָס האָט באקומען שטיצע פון די אידישע יוניאָנס און ארבייטער ארגאניזאציעס, דאָך אָבער האָט זי זיך לאנג ניט געקענט האלטען, און איז אונטערגעגאנגען נאָך אן עקזיסטענץ פון זעקס חדשים.

צו די ארבייטער פּרעסע פארזוכען געהערען אויך "די נייע צייט", א חודש זשורנאל וואָס איז ארויסגעגעבען געוואָרען אין טאראנטא אין

די יאָרען 1913—1914 אלס צענטראל־אָרגאַן פון דער אידישער פעדעראציע ס. ל. פּ. און פארשיעדענע איינמאָליגע אויסגאבען פון מאנכע ארגאניזאציעס פאר אגיטאציאנס־צוועקען.

אין מאי 1920 איז פארזוכט געוואָרען ארויסצוגעבען א וועכענטליכע הומאָריסטישע אויסגאבע „דער מזיק" (ש. מ. שאפּירא, רעדאקטאר) אָבער אויך די אויסגאבע איז אונטערגעגאנגען א פּאָר חדשים שפּעטער.

זייט 1922 ערשיינט אויך אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג „דהי קענעדיען דזשואיש רעוויו".

וויניפּעג.

די ענטשטעהונג פון א אידישער פּרעסע אין דער מעטראָפּאָליע פון דער קאנאדער וועסט איז, ווי אין טאראנטא געוועזען ארום דעם יאָר 1906. אין יענעם יאָר זענען דערשיענען עטליכע נומערען פון אן אויסגאבע מיט'ן נאָמען „דער ווידערקלאנג", רעדאגירט ווערענדיג פון יוסף גודמאן.

אין 1910 איז ווידער געמאכט געוואָרען א פּארזוך פאר א אידישער אויסגאבע, ווען עס האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען „דער קוריער", א ראדיקאלע ארבייטער־צייטונג, רעדאגירט ווערענדיג פון אב. זוסמאן. די אויסגאבע האָט זיך געהאלטען ארום א יאָר צייט, טראָצדעם וואָס פאר'ן יאָר זענען ערשיענען ניט מער ווי דרייצען נומערען, און שפּעטער איז די דרוקעריי און די צייטונג אריבער צו נייע אייגענטימער, אנהויבענדיג אינ'ם זעלבען יאָר צו ערשיינען אלס וואָכענבלאט מיט א נייעם נאָמען „דער קענעדער איד". די נייע אויסגאבע איז שפּעטער ערשיענען אלס האלב־וועכענטליכע אויסגאבע, און אין 1914 איז זי פאר א קורצער צייט אויך ערשיענען אלס טעגליכע צייטונג. אָבער די צאָל אידען אין מערב־קאנאדע איז נאָך געוועזען צו קליין פאר אן אייגענער טעגליכער אידישער צייטונג, און „דער קענעדער איד" האָט זיך געמוזט שליסען. די צייטונג איז ווידער אריבער צו נייע בעלי בתים און צוריק אָנגעהויבען צו ערשיינען אין 1917 אלס א וואָכענצייטונג „דאָס אידישע וואָרט", ווערענ־

דיג א יאָר שפּעטער א האלב־וועכענטליכע אויסגאבע. פאַר דער צייט איז די דאָזיגע אויסגאבע רעדאגירט געוואָרען פון א רייע פּערזאָנען, ווי ב. י. גאָלדשטיין, י. ל. וויקער, י. העסטרין, א. מ. מאנדעלבוים, און אנדערע. די ארויסגעבער פון "דאָס אידישע וואָרט" (דזהי איד־ראעליטי פּרעס, ה. ע. וויילדער־פּרעזידענט) האָבען אויך אין די לעצטע יאָרען געמאכט א פּארזוך ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דזהי דזשואיש גארדיען", אָבער זי איז בלויז ערשיע־נען עטליכע חדשים צייט.

די אנדערע פּארזוכען אויפ'ן פּרעסע־געביעט אין וויניפּעג זענען אויך געוועזען די פאָלגענדע : —

"דאָס אידישע לעבען", א וואָכענבלאט אין 1913, פון וועלכען עס זענען ערשיענען נאָר פיער נומערען, אונטער דער רעדאקציע פון ש. פּרענקעל.

"דער קענעדער מזיק", א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען פאר א קורצער צייט אין 1913, אונטער דער רעדאקציע פון א. מ. מאנ־דעלבוים און י. גודמאן.

"דער אשמדאי", א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען בלויז צוויי נומערען, רעדאגירט פון די ברידער ז. און י. פּראסאוו, ווערענ־דיג געדרוקט אין לאָנדאָן, און ארויסגעגעבען אין וויניפּעג. די אויפ־גאבע פון דער צייטונג איז געוועזען א קאמף געגען "קוריער".

"די פאָלקסצייטונג", אן ארבייטער צייטונג, ערשיענען עטלי־כע נומערען אונטער דער רעדאקציע פון י. וויניק און ח. זאלצמאן.

"די קענעדער אידישע וועלט" איז ערשיענען אין 1914, אין עטליכע נומערען, ארויסגעגעבען פון י. ל. מאלאמוט.

אין 1920 איז אויך ערשיענען פאר דריי חדשים צייט "די אי־דישע ארבייטער צייטונג", שפּעטער ענדערענדיג דעם נאָמען אויף "די צייט", און ערשיינענדיג נאָך עטליכע וואָכען, אין 1922 זענען ערשיענען עטליכע נומערען פון א וואָכענשריפט מיט א ראדי־קאלער טענדענץ "די נייע צייט".

אין אן ארטיקעל "די אידישע פּרעסע אין קענעדע" פון פּנחס ("קענעדער אדלער", אויגוסט 8, 1915) ווערען אויך אָנגעגעבען די

נעמען פון די אויסגאבען ״די שטימע״, א וואָכענבלאַט אונטער דער רעדאַקציע פון א. אסאוואסקי, און ״דאָס פרייע וואָרט״, רעדאַגירט פון א קאָלעגיום שריפטשטעלער.)

די ניויארקער אידישע פרעסע.

צוזאמען מיט דער לאָקאַלער קאַנאדער אידישער פרעסע, האָבען אין קאנאדע אויך שטענדיג צירקולירט די ניו יארקער טעגליכע אידישע צייטונגען, וועלכע האָבען אין קאנאדע אָנגעהויבען צירקולירען נאָך דאַמאָלס, ווען דער ישוב איז געוועזען קליין און צו ווייניג צו קענען אויסהאַלטען אן אייגענע פרעסע. מאנכע פון די צייטונגען האָבען אויך פון צייט צו צייט געזוכט ארויסצוגעבען באזונדערע קאנאדער אויסגאבען.

דאָס אידישע בוך

אויב בנוגע צייטונגען זענען געמאכט געוואָרען פארשידענע פארזוכען פון צייט צו צייט, איז אָבער אין קאנאדע ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צו גרינדען א פארלאג פאר׳ן אידישען בוך. דער מאנגעל אין א קאנאדיש־אידישען פארלעגער ערקלערט דארום, וואָרום אין לאנד זענען ערשיענען אזוי ווייניג אידישע ביכער ארויסגעגעבען אין קאנאדע. ערשט אין די לעצטע צען יאָר, האָבען א צאָל קאנאדער אידישע שרייבער ארויסגעגעבען זייערע ווערק אויף אייגענעם רעכענונג, אָבער די צאָל איז גאנץ קליין.

דערפאר אָבער האָט דאָס אלגעמיינע אידישע בוך שטענדיג געפונען א ברייטען אפּגאנג צווישען קאנאדיש־אידישען עולם. צוגעהאָלפען צו דער צירקולירונג פונ׳ם אידישען בוך האָבען אויך די אידישע אפּטיילונגען אין די שטאָטישע ביבליאָטעקען, וואו אזעלכע זענען דאָ, און די קליינע צאָל ספּעציעל אידישע ביבליאָטעקען, וועלכע עקזיסטירען איבער׳ן לאנד.

צום אלגעמיינעם קאנאדער בוך האָבען אידען פון צייט צו צייט ביישטייערט, און אין דער קאנאדער ליטעראטור געפינען זיך א צאָל ביכער געשריבען פון אידען ווי אויך וועגען אידען.

וועגען דעם לעצטען איז אויך גאנץ כאראקטעריסטיש דער פאל־גענדער היסטארישער פאל. ווען די שטאדט יארק האט געענדערט איר נאמען אויף ״טאראנטא״, איז דאס ערשטע בוך וואס איז ער־שיענען אין טאראנטא געוועזען דאס בוך ״בריעף צו די אידען״, גע־שריבען פון דייוויד ווילסאן פונ׳ם דארף ״האופ״, יארק קאונטי, און געדרוקט אין דער דרוקעריי פון וו. דזשיי. קאוטס. (באנד צוויי, ״דהי מוניסיפעליטי אף טאראנטא״ פון דזשעס עדגאר מידעלטאן).

די העברייאישע קולטור ארבייט.

צוזאמען מיט דער אידישער קולטור־טעטיגקייט צווישען די קא־נאדער אידען, דארף אויך דערמאנט ווערען די קולטור־טעטיגקייט אין דער העברייאישער שפראך.

דאס לעצטע האט זיך אבער נאר אויסגעדריקט אין דער ערציהונג פאר קינדער, ניט אנגעמענדיג קיינמאל קיין גרעסערען מאסשטאב אויף אנדערע געביעטען. אין עטליכע שטעדט האבען פון צייט צו צייט עקזיסטירט, און עס עקזיסטירען, העברייאישע קולטור פאר־איינען, די מיטגליעדערשאפט אבער ווי די טעטיגקייט איז שטענדיג באגרענעצט צו א גאנץ קליינעם קרייז. אין די טעג פון ראובן ברייי־נינ׳ס אויפהאלטען זיך אין קאנאדע, האט די העברייאישע באוועגונג עטוואס אויפגעלעבט, באזונדערס אין מאנטרעאל, אבער דאס איז געוועזען נאר א גאנץ קורצע צייט.

קיין העברייאישע שריפטען זענען אין לאנד קיינמאל ניט געווע־זען, בלויז מאנכע צייטונגען האבען צייטענווייז פארזוכט צו געבען א קליינע העברייאישע אפטיילונג אין זייערע אויסגאבען.

דאָס אכצענטע קאפּיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען

די קריעגס־יאָרען 1914-1918, — א קליינע אויסוואנדערונג, — די אידישע באטייליגונג אין דער מלחמה — בולעי'ס אָנ־פאלען אויף אידען אין פארלאמענט, — די ענטפערס, — די אידישע הילפס־טעטיגקייט, — די ערוועהלונג פון אידיש פארטרעטער.

לאנגזאם האָט זיך ענטוויקעלט דער נייער קאנאדיש־אידישער ישוב. די אידישע איינוואנדערונג און דער נאטירליכער וואוקס האָ־בען דעם אידישען ישוב באדייטענד פארגרעסערט. עס איז אויסגע־וואקסען די גרויסע אידישע קהלה אין מאָנטרעאל, עס האָט זיך באַ־דייטענד ענטוויקעלט די אידישע טאראנטא, וועלכע איז אויך געוואָ־רען דער צענטער פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות אין דער פּראָווינץ אנטאריא, און וואו אין 1914 האָבען די טאראנטאר אידען ערוועהלט א אידישען אָלדערמאַן, ל. מ. סינגער, און ווען צום סוף פונ'ם נייצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען די קאנאדער וועסט, האָט זיך דאָרטען אויסגעבילדעט די גרויסע וויניפּעגער אידישע קהלה, און א אידישער ישוב איז ענטשטאנען אין פיעלע פונקטען פון דער קאנאדער וועסט, וואו עס זענען אויך איינ־געאָרדענט געוואָרען א קליינע צאָל פון אידישע פארמער־ישובים און קאָלאָניעס.

אָבער עס זענען אָנגעקומען די מלחמה־יאָרען 1914—1918, און דער וועלט־קריעג, וועלכער האָט פאראורזאכט אזוי פיעל חורבות און מענשליכע ליידען, האָט אויך טיילוויז אָפּגעשטעלט די וויי־טערדיגע ענטוויקלונג פונ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב.

קאנאדע, אלס אן ענגלישע קאָלאָניע, איז אריינגעצויגען גע־וואָרען אינ'ם קריעג, גלייך אין די אויגוסט־טעג פון 1914, און די

מלחמה וועלכע האָט באאיינפלוסט קאנאדע בכלל, אויף יעדען לע־בענס־געביעט, האָט אויך געלאָזען איר שטעמפעל אויפ׳ן קאנאדיש אידישען לעבען. עס זענען איבערגעריסען געוואָרען אלע וועלט־פאר־בינדונגען, הויפטזעכליך די פארבינדונגען (אויסער פאר מלחמה־צוועקען) מיט אייראפע, די אידישע איינוואנדערונג האָט זיך דארום אין גאנצען אָפגעשטעלט, און דער וואוקס פון פיעלע אידישע קהלות איז דאריבער געקומען צו א שטילשטאנד. פיעלע אידישע קהלות זענען נאָך דערצו פארקלענערט געוואָרען דורך אויסוואנדערונג אויך. אין די ערשטע חדשים פונ׳ם קריעג, איידער קאנאדע האָט זיך צו־געפאסט צו דער נייער מלחמה־לאגע, האָט דאָס לאנד געליטען פון אן עקאָנאָמישען קריזיס, און דאָס האָט דארום געצוואונגען א צאָל אידישע פאמיליעס, געטריבען פון דער עקאָנאָמישער נויט, אז זיי זאָלען אויסוואנדערען און זוכען באשעפטיגונג אין די דערבייאיגע אמעריקאנער אינדוסטריעלע צענטרען. א טייל פון די דאָזיגע אויס־וואנדערער האָבען זיך שפעטער צוריקגעקערט, ווען די עקאָנאָמישע לאגע איז בעסער געוואָרען, אנדערע אָבער זענען שוין דאָרטען פאר־בליבען, און דאָס האָט זיך גלייך געלאָזט מערקען, באזונדערס אין די קלענערע אידישע קהלות.

די וויכטיגסטע ערשיינונג אין דער דאָזיגער קריעגס־פעריאדע, איז דארום געוועזען דער אפהאלט אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פונ׳ם ישוב, אן ענטוויקלונג וואָס האָט ערשט אָנגעהויבען צוריק באלייט צו ווערען אין די יאָרען נאָכ׳ן קריעג. דערפאר אָבער האָט דער אידישער ישוב ארויסגעצייגט פיעלע סמנים פון א געזונטער פלאנץ, וועלכער האָט געלאָזען טיעפע וואָרצלען אינ׳ם נייעם וואוינ־אָרט.

צוזאמען מיט גאנץ קאנאדע, האָט זיך אויך דער אידישער ישוב געזוכט צוצופאסען צו דער קריעגס־לאגע, און געהאָלפען טראגען די משאות פונ׳ם קריעג, וואָס דאָס לאנד האָט גענומען אויף זיך.

דער אידישער פאטריאָטיזם צו קאנאדע האָט תמיד געפונען זיין אויסדרוק אין א סך פאָרמען, איינגעשלאָסען אויך אקטיווע דיענסט אין דער ארמיי און מיליץ. ווען קאנאדע איז באטייליגט געוועזען אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם יאָרהונדערט אין דער בורען־קריעג, העלפענדיג

דאמאלס ענגלאנד, האבען אידען אי געדיענט אין דער ארמיי, און אי בייגעשטייערט גרעסערע סומען צו די דאמאלדיגע פארשיעדענע פאטריאטישע פאנדען. די אידען האבען זיך אויך באטייליגט אין די פיעלע פאטריאטישע פייערונגען ווי בשעת קעניגין וויקטאריא׳ס 50 יאריגען יובילעאום, אין די טרויער־פארזאמלונגען נאכ׳ן טויט פון קעניג עדוארד אין 1910, און ווען עס איז אין 1911 פארגעקומען די קרוינונג פונ׳ם ענגלישען קעניג געארג, און קאנאדע האט געשיקט א גרופע רייטער־פאליציי צו באטייליגען זיך אין דער קרוינונג, איז מיט דער אפטיילונג מיטגעפארען אלס דאקטאר מאיאר דר. מ. לאור־טערמאן, א מאנטרעאלער אידישער דאקטאר. דער אידישער פא־טריאטיזם האט אויך געפונען זיין אויסדרוק אינ׳ם לעצטען וועלט־קריעג.

פיעלע אידען האבען זיך אנגעשלאסען פרייוויליג אין דער אר־מיי אי אלס אפיצערען, דאקטוירים און געוועהנליכע סאלדאטען, און צווישען די ערשטע אפגעשיקטע ארמיי־קאנטינגענטען צו די שלאכט־פעלדער האבען זיך אויך געפונען פיעלע אידען. ווען עס איז שפעטער איינגעפירט געווארען צוואנג־דיענסט, האבען די קאנאדער אידען ערפילט זייער בירגערליכען חוב צוגלייך מיט אלעמען. *)

---

*) עס איז שווער פעסטצושטעלען די גענויע צאל פון די אי־דישע סאלדאטען אין דער קאנאדער ארמיי אין דער צייט פונ׳ם קריעג, ווייל ערשטענס זענען די סאלדאטען געגנוי נים קלאסיפיצירט געווא־רען לויט נאציאנאליטעט און רעליגיע, און לויט די פאמיליען־נעמען קען מען אויך נים אורטיילען, ווייל אפטמאל זענען די נעמען גאנץ ענליך, אידישע און קריסטליכע, ווי למשל סמיט א. ד. ג.; עס איז אבער זיכער אז די צאל איז פראפארציאנעל געוועזען א גרויסע, און יעדע אידישע שול און ארגאניזאציע איבער׳ן לאנד האט אין אירע רעקארדען צאלען מיטגליעדער, וועלכע האבען געדיענט אין דער ארמיי. די צאלען זענען שפעטער נאך פארגרעסערט געווארען, ווען פיעלע הונדערטער אידישע יונגעלייט האבען זיך אין 1918 אנגע־שלאסען אלס לעגיאנערען פון די בריטישע טרופען, וועלכע זענען גע־שיקט געווארען פאר מלחמה־דיענסט אין ארץ ישראל און מצרים.

דעם 9־טען מערץ 1916, האט דער פארלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, קוויבעק, ה. בולעי געמאכט פאלגענדע אנפראגע ביי דער דאמאלסדיגער פארלאמענט־סעסיע — "וויפיעל אידען האבען זיך אנגעשלאסען אין די פראנצויזיש־קאנאדישע אדער ענגליש־קאנאדישע באטאליאנען, זייט דעם אנהויב פונ׳ם קריעג, סער ראבערט בארדען, דער דאמאלסדיגער פרעמיער, האט אים אויף דעם געענטפערט : "א גרויסע צאל אידען האבען זיך אנגעשלאסען אין דער איבערזע־עקספעדיציע, זייט די מלחמה האט זיך אנגעהויבען. עס וועט זיין א שווערע ארבייט איבערצוגעהן די גאנצע ליסטע פון 275,000 פערזאן, כדי אויסצוגעפינען די נויטיגע אינפארמאציע וועגען דער פראגע, און מיר גלויבען נים אז דאס זאל זיך לוינען. (ציטירט לויט די פארלאמענטאַרישע דעבאטען פון יענעם יאר).

די קאנאדער אידען האבען אויך בייגעשטייערט גרעסערע און קלענערע סומען, יעדער לויט זיין מעגליכקייט צו די פארשיעדענע קריעגס־פאנדען, וועלכע זענען געזאמעלט געווארען, און אידישע פרויען זענען ווי אלע אנדערע פרויען געוועזען טעטיג אין רויטער־קרייץ־ארבייט.

קאנאדע האט אין די מלחמה־יארען איבערגעלעבט א צייט, ווען אלעס האט געדארפט אנגעווענדעט ווערען לטובת דעם לאנד און איר ארמיי, א זאך צו וועלכען עס איז נויטיג געוועזען די געמיינשאפטליכע ארבייט פונ׳ם גאנצען קאנאדער בירגערטום. דאך האבען די אידען־שונאים אפילו אין אזא צייט נים געוואלט פארגעסען זייער געגנערשאפט צו די אידען, און ביי פיעלע געלעגענהייטען האבען זיי אויך אין דער קריעגס־פעריאדע נים דורכגעלאזען אנצופאלען אויף אידען. איינער פון די פיינדליכסטע אנפאלען אויף אידען אין דער קריעגס־פעריאדע, איז אויך פארגעקומען פון דער פארלאמענט טריבונע.

ה. בולעי, דער פארלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, רעדענדיג דעם 24־טען פעברואר, 1916, וועגען דעם בודזשעט, וואס די רעגיערונג האט אריינגעבראכט צום פארהאנדלען, האט ער דאמאלט געהאלטען א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער איז בכלל אנגעפאלען אויף די איינגעוואנדערטע עלעמענטען, און הויפטזעכליך אויף אידען

''די אידישע אימיגראציע'', האָט ער דאמאלס צווישען אנ־דערעס געזאָגט, ''איז אן אמת'ער פּלאָג. מען זאָגט מיר אז מאָנט־רעאל אליין האָט 50.000 אידען, און אז אין קאנאדע זענען פארהאן 76,681, ניט רעכענענדיג די, וועלכע זענען צושפּרייט איבער'ן לאנד. פון דער גאנצער צאָל, קען מען ניט אָנרופען איינעם, וואָס זאָל זיך האָבען באַזעצט אויפ'ן לאנד מיט'ן צוועק עס צו פארבעסערען. קיין איינער איז ניט געקומען קיין קאנאדע מיט דער אבזיכט, פאר־קערט, מען געפינט זיי איבעראל אלס הענדלער, פּעדלער, ''ריעל עסטייט'' אגענטען און אזוי ווייטער, קיין איינער פון זיי איז ניט קיין בענעפיט פאר'ן לאנד.''

אלפאָנז ווערוויל, א פראנצויזישער פּארלאמענט־מיטגליעד פון דער שטאדט מאָנטרעאל האָט אים ביי דער זעלבער זיצונג געענט־פערט, און אים פארגעוואָרפען צווישען אנדערעס, ''אז קיין מיט־גליעד פונ'ם הויז האָט נאָך ניט באנוצט אזא שפּראך'', און עס איז אן אונרעכט אזוי צו רעדען וועגען די אידישע איינוואוינער. עטליכע טעג שפּעטער, דעם 29־טען פעברואר, האָט אים אויך געענטפערט ארטור מיהען, דער דאמאלסדיגער פארלאמענט מיטגליעד, פון פאר־טעדזש לא פריירי, מאניטאבא, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען דער פירער פון דער קאָנסערוואטיווער פארטיי, און פרעמיער־מיניסטער.

ארטור מיהען, האלטענדיג אין יענעם טאָג א לענגערע רעדע אינ'ם פּארלאמענט, האָט דעם סוף פון זיין רעדע געווידמעט צו בולעי'ס אנפאלען אויף אידען און אויף אידישער אימיגראציע, און האָט זיין רעדע פארענדיגט מיט פאָלגענדען ענטפער (ציטירט לויט די פּארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאר): —

''איידער איך זעץ זיך אוועק, פיל איך אלס מיין חוב צו זאָגען עטוואָס — און איך וויים, אז די רעגיערונג וועט זיין איינשטימיג מיט מיר — וועגען א באמערקונג וואָס איז געמאכט געוואָרען פונ'ם מיטגליעד פאר רימאסקי. ער האָט באהויפּטעט, אז איינע פון די ערגסטע שטריכען אין אונזער איינוואנדערונג, איז די אידישע איינוואנדערונג, און ער האָט דארום פארלאנגט, אז עס זאָל זיין די טאקטיק פון דער רעגיערונג צו באגרענעצען די דאָזיגע איינוואנ־

דערונג, און אז די היזיגע איינוואנדערער גיבען גאר ניט צו צום רייכטום פון לאנד. ווי ווייט איך בין געקומען אין באריהרונג מיט אידען, זענען זיי איבער'ן גאנצען לאנד פאטריאטיש-געזינטע מענשען, און אין א צייט ווי די איצטיגע, ווען די מיטגליעדער פון ביידע זייטען הויז ווייסען גאנץ גוט, ווי די מענשען פון יענער רעליגיע העלפען קאנאדע אינ'ם געפירטען קאמף, טוענדיג זייער פולע טייל עפעקטיוו, מוטיג, און ווילינג, איז עס אונזער פליכט צו זאגען זיי, אז זיי זענען ווילקאמען צו קומען צו אונזערע ברעגעס, און אז מיר האפען, אז זיי וועלען קומען אין דער צוקונפט נאך אין גרעסערע צאלען."

אבער טראץ די ענטפערס, האבען זיך נאך פון צייט צו צייט געהערט פיינדליכע שטימען, און עס האבען זיך אויך באוויזען אין מאנכע צייטונגען ארטיקלען, וואו מען האט געשריבען, "אז צו דער צייט ווען די קאנאדער זין פוילען אין די טראנשייען, פארדיענען די אידען אין די פאבריקען גוטע געלט".

און פיעלע קאנאדער אידען האבען דעם בעסטען ענטפער אויף די אנפאלען געגעבען אויף די שלאכטפעלדער, וואו פיעלע אידישע סאלדאטען און אפיצערען האבען באצאלט מיט זייערע לעבענס, און אנדערע האבען זיך דערדיענט צו מיליטערישע אויסצייכנונגען.

פאר ביישטייערען גרעסערע סומען צו די קריעגס-פאנדען איז אויך מארטימער ב. דייוויס, א מאנטרעאלער רייכער איד באלוינט געווארען מיט א ריטערטום, וואס האט אים געגעבען דעם ערען-טיטעל "סער".

צוזאמען מיט די אלגעמיינע בירגער-פליכטען, האט זיך אויך דעמאנסטרירט די ברייטע ווילינגקייט צו העלפען די פיעלע אידישע קריעגס-ליידענדע, די אידישע מלחמה קרבנות פון מזרח אייראפע, וועלכע האבען אממערסטען געליטען פונ'ם וועלט-קריעג. אין אלע גרעסערע און קלענערע אידישע קהלות זענען די גאנצע צייט פונ'ם קריעג אנגעפירט געווארען געלט-זאמלונגען פאר די אידישע מלחמה קרבנות, אלגעמיינע אדער פאר געוויסע לאנדסמאנשאפטען, און וועלכע עס האבען זיך אקטיוו באטייליגט אלע אידישע עלעמענטען

עס זענען אין דער הילפס־ארבייט ווי פארוויסט געווארען די באזונדערע קלאסען־אינטערעסען פון די פארשיעדענע אידישע עלעמענטען, און אלעמען האט באהערשט דער געפיל צו העלפען די ליידענדע פונ׳ם קריעג און די ספעציעל אידישע־רדיפות. אין דער הילפס־ארבייט האבען די קאנאדער אידען מערסטענס קאאפערירט זייער טעטיגקייט מיט די אמעריקאנישע אידישע הילפס־קאמיטעטען (״אמעריקען דזשואיש רעליעף״, ״סענטראל רעליעף״, און ״פאלקס־הילף״), אבער מען האט אויך קאאפערירט מיט די אידישע הילפס־קאמיסיעס פון ענגלאנד און אנדערע פלעצער, און טיילווייז איז אויך די הילף אנגעפירט געווארען דירעקט אין די מלחמה־לענדער, ווי די אקציע פון אריבערברענגען א צאל אידישע יתומים פון די מלחמה־פלעצער, און דאס באזארגען זיי מיט היימען אין קאנאדע.

אין די דריי גרעסערע אידישע קהלות, מאנטרעאל, טאראנטא, און וויניפעג, האבען די גאנצע צייט פונקציאנירט פאראייניגטע ארגאניזאציעס, וועלכע האבען אנגעפירט די ארבייט אין זייערע באטרעפענדע געגענדען, און גרויסע סומען (לויט דער פראפארציע פון דער צאל קאנאדער אידען) זענען פאר דער הילפס־אקציע געשאפען געווארען.

דער ווילען צו העלפען די אידישע קריעגס־ליידענדע האט אזוי ווייט באהערשט די ברייטסטע פאלקס־שיכטען, אז ער האט זיך אויך אנגעהויבען אויסצודריקען אינ׳ם קאמף פאר מער דעמאקראטיע אינ׳ם אידישען לעבען, א קאמף וואס האט זיך אין די קריעגס־יארען קאנצענטרירט ארום דער אידישער קאנגרעס־באוועגונג.

אין די מלחמה־יארען האבען זיך די מאנטרעאלער אידען אויך דערשלאגען צו א אידישער פארטרעטערשאפט.

דער פלפול, וואס האט געהערשט אינ׳ם אנהויב פונ׳ם יארהונדערט, צי אידען דארפען אויך אין זינען האבען אידישע אינטערעסען בשעת פאליטישע וואלען, איז שוין לאנג געוועזען פארגעסען, און מיט׳ן וואוקס פונ׳ם ישוב זענען אלץ מער פארזוכען געמאכט געווארען צו ערוועהלען אין די דיסטריקטען מיט א גרויסער אידישער איינוואוינערשאפט אידישע פארטרעטער צום פארלאמענט. אין 1916

איז צום ערשטען מאָל אינ'ם מאָנטרעאַלער סט. לואיס געגענד ער־
וועהלט געוואָרען צו דער קוויבעקער לעגיסלאַטור אלס פארטרעטער
דער איד פּיטער בערקאָוויטש. די זעלבע לעגיסלאַטור וואו מען האָט
אינ'ם אָנהויב פונ'ם פאָריגען יארהונדערט ניט ערלויבט יחזקאל
הארט'ן צו פארנעמען זיין פּלאַץ אלס מיטגליעד, האָט גלייך אנער־
קענט די פעהיגקייט פונ'ם אידישען מיטגליעד, וועלכער האָט אנ־
געהויבען צו שפּיעלען א וויכטיגע ראָליע אין דער לעגיסלאַטור.

פּ. בערקאָוויטש.

(פּיטער בערקאָוויטש איז געבוירען געוואָרען אין מאָנטרעאַל אין
1879, און גראַדואירט אלס אדוואָקאַט. אין 1911 איז ער באַ־
שטימט געוואָרען אלס "קינגס קאונסילאָר" זייענדיג דער דריטער
אידישער אדוואָקאַט וועמען עס איז צוגעטיילט געוואָרען דער דאָזיגער
פּראָפעסיאָנעלער כבוד. דער ערשטער אידישער "קינגס קאונסילאָר"

איז געוועזען דער מאָנטרעאַלער אידישער אדוואקאט מעקסוועל גאָלד־שטיין, און דער צווייטער ס. וו. דזשייקאָבס.)

דער אידישער פארטרעטער אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור, איז אויך ווידער ערוועהלט געוואָרען אין די קומענדע וואלען פון 1919 און פון 1923.

ס. וו. דזשייקאָבס.

א יאָר שפּעטער, אין 1917, האָבען די מאָנטרעאַלער אידען אויך ערוועהלט א פארטרעטער צום פעדעראַלען פארלאמענט אין דער פּערזאָן פון ס. וו. דזשייקאָבס, א מאָנטרעאַלער אידישער אדוואָקאט מיט א גרויסער רעפּוטאציע אלס יוריסט.

(סעמיועל וו. דזשייקאָבס, געבוירען אין 1871 אין לענקעסטער אנטאריא, האָט גראדואירט צוערשט פון דעם מעקגיל אוניווערזיטעט.

און דאן פאָרגעזעצט זיין שטודיום אין דעם פראנצויזישען לאוואל אוניווערזיטעט אין מאָנטרעאל, זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע צו גראדואירען פון א רוימיש־קאטוילישען לער־אנשטאלט. אין 1906 איז ער באשטימט געוואָרען אלס ״קינגס קאונסילאר״ און ביי פיעלע פראָצעסען האָט ער אפטמאָל פארטרעטען די רעגיערונג).

ס. וו. דזשייקאָבס איז ערוועהלט געוואָרען אלס פארטרעטער פון דעם וואל־דיסטריקט באקאנט אלס ״דזשאָרדזש עטיען קארטיע דיוויזשיאן״, און איז אלס פארטרעטער פון׳ם זעלבען וואל־געגענד ווידער ערוועהלט געוואָרען אין 1921.

ביידע פארטרעטער, ערוועהלט פון דער מאָנטרעאלער אידישע קהלה אין די קריעגס־יארען, זענען ערוועהלט געוואָרען אויף די וואל־צעטלען פון דער ליבעראלער פארטיי.

דאָס נײַנצענטע קאַפּיטעל

דער קאַמף פאַר אידישער דעמאָקראַטישער הערשאַפט

מאַטעריעלע הילף און פּאָליטישע הילף, — דער אָנהויב פון דער קאָנגרעס־באַוועגונג, — ראובן ברײַנין, — ״דער קענעדער אדלער״, — ״דער אידישער זשורנאַל״, — דער קאַמף און די באַזײַטיגטע סבות, — דער קאַנאַדיש־אידישער קאָנגרעס, — דער דורכפאַל.

די קאַנאַדער אידען, אי די ערשט אײַנגעוואַנדערטע און אי די אַלטע תושבים האָבען שטענדיג גענומען אַ ברייטען אינטערעס אין אַלע אידישע אַלוועלטליכע ענינים, און דער אינטערעס איז נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרען אין די יאָרען פון׳ם גרויסען וועלט־קריעג 1914—1918. די דאָזיגע פאַראינטערעסירטקייט איז אויסגעדריקט געוואָרען אויף פאַרשיעדענע אופנים.

גרויסע געלט־סומען געזאַמעלט פאַר הילפס־צוועקען, אַ גאַנצע רייע פון פּראָטעסטען און דעמאָנסטראַציעס געגען די פּאָגראָמען, גירושים, רדיפות, צוערשט געגען די פאַרפאָלגונגען מצד דער געוועזענער צאַרישער רוסלאַנד, און שפּעטער געגען די בלוטיגע פּאָגראָמען אין פּוילען און אין דער אוקראַינע, די הילפס־אַקציע פאַר די אוקראַינער יתומים און ענליכע הילפס־טעטיגקייט — אין זיי אַלע האָט זיך אויסגעדריקט דער ווילען פון די קאַנאַדער אידען צו העלפען די געליטענע, באַצייכענט מיט׳ן אַלגעמיינעם נאָמען ״די אידישע מלחמה קרבנות״, אָבער מען האָט אויך געזוכט צו געבען די דאָזיגע קרבנות פּאָליטישע הילף, אַזוי אַז עס האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען די אידעע, וועלכע איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרען אַלס די באַוועגונג פאַר אַ קאַנאַדיש־אידישען קאָנגרעס.

גלייך אינ'ם ערשטען מלחמה־יאָר זענען אין טאָראנטאָ און אין מאָנטרעאל, קוויבעק, געשאפען געוואָרען צוויי ענליכע הילפס־ארגאניזאציעס — אין טאָראנטאָ "דער טאָראנטאָ מלחמה קאָנפע־רענץ" און אין מאָנטרעאָל "דער פאָלקס פארבאנד". צו דער זעלבער צייט איז אויך אין וויניפעג געגרינדעט געוואָרען דער דאָרטיגער "הילפס פארבאנד". יעדע ארגאניזאציע איז געוועזען צוזאמענגע־שטעלט פון דעלעגאציעס פון די ארטיגע אידישע קערפערשאפטען און אינסטיטוציעס, הויפּטזעכליך פון אידישע ארבייטער און מיטעל־קלאַס ארגאניזאציעס, און פאר די אלע עלעמענטען איז קלאָר גע־וואָרען, אז חוץ מאטעריעלער הילף מוז די אידען פון מזרח־אייראָפּע אויך געגעבען ווערען פּאָליטישע הילף, און אז עס מוז אָנגעפירט ווערען אן אלזייטיגע אידיש־נאציאנאלע פּאָליטישע טעטיגקייט לטובת די מלחמה קרבנות.

פאר פיעלע כלל־טוער צווישען דעם קאנאדער אידענטום איז קלאָר געוואָרען, אז די לאגע פון די אידען אין די מלחמה לענדער איז א פראגע, וואָס מוז אינטערעסירען דאָס גאנצע אידישע פאָלק, און אז לעזען די דאָזיגע פראגע דארף מען ניט דורך שתדלנות, אָדער דורך דער הילף פון יחידים, נאָר דורך שאפען א אידישע פאָלקס־טריבונע, אין וועלכער אלע אידישע עלעמענטען זאָלען זיין פאר־טראטען, א פאָלקס־פארבאנד, וואו עס זאָל רעפּרעזענטירט זיין יעדער אידישער עלעמענט.

הויפּטזעכליך איז דער געדאנק רייף געוואָרען צווישען א גרופּע מאָנטרעאלער אידישע כלל־טוער מיט ראובן ברייניך בראש, וועלכער איז געוועזען דער פּרעזידענט פון דעם "פאָלקס פארבאנד פון קאנאדער אידען", און דער געדאנק האָט אויך געפונען אָנהענגער אין טאָראנטאָ און וויניפעג, חוץ א רייע קלענערע שטעדט.

אין חודש יולי, 1915, האָט די מאָנטרעאלער ארגאניזאציע פונ'ם "פאָלקס־פארבאנד" באשלאָסען איינצורופען א קאָנווענשאָן פון פארטרעטער פון אלע קאנאדער אידען, וועלכע זענען פאר אזא טעטיגקייט, און אויף דעם צוזאמענפאָר זאָל באשטימט ווערען וועלכע שטיצע און וועלכע טעטיגקייט זאָל אָנגעפירט ווערען לטובת די אידען אין די מלחמה־לענדער.

אָבער אומגליקליכערווייז האָבען א רייע פון פערזענליכע מאטי־
ווען און צוזאמענשטויסען פאראורזאכט א קאמף ארום דער דאָזיגער
באוועגונג פאר א אידיש־דעמאקראטישער פאראייניגונג.

ראובן בריינין, דער אידיש־העברייאישער שריפטשטעלער, האָט
אין די לעצטע יאָרען פאר'ן וועלט־קריעג רעדאגירט אין מאָנטרעאל די

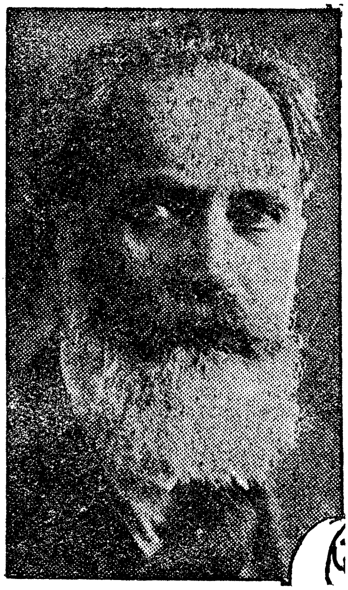

ראובן בריינין.

אידישע צייטונג "דער קענעדער אדלער", און איז אויך געוועזען
א וויצע־פרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע. אין
1914 איז פאָרגעקומען א צוזאמענשטויס צווישען בריינינ'ען און דעם
ארויסגעבער פון דער צייטונג, און ראובן בריינין האָט פארלאָזען די
רעדאקציע, אנהויבענדיג צו גרייטען זיך ארויסצוגעבען אן אייגענע

נייע אידישע טאג־צייטונג. דער ארויסגעבער פונ׳ם ״אדלער״ האט פארשטעהט זיך אין דעם געזעהן א קאנקורענץ־צייטונג, און געטריבען פון געשעפטליכע מאטיוועו האט דער ״אדלער״ אנגעהויבען אנצו־פירען א פיעלזייטיגען קאמף געגען ראובן ברייני׳ן און זיין געפלאנטע צייטונג, און ממילא אויך געגען דעם ״פאלקס־פארבאנד״, וועמענ׳ס פרעזידענט ער איז געוועזען. דער לעצטער איז אויך צו יענער צייט ניט געוועזען שוה בשוה מיט מאנכע פון די ציוניסטישע פירער, און די דאזיגע פערזאנען, געשטיצט פונ׳ם ״אדלער״, זענען דארום גע־ווארען געגנער פון דער פאלקס־באוועגונג, באאיינפלוסענדיג די ציו־ניסטישע ארגאניזאציע, אז זי זאל אויך זיין געגען דעם ״פאלקס־פארבאנד״, מאנכע פירער גלויבענדיג אז עס קען זיין א געפאר אין אזא אל־אידישע ארגאניזאציע פאר דער ציוניסטישער פעדעראציע און ארץ ישראל ארבייט.

אין די פאראייניגטע שטאאטען האט אבער דער געדאנק פאר אן אמעריקאניש־אידישען קאנגרעס אנגעהויבען אלץ מער פאפולער צו ווערען, און אזוי ווי קולטורעל און גייסטיג איז תמיד דער קאנאדיש־אידישער ישוב פארבונדען מיט אמעריקע, האט ממילא דער דארטיגער ערפאלג אויך באאיינפלוסט די עפענטליכע אידישע מיינונג אין קאנא־דע, און באפעסטיגט די פאזיציע פונ׳ם פאלקס־פארבאנד, טראץ דעם געפירטען קאמף.

די ציוניסטישע פירער מיט דער הילף פונ׳ם ״אדלער״ האבען דאן באשלאסען אליין צו פאררופען אזא אידישע קאנפערענץ, און אזוי ווי אין 1915 האט אין מאנטרעאל סיי ווי געדארפט פארקומען די יערליכע ציוניסטישע קאנווענשאן, האט מען באשלאסען דעם ציוניסטישען צוזאמענפאר צו פארלענגערען אויף נאך א טאג, איינ־לאדען צו דעם א גרופע ניט־ציוניסטישע דעלעגאטען, און עס פראָ־קלאמירען אלס ״די ערשטע קאנאדער אידישע קאנפערענץ״.

אזא קאנפערענץ איז פארגעקומען, געפירט און קאנטראלירט פון די ציוניסטישע טוער, אבער אן שום רעפרעזענטאנץ פון די ברייטע פאלקס־שיכטען, און אויף דעם צוזאמענפאר זענען אנגענומען געווארען א רייע רעזאלוציעס.

דער פאָלקס-פאַרבאַנד האָט אָבער ניט אָפּגעשטעלט זיין אגיטא-
ציע פאר א דעמאקראטיש-אידישער פאראייניגונג, און געפינענדיג
שטיצע אין דער טאראנטאר אידישער צייטונג "דער אידישער זשור-
נאל", איז אָנהויב יאָר 1916 פאָרגעקומען אן ארגאניזירונגס-קאָנ-
פערענץ, אויף וועלכער עס איז באשלאָסען געוואָרען פאָרצוזעצען די

לייאָן קאָהען.

ארבייט פאר א דעמאָקראטיש-אידישער פאראייניגונג, פאר שאפען א
פערמאנענטע אידישע ארגאניזאציע, דעם קאנאדיש-אידישען קאָנגרעס.

דערווייל האָבען זיך אויך געביטען מאנכע אומשטענדען. ראובן
ברייניג'ס געגרינדעטע צייטונג, "דער וועג", איז אונטערגעגאנגען
נאָך א קורצער עקזיסטענץ, און דאָס האָט אפּגעשאפט דעם קאמף

פונ'ם "אדלער" געגען ברייניג'ען און אויך געגען דעם קאנגרעס גע־דאנק. די ציוניסטישע פירער האבען אויך איינגעזעהן זייער טעות צו שטעלען זיך געגען דעם פאלקס־ווילען, האבענדיג פאר זיך א ביי־שפיעל פון די פאראייניגטע שטאאטען, וואו די ציוניסטישע פירער זענען געווען אקטיוו באטייליגט אין דער באוועגונג פאר אן אמע־ריקאניש־אידישען קאנגרעס. צו דער צייט וואס אין טאראנטא און אין מאנטרעאל איז פארגעקומען דער קאמף ארום דעם פאלקס־פאר־באנד, איז דער ישוב אין דער קאנאדער וועסט געבליבען נייטראל, אבער אין 1917 איז אין וויניפעג פארגעקומען א מערב־קאנאדער קאנ־פערענץ מיט באטייליגטע פון דעם גאנצען דארטיגען ישוב, וואו עס איז אין פרינציפ באשלאסען געווארען די נויטיגקייט פון א קאנאדיש־אידישען קאנגרעס. די אלע געענדערטע אומשטענדען האבען געבראכט, אז די קריגערישע צדדים זאלען זיך איינינגען אויף א באשטימטע פראגראם, מיט וועלכער עס זאל זיך באשעפטיגען דער קאנגרעס. עס האט זיך פארמירט אן ארגאניזאציאנס־קאמיטעט פאר דעם צוועק, עס זענען איינגעארדענט געווארען דעמאקראטישע וואלען אין יעדער אי־דישער קהלה, אין וועלכע עס האבען זיך געקענט באטייליגען יעדער מאן און פרוי אין עלטער פון 18 יאר און העכער. פיעלע טויזענדער שטימען, רעפרעזענטירענדיג די פארשיעדענסטע אידישע עלעמענטען (אויסער די רעפארם־אידען) זענען ביי די וואלען אפגעגעבען געווארען, דער בריטסטער אינטערעס צו דער זאך איז ארויסגעוויזען געווארען, און אין דעם פורים־טאג 1919, איז זיך אין מאנטרעאל צוזאמענגע־קומען אונטער'ן פארזיץ פונ'ם מאנטרעאלער אידישען כלל־טוער ליאן קאהען, דער ערשטער קאנאדיש־אידישער קאנגרעס, וואס איז באַ־שטאנען פון 215 רעפרעזענטאנטען, וועלכע האבען רעפרעזענטירט יעדע אידישע קהלה, פארטיי און ריכטונג, איבער'ן גאנצען לאנד, ציוניסטען, ארבייטער דעלעגאטען, מזרחים, ארטאדאקסען, סאציא־ליסטען און פועלי ציון, אידישע קולטור־טוער — אלע האבען געהאט זייערע פארטרעטער אויפ'ן קאנגרעס, און פאר פיער טעג צייט האט זיך דער קאנגרעס אלזייטיג באשעפטיגט מיט'ן אידישען פראבלעם, ניט נאר אויף אזוי פיעל ווי עס איז נוגע די אידען אין די מלחמה־

לענדער, נאר אויך מיט דער אידישער פראגע אלס א גאנצע, איינ־שליסענדיג דעם אידישען מצב אין קאנאדע און די טעטיגקייט ארום דער ארץ ישראל זאך.

דער ערשטער קאנאדער אידישער קאנגרעס האט זיך ארויסגע־זאגט פאר ארץ ישראל טעטיגקייט, פאר העלפען די אידישע מלחמה־ליידענדע, פינאנציעל און פאליטיש, פאר באשעפטיגען זיך מיט דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד אין לאנד, פאר אונטערזוכען און באשעפטיגען זיך מיט דער אידישער פארמער באוועגונג אין דער קאנאדער וועסט,, צו אגיטירען פאר א פינף טעגיגער ארבייטס־וואך, אויפצונעמען די ארבייט פון דער קומענדער אידישער איינוואנ־דערונג. א רייע פון רעזאלוציעס, וויכטיג פאר יענעם מאמענט, זענען אנגענומען געווארען. עס איז אויסגעקליבען געווארען אן עק־זעקוטיוו קאמיטעט, און אלע האבען געגלויבט, אז ענדליך וועט גע־שאפען ווערען דער ארגאן, ארום וועלכען עס איז שטארק געקעמפט געווארען.

אבער מיט די שלום־זיצונגען פונ׳ם קאנגרעס, האט זיך אויך געענדיגט די טעטיגקייט פונ׳ם קאנגרעס. ניט נאר האט זיך דער קאנגרעס מער ניט פארזאמעלט, נאר אפילו די געגענט־קאמיטעטען און די צענטראל פארוואלטונג איז אויך אויסגעקומען שווער צו פאר־זאמלען זיך, די טוער האבען פארלוירען דעם אינטערעס, און דער קאנגרעס האט פאקטיש אויפגעהערט צו פונקציאנירען.

דער קאנגרעס האט בלויז באוויזען אין 1920, צו נעמען די איניציאטיווע אויף זיך צו באנייען די ארבייט פאר די אידישע אי־מיגראנטען, וועלכע האבען אנגעהויבען צו קומען, פארטרעטער פונ׳ם קאנגרעס האבען זיך אויך עטליכע מאל געווענדעט מיט געוויסע בקשות צו דער רעגירונג, און מיט דעם האט זיך די טעטיגקייט געענדיגט.

ווי גרויס עס איז געווען דער אינטערעס, איידער דער קאנגרעס איז געשאפען געווארען, אזוי קליין איז יעצט געווארען די פאראינ־טערעסירטקייט אין דער זאך, און דורך א לאנגזאמער גסיסה, וועלכע האט זיך הויפטזעכליך געגומען פונ׳ם מאנגעל אין פינאנציעלע מיט־לען, איז זיך די קאנגרעס־ארגאניזאציע אין גאנצען צופאלען.

דער איד אין קאנאדע

ארום דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס באוועגונג האָבען זיך אויך געהאט אויסגעבילדעט פאראייניגונגען פון לאנדסמאנשאפטען און פארטייען. אזוי איז געהאט געשאפען געוואָרען א פוילישער פארבאנד, א פארבאנד פון אוקראינער אידען, א נאציאנאל־סאָציאַליסטישע פאראייניגונג און א פאראייניגונג פון ארטאדאָקסען און מזרחים, אבער מיט'ן אונטערגאנג פונ'ם קאָנגרעס, און טיילווייז אויך דורך דעם, וואָס מיט'ן סוף פון דער וועלט־מלחמה, איז אריינגעטרעטען אן אפאטיע אין קאנאדיש־אידישען לעבען, זענען אויך די ארגאניזאציעס צופאלען, און אזוי האָט זיך געענדיגט דער פרואוו פון די קאנאדער אידען צו ארגאניזירען זיך אין א קערפערשאפט וואָס זאָל רעפרעזענטירען אלע אידישע שיכטען.

דאס צוואנציגסטע קאפיטעל

דאס אידישע לעבען אין די לעצטע יארען

דער צענזוס פון 1921, — די אידישע אימיגראציע אין די יארען נאך דער מלחמה, — די רעארגאניזירטע אימיגראציאנס־ארבייט. — צוועלף אידישע קאלאניעס, — די יק״א הילף.

וויפיעל אידען זענען היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע ? דעם איינציגען מעגליכען ענטפער אויף דעם קען נאר געבען דער לעצטער קאנאדער פאלקס־צענזוס, און די פאלקס־צעהלונג פונ׳ם יאר 1921 גיט איבער וועגען דעם ציפערען אין צוויי באזונדערע טאבעלען.

לויט די ציפערען אנגעגעבען אין דער טאבעלע וועגען אפשטאמונג (ארידזשין) זענען אין קאנאדע געוועזען אין יענעם יאר 126,196 אידען, א פארגרעסערונג געגען דעם יאר 1911, ווען עס זענען בלויז געוועזען 75,681 אידען. אין פראפארציע צו דער אלגעמיינער באפעלקערונג האבען די אידען פארגעשטעלט מיט זיך 1.44 פראצענט געגען די 1.05 פראצענט אין 1911, און די 0.30 פראצענט אין יאר 1901.

אין א צווייטער טאבעלע וועגען רעליגיע, ווערט די צאל אידען אבער אנגעגעבען נאר אלס 125,190 געגען דער צאל 74,564 אין 1911, וואס דאס צייגט אז א צאל אידען האבען קיינמאל ניט אנגעגעבען די אידישע רעליגיע אלס זייער גלויבען.

די 126,196 אידען האבען לויט דעם צענזוס געוואוינט אין די פאלגענדע פראווינצען :

פרינס עדווארד איילענד	21
נאווא סקאשיא	2,161
ניו בראנזוויק	1,243
קוויבעק	47,977
אנטאריא	47,798

מאניטאבא	16,669
סאסקאטשיוואן	5,380
אלבערטא	3,242
בריטיש קאלאמביא	1,696
יוקאן	8
נארט־וועסט טעריטאריע	1

פון דער צאל אידען האבען פאלגענדע אידען געוואוינט אין שטעדט מיט א באפעלקערונג פון זעכציג טויזענט און העכער:

מאנטרעאל	42,717
טאראנטא	34,619
וויניפעג	14,449
וואנקואווער	1,270
האמילטאן	2,560
אטאווא	2,799
קוויבעק	375
קאלגארי	1,247
לאנדאן	703

לויט דעם צענזוס האבען דארום די גרעסטע מאיאריטעט פון די קאנאדער אידען געוואוינט אין די גרעסערע שטעדט, און נאר א קליינער טייל אין די קלענערע שטעדט און אויפ'ן לאנד.

מיט דעם אנקומען פון דער וועלט־מלחמה אין 1914 איז אפגע־שטעלט געווארען צוליעב פאליטישע מאטיוועז די קאנאדער איינ־וואנדערונג בכלל, און צוזאמען מיט דער אלגעמיינער איז צוליעב די זעלבע אורזאכען אויך אפגעשטעלט געווארען די אידישע איינוואנ־דערונג. עס האבען איינגעוואנדערט אין קאנאדע אין די לעצטע יארען פאלגענדע צאלען אידען:

אין 1916	65
אין 1917	136
אין 1918	32
אין 1919	22
אין 1920	116

אין 1921 — — — — — — — — 2,763
אין 1922 — — — — — — — — 8,404
אין 1923 — — — — — — — — 2,793

ווען די וועלט־מלחמה איז געענדיגט געוואָרען, האָט מען אין די קאנאדיש־ אידישע קרייזען געגלויבט, אז עס וועט זיין די מעגליכ־קייט, אז קאנאדע זאָל קענען ווערען א גרעסערער אימיגראציאנס־צענטר פאר די אידען פון מזרח־אייראפע, וועלכע זענען געצוואונגען צו עמיגרירען, די האָפנונג איז אָבער ניט רעאליזירט געוואָרען, ווייל אין קאנאדע האָט מען זיך נאָך דער מלחמה אָנגעהויבען בכלל שטרענ־גער צו באציען צו אייראָפייאישער איינוואנדערונג, און נאָר אין גע־וויסע באשטימטע פאלען, ווערט ערלויבט דאָס אריינקומען פון אייראפייאישער איינוואנדערונג, ווי נאָענטע קרובים און פאמיליעס פון קאנאדער איינוואוינער.

אין 1920 זענען אויך אין קאנאדע אויפגעלעבט געוואָרען די אידישע אימיגראציאָנס־געזעלשאפטען, וועלכע זענען געוועזען צופאַ־לען אין די מלחמה־יאָרען, ווען קיין איינוואנדערונג איז גאָר ניט געוועזען, און די הילפס־קאָמיטעטען, וועלכע פונקציאנירען באַ־זונדערס אין די דריי גרויסע אידישע קהלות, טוען אלעס צו פאר־לייכטערען דעם גורל פון דעם נייגעקומענעם, ווערענדיג צוגעהאָל־פען אין דער טעטיגקייט פון דעם קאנאדער יק"א קאָמיטעט.

טראצדעם וואָס די אידישע באפעלקערונג אין קאנאדע איז הויפטזעכליך א גרויס־שטאטישע, זענען אָבער אויך פאראן א גרויסע צאָל קלענערע אידישע קהלות איבער דער גאנצער לענג און ברייט פון קאנאדע, און עס זענען אויך פאראן צוועלף אידישע קאָלאָניעס, און א צאָל אנדערע אידישע פארמער ישובים.

די אידישע קאָלאָניעס זענען ווי פאָלגט :

אין דער פראָווינץ סאסקאטשיוואן: — אידענברידזש, זאנענ־פעלד, הירש, ליפטאן עיר און קופאר.

אין אלבערטא : — ראמסעי, מאנטעפיארע, און טראכו.

אין מאניטאבא : — פיין רידזש און בוירד'ס היל.

אין קוויבעק : — סט. סאפיע.

חוץ די ארגאניזירטע אידישע קאלאניעס זענען אויך פאראן אי־דישע פארמער ישובים אין פאלגענדע געגענטען : —

אין דער פראווינץ קוויבעק : — מאקאזא, ניו גלאזגאו, סט. לין, דזשאליעט, סט. דזשוליע דע ווערשעיר, און סט. אגאט.

אין אנטאריא : סידער וועלי און טימינס.

אין מאניטאבא : — ניו הירש, סט. ענן, גימלי, לארעט, טראנס־קאנא, און ראזענפעלד.

אין סאסקאטשיוואן : — וואפעלא, מעקסוועלטאן, טעאדאר, לימעריק, קעמסאק, ווייט בער, אקסבאו, וואטראוס, ראוזטאון און דאונפערנליין.

אין אלבערטא : — קאמפיער און עמפרעס.

חוץ אין די פלעצער, וואוינען נאך איינצעלנע אידישע פארמער אין אנדערע געגענטען, און מען גלויבט, אז אין מזרח און מערב קא־נאדע זענען צוזאמען פאראן ארום זעקס הונדערט אידישע פאמיליעס (ארום דריי טויזענד נפשות) קאלאניזירט אויפ׳ן לאנד, באארבעי־טענדיג ארום 125 טויזענט אקער לאנד, און ווערט צוזאמען מיט אלע פארם־געביידעס און אינווענטאר ארום דריי מיליאן דאלאר.

די עקזיסטירענדע אידישע פארמער, סיי אין די גרעסערע און סיי אין די קלענערע קאלאניעס, זענען מערסטענס זעלבסטשטענדיג און די הילף וואס ווערט זיי געגעבען פון דער יק״א איז נאר, אדער אין דער פארמע פון הלוואות, פאר וועלכען עס ווערט זיי גע־רעכענט א מינימאלער פראצענט (5%), אדער אין דער פארמע פון קהל׳שער שטיצע, ווי צו העלפען אויסבייען קהל׳שע געביידעס, אויס־האלטען לערער און שולען פאר די קאלאניסטען־קינדער, געבענדיג צו־שטייער א העלפט פון די קאסטען עס אויסצוהאלטען.

דער איד אין קאנאדע

דאָס אידישע לעבען אין לאנד איז אין די לעצטע יאָרען ניט נאָר אויסגעוואקסען אין צאָלען, נאָר אויך אין איכות, און די וואָרצלען פונ׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב ווערען אלץ מער פארצווייגט און אויסגעברייטערט. ניט נאָר ווערט דער מצב פונ׳ם יחיד פעסטער, נאָר אויך אין דער געזעלשאפטליכקייט מערקט זיך דאָס מער איינבירגערען זיך און דאָס אריינפאסען זיך אין דער נייער סביבה.

פון א קליינעם אומבאדייטענדען מיעוט שטעלט פאָר מיט זיך דאָס קאנאדער אידענטום היינט צו טאג א באדייטענדע קראפט, גלוי־בענדיג אין דער ליכטיגער צוקונפט.

דאָס קאנאדער אידענטום האָט דערווייל נאָך ניט געלעזט פיעלע פון זיינע פראָבלעמען, ווי למשל די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק, א. ד. ג., אבער דאָס אידישע הארץ איז פול מיט׳ן גלויבען, אז אלע שוועריגקייטען וועלען מיט דער צייט באזייטיגט ווערען, און דער אידישער גורל אין לאנד וועט זיין א גליקליכער און צופריעדענער צוזאמען מיט אלע זין און מענשען־קינדער, וועלכע באוואוינען די גרויסע און ברייטע ״דאָמיניאָן אָף קענעדע״.

אברהם ריינוויין

דער איד אין קאנאדע

(מאַטעריאַלען צו דער געשיכטע
פון די קאַנאַדער אידען)

צוויי טער באנד

ארויסגעגעבען פון
פארלאג „קאנאדע“
תרפ״ז — 1927

COPYRIGHT, 1927
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

מאטעריאלען צו דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען

אינהאלט:

פאָרוואָרט — — — — — — — — — — — — — זייט 250

צו דער לעגענדע וועגן די אינדיאַנער און די עשרת השבטים — — — — — — — — — — ״ 252

א שמד־געשיכטע אין 18־טען יאָרהונדערט — — — — ״ 255

וועגן מאַנכע נעמען וועלכע קלינגען אידיש — — ״ 257

סער אלעקסאַנדער שאַמבערג — — — — — — — — ״ 258

די תפלה פאר ענגלאַנד׳ס זיעג — — — — — — — — ״ 261

א אידישער קאָלאָניזאַציאָנס־פּלאַן אין 18־טען יאָרהונדערט — — — — — — — — — — — ״ 262

א קאַנאַדער היסטאָריקער וועגן די ערשטע קאַנאַדער אידען — — — — — — — — — — — — — ״ 263

געמישטע הייראַטען ביי די האַרט, דייוויד און יהודה פאַמיליעס — — — — — — — — — — — — ״ 277

א רב מאָנט שכירות אין געריכט — — — — — — — ״ 279

די גרינדונג פון דער האַרט׳ס באַנק — — — — — — ״ 281

פאַרשיעדענע האַרט בריעף אין די קאַנאַדער אַרכיוועס ״ 283

די קאָרעספּאָנדענץ וועגן א רעגיסטער — — — — — ״ 284

דער קאַמף אַרום אידישע פּריעדענס־ריכטער — — ״ 285

די טאָג־ביכער פון די אידישע פּיאָנערען — — — — — ״ 301

פאַרשיעדענע פּאַסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען — — ״ 309

אידישע פּיאָנערען אין פאַרשיעדענע שטעדט — — — ״ 313

דער ערשטער פּראַקטיקאַל־בוך פון דער ״האָלי בלאָסאָם שול״ — — — — — — — — — — — — — ״ 318

אידען האַנדלען קלוג אויסמיידענדיג פּאָליטיק — — ״ 320

קאַנאַדער שטעדט מיט אידישע נעמען — — — — ״ 321

די ציוניסטישע פרויען־אָרגאַניזאַציע ״הדסה״ — — ״ 323

אָפיציעלע אויפנאַמעס פאר פּראָמינענטע אידען — — ״ 324

ביכער פון אידישע שרייבער — — — — — — — — ״ 325

צו דער קוויבעקער שול־פראַגע — — — — — — — — ״ 328

קוויבעקער רעגירונג העלפט בויען א אידישען מושב זקנים — — — — — — — — — — — — ״ 332

ערפאָלגען און מיסערפאָלגען אין די לעצטע יאָרען — ״ 334

וועלכע שפּראַכען רעדען די קאַנאַדער אידען — — — ״ 340

אילוסטראציעס:

די תפלה פאר ענגלאנד'ס זיעג — — — — — — — זייט 261

דער הערב פון דער פאמיליע הארט — — — — — — ״ 264

משה יהודה העיז — — — — — — — — — — — ״ 286

דר. א. ה. דייוויד — — — — — — — — — — ״ 308

די אַלטע האָלי בלאסאם שול אויף ריטשמאָנד גאס — ״ 314

״רעוויו אָף די דאָקטרינס ענד פּראַפּעטיקעל קראנא־
לאדזשי אָף מר. וויליאם מילער״ — — — — — ״ 316

דער ערשטער פראָטאָקאָל־בוך פון דער ״האָלי בלא־
סאם״ שול — — — — — — — — — — — ״ 318-9

א. א. היפּס — — — — — — — — — — — ״ 336

א פּסק דין — — — — — — — — — — — — — ״ 338

פאָרוואָרט צום צווייטען באנד:

די יעצטיגע ארבייט „מאטעריאלען צו דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען", איז א רעזולטאט פון א ווייטערדיגער פאָרשונג אויפ'ן געביעט פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און פונקט ווי די גאנצע טעמע איז ניט ערשעפט געוואָרען אין דעם ערשטען באנד, אזוי בלייבט די ארבייט אומפארענדיגט אויך מיט'ן יעצטיגען צווייטען באנד.

פיעלע מאטעריאלען, וועלכע קענען באלייכטען געוויסע עפּאָכען פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע געפינען זיך אין ענגלאנד און אין אנדערע פלעצער און זיי דארפען נאָך אויסגעפאָרשט ווערען. מיר גלויבען אָבער אז די מאטעריאלען, וועלכע מיר פארעפענטליכען דאָ, זענען די וויכטיגסטע, און צוזאמען מיט'ן ערשטען באנד גיט עס מער אָדער ווייניגער אן אָלזייטיגען באגריף וועגען דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען און זייער איינשטייערונג צו קאנאדע.

עס איז א פּיאָנערען־ארבייט, און די פאָרשונגס־ארבייט ווערט נאָך פון אונז פאָרגעזעצט, האָפענדיג מיט דער צייט אויך צו קענען געבען א נייעם צוגאָב צו דער ארבייט אין דער פאָרמע פון א דריטען באנד.

דער אויטאָר וויל ביי דער געלעגענהייט אויך אויסדריקען א דאנק די אלע פערזאָנען וועלכע האָבען אים צוגעהאָלפען אין דער ארבייט אויף פארשיעדענע אופנים, און באזונדערס די פאָלגענדע: ארטור דניאל הארט, וועלכער האָט אונז ערלויבט צו באנוצען זיך מיט די פּריוואטע מאטעריאלען און טאגביכער פון דער הארט פאמיליע און אויך אים געהאָלפען מיט נויטיגע אינפארמאציעס; פסח מאטענקאָ, וועלכער האָט אונז צוגעהאָלפען אין די פראנצויזישע איבערזעצונגען, און די הערען ס. קראָניק, טאראנטא, און א. י

פרימאן, אטאווא, וועלכע האָבען טױלוױיז ערמעגליכט די אויסגאבע אין א פינאנציעלען זין.

מיר ווילען אויך דאָ פאררייכטען צוויי וויכטיגע טעות'ן, וועלכע האָבען זיך אריינגעכאפּט אין ערשטען באנד. דער נאָמען פון דער ערשטער ציוניסטישער ארגאניזאציע נאָך די „חובבי ציון'' איז ניט געוועזען „שובבי ציון'' (זייטען 195-198) נאָר „שובי ציון''. אינ'ם ערשטען קאפּיטעל (זייט 22) איז דורך א פארדריסליכען טעות געדרוקט געוועזען „זעקס פראנצויזישע קריעגער'' אנשטאט דעם וואָס עס דארף זיין זעקס פראנצויזישע קריעגס־שיפען, ווייל אין דעם באטרעפענדען בריעף רעדט זיך וועגען „מען־אָ־וואָר'', וואָס מיינט קריעגס־שיפען.

דער אויטאָר איז אויך זעהר צופריעדען מיט דעם, וואָס זיין ארבייט איז ניט געבליבען די איינציגע און אין פארלויף פונ'ם יאָר 1926 איז ערשיענען א גרעסערע ענגלישע אויסגאבע „דהי דזשו אין קענעדע'' (רעדאגירט פון א. ד. הארט) און וועלכע האָט אָפּגעגעבען א צאָל זייטען פאר א געשיכטליכען איבערבליק.

א. ר.

צו דער לעגענדע וועגען די אינדיאַנער און די עשרת השבטים

"L'Histoire de la Nouvelle France," par Marc Lescarbot, Paris, 1608. Vol. I., Chap. III.

אין זיין ווערק "די געשיכטע פון ניי־פראנקרייך", רעדענדיג וועגען דעם ווי די וועסט אינדיעס און שפּעטער ניי־פראנקרייך זענען באַפעלקערט געוואָרען, דערצעהלט דער מחבר, מארק לעסקארבאָ, פאָלגענדעס:

"איך וויים אַז מאַנכע, פארוואונדערט פון דעם ניי־ענטדעקטען לאַנד, וואָס ווערט אָנגערופען וועסט אינדיעס, האָבען אָנגעשטרענגט זייערע מוחות אויסצוגעפינען די מיטלען, ווי אַזוי זיי האָבען געקענט באַקומען א באַפעלקערונג נאָכ'ן מבול, וואָס איז נאָך שווערער צו־ליעב דעם, ווייל פון איין ברעג ביז צום צווייטען, איז דאָס דאָזיגע לאַנד אָפּגעטיילט מיט א ברייטען ים, וועלכען מענשען וואָלטען קיינ־מאָל ניט געקענט און ניט געוואַגט אריבערצושווימען, כדי צו ענט־דעקען נייע לענדער; ווענינגסטענס ווערט גאָר ניט דערמאָנט וועגען דעם אין די אַלע ביכער און מעמוארען, וועלכע זענען אונז געבליבען פונ'ם אלטערטום. מאַנכע האָבען זיך באַנוצט מיט נבואה און מיט ראיות פון תנ"ך עס צו באַווייזען, אַנדערע ווידער האָבען עס צו־געשריבען די שפּאַניער, און גאָר אַנדערע האָבען באַוויעזען אַז די אידען האָבען געדאַרפט באַזעצען די נייע וועלט.

מאַנכע האָבען גאָר געגלויבט, אַז אָפּשטאַמער פון חם זענען אַהין געבראַכט געוואָרען דורך גאָט'ס שטראָף, ווען יהושע איז אריין אין לאַנד כנען און עס פאַרנומען. פון די הייליגע שריפטען איז צו זעהען, אַז די מענשען זענען געוועזען אַזוי איינגעשראָקען, אַז עס איז גאַנץ מעגליך, אַז די אורעלטערען פון די אַמעריקאַנער און אַנדערע אויף דער צווייטער זייט ים, זענען פון די וועלכע זענען פאַרטריבען געוואָרען פון כנען דורך די קינדער פון ישראל, וועלכע האָבען זיך

געזעצט אויף שיפען, און זיך איבערגעגעבען צום חסד פונ'ם ים, און זענען אזוי פארוואָרפען געוואָרען קיין אמעריקע — א זאך וואָס ווערט באשטעטיגט פון דעם ווי עס ווערט באשריבען אין "חכמת שלמה"*), און וואו עס ווערט דערצעהלט ווי די כנענים זענען געווזען קאניבאלען, איידער די אידען זענען אריינגעקומען אין לאנד כנען, וועלכע האָבען געגעסען מענשליך פלייש, ווי עס טוען עס פיעלע אין דעם גרויסען לאנד. ארויסצוהעלפען זיי מיט באווייזען, וויל איך נאָך אויך צוגעבען, אז פיעלע פון די אמעריקאנער שפּרינגען איבער פייער, ווען זיי זענען מתפלל צו זייערע דעמאנען, ווי עס האָבען עס געטון די כנענים.

אָבער אממערסטען איז צו גלויבען, אז עס זענען ניט ווייט פון אמת די, וועלכע דענקען, אז געוויסע מאטראָזען, סוחרים און רייזענדע, איבערראשט פון א גרויסען ווינט אויפ'ן ים, וועמענ'ס שרעקען זיי האָבען ניט געקענט ביישטעהן, זענען מעגליך פארטראגען געוואָרען צו דעם לאנד, די שיפען זייערע צובראָכען, און זייענדיג נאקעט, זענען זיי געצוואונגען געוואָרען צו נעמען זיך צו יאגד, און צו באדעקען זיך מיט די פעל פון די חיות, וועלכע זיי האָבען געטויט. אזוי האָבען זיי זיך פארמערט און אָנגעפילט מער אָדער ווענייגער דאָס לאנד, באזעצענדיג זיך מערסטענס ביי די ברעגעס פון ים און די גרויסע טייכען, און ווען זיי האָבען אפילו פריער געוואוסט עטוואָס וועגען גאָט, איז עס בּיסלאכווייז פארגעסען געוואָרען צוליעב דעם מאנגעל אין לערער, ווי עס האָט פּאסירט איבער דער גאנצער וועלט נאָכ'ן מבול.

---

*) מארק לעסקארבא באציט זיך צו פאָלגענדע שטעלען אין "חכמת שלמה":

גם על קדמוני ארץ הקדשה קצפת. יען כי השחיתו והתעיבו בקסמם קסמים. בלב אכזרי ילדימו שחטו. ויאכלו בשר אדם וישתו את דמם. ויעצת לכלות ביד אבותינו את האבות האלה. אשר המיתו בידיהם את הנפשות העזובות.

(חכמת שלמה יב, ג־ה)

עס האָבען אויך געקענט פאַסירען עטליכע אזעלכע אומגליקען (פון שיפסברוך — א. ר.) פון דער ריכטונג פונ'ם מזרח, ווי פונ'ם דרום און צפון, און אנשטויסענדיג זיך אין פארשיעדענע שטיקער לאנד, האָבען זיי אזוי באזעצט אלע טיילען פונ'ם גרויסען מערב לאנד."

*　　*　　*

מערי ע. ראוז־האלדען, וועלכע האָט פארעפענטליכט א רייע היסטאָרישע ארבייטען, רעדענדיג אין איינער פון אירע עסייען איבער דעם אינדיאנישען שבט "די אירים", וועלכע האָבען געוואוינט ביי די מערב און מזרח ברעגעס פון לייק אירי, דערמאָנט אויך דעם פאַל, אז זיי האָבען געהאט צוועלף גרויסע שטעדט אָדער פעסטונגען, גע־בויט לויט'ן סטיל פון די אלטע אידישע ערי מקלט.

א שמד געשיכטע אין 18־טען יאָרהונדערט

Archives Publiques du Canada, Etat Civil—Louisbourg, 1752-54. Serie Gl. Vol. 408-2, p. 16.

אין די קאנאדער ארכיוועז געפינט זיך אין דער פראנצויזישער שפּראַך דער פאָלגענדער דאָקומענט, וועלכער דערצעהלט וועגען א שמד פאסירונג:

דער פייערליכער שמד פון יוסף אנטאן מאיסע.

״דעם ערשטען אפּריל פונ׳ם יאָר טויזענט זיבען הונדערט און צוויי און פופציג האָט דער אויבען־דערמאָנטער יוסף מאיסע דורך זיין טויפען זיך אויף דעם קעניג׳ס געוועזענער קריעגס־שיף, ״לא פריפאן״, וועלכע איז געפאָרען קיין קוויבעק, און לויט די טויף־צערעמאָניעס וועלכע זענען פייערליך דורכגעפירט געוואָרען אין דער קעניגליכער קירכע פון סט. לואי, וואָס איז א קירכען־באצירק, האָט מען אים א נאָמען געגעבען דזשין אנטאן מאיסע, געבוירען אין מאר־ברעי, ברעבאנישע האָלאנד, אלט דריי און פערציג יאָר און דריי חדשים, א איד לויט נאציאָנאליטעט, וועלכער האָט, נאָכדעם ווי ער איז אינפאָרמירט געוואָרען וועגען דעם אמת פון דער אפּאסטאָלישער און רוימיש־קאטוילישער אמונה, און האָבענדיג אנערקענט די פאלש־קייט און טעות פון דער אידישער רעליגיע, אין וועלכער ער האָט ביז יעצט געגלויבט, זיך אָפּגעזאָגט פון דער רעליגיע זיינער און פארשפּראָכען מיט א שבועה איבער די הייליגע שריפטען, אז ער וועט טריי אָפּהיטען זיין לעבענס־לאנג אלע פליכטען פון דער אפּאסטאָלישער און רוימיש־קאטוילישער רעליגיע.

נאָכדעם ווי עס איז דערהאלטען געוואָרען א בריעף פון מעילארד, דעם נײנטען פעברואר פונ׳ם זעלבען יאָר, אז איך בין אויטאָריזירט אים צו פארטרעטען אין גייסטיגע זאכען, האָב איך, דער אונטער־צייכענטער, דורכגעפירט די טויף־צערעמאָניעס, האָב באקומען פון

אים זיין פּייערליכע הכּחשה, און באַפּרייט אים פון דעם קירכליכען חרם; ער האָט געהאַט אַלס זיין טויף־פאַטער הער דזשין לואי, גראַף פון רעימאנד, סעניאָר פון אָי, לאַ קור, און אַנדערע פּלעצער, מאַר־שאַל פון די לאַגערען און אַרמייען פון׳ם קעניג, ליוטענאַנט פון זיין מאַיעסטעט פון דער שטאַדט און דעם שלאָס אַנגולעסם, גובערנאַטאָר און קאָמאַנדיר פון די קעניגליכע אינזלען, סיינט דזשיען און די צו־געהעריגע; אַלס טויף־מוטער איז געוועזען די דאַמע מאַרגאַרעט פון גאַנעי, די פרוי פון הער לואי באַיסעי, ריטער פון׳ם מיליטער־רישען אָרדער פון סט. לואי, האַר פון גאַלערנעריע, לאַובערנעריע, ליוטענאַנט פון דער שיף, וועלכע האָבען צוגעגעבען די אויבענדער־מאָנטע נעמען.

זייערע חתימות זענען אונטערגעשריבען געוואָרען אין דער קע־ניגליכער קירך פון סט. לואי, וואָס איז אַ קירליכער באַצירק אין לואיסבורג, דעמזעלבען טאָג אין יאָר ווי אויבען.

גראַף פון רעימאנד, דע גאַנעי פון גאַלערנעריע, פּרעוואָסט, איזידאָר גאָולעט ר. ר. צוטיילער פון די טרופּען, דורכפּירענדיג די קירכליכע פונקציעס.

ווען מאנכע נעמען וועלכע קלינגען אידיש.

אין די ארכיוועז פון קאנאדע געפינען זיך א צאל מיליטערישע און ציווילע דאקומענטען מיט נעמען וועלכע קלינגען טיילוויז אידיש, און וועלכע זענען פון דער צייט, ווען פראנקרייך האט נאך באהערשט דאס לאנד, ווען דאס וואלטען ווירקליך געוועזען אידען, וואלט דאס געצייגט, אז נאך אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים האבען מיר שוין געהאט צו טאן מיט א צאל אידען אין לאנד, סיי אין דער ארמיי, און סיי אין ציווילען לעבען.

באראטענדיג זיך וועגען די דאזיגע נעמען מיט מאנכע קאנאדער היסטאריקער, האבען אלע אויסגעדריקט זייער מיינונג, אז דאס קענען ניט זיין קיין אידען, ווייל די פראנצויזישע רעגיערונג האט קיינמאל ניט דערלאזען קיין אידען, ניט אין דער ארמיי און ניט אין ציווילען לעבען.

ווי אזוי זשע ערקלערען זיך די דאזיגע אידישע נעמען ?

און מיר קענען נאר ווידערהאלען אונזער השערה, אויסגעדריקט אינ׳ם ערשטען באנד ״דער איד אין קאנאדע״, אז די טרעגער פון די דאזיגע נעמען זענען ווארשיינליך געוועזען די יורשים און אפשטאמער פון די מאראנען, פון וועלכע פיעלע האבען זיך געהאט באזעצט אין פראנקרייך.

סער אלעקסאנדער שאמבערג

דער אידישער בייטראג צו קאנאדע איז ניט נאר געקומען פון פערזאָנען, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין לאנד אלס תושבים, נאר אויך פון אזעלכע וועמענס ראָליע עס איז געוועזען א צייטווייליגע. בשעת דעם קריעג, וואָס ענגלאנד און פראנקרייך האָבען געפירט איבער קאנאדע, האָבען ניט נאָר אידישע אפיצערען זיך באטייליגט אין דער ענגלישער ארמיי, נאָר אויך צווישען די קריעגס־פירער אויף די שיפען זענען ווארשיינליך געוועזען א צאָל אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער ווייזט אויס צו האָבען געוועזען סער אלעקסאנדער שאמבערג, א מיטגליעד פון דער בארימטער אידישער פאמיליע אין ענגלאנד און דייטשלאנד.

אינ'ם "דיקשאָנערי אָף נײשאנעל בייאגרעפי" *) איז פאראן פאָלגענדער ביאגראפישער נאָטיץ וועגען אים, פון וועלכען מיר ציטירען דאָס וויכטיגסטע:

"סער אלעקסאנדער שאמבערג (1804—1720), קאפיטאן אינ'ם פלאָט, געבוירען אין 1720, איז געוועזען דער זון פון מאיר ל. שאָמבערג, יצחק שאמבערג (1780—1714) און רפאל אָדער ראַלף שאָמבערג זענען געוועזען זיינע ברידער. ער האָט זיך אנגעשלאָסען אינ'ם פלאָטען־דיענסט אין נאָוועמבער 1743, אויף דער שיף "סאָר פאָלק" מיט קאפיטאן פרעטען, וואו ער האָט געדיענט פיער יאָר, און האָט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען דעם 3־טען דעצעמבער, 1747. דעם 11־טען דעצ. 1747, איז ער דערהויבען געוואָרען צום ליוטענאנט־ראנג אויף דער שיף "הארנעט", און אין פרילינג 1750, זייענדיג דאמאָלס אין די וועסט אינדיעס, האָט ער עס אויסגעביטען פאר דער "ספידוועל", וועלכע האָט זיך צוריקגעקערט קיין ענגלאנד, און דעם פאָלגענדען יולי האָט מען אים אָפגעצאָלט. ער איז דאן אוועקגעשטעלט געוואָרען אויף האלבע־שכירות, און ער איז אזוי פארבליבען

*) Dictionary of National Biography, Vol. XVII.—Robinson-Sheares.

ביז פעברואר 1755, ווען ער איז באַשטימט געוואָרען פאר דער "מעדוועי", מיט קאַפּיטאַן פּיטער דעניס, פון'ם פּלאַץ אין דער היים־סטאנציע און אויף דער בייסקעי בוכטע. אין יוני 1756 איז ער וויע־דער געשטעלט געוואָרען אויף האלבע שכירות, אָבער אין אָקטאָבער איז ער באַשטימט געוואָרען פאר דער "אינטרעפּייד", ווידער מיט קאַפּיטען פּרעטען. דעם 5־טען אַפּריל 1757 איז ער דערהויבען גע־וואָרען אלס קאַפּיטאַן פון דער "ריטשמאנד", און ביים סוף פון'ם יאָר איז ער איבערגעפירט געוואָרען אויף דער "דיאנא", וואָס איז אינ'ם פאָלגענדען יאָר געווען א טייל פון'ם פּלאַץ אונטער אדמיראל עדוואַרד באָסקאַוען, ביי דער פאַרניכטונג פון לואיסבורג. אַיידער די טרופּען האָבען געלאַנדעט, איז באָסקאַווען צוזאַמען מיט אנדערע אדמיראַלען און גענעראַלען, געפאָרען אין דער "דיאנא" צו עקזאַמע־נירען דעם ברעג. די "דיאנא" איז שפּעטער געווען איינע פון די שיפען, וואָס איז באַנוצט געוואָרען צו פאַרמאַסקירען די לאַנדונג, און ווען מען האָט געלאַנדעט פאַר די באַטאַרייען אַ גרופּע פון פיער הונדערט מאַטראָזען איז שאַמבערג באַשטימט געוואָרען אלס זייער קאָמאַנדיר. אַ גאָלדענער מעדאַל, וועלכער פאַראייביגט דעם זיעג, איז אין באַזיץ פון זיין אוראייניקעל, קאָלאָנעל הערבערט סט דזשאָרדזש שאַמבערג פון די קעניגליכע מארינען. אין 1759 איז די "דיאנא" געוואָרען אַ טייל פון'ם פּלאַץ אונטער סער טשאַרלז סאָונדערס, ביים פאַלען פון קוויבעק, וואו שאַמבערג איז געווען טעטיג צוזאַמען מיט גענעראַל וואָולף, און מאַנכע באַמערקונגען פון שאַמבערג'ס טאַשען־בוך זענען נאָך פאַרבליבען. אינ'ם פאָלגענדען יאָר איז די "דיאנא" געווען אַ טייל פון'ם סקאַדראָן, וועלכער האָט אונטער לאָרד קאָלוויל, צוריקגעשטויסען דעם פאַרזוך פון די פראַנצויזען צו־ריקצונעמען קוויבעק, און מען האָט אים שפּעטער אָפּגעשיקט אהיים קיין ענגלאַנד מיט דער נייעס. שאַמבערג איז דאַן באַשטימט גע־וואָרען אויף דער "עסעקס", וועלכע האָט געהאַט 64 קאַנאָנען, און אין 1761 האָט ער זיך באַטייליגט אין איינגעמען בעל־אייל אונטער דער קאָמאַנדע פון קאָמאַדאָר קעפּעל. ער האָט אָנגעהאַלטען די קאָ־מאַנדירונג איבער דער "עסעקס" ביז דעם פריעדען אין 1763."

די וויכטיגע קאריערע זיינע, ווי דער זעלבער ביאגראף דער־צעהלט, איז אלץ געווען פארבונדען מיט'ן פלאט, וועלכע איז גע־ענדיגט געווארען מיט זיין טויט, דעם 19־טען מערץ, 1804, אין דאב־לין, אירלאנד.

אין אויגוסט 1763 האט ער חתונה געהאט מיט א קריסטליכער פרוי, פון דער הויכער ענגלישער אריסטאקראטיע, און זיין זון אלעקסאנדער ווילמאט שאמבערג (1774—1850) איז אין 1849 דער־הויבען געווארען צום ראנג פון אדמיראל אינ'ם ענגלישען פלאט, און אויך די אנדערע יורשים פון דער פאמיליע האבען פארנומען וויכטיגע אמטען אין דער ענגלישער ארמיי און פלאט.

סער אלעקסאנדער שאמבערג איז אויך געווען דער מחבר פון א בוך, וואס איז שוין היינט א זעלטענהייט, מיט'ן נאמען "א האנט־בוך רעקאמענדירט צו יונגע אפיצערען אינ'ם קעניגליכען פלאט".

* * *

א קורצען ביאגראפישען נאטיץ וועגען אים קען מען אויך געפי־נען אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאפעדיע צווישען דער פאמיליע "שאמבערג", און ענליכע נאטיצען זענען אויך פאראן אין א רייע אנדערע ווערק.

ד ע ר   א י ד   א י ן   ק א נ א ד ע

די תפלה פאר ענגלאנד'ס זיעג

THE FORM OF PRAYER,

Which was performed at the

JEWS Synagogue,

IN THE

City of NEW-YORK,

On Thurſday *October* 23, 1760;

Being the Day appointed by Proclamation for a General Thankſgiving to Almighty GOD, for the Reducing of *Canada* to His Majeſty's Dominions.

Compoſed by D. R. JOSEPH YESURUN PINTO, In the Hebrew Language

And tranſlated into Engliſh, by a Friend to Truth.

NEW-YORK:

Printed and Sold by W. WEYMAN, at his New Printing-Office, in Broad-Street, not far from the Exchange, 1760. (Price 4d.)

אינ'ם ערשטען באנד (זייט 30) האָבען מיר שוין דערצעהלט וועגען דער ספּעציעלער גאָטעס־דיענסט וואָס איז פאָרגעקומען אין ניו־יאָרק אינ'ם דאנק־טאָג, ווען עס איז געפייערט געוואָרען דער זיעג פון ענגלאנד איבער קאנאדע. מיר ברענגען דאָ א רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון דער תפלה־אויסגאַבע, ווי עס איז אָפּגעדרוקט אינ'ם 30־טען באנד פון די פּובליקאציעס פון דער אמעריקאנישער אידישער היסטאָרישער געזעלשאַפט (זייט 50).

פון דער דאָזיגער רעפּראָדוקציע איז צו זעהן אז דער העברייאישער מחבר פון דער תפלה איז געוועזען ד. ר. יוסף ישורין פינטא, און דער ענגלישער איבערזעצער האָט אויסבאהאלטען זיין נאָמען אונטער'ן פּסעוודאָנים „א פריינט פון אמת".

א אידישער קאלאניזאציאָנס פּלאַן אין 18־טען יאָרהונדערט

אין דער "געשיכטע פון די אידען אין ענגלאנד" פון אלבערט מ. הייַמסאָן (לאָנדאָן 1908, קאפּיטעל 27), רעדענדיג וועגען די לאָנדאָנער אידען וועלכע האָבען זיך אין 1750 באזעצט אין סאוט קאראליינע, דערצעהלט אויך דער אויטאָר וועגען דעם, אז אין דעם יאָר 1749 איז באטראכט געוואָרען אין ענגלאנד א פּלאַן צו באזעצען אידען אין נאָווא סקאָשיא. מען האָט שוין אפילו אין ענגלאנד אָנגעהויבען אָנצופירען אן אגיטאציע וועגען דעם צווישען דער אָרעמער אידישער באפעלקערונג. דער קאָמיטעט וואָס האָט זיך אָפּגעגעבען מיט דעם האָט אויך פאַרשפּראָכען די וועלכע וועלען אהין פאָרען, אז מען וועט זיי אַרויסהעלפען די ערשטע דריי יאָר צייט, אָבער פון דעם פּלאַן איז גאָר ניט געוואָרען.

א קאנאדער היסטאריקער וועגען די ערשטע קאנאדער אידען.

אין זיין בוך "בלעטער פון דער קאנאדער געשיכטע" *) ווידמעט דער קאנאדער היסטאריקער און פובליציסט, בענדזשעמין סאלטעי, א גאנץ קאפיטעל דעם אידישען ישוב אין קאנאדע. דאס קאפיטעל וועלכעס ער רופט אן מיט'ן נאמען "אידען און קריסטען" איז ניט געשריבען אין קיין איבעריג פריינדליכען טאן צו די אידען, אבער אזוי ווי דאס האט א רייע מאטעריאל אי וועגען דער הארט־פאמיליע, און אי וועגען די ערשטע פיאנערען־טעג, ברענגען מיר עס ווייטער אין אן עטוואס פארקירצטער פארם, אויסלאזענדיג נאר די שטעלען, וועל־כע זענען ניט פון אלגעמיינער וויכטיגקייט.

בענדזשעמין סאלטעי הויבט אן זיין איבערבליק, באציענדיג זיך אויף אן ארטיקעל וועגען אידישער רעכט אין קאנאדע, וואס איז גע־שריבען געווארען פון דזשאזעף טאסעי אינ'ם "רעוויו קאנאדיען" (יוני 1870), וואו דער לעצטער רעדט הויפטזעכליך וועגען די וואלען אין טהרי ריווערס אין די יארען 1807—1809, און מיט דעם אלס הקדמה, געהט ער דאן איבער צו זיין היסטארישען איבערזיכט :

* * *

"יעדער ווייסט", זאגט ב. סאלטעי, "אז גלייך נאכדעם ווי דאס לאנד איז איבערגעגאנגען צו ענגלאנד (אין פעברואר 1763) זענען אנגעקומען א צאל סוחרים און אנגעשטעלטע. זיי זענען אלע געוועזען ענגלענדער, וועלכע האבען ערווארט רייך צו ווערען אין דער נייער בריטישער קאלאניע. נאך פריער פאר זיי איז געקומען אהרן הארט, וועלכער איז געבוירען געווארען אין 1724 אין דייטשלאנד, אין דער נאכבארשאפט פון די בערג האארדט, א נאמען מיט וועלכען ער האט זיך גערופען ביז זיין אנקומען אין ענגלאנד, וואו ער האט אנגענומען די ארטאגראפיע הארט, וואס איז באקוועמער פאר דער ענגלישער

*) Pages D'Histoire du Canada, by Benjamin Sulte (pp. 400-432).

אויסשפראך. אין לאנדאן האט ער זיך געטראפען מיט דראטי דזשודא, וועמענ'ס פאמיליע איז געקומען קיין טהרי ריווערס, און זיך שפעטער צושפרייט איבער'ן גאנצען לאנד.

די מאטא פון דער הארט פאמיליע איז: שנעל פוסען און פריי — אדער שנעל, גראציעז און פריי — (דער הערב זיינער באשטעהט פון א הירש, וועלכער ווערט געשטאכען לויפענדיג) וואס כאראקטעריזירט זעהר גוט די יורשים פון אהרן און יחזקאל הארט. דעם הערב האט מען געקענט באגעגענען אין דייטשלאנד זעהר פיעל, און אין אונזער לאנד האט עס קאפירט אהרן פיליפ הארט, וועלכער איז געשטארבען אלס אדוואקאט אין מאנטרעאל, אין 1843.

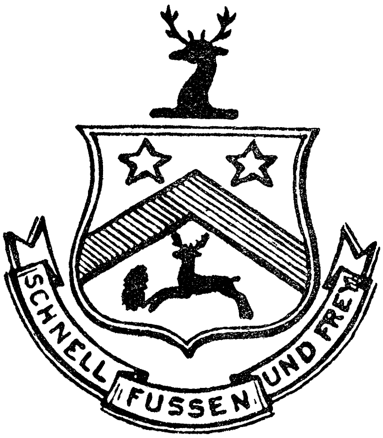

דער הערב פון דער פאמיליע הארט.

אהרן האט געלאנדעט אין 1759 אדער 1760, און האט זיך עטאבלירט אין טהרי ריווערס, וואו זיין פערזענליכער פריינט, גענעראל האלדימאנד איז געוועזען גובערנאטאר. די טראדיציע גיט אויך איבער, אז ער איז געוועזען דער ערשטער ענגליש־שפרעכענדער צו באזעצען זיך אין שטאדט, נאכדעם ווי קוויבעק איז געפאלען, א פאקט וואס ווייזט אויס צו זיין באגרינדעט.

ארום דער זעלבער צייט, איז און אנדער צווייג פון דער הארט׳ז אדער הארט פאמיליע, אריבערגעקומען איבער דעם אטלאנטישען ים, און האט זיך באזעצט אין ניו יארק, און פון דער פאמיליע איז ארויסגעקומען האנארייבל עמנואל ב. הארט, וועלכער איז שפעטער געווארען דירעקטאר פון דער פאסט־דיענסט אין ניו יארק און שפעטער א מיטגליעד פון קאנגרעס.

דורך האלדימאנד׳ס אדער מאריי׳ס אנווייזונג איז אהרן הארט באשטימט געווארען אלס קאסירער פון די טרופען, וועלכע האבען פארנומען די פאסטענס ביים אויבערן סט. לאורענס, ווי פראנטענאק (קינגסטאן) א. א. וו., אבער טהרי ריווערס איז געוועזען דער מיטעלפונקט פון זיינע אפעראציעס און ער האט ניט דורכגעלאזען די געלעגענהייט צו באנוצען זיך מיט׳ן איינפלוס פון זיינע פראטעזשירער און אויסנוצענדיג דערביי זיינע פעהיגקייטען, האט ער אזוי געשאפען פאר זיך א גינסטיגע לאגע.

אונזערע באציהונגען מיט פראנקרייך זענען געוועזען איבערגעריסען, דער פראנצויזישער געשעפטסמאן און דער אדעל האבען זיך צוריקגעקערט קיין פראנקרייך, צווישען פאלק האט געהערשט א געדריקטע שטימונג, בלויז די גייסטליכע זענען געבליבען טריי, און זענען גרייט געוועזען צו העלפען אונז (די פראנצויזישע קאנאדער) ארויסקומען פונ׳ם תהום, אין וועלכען מיר זענען אזוי טיעף אריינגעווארפען געווארען. קיין פאבריקען זענען ניט געוועזען, אין געלט אין געוועזען א מאנגעל, און אין הלכות געשעפט בכלל, האבען מיר אויך ווענייג געוואוסט. דאס פעלד איז דארום געוועזען אפען פאר׳ן ענגלענדער, וועלכע האט דורך זיין לאנגער ערפארונג, און פראטעקציע פון דער רעגיערונג, שנעל פארנומען אלע געשעפטען איבערן לאנד.

די שטאדט טהרי ריווערס האט דאמאלס געהאט ארום 800 נפשות און אמהעכסטענס 200 הייזער, און מיט א טויזענט לואיס האט ער געקענט ווערען דער אייגענטימער פון דעם אלעמען.

דער פוטער־האנדעל פון סט. מאורים האט דאמאלט מיט רעכט צוגעצויגען הארט׳ס אויפמערקזאמקייט. אין דער אומארדנונג וואס

האָט נאכגעפאָלגט די לעצטע מלחמה, איז דער וויכטיגער האנדעל געבליבען כמעט ניט עקספּלואטירט. ער איז געוועזען ערפאָלגרייך און באקומען א מאָנאפּאָל איבער דעם אונטערקויפענדיג די ווילדע פון דער טעריטאָריע דורך געלט און סחורה אויפגאָבען. ער האָט געגרינדעט די ערשטע אימפּאָרטירונגס־קראם אין טהרי ריווערס, און עטליכע יאָר שפּעטער האָט ער שוין געהאט א באדייטענד פארמעגען, און א גרויסען קאָמערציעלען קרעדיט. דער גאנצער שטח ארום, בייביידע ברעגעס טייך, איז קאָמערציעל געוואָרען אפּהענגיג פון טהרי ריווערס, און ניט האָבענדיג קיינע קאָנקורענטען, האָט דאריבער הארט געמאכט גרויסע פּראָפיטען, און איז שנעל רייך געוואָרען.

יאגד איז געוועזען זעהר פיעל, און די קינדער פון וואלד זענען געוועזען שטארק לײדענשאפטליך צו בראנפען און קאלירטע באפּוצונגען. אין געוויסע צייטען פון יאָר פלעגען די גאסען פון דער קליינער שטאדט זיין פול מיט הונדערטער „סקוואהס" (אינדיאנער פרויען) באפּוצטע מיט בענדער, אָנגעשמירטע, געקליידט אין העלע זיידענע ווארעם און פיינעם טוך, און די מענער, מער פראזאאיש, האָבען געשלונגען דעם גוטען וויסען בראנפען און געלעגען ביי די ברעגעס פון טייך נאכדעם ווי זיי האָבען שוין אלעס געהאט אויסגעגעבען, פלעגען זיך די ווילדע ווענדען צו הער הארט, וועלכער פלעגט זיי פון דאַן ניי אויסריכטען פאר דעם קומענדען יאגד־סעזאן — און אזוי איז עס אָנגעגאנגען פאר יאָרען.

אינ'ם ווינטער פון 1775־6, האָט מאָנטגאָמערי, וועלכער האָט באלאגערט קוויבעק, געשריבען עטליכע בריעף צו הארט'ן, וועלכע זענען נאָך פאראן, אין וועלכע ער האָט אים געבעטען צו באקומען פאר זיינעטוועגען פּראָוויזיע, הויפּטזעכליך שנאפּס, וואָלענע קאָלדרעס, און אויוועגס, וואָס מען האָט געדארפט האָבען פאר די סאָלדאטען, וועלכע זענען דאמאָלס געוועזען אויף די „פּלעינס אָף אייבּרעהעם", וואוינענדיג אין לייווענטענע געצעלטען, טראָץ דעם שרעקליכען וועטער.

(צוזאמען מיט די בריעף געפינט זיך אויך דאָס פּאפּיער־געלט, מיט וועלכען די אמעריקאנער האָבען געצאָלט — דאָס אלעס געפינט

זיך יעצט ביי דער פאמיליע בירעאו פון טהרי ריווערס, וועלכע האט א קרובה'שאפט מיט פערזאנען פון דער הארט־פאמיליע, וועלכע האבען זיך אסימילירט צווישען די פראנצויזישע קאנאדער — א. ר.)

אינ'ם חודש יוני, 1776, האט אין דער מוניציפאליטעט פון טהרי ריווערס פאסירט איינער פון די וויכטיגסטע צוזאמענשטויסען, וואס האט זיך געענדיגט מיט דעם אנטלויפען פון די "יענקים". איינער פון די יונגע ענגלישע אפיצערען, וועלכער האט פיגורירט ביי דער דאזיגער געלעגענהייט, איז געווען א פריינט פון דער הארט פאמיליע, און זיין נאמען איז געווען דזשיימס הענרי קרעיג, וועלכער איז דרייסיג יאר שפעטער געווארען גענעראל־גובערנאטאר איבער קאנאדע, און איז געבליבען געטריי צו זיינע יוגענט־פריינט.

אהרן הארט איז געווען קלוג און האט פאראויסגעזעהן, ער האט דאריבער זיין גאנץ פארמעגען פארוואנדעלט אין לאנד־אייגענטום, וועמענ'ס ווערט האט געהאלטען אין איין שטייגען. (סאלטעי גיט דא אן א צעטיל פון די אלע לענדערייען וועלכע האבען געהערט צו אים און אז ער האט ניט געוואלט פארקויפען קיין לאנד, אבוואל עס האט געשאדט צום וואוקס פון דער שטאדט. ער דערצעהלט אויך וועגען די שטרעקעס לאנד וואס די הארט פאמיליע האט אוועקגעשאנקען פון צייט צו צייט, איינגעשלאסען א שטיק לאנד וואס די הארט פאמיליע האט געגעבען א מתנה דער קאטוילישער קירכע. — א. ר.) אזוי האט דאס גוט גראנדינעס וואס איז פארדרעכענט געווארען פאר'ן ערגסטען באדען אין נידער־קאנאדע אריינגעבראכט ארום אכציג לואים יערליך, און אפטמאל נאכמער. דאגעגען האט זיין זון יחזקאל דארטען פארלוירען פיעל געלט אין די פאבריקען, וואס ער האט דארטען געגריינדעט און אויך אין דעם לאנד, וואס ער האט אפגערייניגט און קולטיווירט צו זייען אינדיאנישען קארן. ער און זיין זון האבען זיך דאמאלט אויסגעצייכענט צווישען די פאבריקאנטען, וועלכע האבען געזוכט צו שאפען א קאמערציעלע און אגריקולטורעלע באוועגונג אין דער פראווינץ.

דעם 28־טען דעצעמבער, 1800, איז אהרן הארט געשטארבען אין טהרי ריווערס, אין עלטער פון זעקס און זעכציג יאר. זיין פרוי איז גע־

שטארבען אין 1830 אין מאנטרעאל, וואו זי האט געוואוינט אויף סט. גבריאל גאס, וואו זי פלעגט אין איר הויז אויפנעמען אלע בארימטע פערזענליכקייטען פון דער געשעפטס און פינאנץ וועלט, פון יענער צייט, ווי דזשאן דזשייקאבס אסטאר, די מעקטעוויש׳ס, און אנדערע. אהרנ׳ס פיער זין (יחזקאל, משה, בנימין, און אלעקסאנדער) האבען צוטיילט צווישען זיך די ירושה, דריי ברידער זענען פארבליבען אין טהרי ריווערס און אלעקסאנדער האט זיך באזעצט אין מאנטרעאל.

ביים אנהויב פונ׳ם יארהונדערט (דער נײנצענטער) פלעגען זיי אויפקויפען כמעט דאס גאנצע פוטערוואר פון די קליינע גרופען ווילדע, וועלכע פלעגען עס ברענגען אין שטאדט אריין. די גאנצע שטאדט האט דאמאלס געלעבט פונ׳ם דאזיגען געשעפט, וואס האט אנגעהויבען געשטערט צו ווערען דורך אגענטען פון דער נארט וועסט קאמפאניע, וועלכע פלעגען פארען צו די יאגד־פלעצער. דאך האבען אבער פיעלע בעסער פארגעצויגען צו האנדלען מיט די הארטס, כדי צו באקומען מזומן געלט, אום בעסער צו קענען אויסקלייבען די ארטיקלען, וועלכע זיי האבען געדארפט איינקויפען.

די הערען מאנראו און בעל, וועלכע האבען געהאלטען די סט. מאורים שמידערייען, פיליפ בוירנס, אן אימפארטירער און ״אוקשע־ניר״, מאלקאלם פרייזער, און נאך עטליכע פראנצויזישע־קאנאדער, זענען געוועזען די הארט׳ס הויפט קאנקורענטען, אבער ווי דזשאן לעמבערט, וועלכער האט באזוכט די שטאדט אין אקטאבער 1807, דערצעהלט, וואלט די שטאדט ניט אזוי געבליט קאמערציעל, ווען ניט די הארטס.

חוץ דער ברויערײ און די פאטאש־פאבריק, איז נאך די אינ־דוסטריע פונ׳ם געגענט באשטאנען הויפטזעכליך פון מאכען שיפלאך, וועלכע פלעגען פארקויפט ווערען איבער׳ן גאנצען לאנד. דער פוטער־האנדעל, אבוואל עס איז שטארק פארקלענערט געווארען דורך די הארסאן בעי און נארט וועסט קאמפאניעס, איז אבער געבליבען אין די הענט פון די הארט ברידער, און די צוויי עלטערע זין אהרנ׳ס, יחזקאל און משה זענען געוועזען גרויסע אונטערנעמער.

משה הארט האט נאך זיך געלאזען אין שטאדט א לעגענדארישע געשיכטע, צוליעב די עקצענטרישע איינפאלען זיינע, וועלכע האבען צירקולירט אין פארשיעדענע ווערזיעס. מ׳זאגט אז ווען די דאמף שיפען האבען זיך אין 1809 באוויזען אויפ׳ן סט. לאורענס, איז אים גלייך איינגעפאלען עס צו עקספלואטירען, און ער האט קאנקורירט מיט הער מאלסאן דער פאטער פון דאמף־נאוויגאציע אין לאנד. ווען מען האט אים אמאל געזאגט, אז זיין שיף ״הארט״ קען ניט קאנקורירען אין שנעלקייט מיט די שיפען פון די קאנקורענטען, האט ער געענט־פערט: איך ווייס עס גאנץ גוט, אבער אויב מיין שיף געהט ניט שנעל, געהט זי דערפאר גלייך!״

ווען א פארמער פלעגט אריינקומען אין זיין קראם, פארלאנ־גענדיג זיך אפצורעכענען, פלעגט הער הארט פארקניפען אזא גע־שפרעך: —

״אויב איר זייט מיר שולדיג א באלאנס, וועט איר מיר דאך אן צווייפעל באצאלען״. יענער פלעגט דאמאלס ענטפערען:

״זיכער, צוליעב דעם בין איך דאך געקומען אבער וואס וועט זיין אז איר זייט מיר שולדיג?״

״נו גוט, אויב איך בין אייך שולדיג, איז דאס טאקע די אור־זאכע אויף ניט צו רעכענען זיך״. און מיט דעם האט זיך עס גע־ענדיגט.

משה הארט האט שטענדיג הנאה געהאט פון זיינע עקצענטרישע איינפאלען, און עס פלעגט אים שטארק אמוזירען.

עס איז געקומען א טאג ווען די הארט פאמיליע האט באַ־שלאסען אריינצוטרעטען אין דער פאליטיק, און כאטש עס איז אויך דאמאלסט געווען א שווערע זאך, האבען זיי זיך געשטיצט אויף זייער קאמערציעלען איינפלוס. זיי זענען געווען די איינציגע סוחרים, וועלכע מען האט צוגעלאזען אין דעם ״סאסייטי״־לעבען פון טהרי ריווערס.

אין חודש מערץ 1807, ווען דער פארלאמענט איז געווען פארזאמעלט, איז געשטארבען דזשאן ליע, א מיטגליעד פון דער עקי־

זעקוטיווע און איינער פון די צוויי לעגיסלאטור־פארטרעטער פון טהרי ריווערס, וועלכער איז פון דארטען ערוועהלט געווארען נאך אין 1792, צום ערשטען פארלאמענט, און פיער פערזאנען האבען קאנדידירט פאר'ן לייריגען פלאץ: 1) מעטיו בעל, דער אייגענטימער פון די סט. מאורים שמידרייען; 2) טאמאס קאפען, קאלאנעל פון דער מיליץ און דער זון פון א זעהר איינפלוסרייכער פאמיליע; 3) פיער וועסון, אן אדוואקאט, און 4) יחזקאל הארט.

די וואלען האבען זיך אנגעהויבען שבת דעם 11־טען אפריל, 1807, און ריכטער פאשעי האט דערביי געהאלטען א לאנגע רעדע צו גונסטען הער קאפען, און שארף קריטיקירענדיג הארט'ס פרעטענזיעס צו מישען זיך אין פאליטיק, צוליעב זיין רעליגיע. בנימין הארט, וועלכער איז מער געוואוינט געווען צו ריידען עפענטליך, ווי זיינע ברידער, האט געענטפערט אויף דעם ריכטער'ס רעדע.

דעם ערשטען טאג פון דער אפשטימונג, האבען געשטימט 116 פערזאן, וועלכע האבען געשטימט ווי פאלגט: הארט 59; קאפען 41, און בעל 16. די לעצטע צוויי קאנדידאטען האבען דאריבער גלייך רעזיגנירט.

הארט גופא האט ניט דערווארט אזא גרויסען ערפאלג, ער איז דאריבער שטארק איבעררראשט געווארען, און ווען דער "ריטורנינג אפיסער" האט אים געגעבען אונטערצושרייבען די פאפיערען, האט ער געענטפערט, "איך קען עס ניט טון שבת, זאל מען וועניגסטענס ווארטען ביז זונען־אונטערגאנג".

אבער ווען מען האט אים אויפגעפאדערט גלייך עס צו טון, האט ער איבערגעלעזען די פאפיערען, און זעהענדיג די ווערטער: אינ'ם יאר פון אונזער האר, 1807, האט ער ווידער געוואלט אפזאגען, אבער ענדליך האט ער זיך באדענקט, און האט עס געחתמ'עט: יחזקאל הארט, 1807.

אבער מיט דעם האט זיך עס נאך ניט געענדיגט, פארקערט, עס האט זיך ערשט אנגעהויבען דער קאמף.

עטליכע טעג שפעטער האט דער "מוירקורי" אפגעדרוקט א

סעריע ארטיקלען צוגונסטען הארט'ן און זיין פאמיליע. "די הערען הארט", האט די צייטונג געשריבען, "זענען געבוירענע אין טהרי ריווערס, פאר וועלכער זיי זענען א שטאלץ, און דער רעזולטאט פון די וואלען איז א באווייז, אז מיר ווייסען גיט פון ראסען־פאראורטייל, טראצדעם וואס וועגען דעם ווערט גערעדט".

הארט איז אנגעקומען דעם לעצטען טאג פון דער סעסיע, דא־ריבער האט ער דאס יאר שוין ניט געקענט פארנעמען זיין פלאץ, און דערווייל האבען די באזיעגטע געזוכט צו דערגרייכען א נצחון. אין דער שטאדט האט געהערשט די גרעסטע אויפרעגונג, און די בעסטע פריינט זענען זיך געווארען שונאים. אן אמת'ע קריעג האט זיך אנטוויקעלט נעגען דער הארט פאמיליע, וועלכע איז לאנג ניט איינגע־שטילט געווארען. ביז דאמאלס, איז די "סאסייטי" פון טהרי ריווערס געוועזען שטארק פאראייניגט צווישען זיך, אבער פון דעם אינצידענט אן, איז יעדע פריינטשאפט איבערגעריסען געווארען, און עס האבען זיך געשאפען אנטאגאניסטישע צדדים.

די אזוי גערופענע "הויכע געזעלשאפט" איז באשטאנען פון די גייסטליכע, אפיצערען, ריכטער, די פערזאנען וועלכע זענען פאראינ־טערעסירט געוועזען אין די סט. מאורים שמידערייען, אדוואקאטען, דאקטוירים, און די הארט פאמיליע.

דער גייסטליכער דע קאלאן איז אינ'ם יאר 1807 אנגעקומען אין טהרי ריווערס. דער גלח פונ'ם געגענט איז געוועזען דער גראנד־וויי־קאר נאיזאו. דער פראטעסטאנטישער גייסטליכער ווידער, הער שארט, איז שטארק פאראינטערעסירט געוועזען אין די וואלען, ווייל ער איז געוועזען אן אינטימער פריינט פון דער הארט פאמיליע, און ער האט דאריבער שטארק פיגורירט אינ'ם קאנפליקט, צו דער צייט וואס די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך אין דעם ענין ניט אריינ־געמישט.

(בענדזשעמין סאלמעי גיט דא א פולע באשרייבונג וועגען די פיירזאנען וועלכע האבען צוזאמענגעשטעלט די אזוי גערופענע הויכע געזעלשאפט, און דערצעהלט אויך וועגען די פארשיעדענע קירכעס,

דערמאָנענדיג, דערביי, אז אויך די עטליכע אידישע פאמיליעס האָבען געהאט זייער אייגענע שול אָדער מנין, ווי אויך א פריוואטען בית עולם — א. ר.)

די אפאזיציע וועלכע האָט זיך געוואָלט באפרייען פון הארט'ן, וועלכער איז נאָך דערצו געוועזען גאָווערנאָר קרעיג'ס א פריינט, האָט באשלאָסען צו באניצען זיך מיט'ן ארגומענט, אז א איד קען זיך ניט באטייליגען אין א קריסטליכער פארזאמלונג. דער "קאנאדיען", וויסענדיג אז הארט איז א פריינט פון דער רעגיערונג, האָט דאריבער אלס ארגאן פון די פאטריאטען, אונטערשטיצט די געגנער, צו דער צייט וואָס דער "מוירקורי", האָט פארטיידיגט הארט'ן.

עס איז געשאפען געוואָרען א מאָדנע לאגע. ערוועהלט פון א מאיאריטעט קאנאדער־פראנצויזען, האָבען אנדערע קאנאדער געפירט געגען אים א קאמף, און די פיעלע בריעף וועלכע זענען אפגעדרוקט געוואָרען אין די צייטונגען וועגען דעם, פאר די צוויי יאָר צייט, וואָס דער קאמף איז אָנגעגאנגען, גיעבען א פולען באגריף וועגען דעם. דער "קאנאדיען" האָט געשילדערט הארט'ן אלס טיראן און הויט־שינדער, און אז ער האָט באקומען דעם מאנדאט דורך טעראר און אנדערע אומגעזעצליכע מיטלען, אז אנאלפאבעטען האָבען פאר אים געשטימט, און אז ער האָט אפילו ניט געקענט קריגען קיין ד־יי אנשטענדיגע אלפאבעטען צו אונטערשרייבען זיינע פאפירען, און געמוזט אָנקומען צו א שכור'ען "בעיליף", צו א לערער אָן שילער, און צו א שוסטער אָן ארבייט. די צייטונג האָט אויך אָפגעלייקענט, אז דער קאמף איז צוליעב רעליגיעזער אומטאלעראנץ, נאָר צוליעב דעם, וואָס די אידען לעבען אָפגעזונדערט, זענען עגאאיסטיש, און זיי האָבען דאריבער ניט קיין רעכט צו מישען זיך אין פאליטיק.

אויף די טענות האָט דער "מוירקורי" געענטפערט, אז אידען האָבען א היסטאריש רעכט צו זיצען אין פארלאמענט, און דערביי שטארק געלויבט די הארטס.

ענדליך איז די רעגיערונג אויך אריינגעשלעפט געוואָרען אין'ם קאָנפליקט. מען האָט יחזקאל הארט'ן אָנגעהויבען רופען מיט'ן צו־

נאָמען "אגענט פון דעם מוירקורי אין טהרי ריווערס", און קרעיג האָט דאריבער פארבאָטען דעם "קאנאדיען", און באפוילען, ער זאָל ניט געשיקט ווערען צו די אבאנענטען אין טהרי ריווערס.

דעם 29־טען יאנואר, 1808, האָט זיך געעפענט די סעסיע, און הער קאפען האָט זאָפארט צוגעשטעלט דאָקומענטען, וועלכע האָבען פארלאנגט, אז הארט'ס נאָמען זאָל ארונטערגענומען ווערען פון די מיטגליעדס־ליסטען, און זיין נאָמען זאָל אנשטאט דעם ארויפגעשטעלט ווערען, און די פראגע איז דעבאטירט געוואָרען.

ריכטער ל. סי. פאושעי איז פון 1796 ביז 1800 געוועזען א פאר־טרעטער פון איסט מאָנטרעאל, און פון 1800 ביז 1804 האָט ער פארטראטען די קאונטי אף יארק, וואו ער איז איינשטימיג ערוועהלט געוואָרען, און אזוי אויך אין טהרי ריווערס, וואו ער איז ערוועהלט געוואָרען אויפ'ן פלאץ פון ריכטער דע באָנן, וועלכער איז אריבער קיין קוויבעק. פאושעי איז געוועזען א שטארקער פארטיידיגער פאר הארט'ן, און בנוגע דעם סכסוך האָט ער זיך געפונען אין א מאָדנער לאגע, ווייל אויב הארט איז געוועזען א איד, איז פאושעי געוועזען א ריכטער, צוויי פלעקען אין די אויגען פון דער מאיאריטעט דעפוטאטען.

סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער גאָווערנאָר, האָט געמאכט א סוף צום סכסוך ווען ער האָט דעם 14־טען אפריל, 1808, פלוצלינג געשלאָסען די פארלאמענט סעסיע, און די נייע וואלען זענען פאר־געקומען אין טהרי ריווערס מאָנטאג דעם 16־טען מאי, ביי וועלכע נאָך א גרעסערע אקטיוויטעט איז ארויסגעוויזען געוואָרען פון ביידע קעמפענדע צדדים, און דער רעזולטאט איז געוועזען פאָלגענ־דער: דזשאָזעף באדעאו 47 שטימען; י. הארט — 59; פ. וועסינא — 46; און פאושעי — 32 שטימען. דער לעצטער האָט דאריבער אויפגעגעבען זיין פאָליטישע קאריערע, די צוויי קאנדידאטען פון לעצטען יאָר זענען דאָס מאָל ניט געלאָפען, און הער הארט האָט ווידער באקומען די אלטע געטרייע שטימען..

דזשאָזעף באדעאו האָט געהערט צו אן אלטער באריהמטער פאַ־מיליע פון טהרי ריווערס, און ערוועהלענדיג הארט'ן און באדעאו'ן,

האָט די שטאָדט טהרי ריווערס ווידער געוויזען אז זי רעכענט זיך נים מיט די פאראורטיילען פון דער אסעמבלי. די פרייד איבער די נייע וואלען איז אויך מאניפעסטירט געוואָרען דורך דעם, וואָס דער מיליטערישער רעגימענט איז ארויסגעקומען מיט זיין ארקעסטער פאראויס, כדי צו באגלייטען די צוויי ערוועהלטע מיטגליעדער צום געריכט־הויז, און דאן צו זייערע וואוינונגען וואו עס זענען צוגע־גרייט געוואָרען באנקעטען פאר יעדען. נאָך די באנקעטען זענען די צוויי דעפוטאַטען געקומען אויפ׳ן מארק־פלאץ, וואו זיי האָבען אדרע־סירט די פיעלע פארזאמעלטע. די פראָצעסיע האָט זיך שפעטער גע־צויגען צו די מיליטערישע באראקען, וואו הער הארט האָט צוטיילט פאר די פרויען און קינדער פון די סאָלדאטען א פול פעסעל ביער, און אין אלע שענקען האָט מען א גאנצען טאג געטרונקען אויפ׳ן חשבון פון די נייע דעפוטאַטען.

מאָנטאג דעם 10־טען אפריל, 1809, איז דער פארלאמענט ער־עפענט געוואָרען, אָבער הארט האָט יענעם טאג נים געשטימט. אין דער זעלבער צייט האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו פארשפרייטען קלאנגען, וועלכע עס האָבען אגב פארשפרייט זיינע פריינט, אז הארט איז יעצט א קריסט, און אז ער האָט אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען נאָך מיט א יאָר צוריק, א זאך אָבער וואָס האָט פאר קיין פאל נים באזייטיגט די דיסקוסיע וועגען אידען.

און ווידער איז אויסגעקומען קרעיג׳ן אויפצולעזען דעם פאר־לאמענט צוליעב דעם סכסוך ארום דער הארט אפערע.

אין מיטען יוני, 1809, האָט גאָווערנאָר קרעיג באריזט די פראָווינץ, פאָרענדיג מיט גרוים פאראד און מיט א גרויסער סוויטע, און די לאָיאליסטען האָבען אים איבערראל דערלאנגט אדרעסען. אין טהרי ריווערס איז ער אויפגענומען געוואָרען זעהר ווארעם, און דער אדרעס, וואָס מען האָט אים דערלאנגט, האָט זיך טיילווייז געלעזען ווי פאָלגט :

״דאָס גליק וואָס מיר פילען, זעהענדיג פאר אונז צום ערשטען מאָל דעם פארטרעטער פונ׳ם **קעניג** . . . מיר ערקלערען פייערליך,

אז מיר זענען לחלוטין ניט איינשטימיג מיט די פארזוכען, וועלכע זענען לעצטענס געמאכט געווארען געגען דער גאנצקייט פון דער פרייער קאנסטיטוציע, וואס איז געגעבען געווארען דורכ'ן חסד פונ'ם בריטישען פארלאמענט, און זיכער זענען מיר געוועזען צופריעדען מיט דעם ענטשיידענעם באשלוס פון אויפלעזען דעם פארלאמענט, ווי עס האט עס געטאן אייער עקסעלענץ".

אבער אין חודש אקטאבער, איז פארגעקומען א גרויסע ענדערונג. העזר הארט האט ניט געווארט פארן סוף פונ'ם קאמף, אום דאמאלס צו רעזיגנירען. אנדערע האבען געזאגט, אז ער האט גאר ניט געוואלט זיין אין גאנצען קיין קאנדידאט, און ווען ער האט אויסגעדריקט זיין ווילען צו רעזיגנירען, איז דאמאלס די אפשטימונג געוועזען ווי פאלגט: בעל 80; באדעאו 79; און הארט 32.

דעמזעלבען חודש האט דער גאווערנאר קרעיג פארעפענטליכט א ליסטע מיט נעמען פון גוטע לאיאלע בירגער, און צווישען זיי איז אויך געוועזען דער נאמען יחזקאל הארט. ווען סער דזשיימס קרעיג איז אין 1811 אפגעפארען קיין ענגלאנד, האט ער פון דארטען צוגע־שיקט הארט'ן זיין פארטרעט, א זאך וואס איז געוועזען זעהר אנ־געלייגט ביי דער הארט פאמיליע.

יחזקאל הארט האט זיך שפעטער נאר אפגעגעבען מיט זיינע ערפאלגרייכע געשעפטען. ער האט אויך אנגעהאלטען זיינע פאלי־טישע פארבינדונגען, און איז יעצט געווארען א שטארקער אנהענגער פון ליבעראליזם, כאטש פריער איז ער געוועזען קאנסערוואטיוו גע־שטימט.

ארום 1835, ווען אין קאנאדע האט זיך געפילט א רעוואלוציא־נערע שטימונג, און צווישען אלע פארטייען האט געהערשט גרויס אויפרעגונג, האט הארט איינגעלאדען צו א ספעציעלען מיטאג אין טהרי ריווערס, א צאל פראמינענטע פערזאנען, ווי פעפינאו און אנ־דערע פאטריאטען. אלע איינגעלאדענע ענגלענדער האבען זיך ענט־זאגט צו קומען, מיט דער אויסנאם פון איינעם בענעדיקט פאול וואג־נער, און דאס האט אויך באנייט די אלטע שנאה און געגנערשאפט.

ווען ער איז געשטארבען שבת, דעם 16־טען סעפּטעמבער, 1843, האָבען זיך אלע איינוואוינער באטייליגט אין דער לויה, די געשעפטען זיינען געשלאָסען געוואָרען, די ריכטער האָבען איבערגעריסען די זיצונגען, און די אפיצירען פון דעם 81־טען רעגימענט זענען געקומען צו דער לויה אין פולער מיליטערישער אויסשטאטונג.

שטורעמדיגע יאָרען זענען דאָס געוועזען, און וואָלט יחזקאל הארט ניט געהערט צו דער אליגארכישער פּארטיי, וואָלט ער אפשר צוליעב זיין אידישקייט ניט געהאט אזא גרויסע געגנערשאפט.

* * *

פיעלע אנדערע איינצעלהייטען פונ׳ם לעבען פון דער פאמיליע הארט ווערען אויך דערמאָנט אין בענדזשעמין סאלטעי׳ס עסייען־זאמלונגען אונטערן נאָמען "מעלאנדזשעי היסטאריק" אָבער זיי זענען מערסטענס פון א פּריוואטען כאראקטער און פון קליינעם היסטארישען באטייט פאר דער געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע.

* * *

אין דער 1898 אויסגאבע פון הענרי דזשיימס מארגאנ׳ס "די קענעדיען מען ענד ווימען אָף די טיים", געפינען מיר א גענויע ביאָגראפיע פון קעראָליין הארט, אן אייניקעל פון בנימין הארט.

געבוירען אין סט. לואיס, אין די שטאטען, האָט זי זיך ארום 1876 אין גאנצען געווידמעט דער קינדער־גארטען ארבייט, קומענדיג שפּעטער אין טאראנטא, וואו זי האָט פאָרגעזעצט איר טעטיגקייט אויף דעם געביעט. פון 1886 ביז 1892 איז זי געוועזען די פּראוואלטערין פון דער "נאָרמאל טריינינג ענד מאָדעל קינדערגארטען" שול אין טאראנטא, און ארום 1890 איז זי אויך באשטימט געוואָרען אלס פּראָווינציעלע אינספּעקטארין פאר די קינדער־גארטענס אין אנטעריא.

זי האָט שפּעטער זיך צוריקגעקערט אין די שטאטען, וואו זי האָט פאָרגעזעצט איר קינדער־גארטען ארבייט אינ׳ם שטאט וויסקאנסין.

געמישטע הייראטען ביי די הארט, דייוויד און יהודה פאמיליעס

צווישען די פאפירען פון דער הארט פאמיליע, געפינט זיך אויך א ביאגראפיע וועגען די הארט און יהודה פאמיליעס, געשריבען פון לואיס א. הארט, דאטירט מאנטרעאל נאוועמבער 24, 1919. אין דער דאזיגער ביאגראפיע ווערט דערצעהלט, אז אהרן הארט און זיין שוואגער שמואל יהודה האבען באזוכט די אמעריקאנער קאלאניעס, איידער קאנאדע איז נאך פארנומען געווען פון די ענגלענדער, און ווען הארט האט זיך שפעטער באזעצט אין טהרי ריווערס, האט שמואל יהודה געמאכט צוערשט אלס זיין וואוינ־ארט מאנטרעאל, אבער שפעטער איבערציענדיג קיין ניו יארק.

ווען אהרן הארט איז געשטארבען דעם 28־טען דעצעמבער 1800, זענען נאטיצען וועגען זיין טויט ערשיענען אין דעם ״דזשענטעלמענ׳ס מעגעזין״ און א רייע אנדערע ענגלישע פובליקאציעס, וועלכע האבען וועגען אים גערעדט ווי וועגען דעם רייכסטען ענגלענדער אין די קאלאניעס, און וועמען די פראנצויזישע קאנאדער האבען גערופען דער פויפסט פון קאנאדע.

פון דער זעלבער ביאגראפיע דערוויסען מיר זיך וועגען די געמישטע הייראטען, וועלכע זענען פארגעקומען ביי די אידישע פיאנערען פאמיליעס. אזוי האט גערטרוד דייוויד, אהרן הארט׳ס אן אייניקעל, חתונה געהאט מיט קאפיטאן טאמאס האווארד, האפען־מייסטער פון מאנטרעאל, און איר שוועסטער גאלדע דייוויד האט געהייראט מיט דזשאהן דייד, א זון פון קעניגין וויקטאריא׳ס אן אדיוטאנט.

בעי הארט, אן אנדער אייניקעל, האט חתונה געהאט מיט מיס באושעי פון קוויבעק, א טאכטער פון דזשאזעף בושעי, גענעראל־אויסמעסטער פון קאנאדע, וועלכע האט נאך בעי הארט׳ס טויט געהייראט צום צווייטען מאל מיט סער עמבראוז שעי, גאווערנאר פון ניופאונדלענד.

טעאדאר הארט, בנימין הארט׳ס זון, און אהרן הארט׳ס אן אייניקעל האט דאס ערשטע מאל געהייראט מיט א שוועסטער פון דר. דייוויד, אבער זיין צווייטע פרוי איז אויך געווען א קריסטין, מערי קענט ברעדבארי פון באסטאן. טעאדאר הארט׳ס א זון, פרעד, האט געהייראט א געוויסע פריילין טודאר פון באסטאן, און א צווייטער זון ראבערט, איז צוויי מאל געווען פארהייראט צו קריסטינס, און זייערע א שוועסטער עדיט האט חתונה געהאט מיט עטיען דזשאוקלא־פעלאו, א פרעפעקט פון א דעפארטמענט אין פראנקרייך.

אויך די יהודה׳ס האבען זיך אסימילירט דורך געמישטער הייראט און שפעטער האבען זיי אפילו געביטען דעם נאמען יהודה אויף ברענדאן.

די ביאגראפיע דערצעהלט אויך אז אהרן הארט און שמואל יהודה האבען געהאט א גרוים פארמעגען ווען זיי זענען אנגעקומען קיין קאנאדע, און שמואל יהודה האט אנטוויקעלט אזא פארצווייגטען פוטער־האנדעל אין מערב קאנאדע, אז איינער פון זיינע לאנדאנער פריינט האט אריינגעלעגט אינ׳ם געשעפט דרייסיג טויזענט ענגלישע פונט, א גרויסע סומע געלט אין יענער צייט. ער האט שפעטער איבערגעצויגען קיין אמעריקע, און זייענדיג גענעראל וואשינגטאנ׳ס א פערזענליכער פריינט, האט ער זעהר פיעל געהאלפען וואשינגטאנס ארמיי אין דער צייט פון דער אמעריקאנער רעוואלוציע.

א רב מאָנט שכירות אין געריכט

איינער פון די ערשטע פּראָצעסען וועגן אַ קהל׳שען אידישען ענין (אויב ניט דער ערשטער), וועלכער איז פאָרגעקומען אין קאַנאַדע, איז דער פּראָצעס פון יעקב רפאל כהן, וועלכער האָט אָנגעהאַלטען די רבנות־חזנות שטעלע ביי דער מאָנטרעאָלער ״שארית ישראל קאָנגרעגיישאַן, אין די יאָרען 1778—1782. אין די קאַנאַדער אַרכיוועון (סעריע קיו. באנד 33, זייטען 30־17) געפינען זיך פאָלגענדע איינצעלהייטען וועגן דעמדאָזיגען פּראָצעס צווישען רעוו. כהן אלס קלעגער, און ליוואי סאָלאָמאָנס (פּאַרטרעטער פון דער ״קאָנגרעגיישאַן) אלס אָנגעקלאָגטער.

דאָס וויכטיגסטע איז אַן אויסצוג פון דעם ווי איבערגעגעבען אין די רעקאָרדען פון׳ם ״קאָמאָן פּליעס״ געריכט פארן מאָנטרעאָלער דיסטריקט :

שבת סעפּטעמבער 28, 1782.

דזשאן פרייזער און הערטעל דע ראָוויל, עסקווייערס :

מר. וואָקער פאַר׳ן קלעגער, האָט דורך אַ דעקלאַראַציע פאַרלאַנגט די סומע פון ניין און פערציג פונט, זעקס שילינג און זיבען פּענעס, לויט דאָס געזעצליכע געלט אין דער פּראָווינץ וואָס קומט אים פון אָנגעקלאָגטען, אלס שכירות פאר ערפילען די פליכטען פון שוחט, חזן, לערער און רב פאר דער ״קאָנגרעגיישאַן״, פאר דריי יאָר צייט, לויט אַ קאָנטראַקט, וואָס איז געחתמ׳עט געוואָרען דעם 13־טען פעברואר, 1778. דער קאָנטראַקט איז געמאַכט געוואָרען צווישען חיים מייערס אין לאָנדאָן, פאָרטרעטענדיג די אידען פון דער פּראָווינץ, פון דער דערמאָנטער סומע איז אַ טייל אַ באַלאַנס פאר די ערשטע דריי יאָר, און דאָס איבעריגע פאר די פיער חדשים פון׳ם פערטען יאָר, לויט דעם פרייז פון פופציג פונט אַ יאָר.

אויף דער קלאַגע האָט דער אָנגעקלאָגטער, דורך מר. פאועל,

ערקלערט אז ער איז גאר ניט שולדיג דעם אנגעקלאגטען, און ער בעט דאריבער אז מען זאל די קלאגע צוריקווייזען און אים באוויליגען די קאסטען פונ׳ם פראצעס.

דער אנקלעגער האט דאן ארויסגערופען סיימאן ליוואי אלס עדות פון זיין זייט, און נאכדעם ווי סיימאן ליוואי האט געשוואוירען צו דערצעהלען דעם אמת, האט ער ערקלערט, אז ער איז אנוועזענד גע־ וועזען איין זומער־טאג אין דער שול, ווען דער קלעגער איז אריינגע־ קומען, און האט האמאלס געהאוועט אלס חזן. ער גלויבט אז דאס איז געוועזען אויף דער בקשה פונ׳ם אנגעקלאגטען, אבער ער איז ניט פאזיטיוו אין דעם.

דאס געריכט האט דאן צוגעמשפט דעם אנקלעגער, אז מען זאל אים באצאלען די ניין און פערציג פונט, זעקס שילינג און זיעבען פענעס, אין געזעצליך געלט פון דער פראווינץ, און חוץ דעם דארף ער נאך אויך באקומען פינף פונט, צוועלף שילינג און עלף פענעס אלס קאסטען..

מיט דעם האט זיך דער פראצעס ניט געענדיגט, ווייל ליוואי סאלאמאנס האט אפעלירט געגען דעם אורטייל פונ׳ם ״קאמאן פליעס״ געריכט.

דזש. מאנק, דער אדוואקאט פאר ליוואי סאלאמאנס, האט דעם 17־טען מערץ, 1783 צוגעשטעלט צום אפיעל געריכט אין קוויבעק, די אורזאכען אויף וועלכע זיין אפיעל געגען דעם אורטייל איז גע־ שטיצט. מען האט אויסגעהערט נייע עדות, ווי שמואל און אוריה יהודה, און מיט פינף שטימען געגען איינער, האט דאס העכערע גע־ ריכט דאנערשטאג דעם 6־טען מאי, 1784, אנערקענט דעם אפיעל פאר באגרינדעט, און נאך צוגעמשפט רעוו. כהן צו באצאלען די קאסטען פונ׳ם פראצעס.

די גרינדונג פון דער הארט'ס באנק

די הארט'ס באנק וועלכע איז געגרינדעט געווארען פון משה הארט אין דעם יאר 1835, איז געוועזען א רעזולטאט פון א פינאנציעלען פאניק, וואס האט דאמאלס געהערשט איבער גאנץ אמעריקא, און באזונדערס אין ניו יארק, מיט וועמען די קאנאדער סוחרים האבען געהאט גרויסע געשעפטליכע פארבינדונגען. פיעלע קאנאדער סוחרים האבען דאריבער אנגעהויבען צו טראכטען וועגען ארגאניזירען אייגענע באנק־הייזער, און אזוי זיך צו פארהיטען פון דעם פאניק. די באנק־הייזער וועלכע זענען ארגאניזירט געווארען, און וועלכע פלעגען קאנטראלירט ווערען פון באקאנטע געשעפטס־לייט, האבען ארויסגעלאזט באנק־נאטען, וועלכע דאס פאלק האט גענומען אזוי גוט ווי געלד, און איינע פון די דאזיגע באנק־הייזער איז אויך געוועזען די הארט'ס באנק, וועלכע האט עקזיסטירט ביז דעם יאר 1852, ווען משה הארט איז געשטארבען (אקטאבער 15, 1852) און די באנק האט זיך דאן געשלאסען, אויסצאלענדיג אלע קרעדיטארען זייערע חובות, און אויך באצאלענדיג די באנק־נאטען.

וועגען דער גרינדונג פון דער הארט באנק (פאטאגראפיעס פון אירע באנקנאטען האבען מיר געבראכט אין'ם ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע") געפינט זיך אין די קאנאדער ארכיוועז די אפליקאציע פאר א טשארטער פאר איר, א זאך וואס איז אויך באוויליגט געווארען. דאס וויכטיגע איז אן איבערזעצונג פון דעם אפליקאציע־בריעף:

„צו זיין עקסעלענץ דער רעכט געערטער טשארלז פאולעט טאמסאן, איינער פון איר מאיעסטעט'ס ערענהאפטסטען געהיימראט, גענעראל גאווערנאר פון דער בריטישער נארט־אמעריקע, און גענעראל־קאפיטאן און הויפט־גאווערנאר איבער די פראווינצען פון נידער און אויבער־קאנאדע, נאווא סקאשיא א. א. וו.

די פעטיציע פון משה הארט, אלעקסאנדער טאמאס הארט, און

יחזקאל מ. הארט פון דער שטאדט טהרי ריווערס, וועלכע ערקלערען גנעדיגסט :

אז אייערע פעטיציאנערען, צוזאמען מיט אנדערע וועלכע וועלען זיך אין אונז אָנשליסען, ווילען גרינדען א באנק, פארן געברויך פון דער שטאדט טהרי ריווערס און אומגעגענט, מיט א קאפיטאל פון צוועלף טויזענט פינף הונדערט פונט, צוטיילט אין טויזענט אקציעס צו פופציג דאָלאר יעדע. די באנק זאָל באקאנט זיין אלס הארט׳ס באנק.

אייערע פעטיציאנערען בעטען דאריבער אז א פאראָרדנונג זאָל ארויסגעגעבען און סאנקציאנירט ווערען דורך אייער עקסעלענץ און ספעציעלען ראַט, צו אינקארפארירען עם אונטער׳ן נאָמען הארט׳ס באנק מיט דער ערלויבניש אנצופירען באנק-געשעפטען מיט א קאַפּיטאל פון 12,500 פונט, צוטיילט אין טויזענט אקציעס.

טהרי ריווערס, נאָוועמבער 15, 1839.

(אונטערגעשריבען)

מ. הארט
א. ט. הארט
י. מ. הארט.

פאַרשיעדענע האַרט בריעף אין די קאַנאַדער ארכיוועו

אין די קאַנאַדער ארכיוועו געפינט זיך א גרעסערע צאָל בריעף געשריבען פון מיטגליעדער פון דער האַרט פאַמיליע, געשריבען צו פאַרשיעדענע צייטען, און אורטיילענדיג לויט די בריעף איז צו זעהען, אז די האַרט פאַמיליע האָט גענומען דעם גרעסטען אינטערעס אין די פאַרשיעדענסטע אנגעלעגענהייטען פונ׳ם לאַנד, פּאָליטישע אזוי גוט ווי עקאָנאָמיש־פינאַנציעלע.

אזוי געפינען מיר א בריעף פון אהרן פיליפּ האַרט, געשריבען דעם 31־טען יאַנואַר, 1822 (רעפּאָרט אן קענעדיען ארקייווס 1897) וועגען דער באוועגונג וואָס איז אָנגעגאַנגען צו פאַראייניגען די צוויי פּראָווינצען. דער בריעף איז געשריבען צו עדוואַרד עליס עסק. א מיטגליעד פונ׳ם ענגלישען פּאַרלאַמענט, און ער זאָגט זיך ארויס פאַר דער פאַראייניגונג פון די צוויי פּראָווינצען.

עס געפינען זיך אויך בריעף מיט רעקאָמענדאציעס וועגען אויס־בעסערונגען צום פּאָרט אין קוויבעק א. ד. ג., וואָס דאָס צייגט דעם גרויסען אינטערעס וואָס די אידישע פּיאָנערען האָבען גענומען אין קאַנאַדע׳ס אנטוויקלונג.

די קאָרעספּאָנדענץ וועגן א ר עגיסטער

אין די ארכיוון פון קאנאדע (״פייל״ נומער 7375 פאר׳ן יאָר 1840) געפינט זיך א סעריע בריעף וועגן אן ערלויבניש צו פירען א רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות און טויטענפאלען.

דעם 5־טען דעצעמבער, 1840, האָט זיך די מאָנטרעאלער ״שארית ישראל״ שול געווענדעט מיט א בקשה צו זיין עקסעלענץ באראן זיידענהעם, גענעראל גאָווערנאָר פון קאנאדע, אז מען זאָל ער־לויבען רעווערענד דוד פיזא, צו פירען אזא רעגיסטער, און די בקשה איז אונטערגעשריבען פון די בעאמטע פון דער שול, ווי יצחק וועלענ־טיין, מ. י. העיז, י. דזשאָזעף, ט. הארט און שמואל הארט.

אויף דער בקשה איז געקומען אן ענטפער, אז די דעפּאַרטמענט פעטיציע איז איבערגעגעבען געוואָרען צום ״אטוירני דזשענעראל״, ער זאָל באטראכטען די נויטיגע פאָרמאליטעטען דערפון און אויך די גע־זעצליכקייט, און ארויסגעבען אן ענדגילטיגען באשלוס וועגן דעם. דעם 29־טען דעצעמבער פונ׳ם זעלבען יאָר האָט סי. אר. אָגדען, גע־ענטפערט דעם גענעראל גאָווערנאָר, אז ער הייסט גוט דעם פארלאנג, וועלכער איז געזעצליך, און אין יאנואר 1841 איז אזא ערלויבניש געגעבען געוואָרען צו רעוו. דוד פיזא.

דער קאמף ארום אידישע פריערענס־ריכטער

אין דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען, פארנעמט א וויכטיגען פלאץ דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג, א קאמף וואס איז אנגעפירט געווארען פאר פיעלע יארען. אין דעם ערשטען באנד ״דער איד אין קאנאדע״, האבען מיר שוין דערמאנט די ראליע וואס עס האט דערביי געשפיעלט יחזקאל הארט און זיין ערוועהלונג צו דער ״אסעמבלי״. שפעטער האט דעם קאמף פארגעזעצט זיין ברודער, בנימין הארט*), וועמען מען האט ניט דערלאזען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ. אבער דער קאמף פון דעם לעצטען האט זיך ניט באַגרענעצט מיט דעם אליין, ווייל אויך א צווייטער אינצידענט האט ארויסגערוקט אין פאדערגרונד דעם קאמף פאר פולשטענדיגער אידישער גלייכבארעכטיגונג. דער קאמף איז באשטאנען אין דעם וואס בנימין הארט איז באשטימט געווארען צו דעם אמט פון מאגיסטראט, און פונקט ווי די יחזקאל הארט אפערע, האט דאס אויך אנגענומען א קאמפליצירטען כאראקטער.

אין א בריעף וואס געראלד הארט האט געשריבען צו ל. א. הארט (דאטירט דעם 25־טען מערץ, 1906), און וועלכער געפינט זיך צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, ווערט דער דאזיגער פאל באטראכט פון אים פאר אזוי וויכטיג ווי דער יחזקאל הארט אינצידענט.

---

*) וועגען בנימין הארט, אהרן הארט׳ס זון, ווערט דערצעהלט אז אין זיין הויז אין מאנטרעאל, האט ער געהאט א גרויסען צימער, וואו די גאנצע פאמיליע פלעגט זיך צוזאמענקומען מתפלל זיין פרייטאג צו נאכטס און שבת פרי, ווי אויך אין די יום טובים. עס פלעגען אויך קומען פרעמדע, און צו ימים נוראים פלעגען אויך קומען דר. דע לא מאטא פון טשארלסטאן, מאיר ליוואי, און אנדערע. (פובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, באנד 27, זייט 492.)

״די עמאנציפאציע פון די קאנאדער אידען״, שרייבט ער, ״וועלכע האט זיך אנגעהויבען מיט יחזקאל הארט׳ס באמיהונג צו קענען פארנעמען זיין ״סיט״ אין פארלאמענט איז פארענדיגט גע־ווארען דורך שמואל ב. הארט און בנימין הארט, ווען זיי זענען דערהויבען געווארען צו דער ריכטער־שטול. בנימינ׳ס באשטי־מונג איז נאך דערצו געמאכט געווארען דירעקט דורך קעניגין וויק־טאריא, און ווי איך גלויב איז עס געוועזען די איינציגע באשטימונג, וואס איז ווען געמאכט געווארען אויף אזא אופן פאר א קאלאניאלען מאגיסטראט. לארד קלעוועלי, דער קאלאניאל־סעקרעטאר האט עס איר רעקאמענדירט, ווייל דער גענעראל־גאווערנאר האט עס איבער־געשיקט צו אים״.

משה יהודה העיז

בנימין הארט און משה יהודה העיז זענען באשטימט געווארען אלס מאגיסטראטען, אבער די פראגע פון דער אידישער רעליגיע און די אידישע שבועה איז ווידער אויפגעהויבען געווארען, און דער

גענעראל־גאָווערנאָר האָט די אנגעלעגענהייט איבערגעשיקט צום קאָלאָ־ניאַלען סעקרעטאַר, א זאך וואָס האָט זיך געענדיגט מיט קעניגין וויקטאָריא'ס גוטהייסונג.

אין די אימפּעריאַלע בלאָע ביכער וועגען קאַנאַדער אנגעלעגענ־הייטען (באנד 17 פאַר די יאָרען 1849 און 1850), אונטער דער איבערשריפט "אידישע רעכטלאָזיגקייט אין קאנאדע און דזשעמייקע" געפינט זיך די רעגיערונגס־קאָרעספּאָנדענץ וועגען דעם ענין, וואָס באַ־לייכט דעם גאנצען אינצידענט.

(בריעף נומער 4 — גאָווערנאָר לאָרד עילמער

צו סעקרעטאַר סטענלי, דעם 18־טען יוני, 1833).

סארעל, נידער קאנאדע, יוני 18, 1833.

הער!

האָבענדיג בדעה ארויסצוגעבען א נייע ליסטע פון פריעדענס־ריכטער פאַר דער פּראָווינץ פון נידער־קאנאדע, אין וועלכער עס וועלען אריינגעהן די נעמען פון עטליכע הערען, וועלכע זענען יעצט נים קיין ריכטער, האָב איך פאָרגעשלאָגען די צוויי פּערזאָנען, די הערען בנימין האַרט און מ. י. העיז, איינוואוינער פון דער שטאדט מאָנטרעאָל, און וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, צו ווערען מאַ־גיסטראַטען, אַן אמט וואָס זיי זענען יעצט קאָמפּעטענט אויסצופילען דורכ'ן געזעץ. עס ציינגט זיך אָבער ארויס, אז דאָס פאָרפּעהלען די ווערטער "אויפ'ן ריכטיגען גלויבען פון א קריסט", וועלכע מוזען ארויסגענומען ווערען פון דער שבועה, ווען מען וועט זיי איינשווערען אין אמט, אז פאַר דעם איז נים געזאָרגט געוואָרען, און די אומשטענ־דען שטערען דאריבער, אז זיי זאָלען קענען אננעמען מיין פאָרשלאַג, פון וועלכען זיי האָבען זיך אָפּגעזאָגט. איך האָב יעצט די ערע אי־בערצושיקען מיט דעם א קאָפּיע פון דעם געמיינשאפטליכען בריעף, וואָס די הערען האָבען אדרעסירט וועגען דעם צו מיין ציוויל סעקרעט־טאָר, און וועגען דער לעגאַלער מיינונג פון די אדוואָקאטען, מיט וועמען זיי האָבען זיך בעראַטען. איך ערלויב זיך צו בעטען ביי

איך, איר זאָלט די זאך באטראכטען מיט דער שנעלסטער מעגליכ־קייט,, ווייל דאָס בארירט די באטרעפענדע פערזאָנען, און אויך אנדערע אונטער ענליכע אומשטענדען. דאָס קען געטון ווערען דורכ'ן געזעץ־פראָיעקט צו גונסטען פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע, וועלכער ווערט יעצט פארהאנדעלט אין בריטישען פארלאמענט, ווייל יעדע גע־זעצגעבונג אין דעם לאנד (ווי איך בין אינפארמירט) וועט ניט העלפען.

איך האָב די ערע א. א. וו.
(אונטערגעשריבען) עילמער.
(איינשלוס נומער איינס)
מאָנטרעאל יוני 3, 1833.

הער !

זייט מיר האָבען געהאט די ערע אייך איבערצוגעבען, פאר דער אינפארמאציע פונ'ם הויפט־גאָווערנאָר, אונזער גרייטקייט צו קוואלי־פיצירען זיך אלס פריעדענס־ריכטער פאר'ן מאָנטרעאלער דיסטריקט, אָנגעמענדיג דעם אמט וואָס איז אונז פאָרגעשלאָגען געוואָרען פון זיין עקסעלענץ, האָבען מיר צוליעב געוויסע ספקות איבערגעדענקט וועגען דער מעגליכקייט צו קענען נעמען די שבועה, ווי פארלאנגט לויט'ן געזעץ. מיר האָבען זיך בעראטען מיט א יוריסט, וועמענס מיינונג מיר לעגען דאָ צו, און וועלכער גלויבט ניט, אז מיר קענען אויסלאָזען די ווערטער "אויפ'ן ריכטיגען גלויבען פון א קריסט", וועלכע זענען א טייל פון דער שבועה, וועלכע פריעדענס־ריכטער דארפען שווערען, ווייל די פראָווינציעלע לעגיסלאטור איז ניט געגאנגען ווייט גענוג מיט איר אקט 1 ווי. 4 סי. 57, וועלכער האָט אָנגענומען "צו דערקלערען פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע בארעכטיגט צו אלע רעכטען און פריוועלעגיעס ווי פון אנדערע זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען אין דער פראָווינץ", אויך ניט זארגענדיג דערפאר, אז די אויביגע ווערטער זאָלען אויסגעלאָזען ווערען פון דער שבועה.

מיר מוזען דאריבער אייך בעטען, צו ערקלערען זיין עקסעלענץ דעם הויפט גאָווערנאָר, אז געפינענדיג עס פאר אוממעגליך, אונטער די עקזיסטירענדע אומשטענדען, צו נעמען די שבועה, מוזען מיר דער־

פאר בעטען, אז מען זאָל אונזערע נעמען ניט ארויפשטעלען אויף דער נייער ליסטע; אין דער זעלבער צייט באדאנקען מיר אויפריכטיג זיין לאָרדשיפּ פאר'ן כבוד, מיט וועלכען ער האָט אונז געוואָלט ערען, און מיר האָפען אז זיין עקסעלענץ וועט די פראגע אויפהויבען פאר'ן אימ־פּיריאַלען פארלאמענט, אזוי אז די געבליבענע דיסקוואליפיקאציע וועגען אידען אין דער פּראָווינץ זאָל באזייטיגט ווערען, און אז קיין שטערונג זאָל שפּעטער ניט בלייבען אין דער פּראָווינץ, אויף צו קענען אָננעמען פּארטרויענס עמטער.

מיר האָבען די ערע . . . . .

(אונטערגעשריבען)

בנימין הארט.

מ. י. העיז.

ליוטענאנט קאָלאָנעל קרעיג

ציוויל־סעקרעטאר, קוויבעק.

(ביילאגע נומער 2)

סט. גבריאל גאס, מאָנטרעאל

פרייטאג פרימאָרגען, מאי 31, 1833.

הערען!

אלס ענטפער אויף אייערע פראגעס, וואָס איר האָט מיר גע־שטעלט, וועגען דער מעגליכקייט פון פערזאָנען פונ'ם אידישען גלויבען, צו שווערען ביים אָננעמען דעם אמט אלס פריעדענס־ריכטער אין דער פּראָווינץ לויט די עקזיסטירענדע געזעצען, וויל איך אייך מודיע זיין, אז באטראכטענדיג גענוי די פראגע, בין איך געקומען צום באַ־שלוס: —

1. — אז דאָס געזעץ פון דער פּראָווינציעלער לעגיסלאטור האָט ניט געזאָרגט פאר דעם, אז מען זאָל קענען אויסלאָזען די ווערטער "לויט'ן אמת'ן גלויבען פון א קריסט", ווען א איד נעמט די שבועה אין דער פּראָווינץ.

2. — אז דער פריערדיגער סטאטוט, וועלכער האט ערלויבט די אידען אויסצולאזען די ווערטער "לויט'ן אמת'ן גלויבען פון א קריסט" איז שוין מער ניט אין קראפט.

3. — אז דער סטאטוט באקאנט אלס דער קאלאניאלער נאטור־ראלוזירונגס אקט, דערמאנט בלויז די אויסלאזונג פון די ווערטער אין פאלען פון נאטוראליזירונג.

4. — אז אונטער די עקזיסטירענדע אומשטענדען, בין איך פעסט איבערצייגט, אז פערזאנען פון דעם אידישען גלויבען קענען ניט נעמען די נויטיגע שבועה פאר פריעדענס־ריכטער, ביז וואנען די ראליזירונגס אקט, דערמאנט בלויז די אויסלאזונג פון די ווערטער אין באטרעפענדע ווערטער.

איך פארבלייב .....

אהרן פיליפס הארט,

באריסטער — עט — לאא.

צו בנימין הארט און משה יהודה העיז.

דעם 23־טען אקטאבער 1833 האט לארד עילמער געמאלדען סעקרעטערי סטענלי, אז ער האט דורך דער האליפאקסער סעפטעמבער פאסט דערהאלטען די קארעספאנדענץ פונ'ם קאלאניאלען מיניס־טעריום, און צווישען זיי אויך די בריעף וועגען דער באטרעפענדער פראגע, צוזאמען מיט איבערגעשיקטע קאפיעס פון דער פריערדיגער קארעספאנדענץ וועגען דעם ענין.

איין בריעף ענטהאלט אן אויסצוג פון א בריעף געשריבען דעם 10־טען אקטאבער, 1830 פון סעקרעטערי סער דזשי. מארעי צו לארד עילמער, אין וועלכען ער זאגט, אז ער באטראכט די דריי אקטען וועגען אידען, וואס די לעגיסלאטור פון נידער־קאנאדע האט אנגענומען, און וואס זיין מאיעסטעט דארף גוט הייסען, אבער עס זענען פאראן וויכטיגע אויסזעצונגען, וועגען וועלכע ער וועט נאך ווייטער מיט אים קאמוניקירען.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען דעם 3־טען נאוועמבער ד. י.,

איז ער מודיע לאָרד עילמער, אז ער שיקט אים איבער די פאראָרדנונג פון זיין מאיעסטעט, דאטירט דעם 1־טען נאָוועמבער, וואָס באשטעטיגט די גוטהייסונג פון די דריי געזעצען (607; 606; 603) וואָס די לעגיסלאטור האָט אָנגענומען אין חודש מערץ, 1829. די פאראָרדנונג לעזט זיך:

״דאָס געזעץ צו העלפען די פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע האָט באקומען זיין מאיעסטעט׳ס גוטהייסונג, ווייל טראָצדעם וואָס די באטרעפענדע גרופע איז ניט גרויס אין דער פראָווינץ, איז עס אָבער ניט געננג אורזאכע, ווארום צוליעב זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען זאָלען זיי באַרויבט ווערען פון דער באקוועמליכקייט וואָס זיי קענען געניסען, ניט שטעלענדיג אין געפאר די אנדערע איינוואוינער פון נידער־קאנאדע.

זיין מאיעסטעט׳ס אדוואָקאט, אטארני, און גענעראל בעל יועץ, האָבען צו מיר באריכטעט זייער מיינונג, אז עס איז ניט נויטיג, אז מען זאָל עס נאכאמאָל פארברענגען פאר׳ן פארלאמענט, אז די קעניגליכע גוטהייסונג זאָל עס געגעבען ווערען.״

דער ענטפער אויף לאָרד עילמער׳ס אָנפראגע וועגען דעם הארט־העיז ענין לעזט זיך:

דאונינג גאס, אויגוסט 28, 1833.

מיין לאָרד!

אלס אן ענטפער אויף אייער לאָרדשיפ׳ס אָנפראגע נומער 65, פונ׳ם 18־טען יוני, איבערגעבענדיג אז אידען קענען ניט אָננעמען קיין אמטען אלס פריעדענס־ריכטער אין נידער־קאנאדע, ווייל זיי קענען ניט נעמען די נויטיגע שבועה, וועלכע ענטהאלט די ווערטער ״לויט׳ן אמת׳ן גלויבען פון א קריסט״, האָב איך די ערע אייך צו אינפאָרמירען, אז איך ווייס ניט פון קיין אורזאכע, ווארום די שוועריגקייטען קען ניט באזייטיגט ווערען דורך אן אקט פון דער פראָווינציעלער לעגיסלאטור. אויב מען דענקט, אז עס איז נויטיג אז אזא געזעץ זאָל פאָרגעבראכט ווערען פארביידע הייזער פונ׳ם פאר־

לאמענט, גלויב איך ניט אז דאס איז א באגרינדעטע מיינונג. אבער אפילו ווען אן אקט וועגן אידישע פריעדענס־ריכטער, זאל זיין אונ־טער דעם טייל פון דעם בריטישען סטאטוט, וואלט עס אויך ניט גע־ווען קיין שטערונג פאר דעם, אז אזא געזעץ זאל פארגעבראכט ווערען אין דער פראווינץ גופא. איך מוז דאריבער רעקאמענדירען, אז אן אפליקאציע זאל געמאכט ווערען צו דער לעגיסלאטור, כדי צו באַ־זייטיגען די אומבאקוועמליכקייטען, וועגען וועלכע אייער לארד מאכט מיר אויפמערקזאם, סיידען אזא ריכטונג קען געשטערט ווערען פון אורזאכען, וועלכע זענען מיר ניט באקאנט, וועגען וועלכע אייער לארד וועט מיר זיכער בארעכטען.

איך פארבלייב . . . . .

(אונטערגעשריבען)

אי. דזשיי. סטענלי.

שבת דעם 8־טען פעברואר, 1834, האט ליוטענאנט־קאלאנעל קרעיג, לארד עילמער'ס ציוויל. סעקרעטאר, איבערגעגעבען פארשיע־דענע רעגירונגס־פארשלאגען דער "אסעמבלי" פון נידער־קאנאדע, וועלכע איז דאמאלס געווען פארזאמעלט, און צווישען זיי איז אויך געווען א "מעסעדזש" וועגען מאכען די נויטיגע אויסבעסערונגען צום שבועה־געזעץ, כדי ב. הארט און מ. י. העיז זאלען קענען אנ־נעמען זייערע עמטער אלס פריעדענס־ריכטער. די רעקאמענדאציע איז באטראכט געווארען פון דער "אסעמבלי" דעם 10־טען פעברואר, און באשלאסען עס איבערצוגעבען צו א קאמיטעט פון פינף. דעם 14־טען פעברואר האט מר. קימבער אלס פארזיצענדער פון קאמיטעט באריכ־טעט צום הויז, אז זיי האבען אנגעפרעגט ביים גאווערנאר, צו ער האט אנגעפרעגט די מיינונגען פון די געזעץ־באאמטע פון דער קרוין וועגען דעם ענין, און אויך וועגען כאראקטער פון די שטערונגען, אויף וועלכע לארד עילמער האט זיי געענטפערט, אז ער האט זיך ניט בעראטען מיט די געזעץ־באאמטע פון דער קרוין, נאר די זאך איז אויפגעבראכט געווארען פון די פאראינטערעסירטע פערזאנען גופא. די "אסעמבלי" האט דאן באשלאסען דעם ענין ווידער איבערצוגעבען צום זעלבען

קאָמיטעט. דעמזעלבען טאג איז דער ״אסעמבלי״ אויך צוגעשטעלט געוואָרען די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ וועגען דעם ענין.

דעם 28־טען פעברואר האט מר. קימבער ווידער באריכטעט דעם הויז, און עס איז באשלאָסען געוואָרען אפּצודרוקען 200 קאָפּיעס פון׳ם באריכט, כדי צו צוטיילען עס צווישען די מיטגליעדער פון דער ״אסעמבלי״.

דער באריכט פון׳ם קאָמיטעט (פּארעפּענטליכט אין׳ם צוגאָב דזשי. צו די פּראָטאָקאָלען פון דער ״האוז אָף אסעמבלי פון נידער קאנאדע״ פאר׳ן יאָר 1834) פּארהאנדעלט די גאנצע געזעצליכע גע־שיכטע פון די ענגליכע סטאטוטען אין ענגלאנד און אין קאנאדע, און קומט צום שלוס, אז עס איז פּארשטענדליך אז א איד דארף אויסלאָ־זען פון דער שבועה די ווערטער ״לויט׳ן אמתן גלויבען פון א קריסט״, ווייל די שבועה מוז זיין אין איינקלאנג מיט׳ן גלויבען פון׳ם באר־טרעפענדען פּערזאָן, וועלכער שווערט, און נאָר דאמאלס האט זי א קראפט, און ווערט ניט קיין וויץ. דער רעפּאָרט ערקלערט אויך, אז דער קאָמיטעט באדויערט דעם פאל, וואָס די צוויי באטרעפענדע פּער־זאָנען האבען אליין געזוכט אויסצוטייטשען דאָס געזעץ, אנשטאט צו נעמען די שבועה, ווי עס האט עס געטון שמואל ביקאנקאור הארט פון טהרי ריווערס, וועלכער איז אויך א פריעדענס־ריכטער. דער קאָמיטעט איז דאריבער מיט דער מיינונג, פּארענדיגט דער באריכט, אז עס איז ניט נויטיג קיין וויטערדיגע געזעצגעבונג וועגען דעם ענין. *)

*) צום באריכט איז אויך צוגעלעגט די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ וועגען דער אפּערע, ווי אויך דאָס עדות־זאָגען פון פארשיעדענע פּער־זאָנען, צווישען וועלכע עס איז אויך דאָ דאָס עדות־זאָגען פון ש. ב. הארט פון טהרי ריווערס, ער האט פאר׳ן קאָמיטעט דערצעהלט, אז ער איז פון סער דזשיימס קעמפּט נאָמינירט געוואָרען פאר׳ן אמט, אָבער ער האט עס אויך ניט געקענט אָננעמען צוליעב דער שבועה, און צוליעב דעם איז עס אָנגענומען געוואָרען דער נייער פּראָווינציעלער סטאַטוט וועגען דער שבועה. דעם אמט האט ער ערשט אָנגענומען ביים

אין די ווייטערדיגע פּראָטאָקאָלען פון דער "אסעמבלי" ווערט מער דער באטרעפענדער אינצידענט ניט דערמאָנט (אין די פּראָטאָקאָלען פאר די יאָרען 1835־6 איז נאָר פארצייכענט דער פאל מיט אדאָלפוס מרדכי הארט און זיינע קלאגעס געגען ריכטער באוען, וואס מיר האָבען שוין איבערגעגעבען אין ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע"), וואס דאס צייגט אז די זאך איז מער ניט פארהאנדעלט געוואָרען פון דער "אסעמבלי". דעם 5־טען אויגוסט, 1837, איז אין דער "גאזעט" פון נידער־קאנאדע פארעפענטליכט געוואָרען, אז משה י. העיז און בנימין הארט זענען באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס־ריכטער פאר'ן דיסטריקט מאָנטרעאל.

* * *

שטורעמדיגע טעג זענען די דרייסיגער יאָרען פונ'ם לעצטען יאָר־הונדערט געוועזען פאר קאנאדע. דער אויפשטאנד פון 1837 און שפּע־טער די פאראייניגונג פוןביידע קאנאדעס (נידער און אויבער קאנאדע) האָבען געלאָזען א סך אומצופריעדענהייט ביי פיעלע און צו דעם זע־

אָנקומען פון לאָרד עילמער, אין יאָר 1833, ווען ער האט געשוואוירען, אויסלאָזענדיג די באטרעפענדע ווערטער, און דעם 21־טען אקטאבער פונ'ם זעלבען יאָר האט ער צום ערשטען מאָל פארנומען דעם ריכטער־שטול ביי די "קווארטער־סעשאנס", און קיינער האט ניט געמאכט קיין פראגע וועגען דעם, ווייל אלע האָבען אנערקענט די גזעצליכקייט פון זיין שבועה.

אין די קאנאדער ארכיוועו (סעריע קיו. 242 טייל 3, זייטען 826־892) געפינט זיך א בריעף געשריבען פון א. וו. הארט, אדרע־סירט צו לאָרד גלענעלג, שטאטס סעקרעטאר פאר די קאָלאָניעס. דער בריעף איז אדרעסירט פון ליווערפול דעם 29־טען מאי, 1837, אין וועלכען ער באקלאָגט זיך, ווארום הארט און העיז קענען זיך ניט קוואליפיצירען אלס פריעדענס־ריכטער צוליעב דער שבועה. דעם 22־טען יוני פונ'ם זעלבען יאָר האט ער באקומען אן ענטפער, אין וועלכען מען לאָזט אים וויסען, אז דאס איז אן אָנגעלעגענהייט, וואס געהערט צו דער לעגיסלאטור פון נידער־קאנאדע.

נען נאָך צוגעקומען די שטרעבונגען אז קאנאדע זאָל בעסער אנעקסירט ווערען פון די פאראייניגטע שטאטען, איידער רעגיערט צו ווערען מיט א שטארקער האנט פון ענגלאנד. צוליעב דעם לעצטען האָבען די ענגלישע באאמטע אָנגעהויבען קוקען מיט חשד אויף פיעלע פערזאָנען, און זיי באשטראפט מיט דעם, וואָס מען האט זיי ניט געגעבען די פארדיענטע ערען־אמטען, און פון אנדערע האט מען אויך די אמטען אָפּגענומען, צווישען די לעצטע איז אויך געוועזען בנימין הארט, וועלכער האט פארלוירען אי זיין אמט אלס פריעדענס־ריכטער און אי אין דער מיליץ. דערוואוסט פון דעם האט ער זיך, ווען ער האט זיך געפונען אין ליווערפול, ענגלאנד, ווי עס צייגט א בריעף זיינער.

צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, געפינט זיך דער בריעף וואָס בנימין הארט האט געשריבען וועגען דעם צו לאָרד דזשאָהן ראָסעל, דער דאמאָלסדיגער סעקרעטאר פאר די קאָלאָניעס, און דאס וויטערדיגע איז אן איבערזעצונג פון דעם בריעף:

ליווערפול יולי 14, 1840,

13 פרייזער גאס.

מיין לאָרד!

אָנקומענדיג אהער דעם 9־טען פון מאָנטרעאל, נידער קאנאדע, האט מען מיר מיטגעטיילט וועגען אייער לאָרדשיפ'ס בריעף ווי אויך וועגען דער קאָמוניקאציע פון זיין עקסעלענץ רייט־האָנאָריבל סי. פּי. טאָמסאָן, אדרעסירט צו מיין זון א. וו. הארט פון דער שטאדט, וועגען דעם ענין וואָס מען האט מיר ניט גערופען צום „קאָונסיל" פון נידער־קאנאדע.

די אומקלאָרע ערקלערונג אינ'ם בריעף, אדרעסירט פון זיין עקסעלענץ פון דער שטאדט טאראנטא, באוועגט מיר יעצט צו ערקלערען פאר אייער לאָרדשיפ די לאָיאלע דיענסט וואָס איך האָב געגעבען איר מאיעסטעט'ס רעגיערונג פון נידער־קאנאדע פאר א משך פון איין און זעכציג יאָר, און באזונדערס זייט 1812. איך גלויב אז פיעלע פון די פערזאָנען לעבען נאָך, און וועלען באשטעטיגען דעם אמת פון

מיינע ווערטער, און אויך די רעקארדס פון יענע טעג קענען עס באַשטעטיגען.

אין 1812, ווען סער דזשארדזש פראוואסט האט געוואלט באַוואפענען הונדערט פערזאן, כדי צוזאמענצושטעלען א גארניזאן אין פארט וויליאם הענרי (יעצט סארעל) האט ליוט.־קאל. בעטערסביי אינפארמירט דעם גאווערנאר אז עס איז אוממעגליך עס דורכצופירען אן געלט. מען האט דאן גערופען דעם צאל־מייסטער מר. לעסליע, און ער האט ערקלערט, אז מען דארף פאר דעם האבען ווענינסטענס טויזענט פונט, און אז ער קען פאר דעם ניט באקומען אפילו קיין איין דאלאר פון מאנטרעאל אדער טהרי ריווערס. בשעת דעם נויט־פאל האב איך פארגעלעגט זיין עקסעלענץ דעם גאווערנאר און דעם הויפט־קאמאנדיר קאל. בעטערסביי, אז איך וועל געבען די נויטיגע סומע, און זיי האבען אנגענומען מיט דאנק מיין פארשלאג. א חודש שפעטער האט מען עס מיר צוריקגעצאלט דורך דעם וואס מען האט ארויסגעלאזען "ארמיי בילס".

ווען דעם פאלגענדען נאוועמבער, זענען אין מאנטרעאל די וואלונטירען אריבער דעם טייך, כדי צו שטעלען זיך געגען גענעראל דיערבארנ'ס ארמיי, האב איך זיך אנגעשלאסען אין קאפיטאן אדזשילווי'ס קאמפאניע פון לייכטע אינפאנטעריע אלס א פראסטער סאלדאט, און איך בין פאר עטליכע טעג צייט כסדר, טאג און נאכט געבליבען ביי דער דיענסט; ווען קאלאנעל בעטערסביי האט פארארדענט אז איך זאל אפפארען קיין טהרי ריווערס, וואו די גאנצע מיליץ איז פאראָרדענט געווארען צו זיין גרייט, אום אפצומארשירען געגען שונא.

איך ברענג יעצט, מיין לארד, מיין ערצעהלונג צו א נעהענטערער צייט, צו דער פעריאדע פונ'ם רעבעליאן אין 1837. זייענדיג אין דער "קאמיסיע פון פריעדען" אלס א מאגיסטראט, בין איך אין א פריימארגען־שטונדע פונ'ם 4־טען נאוועמבער געווארען געוואר וועגען די פארראט־באשטרעבונגען פון די רעבעלען, און דעם 6־טען, ווען די רעבעלען האבען געמאכט זייער ערשטע אטאקע אויף די הייזער פון די לאיאליסטען, האב איך זיי נאכגעפאלגט, און איך האב אויסגעפונען אז זייער צאל באטרעפט עטליכע הונדערט, אין אז זיי ווערען אנ־

געפירט פון איינעם נעיסמיט. איבערלעזענדיג דעם "ראיאט אקט", בין איך אריין אין זייער צענטר, ארעסטירט נעיסמיט'ן, און נאכדעם האָב איך אָנגעשריבען א בקשה צום קאָמענדאנט פונ'ם גארניזאן, ארויסרופענדיג די טרופען, ווייל די צושטערונגס־ארבייט האָט זיך אָנגעהויבען, ווי די אטאקע אויפ'ן הויז פון י. דזשיי. פעפינאו, און נאָר מיין פעסטקייט אלס א ריכטער, האָט צוריקגעקערט דער שטאדט פריעדען און זיכערקייט. אין די נעכט פונ'ם 6־טען, 7־טען, 8־טען און 9־טען פון דעם חודש, בין איך געבליבען אלס ריכטער אויף דיענסט אינ'ם הויפט־וואכט הויז, צוזאמען מיט'ן מיליטער, ווייל מען האָט ניט געקאָנט פארטרויען די שטאָדט און דאָס מיליטער אין די הענט פון א פראנצויזיש־קאנאדישען ריכטער. פאר כמעט דריי חדשים צייט בין איך אזוי פארבליבען אינ'ם "קלוירק אָף דהי פיעס אָפיס", ארויס־געבענדיג פאר דער צייט איבער הונדערט פאראָרדנונגען, לויט דער בקשה פונ'ם גענעראל־פראָקוראר, געגען פערזאָנען וועלכע זענען באַ־שולדיגט געוואָרען אין הויכ־פארראט, קאָפיעס פון וועלכע, איך גלויב, זענען איבערגעשיקט געוואָרען צום קאָלאָניאלען־מיניסטעריום.

אין דער צייט האָט געהערשט די מיינונג, אז די רעגיערונג וועט ניט געבען קיין אפיציעלע שוץ צו די ריכטער, אין פאל זיי וועלען אָנגעקלאָגט ווערען פאר פאראורזאכען פאלשע ארעסטען. צוליעב דעם האָבען זיך פיעלע בריטישע ריכטער צוריקגעצויגען, און דער יעצטיגער דזשענעראל־סאליסיטאר, הער דעי, האָט מיר געבעטען אין נאָמען פון די שטאטישע סוחרים, איך זאָל ניט אויפגעבען מיין דיענסט, און אין פאל מען וועט מיר אָנקלאגען פאר שאדענערזאץ, זאָל איך אים באטראכטען אלס מיין פארטיידיגער, און די סוחרים וועלען אויסשטעהן יעדען פארלוסט. איך גיב דאָס אָן אלס באווייז וועגען דער באציהונג צו מיר מצד די מאָנטרעאלער בירגער.

אפילו פון די פאראייניגטע שטאַטען, די יעניגע וועלכע זענען באצאָלט געוואָרען פון דער רעגיערונג, פאר צושטעלען געהיימע אינ־פאָרמאציע, פלעגען זיי אלעס אדרעסירען צו מיר, צו איבערגעבען עס די נויטיגע באאמטע, כדי מען זאָל עס ניט קענען איבערנעמען, און איך פלעג עס שוין פינקטליך איבערגעבען צו דער רעגיערונג.

ביים צווייטען אויפשטאנד, דעם 4־טען נאָוועמבער, 1838, האָט גענעראל קליטראן מיך געבעטען אינ׳ם נאָמען פון סער דזשאָן קאָלבאָרן צו ארעסטירען יעדען איינעם, וועמען איך בין חושד אין פירערשאפט, ווייל ער האָט מורא געהאט פאר אן אלגעמיינעם אויפשטאנד, און דעם טאג האָב איך ארעסטירט איבער צוואנציג פון די פירער.

דעם 1־טען מאי זענען ליוט. קאָל. בארנארד און מאיאר דיקיסאן, פון סער דזשאָן קאָלבאָרנ׳ס שטאב, אטאקירט געוואָרען פון די רע־בעלען. מען וואָלט זיי ביידען געוועז ערמאָרדעט, ווען איך וואָלט זיי ניט געקומען צו הילף, ריזיקירענדיג דערביי מיט מיין לעבען, און זיי געראטעוועט.ביידע אפיצערען זענען יעצט, ווי איך גלויב, אין ענג־לאנד, און קענען עס באשטעטיגען. איך וואָלט אויך געקענט ברענגען נאָך ביישפיעלען, ווען איך האָב געראטעוועט איר מאיעסטעט׳ס טרופען, כאָטש איך האָב דערביי ריזיקירט מיט מיין אייגען לעבען.

איך וויל אויך ערקלערען, אז מיט מיין באשטימונג אלס פריע־דענס־ריכטער, האָט סער דזשאָן קאָלבאָרן זעהר גוט געוואוסט די בא־ציהונג צו מיר מצד די ענגלישע און אירלענדישע איינוואוינער פון מאָנטרעאל, אום ניט אויסצומעקען מיין נאָמען פון דעם פריעדענס־קאָמיטעט, און איך גלויב אז לאָרד סיטאן קען עס אייער לאָרדשיפ באשטעטיגען.

פאר פערציג יאָר צייט האָב איך ערפילט פארשיעדענע פליכטען, וועלכע האָבען אוועקגענומען פון מיר פיעל צייט, און בין עס גרייט ווידער צו טון, ווען איר מאיעסטעט׳ס רעגירונג וועט מיר נאָר רופען.

איך פיל זיך דאריבער שטארק געטראָפען, מיין לאָרד, ווען מענ־שען וועלכע האָבען זיך קיינמאָל ניט אָפגערופען אין דער שטונדע פון נויט, און האָבען ניט דעם איינפלוס, וואָס איך האָב אין דער פראָווינץ, האָבען באקומען ערענהאפטע באשעפטיגונג, און זענען גערופען גע־וואָרען אין איר מאיעסטעט׳ס ראטען, און מען האָט זיי פאָרגעצויגען נעגען מיר, וועלכער האָט שטענדיג געגעבען זיינע לאָיאלע דיענסטען.

איך גלויב, מיין לארד, אז מיינע אנגעגעבענע פאקטען וועלען גענומען ווערען אין באטראכט, און איך האף אז אייער לארדשיפ וועט עס פארברענגען פאר איר מאיעסטעט.

איך האב די ערע צו פארבלייבען, מיין לארד, אייער געהארכזאמער דיענער,

(אונטערגעשריבען)

בנימין הארט.

דער בריעף ווייזט אויס האט ניט געהאט קיין ווירקונג, און עס איז ניט באקאנט, אז ער זאל האבען צוריק באקומען ווען עס איז אמת.

אין די אימפעריאלע ביכער (באנד 17 פאר די יארען 1849 און 1850), וועלכע מיר האבען שוין ציטירט אין שייכות מיט דער בנימין הארט אפערע, געפינט זיך אויך א סעריע פון בריעף, וועלכע האבען א שייכות מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג אין לאנד.

אין איין בריעף, געשריבען פונ׳ם גאווערנאר סער דזשיימס קעמפט צו סער דזשי. מארעי (דעם 5־טען מאי 1829) איז ער אים מודיע, אז ער שיקט אים איבער א קאפיע פונ׳ם געזעץ אנגענומען פונ׳ם פראווינציעלען פארלאמענט אין קוויבעק, וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, צו דעם איז אויך צוגעלעגט די מיינונג פון דזשיי. סטוארט, אטארני־דזשענעראל פון דער פראווינץ, אז דער געזעץ איז ניט אין גאנצען קלאר און צופריעדענשטעלענד.

אין א צווייטען בריעף געשריבען פון אים דעם 12־טען מאי, 1830, איז ער אים מודיע אז ער שיקט אים איבער א קאפיע פונ׳ם נייעם געזעץ, ווי ער איז אנגענומען געווארען אויסגעבעסערט, ביי דער לעצטער סעסיע פונ׳ם פארלאמענט, און וועלכעס דארף יעצט גוטגעהייסען ווערען פוןביידע פארלאמענט־הייזער אין גרויס־בריטאניען.

דער נייער געזעץ־פראיעקט, וועלכער איז בייגעלעגט צו דער קארעספאנדענץ, באשעפטיגט זיך פונקט ווי דער ערשטער מיט פיעלע איינצעלהייטען און טעכנישע פראגען פון דער זאך, און אויך זענען

צו דעם צוגעלעגט דערקלערונגען פון דעם לעגיסלאטיווען קאנסיל און פון דער "אסעמבלי", די לעצטע ניט זייענדיג איינשטימיג מיט פיעלעם אינ'ם פראיעקט. די רעזולטאטען פון דעם אלעמען זענען ענד־ליך געוועזען די געזעצען וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע מיר האבען שוין פארעפענטליכט אינ'ם ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע".

די טאג־ביכער פון די אידישע פיאנערען.

צווישען די פיעלע פאפיערען און דאקומענטען וועלכע זענען געבליבען בירושה פון די ערשטע אידישע פיאנערען אין לאנד, איז אויך געבליבען א צאל טאג־ביכער, וואס די דאזיגע פיאנערען האבען גענוי און פינקטליך געפירט, פארצייכענענדיג פיעלע וויכטיגע זאכען. כאטש די טאג־ביכער זענען מערסטענס פון א פריוואטען כאראקטער, דאך איז אבער אין זיי אויך פארצייכענט מאטעריאל, וואס האט א טאפעלען ווערט; מאטעריאלען וועלכע העלפען באלייכטען אלגעמיינע פאסירונגען אין לאנד, און מאטעריאלען וועלכע זענען פון א ספעציעלען אידישען ווערט.

אפילו מאנכע פארצייכנונגען פון א ריין פריוואטען כאראקטער האבען אויך א געשיכטליכען ווערט, ווייל פון זיי דערוויסען מיר זיך פיעלעס וועגען די באציהונגען צווישען די ערשטע אידישע פיאנערען און זייערע ניט־אידישע שכנים, באציהונגען וועלכע זענען געוועזען די פריינדליכסטע. אידען און קריסטען האבען דאמאלט געלעבט אין דער נאענטסטער פריינדשאפט, מען איז געגאנגען איינער צום אנדערען צו גאסט, מען איז געוועזען פארבונדען צווישען זיך געשעפטליך, מען האט זיך באטייליגט איינער אינ'ם צווייטענט פרייד, און אויך מיטגעטרויערט ביי א טרויער־פאל אדער אומגליק. א חתונה אדער א לויה ביי אידען אדער ניט־אידען, א וויכטיגע פאסירונג פונ'ם אלגעמיינעם לעבען אדער פונ'ם אידישען קהלה לעבען, אלעס איז זארגפעלטיג פארצייכענט געווארען אין די טאג ביכער פון די אידישע פיאנערען.

ניט אלע טאג־ביכער איז אונז אויסגעקומען צו זעהן, ווייל זיי זענען צוזייט און צושפרייט צווישען פריוואטע פאמיליעס אין פיעלע וועלט־טיילען, מיט א צאל טאג־ביכער האבען מיר זיך יא באקענט, און זייער אידישען אינהאלט גיעבען מיר ווייטער איבער.

דער טאג־בוך פון שמואל דייוויד

שמואל דייוויד (געבוירען אין מאנטרעאל דעם 22־טען אקטאבער, געשטארבען דעם 3־טען פעברואר, 1824) האט געלאזען א טאג־בוך, פארצייכענענדיג טעגליך אלע פאסירונגען, אנהויבענדיג פון דעם 26־טען דעצעמבער 1800, און ענדיגענדיג מיט דעם 31־טען יאנואר, 1824, עטליכע טעג פאר זיין טויט.

דאס פריוואטע און פאמיליען־לעבען זיינס איז דארטען באשריבען מיט פולע איינצעלהייטען, ווי אויך זענען דארטען דא געגויע שילדערונגען פון דעם קריעג צווישען קאנאדע און די שטאאטען, אין וועלכען ער האט זיך באטייליגט. פון היסטארישער וויכטיגקייט געפינען מיר דארטען פארצייכענט דאס פאלגענדע.

1813 — נאוועמבער 23 : אין דער "מאנטרעאל גאזעט" פון היינטיגען דאטום איז געוועזען געמאלדען, אז איך בין באשטימט געווארען אלס מאיאר צום מיליץ־סעקרעטאר פון דער לאנג פאינט'ער דיוויזיע. די באשטימונג איז דאטירט דעם 18־טען פון היינטיגען חודש.

דעצעמבער 5 (דאס זעלבע יאר) : מען האט מיר היינט מודיע געוועזען, אז איך זאל קומענדען פרייטאג קומען צום קריעגס־געריכט, אלס א געריכטס־מיטגליעד צו פראצעסירען מאיאר דאנלאפ.

1814 — יוני 28 : היינט האב איך זיך ווידער באטייליגט אלס מיטגליעד פון א קריעגס־געריכט.

אקטאבער 22 (דאס זעלבע יאר) : ידיעות זענען אנגעקומען וועגען דעם טויט פון אונזער ברודער משה דייוויד, וועלכער איז געשטארבען דעם 26־טען סעפטעמבער אין סענדוויטש, אויבער קאנאדע.

די פארצייכנונג איז זעהר וויכטיג, ווייל עס באשטעטיגט אז אידען האבען זיך שוין געפונען אין אויבער־קאנאדע ביים אנהויב פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט. פון דער זעלבער וויכטיגקייט איז אויך די ווייטערדיגע פארצייכנונג.

אקטאבער 28, 1822 : בנימין הארט איז היינט פרי אפגעפארען קיין טאראנטא, מיט זיין זון אהרן, כדי אים דארטען אריינצוגעבען אין א פענסיאן (באארדינג סקול).

יולי 1, 1923 : איך האב היינט באקומען די באשטעטיגונג, דאטירט דעם 1־טען אפריל, אז איך בין באשטימט געווארען אלס ליוטענאנט־קאלאנעל אין דער לאנג פאינט דיוויזיע.

יולי 6 (דאס זעלבע יאר) : מיט מיין פולען יוניפארם בין איך היינט אפגעפארען צוזאמען מיט'ן גאנצען שטאב קיין סט. לאורענט, צו באטייליגען זיך אין א ״רעוויו״ פון דער מיליץ.

דער טאג־בוך פון מ. שמואל דייוויד

משה שמואל דייווידס טאג־בוך, וועלכער הויבט זיך אן פונ'ם 1־טען אויגוסט, 1834, פארצייכענט אויך ווי זיין פארגענגער אין זיינע טאג־ביכער א רייע וויכטיגע פאסירונגען פונ'ם אלגעמיינעם לעבען, וועלכע באשטעטיגען די גרויסע געמיינשאפטליכקייט צווישען די אידען און די קריסטען, און די נאענטע באציהונגען וועלכע זענען אנגעהאלטען געווארען סאי אין מאנטרעאל און סאי ערגעץ אנדערש. מיר געפינען אויך א גענויע באשרייבונג מיט פולע איינצעלהייטען וועגען דעם כאלערא־אויסברוך אין 1834, וואס האט אין קאנאדע אוועקגערויבט פיעלע מענשליכע לעבענס. פון א באזונדער אידיש־היסטארישער וויכטיגקייט אין זיינע טאג־ביכער זענען די פאלגענדע דאטומס :

1835, מאי 23 : איך בין היינט באשטימט געווארען אלס ״אינסיין״ פון דער מיליץ, אליעזר אלס ליוטענאנט און אדיוטאנט פון דער קאוואלעריע, און וועלענטיין אלס קאפיטאן פון דער מיליץ, מאו דייוויד איז אויך באשטימט געווארען אלס ״אינסיין״.

מאי 25 (דאס זעלבע יאר) : פרענק הארט האט היינט באקומען זיין דאקטאר־מעדיצין טיטול פון מעקגיל קאלעדזש.

(דאס איז געווען דער ערשטער גראדואירענדער קלאס פונ'ם באטרעפענדען קאלעדזש — א. ר.)

מאי 31 (דאָס זעלבע יאָר) : דער ווינקעל־שטיין פון דער אַל־טער שול איז היינט פארקויפט געוואָרען צו מ. י. דייוויד פאר פופציג פונט.

יוני 1 (דאָס זעלבע יאָר) : דער ווינקעל־שטיין פון דער נייער שול איז היינט פרי געלעגט געוואָרען.

1836, אפריל 29 : היינט זענען אָנגעקומען ידיעות, אז דעם 20־טען פון דעם חודש איז אהרן יהודה געשטארבען אין נאָרט יארק.

מאי 10 (דאָס זעלבע יאר) : אנקעל מאו'ס שיף די "טאראנטא", איז היינט אהער אָנגעקומען פון טהרי ריווערס.

יוני 23 (דאָס זעלבע יאָר) : דזשאָן יהודה איז געקומען פון טהרי ריווערס אלס דעלעגאט צום קאָנסערוואטיווען צוזאמענפאָר.

יולי 30 (דאָס זעלבע יאר) : די פערד־לויפערייען זענען פאָר־געקומען דאָנערשטאג אין טהרי ריווערס. א. פ. הארט'ס פערד האָט געוואונען דעם "קינגס פּלייט", פון פופציג גינעס, באזיגענדיג פינף אנדערע פערד, צווישען זיי מאו דייוויד'ס א פערד.

מיר ברענגען די דאָזיגע פארצייכנונג, ווייל זי צייגט אז אידען זענען דאמאָלסט אפילו ניט פרעמד געוועזען פונ'ם אַלגעמיינעם ספאָרט־לעבען. פונ'ם זעלבען ספּארט־כאראקטער געפינען מיר אויך פאָלגענדע ווייטערדיגע פארצייכנונג :

1837, מערץ 29 : יצחק וועלענטיין פון מאָנטרעאל, האָט היינט געוואונען א וועט, אויסהאָרעווענדיג דאָס גרעסטע קאלב. עס איז באשטעטיגט געוואָרען, אז צום יאָר האָט עס געוואויגען 528 פונט.

די פארצייכנונגען פאר'ן יאָר 1837, דאָס יאָר ווען אין קאנאדע, און באזונדערס אין מאָנטרעאל איז פאָרגעקומען דער אויפשטאנד, זענען מערסטענס געווידמעט דער פאסירונג, און פיעלע דעטאלען ווערען דאָרטען אָנגעגעבען. דאָ און דאָרט געפינט מען אָבער אויך אַנ־דערע פארצייכנונגען. אזוי לעזען מיר אויך אין דער פארצייכנונג פאר'ן 5־טען אויגוסט : "מ. י. העיז און בנימין הארט זענען היינט באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס־ריכטער פאר'ן מאָנטרעאלער די־סטריקט."

אין די פארצייכענטע נעמען אין צוזאמענהאנג מיט געוויסע פאסירונגען, געפינען מיר בלויז (אויך אין שמואל דייוויד׳ס טאג־בוך) ניט־אידישע נעמען און נעמען פון ספרדישע און ענגלישע אידען. דעם 8־טען סעפטעמבער, 1837, באגעגענען מיר צום ערשטען מאל דעם נאמען פון א מזרח־אייראפייאישען אידען, הער בערנשטיין, א העב־רייאישער לערער, אדער ווי ער איז דארטען באצייכענט אין ענגליש ״היברו מאסטער״. פון פארשיעדענע אנדערע פארצייכנונגען איז אויך צו זעהן, אז הער בערנשטיין האט אויך געדיענט ביי דער קהלה אלס חזן, און ערפילט אנדערע פונקציעס פון א כלי קודש.

לויט דעם געזעץ וואס האט די אידען אין נידער־קאנאדע ער־לויבט צו האבען א רעגיסטער, האבען בלויז פערזאנען פונ׳ם עלטער פון 21 יאר און העכער זיך געקענט רעגיסטרירען. ווען א פערזאן איז צוגעקומען צו דעם עלטער, און זיך רעגיסטרירט, איז עס באטראכט געווארען פאר א וויכטיגע פאסירונג. אזוי געפינען מיר פארצייכענט אונטער׳ן דאטום פונ׳ם 15־טען נאוועמבער 1837 : —

איך בין היינט געווארען 21 יאר אלט, און איך האב רעגיסטרירט מיין נאמען אינ׳ם אידישען רעגיסטער. איך האב גענומען די שבועה, און אויך צוגעשטעלט א סערטיפיקאט פון דעם נאטאריוס וועגען מיין עלטער.

אין די פארשיעדענע באשרייבונגען זיינע וועגען דעם אויפ־שטאנד געפינען מיר אויך פארצייכענט א רייע אידישע נעמען, באזונדערס פון די, וועלכע זענען געשטאנען מיט דער רעגיערונג. און אויף ווי ווייט עס איז צו זעהען פון די פארצייכענטע נאטיצען, האט די רעגיערונג געהאט גרויס צוטרויען צו די אידען, וועלכע האבען גע־דיענט אין דער ארמיי און אין דער מיליץ, פארטרויענדיג זיי מיט וויכטיגע מיסיעס. אזוי געפינען מיר פארצייכענט דעם 13־טען יאנואר, 1838 : —

טער דזשאן קאלבארן האט היינט געשיקט נאך מיר, אום איך זאל אפפירען קיין טאראנטא וויכטיגע באפעלען צו סער י. ב. הער.

דעם 4־טען מערץ פונ'ם זעלבען יאָר, געפינען מיר פארצייכענט :
א. פ. הארט איז נעכטען אַפּגעפאָרען קיין נארט יארק מיט באפעלען.

די דאמאָלסדיגע אידען, זייענדיג מערסטענס רייך, זענען געזעל־שאפטליך באטראכט געוואָרען ווי די קריסטען פון זייער שטאנד, און צו יעדער וויכטיגער פונקציע פלעגט מען זיי איינלאדען מיט אלעמען צוגלייך. פון דעם באטרעפענדען טאג־בוך ווערען מיר געוואָר, אז מען האָט אידען איינגעלאדען אויף די אפיציעלע רעגיערונגס־מיטאגען און אנדערע צוזאמענקונפטען, און ווען לאָרד דורהעם איז דאמאָלס ארויס־געקומען קיין קאנאדע, און עס זענען געוועזען פיעלע אזעלכע פונקציעס, זענען אידען אויך געוועזען צווישען די געלאדענע געסט. מען איז אויך איינער צום צווייטען געפאָרען אָפט צו גאסט. אזוי געפינען מיר פארצייכענט דעם 15־טען סעפטעמבער, 1838, מאיר ליוואי און צוויי פון זיינע קוזינעס זענען היינט אהער אָנגעקומען פון נאָרט יארק, כדי בייצוואוינען דעם חנוכת הבית פון אונזער נייער שול. וועגען דעם חנוכת הבית גופא, וועלכער איז פאָרגעקומען דעם 19־טען גע־פינען מיר פארצייכענט פאָלגענדעס :

היינט דריי א זייגער נאכמיטאג איז פאָרגעקומען דער חנוכת הבית, און מאיר ליוואי האָט אָנגעפירט מיט די צערעמאָניעס. זעהר וועניג קריסטען זענען אנוועזענד געוועזען. עס איז א זעהר שעהן־פארענדיגטע געביידע.

אז קריסטען פלעגען אָפט קומען אין דער אידישער שול צו הערען דעם חזן, אָדער בייצוואוינען די תפלות, איז צו זעהן פון דער פאָל־גענדער פארצייכנונג :

1840, אפריל 17 : זעקס פארנאכט בין איך געגאנגען אין שול, ווייל היינט איז די ערשטע פסח־נאכט. גענעראל טשטעראן און פרוי, זיין אדיוטאנט, די סעלבי'ס און פיעלע אנדערע זענען געקומען הערען ווי רעוו. פיזא דאווענט.

אז אידען איז אויך ניט אָנגעקומען שווער צו פארנעמען הויכע עמטער אין די פארשיעדענע מאסאנען־לאָזשען, צייגט דאָס פאָלגענדע :

1842, יאנואר 11 : איך האָב היינט גענומען די ״פעסט־מאסטער דיגרי״, וועלכע פירט צו דער ״ראָיאל ארטש דיגרי״.

עס זענען אויך וויכטיג פאלגענדע פארצייכנונגען:

יאנואר 25 — 1847. איך בין באשטימט געווארען אלס ״ריטוירנינג אפיסער״ פאר׳ן סט. לאורענס ווארד.

דעצעמבער 27 — 1848. עלף אזייגער האט דר. דייוויד מל געוועזען דאס קינד. עס זענען געוועזען דערביי פופצען פערזאן פון דער ״קאנגרעגיישאן״. מען האט עס א נאמען געגעבען לאורענס, און דזשעסי דזשאזעף איז געוועזען קוואטער, און העטי סאלאמאנס די קוואטערין. מיר האבען געהאט לעקאך און וויין.

יולי 23 — 1849. איך בין באשטימט געווארען אלס געריכטס־בעאמטער, און בין איינגעשווארירען געווארען.

יולי 29 — 1849. וועגען מיין באשטימונג איז ערשיענען א נאטיץ אין דער אפיציעלער גאזעט.

האט געמוזט פארלאזען מאנטרעאל צוליעב פאר־אורטייל געגען אידען

דר. א. ה. דייוויד האט געלאזען א טאג־בוך אין פיעלע בענד, וועלכער הויבט זיך אן פון דעם ערשטען אפריל, 1833, אין מאנטרעאל, און נעמט ארום א גאנצע רייע פון יארען, און פון זיין טאג־בוך איז באזונדערס אינטערעסאנט די פאלגענדע פארצייכנונג, וואס צייגט וועגען פאראורטייל געגען אידען, וואס האט שוין דאמאלס געהערשט.

״טהרי ריווערס, יוני 14, 1840.

וואס פאר א וויכטיגע פאסירונגען עס זענען פארגעקומען, זייט איך האב געעפענט דעם טאג־בוך. איך און די שוועסטער האבען פארלאזען דאס פלאץ פון אונזער געבורט, און האבען זיך באזעצט אין טהרי ריווערס. די אורזאכען ווארום איך האב עס געטאן זענען פיעלע. איך האב אין מאנטרעאל געלעבט פיעל ברייטער ווי מיינע מיטלען האבען מיר עס ערלויבט, און אן שום אויסזיכטען אז מיין מעדיצינישע פראקטיק זאל זיך פארגרעסערען, אזוי אז איך זאל

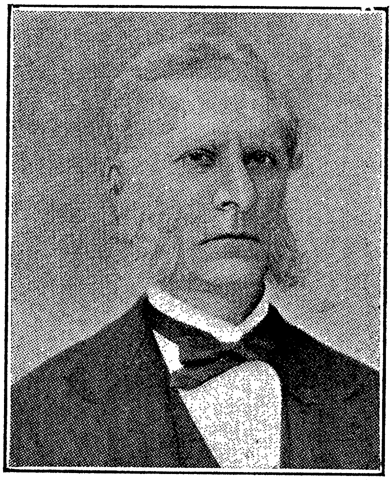

דר. א. ה. דייוויד.

קענען נאכקומען די הוצאה פון א פארגרעסערטער פאמיליע. איך שרייב עס צו צו רעליגיע — מענשען האבען דא א פאראורטייל געגען א איד. דא איז פאראן א ברייט פעלד, און מען האט אויך ניט אזוי פיעל פאראורטייל קעגען אונזער רעליגיע, ווי אין מאנטרעאל".

(אין א קורצער צייט ארום האט ער זיך צוריקגעקערט קיין מאנטרעאל, וואו ער האט אין גיכען פארנומען א וויכטיגען פלאץ אין דער מעדיצינישער פראפעסיע.)

פארשידענע פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען

די פארשיעדענע פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען זענען גאנץ אפט פארצייכענט געווארען אין דער אלגעמיינער פרעסע פון לאנד, און ווען אינ׳ם יאר 1843 האט אין פילאדעלפיא אנגעהויבען צו ער־שיינען א אידיש־ענגלישע מאנאטשריפט ״דהי אקסידענט ענד עמע־ריקען דזשואיש עדוואקייט״ (אונטער דער רעדאקציע פון אייזיק לעסער), זענען אויך דארטען ערשיענען באריכטען וועגען פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען אין קאנאדע, סאי צוגעשיקטע דורך קארעס־פאנדענטען, און סאי איבערגעדרוקטע פון אנדערע צייטונגען. אזוי לעזען מיר אינ׳ם ״אקסידענט״ אן איבערדרוק פון דער ״קוויבעק גאזעט״ פון א לענגערען באריכט וועגען דעם טויט פון יחזקאל הארט און די לויה זיינע (באנד 1, זייט 408, פארן יאר 1843).

מיר געפינען דארטען אויך ידיעות וועגען דער ערשטער זונטאג־שולע, וואס די מאנטרעאלער אידען האבען ארגאניזירט. אזוי ווערט דערצעהלט אינ׳ם יארגאנג פאר 1849 (באנד 6, זייט 620) ווי די שולע איז ארגאניזירט געווארען אונטער דער אויפזיכט פון רעוו. א. דע סאלא, און אז עס לערנען אין איר 21 קינדער, וועלכע באקומען אידישע ערציהונג ווענינסטענס איינמאל וועכענטליך. עס ווערט אויך דערצעהלט אז די ערשטע לערערינס זענען געוועזען די מיידלאך רבקה דזשאזעף, פיבי דייוויד, און שרה סאלאמאנס. אין א צווייטער קארעספאנדענץ (באנד 7, זייט 55) באשרייבט דר. א. ה. דייוויד ווי די שולע איז פארמירט געווארען אין חודש דעצעמבער, 1848, און ווי די עלטערען און פריינט פון די קינדער האבען בייגעוואוינט די ערשטע עקזאמענס, ווי אויך א פארשטעלונג מיט׳ן נאמען ״מרדכי און אסתר״, וועלכע איז דורכגעפירט געווארען פון די קינדער.

א יאר שפעטער (אין 1850) האבען ביי די עקזאמענס, געהאל־טען פורים דעם 5־טען מערץ, גראדואירט דרייסיג קינדער, ווערט ־ערצעהלט אין אן אנדער באריכט (באנד 8, זייט 106).

אינ'ם "אקסידענט" פאר'ן יאר 1849 איז אויך ערשיענען א באריכט וועגען דער צווייטער יערליכער פארזאמלונג, וואס איז פארגעקומען דעם 24־טען יוני, פון דער ארגאניזאציע צו העלפען ארימע. די פארזאמלונג איז פארגעקומען אונטער'ן פארזיץ פון סיימאן הארט, און דער קאמיטעט האט באריכטעט "אז מען דארף דאנקען דעם אלמעכטיגען גאט, וואס דאס יאר זענען נים געוועזען אזוי פיעל קראנקע און ארימע, ווי מיט א יאר פריער, און אויך איז די צאל פון נויטבאדערפטיגע פרעמדע נאר א פערטעל פון פאראיארען", און דער באריכט האט זיך געענדיגט מיט'ן וואונש, "אז דער שומר ישראל וועט שיקען זיין ברכה און לייטזעליגקייט צו דער מאנטרעאל היברו פילאנטראפיק סאסייטי".

אינ'ם זעלבען באנד פונ'ם "אקסידענט" (באנד 7, זייט 331 און אויך זייט 39) זענען אויך אפגעדרוקט פאלגענדע ידיעות:

דר. א. ה. דייוויד איז בארעט געווארען מיט דער באשטימונג אלס סעקרעטאר פון דער צענטראלער געזונטהייט'ס באארד פון קאנאדע, און אויך אלס דאקטאר פון מאנטרעאלער "דזשענעראל האספיטאל".

שמואל דייוויד איז ערוועהלט געווארען צום אמט פון "קלוירק" אין געריכט פון סט. דזשאנס.

די מאנטרעאלער "נייטשורעל היסטארי סאסייטי" האט אויסגעקליבען רעוו. אברהם דע סאלא אלס א מיטגליעד.

(אין חודש פעברואר 1868 איז ער געווארען פרעזידענט פון דער באטרעפענדער געזעלשאפט.)

שמואל בענדזשעמין איז ערוועהלט געווארען אלס "סיטי קאונסעלאר" פאר איינעם פון די הויפט־געגענטען אין מאנטרעאל — צום ערשטען מאל וואס א איד איז אזוי געערט געווארען אין קאנאדע.

אינ'ם "אקסידענט" פאר'ן יאר 1855 (באנד 13, זייט 496) איז ערשיענען א לענגערער באריכט, איבערגעדרוקט פונ'ם מאנטרעאלער "העראלד" וועגען דער פארזאמלונג, וואס די מאנטרעאלער אי־

דען האבען אפגעהאלטען דעם ערשטען נאוועמבער, אום צו פייערען די דערוועהלונג פון דוד סאלאמאנס אלס מעיאר פון דער שטאדט לאנדאן, ענגלאנד. דר. דייוויד איז דעוועזען דער פארזיצענדער, ס. ב. ווארנער סעקרעטאר פון דער פארזאמלונג, און רעדעס זענען געהאל־טען געווארען פון רעוו. א. דע סאלא, דוד מאס, אלעקס ליוויי, ע. הינדיס, עדווין מאריס. וו. בענדזשעמין און מארק סעמיועלס.

ווען אין די זעכציגער יארען האבען די אמעריקאנער אידען גע־זאמעלט הילף פאר די מאראקאנער אידען, זענען פון דעם אויך נים אפגעשטאנען די קליינע גרופען אידען אין קאנאדע. אזוי לעזען מיר דארטען אין דער אויסגאבע פונ׳ם 19־טען יאנואר 1860 (באנד 17):

"די אידען פון מאראקא זענען ניט פארגעסען געווארען פון אונזערע קאנאדער ברידער, וועלכע האבען געזאמעלט ארום 300 דאלאר. פון א באריכט וואס איז ערשיענען אינ׳ם מאנטרעאלער "טראנסקריפט" פונ׳ם 31־טען דעצעמבער, אונטער דער איבער־שריפט "קריסטליכע סימפאטיע צו די אידען פון מאראקא", איז צו זעהן אז אין דער עפיסקאפאלישער קירכע פון שערברוק איז גע־מאכט געווארען א זאמלונג דורכ׳ן רעקטאר רעוו. סי פי. רעיד, וועל־כעם ער האט איבערגעשיקט (19 דאלאר) צו דר. דע סאלא, צוזאמען מיט א זעהר פריינדליכען בריעף."

הילף פאר די אידען אין מאראקא איז אויך געזאמעלט געווארען פון די אידען אין וויקטאריא, ב. ק., און אין דער אויסגאבע פונ׳ם 19־טען אפריל, 1860, געפינען מיר פארצייכענט, אז זיי האבען גע־זאמעלט א סומע פון $183.50, אן אנשטענדיגע סומע לויט דער קליינער צאל אידען פון יענער צייט.

אין דער זעלבער אויסגאבע איז אויך אפגעדרוקט א קארעספאנ־דענץ פון מאנטרעאל, געשריבען פון פרוי ס. בענדזשעמין, אין וועלכער עס ווערט מיטגעטיילט אז די אידישע פרויען פון שטאדט האבען בא־דאנקט סער ווס. י. קאדרינגטאן, גובערנאטאר פון גיבראלטאר, וועל־כער האט באשיצט די אידישע פליכטלינגע, וועלכע האבען געזוכט שוץ אויף דער בריטישער טעריטאריע. מען האט אים אויך פרעזענ־

טירט מיט א באנד פון לעסערס ביבעל, געבונדען אין בלאָען סאמעט מיט זילבער ארנאמענטען.

אינ'ם 21־טען באנד (פאר'ן יאָר 1863) לעזען מיר א לענגערע באשרייבונג וועגען דער קהלה, וועלכע איז פארמירט געוואָרען אין וויקטאריא, און וועגען דעם לאנד, וואָס זיי האָבען געקויפט פאר א שול, פאר וועלכען זיי האָבען גלייך געזאמעלט פינף טויזענט דאָלאר. עס ווערט אויך אָנגעוויזען אז די "קאָנגרעגיישאָן" רופט זיך "עמנואל", און די בעאמטע זענען נ. שירפסער, פרעזידענט; ס. האָפמאַן, וויצע־פרעזידענט; און א. האָפמאַן, סעקרעטאר.

דעם 2־טען יוני איז געלייגט געוואָרען דער גרונדשטיין פון דער שול.

אידישע פיאָנערען אין פארשידענע שטעדט

(לויט פארשיעדענע מאטעריאלען)

פון די טאג־ביכער פון די דייוויד'ס ווייסען מיר שוין, אז וועלינג־טאן הארט און אנדערע האָבען שוין געוואוינט אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא) ביים אָנהויב פונ'ם ניינצענטען יאָרהונדערט. צווישען די ערשטע פיאָנערען אין טאראנטא און אנדערע פלעצער אין אנטאריא זענען אויך געוועזען אין טאראנטא — די בענדזשעמין ברידער, די ברידער אברהם און הערמאן ליוואי, די פאמיליעס פרידמאן, קאהען און דזשייקאָבס אין לענקעסטער.

די אידיש־דייטשע פאמיליע נארדהיימער געהערט אויך צו די אידישע פיאָנערען פאמיליעס אין טאראנטא, אָבער די באטרעפענדע פאמיליע האָט זיך זעהר שנעל אסימילירט, און האָט היינט צוטאג קיין שייכות ניט מיט אידען און אידישקייט. די באטרעפענדע פא־מיליע האָט פיעלעם אויפגעטאָן פאר דער אנטוויקלונג פון מוזיק אין קאנאדע. די נאָרדהיימערס האָבען אויך געהאט א שיכות מיט'ן ערשטען אידישען בית עולם אין טאראנטא.

אברהם נארדהיימער א געבוירענער אין בייערען איז געקומען קיין קאנאדע פון ניו־יאָרק, וואו ער איז באקאנט געוועזען אלס א פעהיגער מוזיקער. דאָרטען האָט ער זיך באקענט מיט גענעראל טאָררענס, קאָמאנדיר פון א רעגימענט. וועלכער איז דאָמאָלס איינ־געשטאנען אין קינגסטאָן, אויבער־קאנאדע, וועלכער האָט אים געראטען אהין צו פאָרען, און געבען מוזיקאלישען אונטערריכט דעם גאָווערנאר־דזשענעראל סער טשארלז בייגאט'ס קינדער. אין גיכען איז אויך אהין אריבערגעקומען זיין איגגערער ברודער סעמיועל (אין די פערציגער יאָרען פון לעצטען יאָרהונדערט), און ביידע האָבען זיי געגרינדעט דאָס מוזיק־הויז א. און ס. נאָרדהיימער.

אין 1860 האָט אברהם נאָרדהיימער אונטערגענומען א רייזע נאָך דייטשלאנד, וואו ער איז געשטאָרבען.

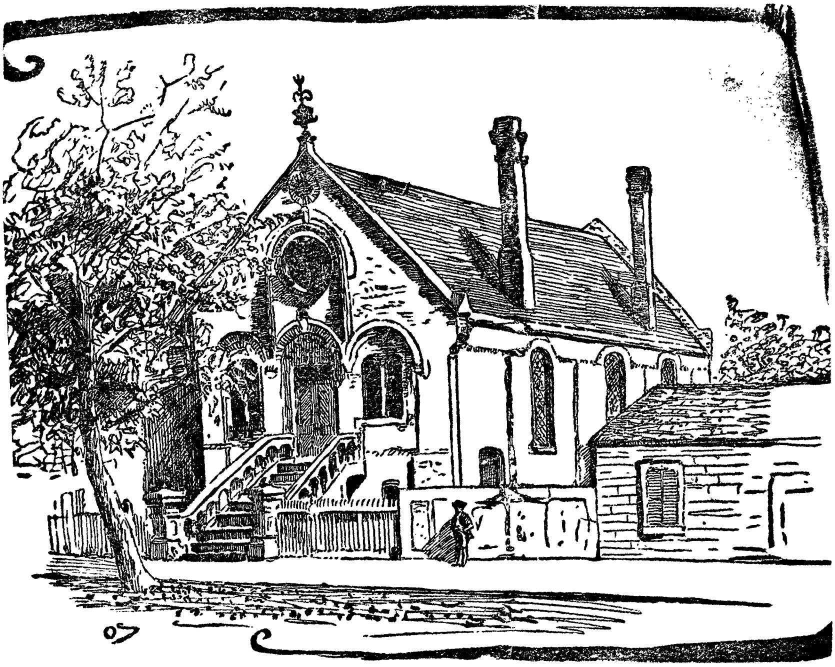

די אלטע ''האלי בלאסאם'' שול אויף ריטשמאנד גאס.

דער בית עלמין געקויפט פון דער ,,האלי בלאסאם'' שול אין טאראנטא איז דער ערשטער קהל'שער פלאץ וואס איז געקויפט גע־וואָרען פון אידען אין דער אנטאריער הויפטשטאָדט. דאָס שטיק לאנד אויף פייפ עוועניו איז געקויפט געווארען דעם 1־טען סעפטעמ־בער, 1849, פון האָנאָרייבל דזשאָן בעווערלי פאר דער סומע פון צוואנציג פונט, און אלס די אידישע פארטרעטער האָבען פיגורירט אברהם נאָרדהיימער און יהודה דזש. דזשאָזעף. די עלצטע מצבות אויפ'ן דאָזיגען בית עולם זענען די אויף די קברים פון סיימאָן אלפרעד

דזשאָזעף, (געשטאָרבען דעם 17־טען סעפּטעמבער, 1850) און לואיס לייאנס (געשטאָרבען פעברואר דעם 1־טען, 1850).

מיר האָבען שוין אין ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע" מיטגעטיילט וועגען דעם כאראקטעריסטישען היסטארישען פאל, אז איינער פון די ערשטע ביכער געדרוקט צו ווערען אין טאראנטא, איז געוועזען א ביכעל "בריעף צו די אידען".

א צווייטער בוך פון א אידישען אינהאלט איז אויך ערשיענען אין 1844, אונטערן נאָמען "רעוויו אָף די דאקטרינס ענד פּראפּעטיקעל קראנאלאדזשי אָף מר. וויליאם מילער". דער בוך געשריבען פון "אן איזראעליט" טראגט דאָס יאָר 1844 (געדרוקט ביים "קריסטשען גארדיען" 9 וועלינגטאן בילדינגס, קינג. סטר.) אין לייקענט אָפּ די קריסטליכע נבואה און אויך די כראנאלאגיע פונ'ם משיחיזם, ווי זי איז באהויפּטעט געוואָרען ביי דעם הער מילער.

אז דער שרייבער, וועלכער באהאלט זיך אונטער א פּסעוודאָנים איז באמת א איד, איז צו זעהן אי פון זיינע באהויפּטונגען, און אי פון זיין שבועה אינ'ם נאָמען פון יהוה, דעם איינציגען גאָט.

דאָס ביכעל איז אויך כאראקטעריסטיש מיט דעם וואָס עס האָט א צאָל העברייאישע ווערטער אינ'ם טעקסט געדרוקט מיט העברייאישע אותיות, און האָט אלס איבערשריפט א פּסוק פון ישעיה "לתורת ולתעודה אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר".

ווי אזוי מען האָט צו יענער צייט געקענט האָבען אידישען זאָץ אין טאראנטא, איז כמעט א רעטעניש, און שטעלט פאָר מיט זיך א גאנץ אינטערעסאנטען פאל.

אין וויקטאריא, ב. ק. זענען די ערשטע אידען געוועזען די פאַמיליעס געמביטץ, קעשלענד, בעלאסקא, און די ברידער פרענקלין, פון וועלכע איינער, לאמבי פרענקלין איז אויך געוועזען מעיאר פון שטאדט, און דער צווייטער ברודער, סיילים פרענקלין, איז געוועזען א מיטגליעד אין דער לעגיסלאטור פון בריטיש קאלאמביא, איידער די פּראָווינץ האָט זיך אָנגעשלאָסען אין דער "דאָמיניאן".

דער איד אין קאנאדע

REVIEW

OF THE

DOCTRINES AND PROPHETICAL CHRONOLOGY

OF

MR. WILLIAM MILLER.

BY AN ISRAELITE

"To the law and to the testimony if they speak not according to this word it is because there is no light in them."—ISAIAH viii. 20.

TORONTO:
PRINTED FOR THE AUTHOR, AT THE CHRISTIAN GUARDIAN OFFICE,
No. 9, WELLINGTON BUILDINGS, KING STREET.
1844.

אין 1878 האָט א איד פון וויקטאריא, דזש. פ. דייווים קאנדי־דירט פארן פעדעראַלען פארלאמענט, אָבער ער איז דורכגעפאלען מיט א גאנץ קליינער צאָל שטימען.

י. מאלאנאָווסקי פון וויקטאריא, האָט געהאט דעם כבוד צו זיין פון די ערשטע אידישע מאסאנען־מיטגליעדער אין מערב־קאנאדע.

שמואל הינצבערגער, איינער פון די ערשטע פיאנערען אין וואנקאָווער, איז אויך דאָרטען געוועזען דער שווייצארישער קאנסול, פאר דער קאָנפעדעראציע פון קאנאדע.

אידישע פיאנערען זענען אויך געוועזען אין די מעריטיים־פראווינצען. אין 1858 האָבען די אידען נייטען גרין, שלמה הארט, און ה. ליוואי געגרינדעט א ציגארען־פאבריק אין סט. דזשאָהן נ. ב.

משה בילסקי, דער פאָטער פון פרוי י. א. פרימאן, ווערט פאר־רעכענט פארן ערשטען אידען, וועלכער האָט זיך באזעצט אין אטאווא אין די זעכציגער יאָרען, ווען די שטאדט האָט זיך נאָך גערופען בייטאון.

וויליאם היימאן, א געבוירענער פון רוסלאנד, האָט זיך אין 1843 באזעצט אין גאספע, קוויבעק, וואו ער האָט געגרינדעט איינע פון די גרעסטע פישערייען ביים אטלאנטישען ברעג, און ווען די „טאונשיפ״ קייפ ראזיער איז אינקאָרפארירט געוואָרען אין 1858, איז ער געוועזען דער ערשטער מעיאָר פון שטעטיל, אָנהאלטענדיג דעם אמט ביז זיין טויט אין 1882.

דער ערשטער פּראָטאָקאָל־בוך פון דער "האָלי בלאָסאָם" שול

דאָס זענען די ערשטע און לעצטע זייטען פונ'ם ערשטען פּראָ־טאָקאָל, דאַטירט דעם 7־טען סעפּטעמבער, 1856, אין וועלכען עס זענען פּראָטאָקאָלירט געוואָרען די פאַרהאַנדלונגען פון דער „האָלי

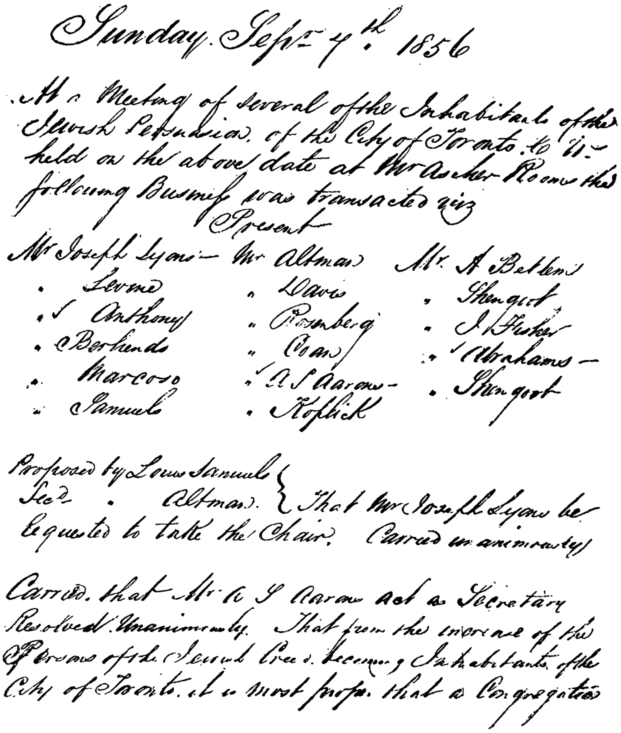
Sunday Sept 7th 1856

At a Meeting of several of the Inhabitants of the Jewish Persuasion of the City of Toronto to be held on the above date at Mr Asher Rooms the following Business was transacted viz

Present

Mr Joseph Lyons — Mr Altman Mr A Belkens
" Levine " Davis " Shengort
" Anthony " Rosenberg " I Fisher
" Berhends " Cohen " Abrahams —
" Marcoso " A S Aaron — " Shengort
" Samuels " Koflick

Proposed by Louis Samuels
Sec. " Altman } That Mr Joseph Lyons be requested to take the Chair. Carried unanimously

Carried that Mr A S Aaron Act as Secretary
Resolved Unanimously That from the increase of the Persons of the Jewish Creed becoming Inhabitants of the City of Toronto it is most proper that a Congregation

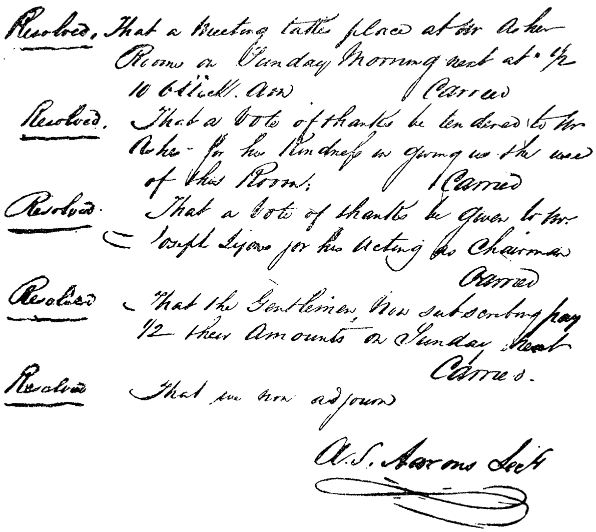
Resolved, That a Meeting take place at Mr Asher Rooms on Sunday Morning next at 1/2 10 o'Clock. A.M. Carried

Resolved, That a Vote of thanks be tendered to Mr Asher for his Kindness in giving us the use of this Room; Carried

Resolved That a Vote of thanks be given to Mr Joseph Lyons for his Acting as Chairman Carried

Resolved That the Gentlemen now subscribing pay 1/2 their Amounts on Sunday Next Carried.

Resolved That we now adjourn

A. S. Aarons Secty

בלאסאם" שול, און ווי דער פראָטאָקאָל גיט איבער זענען אויף דער פארזאמלונג אָנוועזענד געוועזען די פאָלגענדע פערזאָנען : —

דזשאָזעף לייאנס ; לעווין, אנטאָני ; בערענדעס ; מארקאָזאָ ; לואיס סעמיועל ; אלטמאן ; דייוויס ; ראָזענבערג ; קאָען ; א. ס. אייראנס ; קאָפליק ; א. בעטלעם; שענגוט; י. פישער ; אייברעהעמס; שענגוט.

די פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אין דער וואוינונג פון הער אשער מיט דזשאָזעף לייאָנס אלס פאָרזיצענדער און א. ס. אייראָנס אלס סעקרעטאר.

אידען האנדלען קלוג אויסמיידענדיג פּאָליטיק — האָט געגלויבט קאנאדער פּרעמיער

אין די פּאַפּיערען פון דער הארט פאמיליע געפינט זיך א בריעף פון סער דזשאָן איי. מעקדאנעלד, איינער פון קאנאדע׳ס וויכטיגע פּאָליטיקער, און פּרעמיער פון לאנד, אין וועלכער ער זאָגט ארויס זיין מיינונג וועגען דער ראָליע פון אידען אין דער פּאָליטיק. דער בריעף, וועלכער איז אדרעסירט צו קאָלאָנעל ארטור וועלינגטאן הארט אין מאָנטרעאָל, איז דאטירט יאנואר 11, 1888, און צווישען אנ־דערעס ענטפערט דאָרטען סער מעקדאנעלד אויף דער טענה, אז אידען ווערען ניט באהאנדעלט יושר׳דיג פון דער רעגיערונג ווי פאָלגט:

״איך קען בלויז זאָגען אז איך ווייס ניט פון קיין פּאַראַטייל מצד דעם קאבינעט, וועלכער האָט אדמיניסטרירט די אנגעלעגענהיי־טען פון דער אַלטער קאנאדער פּראָווינץ און פון דער דאָמיניאָן, בנוגע דער באשעפטיגונג פון אידען אין רעגיערונגס־דיענסט. דער פאקט איז אָבער, אז די אידען אלס קערפּערשאַפט האָבען גענומען זעהר א קלוגע שטעלונג, אויסמיידענדיג די אומאנגענעמליכקייטען פון׳ם פּאָ־ליטישען לעבען, און האָבען בעסער פּאָרגעצויגען צו זוכען זייער גליק אין די פארשיעדענע פּראָפעסיעס און אינדוסטריעס, וועלכע זענען אָפען פאר יעדען אין קאנאדע. זיכער קען זיך קיין רעגיערונג ניט אריינמישען אין דעם, ווי אזוי די וועהלער זאָלען אויסנוצען זייער שטימרעכט, און זיי קענען דאריבער גאָר ניט טון צו דעם, וואָס ביז יעצט זענען קיין אידען ניט ערוועהלט געווארען אלס פּארטרעטער. דער פארשטארבענער דזשארדזש בענדזשעמין פון בעלוויל איז געווע־זען א איד, כאָטש איך גלויב אז ער האָט שפּעטער אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיין זון איז יעצט באשעפטיגט אין איינעם פון די רעגיערונגס־דעפּארטמענטען. און א יאָר אָדער צוויי שפּעטער האָב איך אויך באקומען א שטעלע פאר איינעם פון אייער ראסע אינ׳ם פּאָסט־דיענסט אין טאראנטאָ.

קאנאדער שטעדט מיט אידישע נעמען

פאראן איבער דער גרויסער קאנאדער ״דאָמיניאָן״ א צאָל קלע־נערע שטעדט און קאָלאָניעס, וועלכע רופען זיך מיט אידישע נעמען, מערסטענס אויף די נעמען פון זייערע גרינדער. אזוי איז פאראן אין אנטאריא א דאָרף מיט׳ן נאָמען הארט, אויפ׳ן נאָמען פון מאָזעס הארט פון רהאוד איילענד, וועלכער האָט איינגעוואנדערט אין קא־נאדע נאָך דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, צוזאמען מיט אנדערע לאָיאַליסטען, און באקומען גרויסע שטרעקעס לאנד פון דער רעגיערונג.

(מאָזעס הארט האָט ניט קיין שייכות מיט דער אהרן הארט פאמיליע).

אין מערב קאנאדע רופען זיך פאָלגענדע קאָלאָניעס מיט אידישע נעמען:

הירש — אין דער פראָווינץ סאסקאטשיוואן (לזכרון פון באראן דע הירש, געגרינדעט ארום 1892).

מאנטעפיארע — אין דער פראווינץ אלבערטא (געגרינדעט ארום 1911, רופענדיג זיך נאָך דער בארימטער מאנטעפיארע פאמיליע).

נארצים — אין דער פראָווינץ מאניטאבא. (די דאָזיגע קאָלאָניע וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען ארום 1903 האָט זיך צוערשט גע־רופען אויפ׳ן נאָמען פון איר גרינדער מר. בענדער (בענדער העמלעט), אָבער שפּעטער האָט זי געענדערט איר נאָמען אויף נארצים, צו ערען דעם נאָמען פונ׳ם פארשטארבענעם יק״א פרעזידענט נארצים לעווין).

זאנענפעלד — אין דער פראָווינץ סאסקאטשיוואן (נאָך דר. זאנענפעלד, גענעראל פארוואלטער פון דער יק״א).

ר׳איזראעלי, א שטעטיל אין דער פראָווינץ קוויבעק, און ביקאנספיעלד.

אין צפון אנטאריא איז אויך פאראן דאָס מיינינג־שטעדטעל קאָניסטאָן, וואָס געהערט אין גאנצען צו דער מאָנד ניקעל קאמפאניע,

דאָס אייגענטום פון סער אלפרעד מאָנד פון ענגלאנד. עס איז אויך ווערט צו דערמאָנען, אז ווען אינ׳ם שטעדטעל האָבען זיך באזעצט א קליינע צאָל אידישע פאמיליעס, האָט זיי די מאָנד ניקעל קאמפאניע געשטיצט מיט געלט, זיי זאָלען קענען בויען א שול א. ד. ג.

אין יאָר 1926 האָט די „קענעדיען פעסיפיק״ אייזענבאן ליניע באשלאָסען אָנצורופען דריי באן־סטאנציעס אינ׳ם געגענט פון דער זאנענפעלד קאָלאָניע, סאסקאטשיוואן, מיט אידישע נעמען: אונגאר, האָפער און זאנענפעלד, צו ערען די איק״א טוער, וועלכע האָבען דאָרטען אָנגעפירט די אידישע קאָלאָניזאציע.

אין אן ארטיקעל פון אלבערט מ. פריעדענבערג, געדרוקט אין 23־טען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, ווערט אויך אָנגעגעבען פונ׳ם שרייבער, אז אין דינגבי, נאווא סקאָשיא, איז אינ׳ם געשעפטס־געגענט פאראן א טייל, וואָס איז באקאנט אלס ״רזשו׳ס קיוו״, צוליעב דעם וואָס עטליכע אירלענדישע סוחרים, וועלכע האָבען דאָרטען געהאנדעלט מיט יאָרען פריער, האָבען פאר זייערע סחורות גערעכענט הויכע פרייזען.

די ציוניסטישע פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״

אויב דער קאנאדער ציוניזם האט געפונען זיין ערשטען אור־שפרונג אין דער שטאדט מאנטרעאל, איז אבער דער יסוד פון דער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״ געלעגט געווארען אין טאראנטא.

דורכ׳ן איינפלוס פון דער אמעריקאנער ״הדסה״, האבען זיך אין 1916 א קליינע צאל אידישע פרויען ארגאניזירט אין א קאנאדער ״הדסה״, און אין גיכען האט זיך די דאזיגע באוועגונג צושפרייט איבער׳ן גאנצען לאנד, און אין פיעלע שטעדט האבען זיך געגרינדעט ״הדסה־טשעפטערס״, וועלכע האבען זיך געשטעלט אלס ציעל צו טון פאר ארץ ישראל די זעלבע ארבייט, וואס עס טוט געוועהנליך דער ״רויטער קרייץ״ אין אנדערע לענדער.

צו דער נייער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע זענען אויך צוגעשטאנען די פרויען־אפטיילונגען פון דער אלגעמיינער קאנאדער ציוניסטישער ארגאניזאציע. צוויי יאר שפעטער, אין 1918, איז פארגעקומען אין טאראנטא די ערשטע אנטאריער ״הדסה״ קאנפע־רענץ, וואו א פאראייניגונג פון אלע ״הדסה״ אפטיילונגען איז פאר־געקומען, און אין 1919, ביי דער זעכצענטער קאנווענשאן פון די קא־נאדער ציוניסטען, וועלכע איז פארגעקומען אין טאראנטא, איז אויך געשאפען געווארען די אל־קאנאדישע ״הדסה״. ביי דער 17־טער ציוניסטישער קאנווענשאן, וועלכע איז פארגעקומען אין 1921 אין מאנטרעאל, איז די ארגאניזאציע נאך מער פארפעסטיגט געווארען, און צום סוף פונ׳ם יאר 1925 האבען זיך אין די פארשיעדענע קא־נאדער שטעדט געפונען ארום אכציג ״הדסה״ אפטיילונגען.

די ״הדסה״ ארגאניזאציע גיט זיך הויפטזעכליך אפ מיט געלט־זאמלונגען פאר פארשיעדענע מעדיצינישע און שפיטאל צוועקען אין ארץ ישראל, און באטייליגט זיך אויך אין אלגעמיינע ציוניסטישע ארבייטען. איינע פון די טעטיגקייטען וואס די קאנאדער ״הדסה״

האט דורכגעפירט, איז אויך געוועזן דאס שאפן א פאנד פאר א פרויען אגריקולטור־שולע אין נהלל, ארץ ישראל, וועלכע איז ער־עפענט געווארן אין אפריל 1926.

פרוי ליליען פרימאן איז די ״הדסה״ פרעזידענטין פון דער אל־קאנאדישער ארגאניזאציע, זייט זי איז געשאפען געווארען, און צו דער גרינדונג פון דער ״הדסה״ האבען אויך פיעל בייגעשטייערט די צוויי טאראנטער פרויען א. סיליק און ר. דונקעלמאן,ביידע וויצע־פרעזידענטינס פון דער ארגאניזאציע.

אפיציעלע אויפנאמעס פאר פראמינענטע אידען

פון צייט צו צייט איז אידישע פערזענליכקייטען, וועלכע זענען געקומען פון אויסלאנד קיין קאנאדע, צוגעטיילט געווארען דער כבוד פון באקומען אפיציעלע אויפנאמעס און אדרעסען פון די שטאדטישע אדער פראווינציעלע רעגיערונגען. סער הערבערט סעמיועל, דר. חיים ווייצמאן, דער רב הכולל פון ענגלאנד, רעוו יוסף ה. הערץ, און א צאל אנדערע אידען איז דער דאזיגער כבוד צוגעטיילט געווארען אין פאר־שיעדענע קאנאדער שטעדט.

(די אדרעסען וועלכע זענען געגעבען געווארען רעוו. הערץ זע־נען טיילווייז פארעפענטליכט אין דעם צענטען באנד פון די ״טראנ־סעקשאנס״ פון דער ענגליש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט).

ביכער פון אידישע שרייבער

מיר האבען שוין אין ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע" דער־מאנט א צאל ביכער וועלכע זענען ערשיענען אין קאנאדע, און זענען אדער געשריבען געווארען פון אידען, אדער זיי זענען פון א אידישען אינהאלט. די וויטערדיגע ליסטע פון די פריער נאך ניט דערמאנטע ביכער, איז כמעט דאס וויכטיגסטע וואס איז ערשיענען אין קאנאדע. (מיר ברענגען נאר די יעניגע ווערק וועלכע זענען דערשיענען בשעת זייערע מחברים האבען געוואוינט אין קאנאדע).

"וואיסעס פראם דהי הארט", א קאלעקציע ליעדער פון איזידאר, מאנטרעאל, 1863. די זאמלונג ענגלישע ליעדער איז מערסטענס גע־שריבען אויף אלגעמיינע טעמעס, אבער אין זיי זענען אויך פאראן אידישע פאעמעס ווי "אסתר" און "צום אנדענקען פון פרוי מאנ־טעפיארע", דאס לעצטע ליעד טראגט אויך די העברייאישע איבער־שריפט "צדיקים במיתתם נקראים חיים". דער דיכטער וועלכער האט אנגעגעבען אויפ'ן שער־בלאט נאר זיין ערשטען נאמען איז איזידאר דזשי. ארטשער, א מאנטרעאלער אידישער אדוואקאט.

א בוך וועגען מינען־געזעצען (פרעקטיקעל סארדזשעסטשאנס און מיינינג רייטס ענד פריווילעדזשעס אין קענעדע, מאנטרעאל 1867), און א פריערדיגער בוך, געדרוקט אין ניו־יארק אין יאר 1853, אונטערן נאמען "היסטארי אף דהי וועלי אף מיססיפי", א געשיכטע וועלכע ווערט פאררעכענט פאר'ן בעסטען ווערק וועגען דעם געגענשטאנד זענען געשריבען געווארען פון אדאלפוס מרדכי הארט. זיין זון דזשע־ראלד אפרים הארט, האט פיעל בייגעשטייערט צום שטודיום פון דער קאנאדער געשיכטע מיט זיינע ווערק, פון וועלכע עס זיינען די בא־קאנטסטע "דהי פאל אף ניו פרענס", (מאנטרעאל, 1888), "נאוטס אף 1837", און "דהי קוויבעק עקט 1774", (מאנטרעאל, 1891).

לואיס אלעקסאנדער הארט האט פיעל געשריבען איבער רע־ליגיעזע פראגען, און א זאמלונג פון זיינע פאלעמישע עסייען וועגען קריסטענטום איז ערשיענען אונטערן נאמען "איי דזשואיש ריפלאי טו קריסטשען עוואנדזשעליסטס" (ארויסגעגעבען אין 1906, אין ניו יארק).

''מנחת יעקב'', א זאמלונג פון דרשות פאר שבתים און יום טובים פון הרב יעקב גאָרדאָן (טאראנטא) איז ערשיענען אין 1914, געדרוקט אין צפת, ארץ ישראל.

''ליעדער'' פון פסח מאטענקא, א פריוואטע אויסגאבע, טאַראנטא, יולי, 1917.

''קאנאדע'', א זאמעלבוך רעדאגירט פון ל. ראָזענבערג, ערשיענען אין טאראנטא אין 1919.

''געזאמעלטע שריפטען'' פון יוסף גודמאן, וויניפעג, 1919, און ''רייווינגס אף איי קרייזי פילאָסאָפער'', וויניפעג 1916.

''פון מיין וועלט'', און ''באזונדער'' (1921), צוויי ליעדער זאמלונגען פון י. י. סיגאל, מאָנטרעאל.

''מלחמה וועהען'', א זאמלונג פון יחזקאל א. מ. בראנשטיין, מ. מילער, און ה. גאלסקי, וויניפעג.

ה. הירש : ''הונדערט טראפען טינט'' (קורצע אריגינעלע פאבלען) (טאראנטא, 1914), ''פאבלען'', א נייע אויסגעבעסערטע און פארגרעסערטע אויסגאבע, מאָנטרעאל 1918, און ''שיר השירים'', א קאָמענטאריעלע איבערזעצונג, מאָנטרעאל.

''צוויי וועלטען'', ליעדער פון יחזקאל א. מ. בראנשטיין און מרדכי מילער, (וויניפעג, 1919).

א. אלמי : — ''די צווייטע עקזיסטענץ'',, (מאָנטרעאל, 1921), א בוך איבער ספיריטואליזם.

ה. וואלאפסקי : — ''אייראפע און ארץ ישראל נאָך דער וועלט קריעג'', א רייזע־באשרייבונג (מאָנטרעאל, 1922).

דוד ה. פאומאן : — ''דהי סיגניפיקענס אָף דהי דזשואיש דייעטערי ענד היידזשיניק לאוס'' (טאראנטא, 1922).

היימאן עדעלשטיין : — ''קענעדיען ליריקס'', אויטאר'ס אויס־גאבע (טאראנטא, 1916), צווייטע אויסגאבע (מאָנטרעאָל, 1921), דריטע אויסגאבע (מאָנטרעאל, 1922), ''מארדעקאי קרעבץ דהי אינדיפענדענט דזשו'', מאנטרעאל; און ''לאמטער ראוז'', א נייע ליעדער־זאמלונג, (אטאווא, 1924).

"ספר זהר תורה", א העברייאישע איבערזעצונג פונ'ם זהר, פון הרב יהודה ראָזענבערג (מאָנטרעאל, 1922).

אברהם רייגוויין : — "ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור", (טאראנטא, 1921); "קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג", (טאראנטא, 1923).

א. ש. שקאָלניקאָוו : "פאר א ברענענדיגער זון", ליעדער, (מאָנטרעאל, 1921), און "ליעדער" (מאָנטרעאל, 1926).

בנימין כץ : — "הונגער", אן איינאקטער, טאראנטא.

ש. נעפאם : — "די שטאל", אלעגאָרישער איינאקטער, טאַ־ראנטא ; און "גערהאנגעל", ליעדער (טאראנטא, 1926).

"די געשיכטע פון אידישען שול־פּראָבלעם אין קוויבעק", אידיש פון י. ראבינאָוויטש; ענגליש פון לעאָן ד. קרעסטאל, "קענעדער אד־לער", 1926.

אלטא י. קאהן : — "ארידזשין ענד דעוועלאָפּמענט אף הדסה ענד איטס זייאָניסט עקטיוויטים אין קענעדע" (ארויסגעגעבען פון דער קאנאדער "הדסה", מאָנטרעאל, 1924).

ר. לואיס (לעווינסקי) א בוך ענגלישע ליעדער.

ב. מ. גרין : — "וואומען דהי מאסטערפיעס", א שפיעל אין 4 אקטען, און "דהי גאד־אינטאקסיקייטעד מען", א שפיעל אין 3 אקטען (דהי רייערסאָן פרעס, 1923).

ספר זכרון מאת י. ל. גרויבארט, תרפ"ו (געדרוקט אין לאדז, פוילען).

עס זענען אויך ערשיענען א צאָל קלענערע פאמפלעטען, ארויס־געגעבען, פון פארשיעדענע ארגאניזאציעס, און אין די מלחמה־יאָרען ווען אמעריקע איז געווען אָפּגעשניטען פון אייראפע, איז אין מאָנטרעאל, מיט דער הילף פון דער אמעריקאנער רבנים־ארגאניזאציע, איבערגעדרוקט געוואָרען גאנץ תלמוד בבלי לויט פאָטאָגראפיעס פון דעם באקאנטען ווילנער ש"ס, געדרוקט פון דער אלמנה און ברידער ראָם.

צו דער קוויבעקער שול-פראגע

דער שול-אקט פון 1903 האט ערקלערט, אז פערזאנען פון אידישען גלויבען דארפען פאר שול-צוועקען באהאנדעלט ווערען ווי די פראטעסטאנטען, זיין אונטערווארפען די זעלבע רעגולאציעס, און אויך געניסען פון די זעלבע פריוועלעגיעס, אבער אין יאר 1922 האט די מאנטרעאלער פראטעסטאנטישע שול-באארד אריינגעטראגען אין דער לעגיסלאטור א געזעץ-פראיעקט, וועלכער האט פארלאנגט, אז דער אקט פון יאר 1903 זאל צוריקגערופען ווערען, אז די אידען זאלען ווידער צוגערעכענט ווערען צום נייטראלען פאנעל, וואוהין זיי זאלען אויך צאלען זייערע שול-שטייערען, און אז די אידישע קינדער וועלכע באזוכען די פראטעסטאנטישע שולען זאלען צאלען א זעכציג-דאלארדיגען "פער קעפיטא" אלס שכר-לימוד.

דער דאזיגער געזעץ-פראיעקט איז אבער ניט פארגעבראכט געווארען פאר דער לעגיסלאטור, נאר מען האט עס באהאנדעלט פארן באטרעפענדען קאמיטעט, און דער רעזולטאט פון יענע פארהאנדלונגען איז געוועזען, אז מען האט זיך דערווייל לויטן פארשלאג פון דער רעגיערונג געאייניגט אויף דעם, אז דער שול אקט פון 1903 זאל נאך בלייבען אין קראפט, אז דער אידישער שול-שטייער זאל אפגעגעבען ווערען דעם פראטעסטאנטישען שול-קאמיטעט, און אז בונ'ם נייטראלען פאנעל זאל מען צו צאלען דעם אונטערשייד, אזוי אז עס זאל אויסמאכען דעם נויטיגען "פער קאפיטא", און אז דער ליוטענאנט גאווערנאר פון דער פראווינץ צוזאמען מיט'ן "קאונסיל", זאל דעם ערשטען יולי, 1924, אדער נאכדעם קענען צוריקרופען געוויסע ארטיקלען פונ'ם שול-געזעץ, וואס דאס קען אויך מיינען די אפשאפונג פונ'ם גאנצען אקט. די פראגע איז אלזא ניט געלעזט געווארען, נאר איז אפגעלעגט געווארען און דערווייל האבען די אידען געדארפט זוכען אן ענטפער צום דאזיגען פראבלעם.

וואס זאל זיין דער ענטפער אויפ'ן שול-פראבלעם ? איז גע־וועזען די גרויסע פראגע, און די מאנטרעאלער אידען האבען אויף

דעם געגעבען צוויי ענטפערס. א טייל פון די מאָנטרעאַלער אידען, די אזוי־גערופענע רייכע און רעפאָרם־אידען זענען געווען פאר דעם, אז מען זאָל זעהן אָנצוהאַלטען דעם שול־אקט פון 1903, נאָר מיט געוויסע אויסבעסערונגען, פארקערט ווידער די אידישע דע־מאָקראַטיע, די בירגערליכע ווי די ארבייטער־עלעמענטען האָבען אלס ענטפער ארויסגעשטעלט דעם פארלאַנג פאר א באזונדערען אידישען שול־סיסטעם.

א יאָר שפעטער, אין 1923, האָבען די פראָטעסטאַנטען ווידער אריינגעטראָגען אין דער לעגיסלאַטור א געזעץ־פראָיעקט, וואָס האָט אויסדריקליך פארלאַנגט, אז מען זאָל צוריקרופען דעם 1903 אקט, און איינשליסען די אידען אין דעם נייטראַלען שול־פאַנעל, אָבער אזוי ווי די רעגירונג האָט געהאַט רעקאָמענדירט, אז די זאַך זאָל אָפגעלעגט ווערען ביז יולי 1924, איז דער געזעץ פראָיעקט דאריבער ניט אָנגענומען געוואָרען פון דער לעגיסלאַטור.

דעם 30־טען יולי, 1924, האָט די רעגירונג באשטימט א שול־קאָמיסיע פון ניין מיטגליעדער, וועלכע זאָל אונטערזוכען די גאַנצע שול־אַנגעלעגענהייט אין באַצוג די אידישע קינדער אין די פראָ־טעסטאַנטישע שולען, און אינ׳ם דאָזיגען קאָמיטעט זענען באַ־שטימט געוואָרען דריי פארטרעטער פון די פראָטעסטאַנטען, דריי קאַטאָליקען, און דריי אידען. (די אידישע פארטרעטער זענען גע־וועזען מייקעל הירש, סעמיועל וו. קאָהען, און יוסף שובערט.)

דער קאָמיטעט האָט אָפגעהאַלטען עטליכע זיצונגען, אויסגע־הערט פארטרעטער פון אַלע צדדים: פון די פראָטעסטאַנטען וועלכע האָבען גע׳טענה׳ט, אז זיי ווילען מער ניט האָבען דעם שול־אקט פון 1903; פון פארטרעטער פון די אידישע פאָלקס־מאסען, וועלכע האָבען פארלאַנגט סעפעראַטע שולען; און פון די רייכע "אפטאַון" אידען, וועלכע האָבען פארלאַנגט א "סטאַטוס קוואָ". באַגרינדעט אויף די אַלע טענות, האָט די שול־קאָמיסיע געהאַט פאר זיך צו האַנדלען דריי באַזונדערע באַריכטען, דעם רעפאָרט פון די פראָטעס־טאַנטישע מיטגליעדער, דעם באַריכט פון די צוויי אידישע מיט־גליעדער מ. הירש און ס. וו. קאָהען, און דעם באַריכט פון יוסף

שובערט, פון וועלכע זי האָט דערנאָך צוזאַמענגעשטעלט דעם אַלגע־מיינעם באַריכט, וועלכען זי האָט איבערגעגעבען דער רעגיערונג פון דער פּראָווינץ קוויבעק.

דער באַריכט גיט איבער די פאַרשיעדענקייט פון די מיינונגען, וואָס די באַזונדערע באַריכטען האָבען אַנטהאַלטען, די מיינונג פון די פּראָטעסטאַנטען, אַז דער 1903 אַקט איז מער ניט צוגעפּאַסט צו די אומשטענדען, און דאַרף דאַריבער אויפגעגעבען ווערען, אַז די פראַגע פון אידישע לערער, אידישע יום טובים א. ד. ג. מוז איבער־געלאָזען ווערען צו דער פּראָטעסטאַנטישער שול־פאַרוואַלטונג, אויב די אידישע קינדער ווילען באַזוכען די פּראָטעסטאַנטישע שולען; די מיינונג פון דער אידישער מאַיאָריטעט וועגען אויסבעסערען דעם שול־אַקט, ווי אויך פון יוסף שובערט, וועלכער האָט רעקאָמענדירט, אַז דער פּראָטעסטאַנטישער שול־פּאַנעל זאָל צוטיילט ווערען אין צוויי טיילען: אין אַ פּראָטעסטאַנטישער סעקציע און אין אַ אידישער; און דער אַלגעמיינער באַריכט רעקאָמענדירט דאָן, אַז די צוויי סיס־טעמען פון ערציהונג, די קאַטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע, זאָלען בלייבען, און אַז חוץ יוסף שובערט, זענען זיי אַלע געגען אַ דריטען אידישען שול־סיסטעם. ווייטער ערקלערט דער באַריכט, אַז דערווייל זאָל בלייבען דער "סטאַטוס קוואָ", ווייל אַזוי ווי ביי די פאַרהערען איז אויפגעהויבען געוואָרען די פראַגע וועגען דער געזעצליכקייט פונ'ם אַקט, זאָל די רעגיערונג עס איבערשיקען אין געריכט אריין, פאַר אַ געריכטליכער אויסטייטשונג, און ווען דער געריכט וועט אַרויסגעבען זיין אַנטשיידונג, אַז דער שול־אַקט איז קאָנסטיטוציאָנעל, וועלען דאַמאָלס קענען געמאַכט ווערען געוויסען אויסבעסערונגען.

אָננעמענדיק דעם ראַט פון דער קאָמיסיע, האָט די קוויבעקער רעגיערונג אָנגענומען דעם 3־טען פעברואַר, 1925, אַן „אָרדער אין קאָונסיל", לויט וועלכען די פראַגע פון דער געזעצליכקייט איז אַי־בערגעשיקט געוואָרען צום „קאָורט אָף אַפּיעל" פון דער פּראָווינץ קוויבעק, און דעם 11־טען מערץ, 1925, האָט דאָס געריכט, אונטער דער אונטערשריפט פונ'ם פּאָרזיצענדען־ריכטער דזשאָסטים א. א. גריענשילדס, פאַרעפענטליכט די אַנטשיידונג, אַז דער אַקט איז אומ־געזעצליך; אַז לויט'ן אַקט קענען אידען יאָ באַשטימט ווערען אין

דער שול־קאָמיסיע; אז די שול־באָארד איז ניט מחויב אָנצושטעלען קיין אידישע לערער, און אז די פּראָווינציעלע לעגיסלאַטור קען ניט אָננעמען קיין געזעצגעבונג פון סעפּעראַטע שולען פאר פּערזאָנען, וועלכע זענען ניט קיין קאַטוילִיקען אָדער פּראָטעסטאַנטען.

ניט אין אַלע פּונקטען זענען די פינף ריכטער פון׳ם אַפּיעל־געריכט געווען איינשטימיג, און די זאַך איז דאַריבער ווידער איבערגע־שיקט געוואָרען פאר אן אויסטייטשונג צום העכסטען געריכט פון לאַנד, צום קאַנאַדער סופרים־קאָורט, וועלכער האָט דעם 2־טען פעב־רואר, 1926, ארויסגעגעבען זיין אורטייל, אז: —

״דער געזעץ פון 1903 איז קאָנסטיטוציאָנעל, אָבער ער איז נאָר אָנווענדבאר פאר די שטעדט, און ניט פאר די דאָרפישע געגענטען; אז די פּראָטעסטאַנטישע שול־קאָמיסיע איז ניט געצוואונגען אָנצו־שטעלען קיין אידישע לערער, אָדער אריינגעמען אידען אלס מיטגליע־דער אין דער שול־קאָמיסיע, און אז די פּראָווינציעלע רעגיערונג האָט יא א רעכט אָנצונעמען א געזעץ צו גרינדען באזונדערע שולען פאר פּערזאָנען, וועלכע זענען ניט קיין קאַטוילִיקען אָדער פּראָטעסטאַנטען״.

די דאָזיגע אַנטשיידונג, שטעלט פעסט צוויי הויפּט־פּונקטען — אז דער שול־אַקט פון 1903 איז קאָנסטיטוציאָנעל נאָר פאר געוויסע געגענטען, און אז די אידען האָבען יא א רעכט צו גרינדען סעפּעראַטע שולען, אויב די קוויבעקער לעגיסלאַטור וועט אָננעמען די נויטיגע געזעצגעבונג פאר דעם; די אַנטשיידונג האָט אָבער דעם ענין אויך ניט אין גאַנצען פאַרענדיגט, ווייל לויט׳ן פאַרלאַנג פון דער קוויבעקער רעגיערונג, איז עס איבערגעגעבען געוואָרען פאר אן אַנטשיידונג פון׳ם ״פּריווי קאַונסיל״ אין ענגלאַנד, וואָס איז דאָס העכסטע געריכטס־אינסטאַנץ פאר דער בריטישער אימפּעריע.

קוויבעקער רעגיערונג העלפט בויען א אידישען מושב זקנים

די לעגיסלאטורען פון די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען, וועלכע טיילען אוים אפטע שטיצע צו פארשיעדענע צדקה־אינסטי־טוציעס, האבען פון צייט צו צייט אויך געשטיצט אידישע געזעלשאפ־טען, די איינציגע פראווינץ וואס איז טיילוויז ניט געוועזען אזוי פריינדליך אין דעם זין, איז געוועזען די לעגיסלאטור פון דער פראָ־ווינץ קוויבעק. מיר האבען שוין דערמאנט דעם פאל פון 1911, ווען אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור האט מען אפגעזאגט צו שטיצען דעם באראן דע הירש אינסטיטוט פון מאנטרעאל, ווייל ווי איינער האט דאמאלסט באמערקט: „די אידען זענען א רייך פאלק, און אויב עס זענען דא ארעמע אידען, וועלען זיי אמאל זיין רייך". א גאנץ אנדער באציהונג האט אבער די קוויבעקער רעגיערונג לעצטענס ארויסגע־וויזען ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען שטיצען די „מאנטרעאל היברו שעלטערונג האום", וועלכע האט זיך געווענדעט דורך דער פארמיטלונג פון פ. בערקאוויטש, אז די רעגיערונג זאל זיי שטיצען און העלפען אויסבויען די נייע געביידע פאר דער אינסטיטוציע. אויף דעם דאזיגען פארלאנג איז אנגעקומען דער פאלגענדער ענטפער:

פיטער בערקאוויטש, עסק., מ. פ. פ.
260 סט. דזשיימס סט.
מאנטרעאל.

ליעבער מר. בערקאוויטש: —

איך האב גענוי באטראכט די פראגע פון דעם אידישען מושב זקנים, און צוליעב די גרויסע פארלאנגען וואס ווערען געמאכט אויף די פאנדען פון די "פאבליק טשאריטיס", מוזען די סובסידיעס וואס וועלען געמאכט ווערען אין דער צוקונפט זיין אביסעל מער באשרענקט ווי זיי זענען געווען אין דער פארגאנגענהייט.

די צאָל זקנים וואָס האָבען יעצט זייער היים אין אייער אינ־סטיטוציע, לויט'ן באריכט וואָס ליגט פאר מיר, איז ניט גענוג צו ערלויבען אן אויסגאבע פון $100,000 ווי געפּלאנט, און ארויפצו־לייגען א צו גרויסען יאָך אויף דער געמיינדע.

דארום וועל איך זיין צופריעדען, אויב עס איז צופרידענשטע־לענד פאר אייך און די אָנפירער פון דעם אָנשטאלט, צו צאָלען יערליך, דעם פראָצענט און "סינקינג פאָנד" אויף א סומע ניט צו איבער־שטייגען 50,000 דאָלאר.

אויב דאָס וועט קריגען אייער צושטימונג, ביטע לאָזט מיר וויסען און אן אָרדער אין קאָונסיל וועט געפּאסט ווערען וועגען דער אָנגע־לעגענהייט.

איבערגעבענסט אייערע,

(אונטערגעשריבען) אטהאנאס דייוויד,

פראָווינציעלער סעקרעטאר.

ערפאָלגען און מיסערפאָלגען אין די לעצטע יאָרען

זייט דער קאנאדיש־אידישער ישוב איז אויסגעוואקסען, זענען געמאַכט געוואָרען פיעלע פּרוּוון צו שאַפען גרעסערע אידישע ארגאניזאציעס, וועלכע זאָלען ארומנעמען דאָס גאנצע לאנד, אָבער מיט דער אויסנאַם פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, די פרויען־ארגאניזאציע "הדסה" און די אידישע אימיגראציאָנס געזעלשאפט, האָבען זיי קיינע ניט געקענט עקזיסטירען. א "מזרחי" ארגאניזא־ציע למשל, האָט עקזיסטירט נאָר א קורצע צייט, די פאראייניגונג פון די פיעלע אידישע ברידערליכע ארגאניזאציעס און "סאָסייעטיס" אין איין פארבאנד האָט זיך קיינמאָל ניט איינגעגעבען טראָץ אלע באמיהונגען, און אפילו דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, וועלכער האָט אזוי פיעל פארשפּראָכען, אי פאר אידיש־אומלענדישע אינטע־רעסען, און אי פאר קאנאדיש־אידישע אָנגעלעגענהייטען, איז אונ־טערגעגאנגען גלייך נאָך'ן ערשטען צוזאמענקונפט. דער דאָזיגער שטריך אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען איז אויך ניט געענדערט געוואָרען אין די לעצטע יאָרען, מיט דער אייגציגער אויסנאַם וואָס פון צייט צו צייט גיט זיך איין צו שאַפען א געוויסע לאָקאלע פאר־אייניגונג פאר א צייטווייליגער אויפגאַבע. אין די צוויי גרעסערע שטעדט, מאָנטרעאָל און טאראנטא, זענען אויך געשאַפען געוואָרען, אין דער ערשטער א ועד העיר, און אין דער צווייטער א קהלה, אָבער דאָס זענען ארגאניזאציעס נאָר פון פרום־אידישע עלעמענטען, וועלכע גיבען זיך בלויז אָפּ מיט כשרות און אנדערע רעליגיעז־אידישע אינטערעסען. ארום דעם מאָנטרעאָלער ועד העיר האָבען זיך צוליעב דער קוויבעקער שול־פראַגע אויך געהאַט קאָנצענטרירט אלע נאציאָנאל־אידישע שיכטען, אָבער דאָס איז געווען נאָר אין אָנהויב, שפּעטער צו האָט אויך דער ועד העיר פּונקט ווי די טאראנ־טער קהלה אָנגעהויבען צו אינטערעסירען זיך הויפּטזעכליך נאָר מיט כשרות ענינים.

דער קאנאדיש־אידישער ישוב וועלכער ווערט אלץ מער איינ־געוואָרצעלטער אין לאנד, דערגרייכט אויך צו א בעסערען עקאָנאָ־מישען מצב, און דאָס שפּיגעלט זיך ניט נאָר אָפּ אין׳ם פּריוואטען לעבען פון׳ם יחיד, נאָר לעגט אויך דעם שטעמפּעל אויף דער כלל־ארבייט. עס וואקסט יערליך די צאָל פון די פארשיעדענע אידישע אינסטיטוציעס, און די בודזשעטען פון די עקזיסטירענדע ווערען אויך פארגרעסערט. עס זענען אויך באַדייטענד אויסגעוואָקסען די קאנאדיש־אידישע ביישטייערונגען צו אזעלכע פאָנדען ווי דער ״קרן היסוד״ א. ד. ג.

די אידישע אימיגראציאָנס זאַך אין די לעצטע יאָרען האָט שטאַרק געליטען פון דעם, וואָס די אימיגראציאָנס־פּאָליטיק פון דער קאנאדער רעגיערונג איז ניט קיין פעסטגעשטעלטע, און האַלט זיך אין איין ענדערען, הויפּטזעכליך צום ערגערען, שאַפענדיג אלץ גרעסערע שוועריגקייטען פאר איינוואנדערונגס־מעגליכקייטען. עטלי־כע מאָל האָט די קאנאדער רעגיערונג עטוואָס פארלייכטערט די שוועריגקייטען, באוויליגענדיג דער אידישער אימיגראציאָנס גע־זעלשאפט געוויסע קאָנצעסיעס, אָבער אויך דאָס איז מיט׳ן אָנקומען פון׳ם יאָר 1927 אָפּגעשטעלט געוואָרען. און די אידישע איינוואנ־דערונג האָט דאריבער אין דער לעצטער צייט דערגרייכט צו א מי־נימום. אזוי האָבען איינגעוואנדערט אין די יאָרען 1924, 1925, און 1926 נאָר ארום צוועלף טויזענט אידען (די ציפערען פאר די יאָרען ביז 1923 וועט דער ליזער געפינען אינ׳ם ערשטען באנד זייטען 2—241).

מיט דער נאטוראליזירונג פון די פריערדיגע אידישע אימיג־ראנטען איז אויך געוואקסען דער פּאָליטישער פּרעסטיזש, און חוץ א רייע פון פארשיעדענע לאָקאלע פארטרעטער, האָט זיך די אידי־שע בירגערשאפט אויך דערשלאָגען אין 1925 צו צוויי פארטרעטער אינ׳ם פעדעראלען פּאַרלאמענט, דעם פריערדיגען ליבעראלען מיט־גליעד ס. וו. דזשייקאָבס, און דעם ארבייטער פארטרעטער פון ווי־ניפּעג א. א. היפּס.

א. א. היפּס

אין די פאַרשיעדענע קאַנאַדיש־אידישע קהלות, באזונדערס דאָרטען וואו די פאַרשיעדענע שולען און רבנים זענען ניט געוועזען פאַראייניגט צווישען זיך, זענען שטענדיג פאָרגעקומען קריגערייען, הויפּטזעכליך ארום „בשר כשר", און ניט איינמאָל זענען אזעלכע געשיכטעס אויך אריבערגעטראָגען געוואָרען אין די געריכטען פאַר אן אנטשיידונג.

די דאָזיגע מחלוקה איז פאָרגעקומען איבעראַל, אָבער א באזונ־דער שאַרפע פאָרם האָט עס אָנגענומען אין דער צווייטער גרעסטער אידישער קהלה אין לאַנד — טאָראָנטאָ, וואו די צוטיילונגס־ליניע

איז שארף געצויגען געווארען צווישען די צוויי עלעמענטען פון איינגעוואנדערטע אידען, רוסישע און פוילישע, יעדער עלעמענט מיט זיינע באזונדערע רבנים, און כלי קודש. די דאזיגע קריגערייען וועלכע האבען אנגעהאלטען זינט 1910, האבען אנגענומען א באזונדערע קריגערישע ווענדונג אין די לעצטע יארען, און עס איז געקומען צו דעם, אז צוויי באזונדערע קהלות האבען פונקציאנירט; פון איין זייט אן אלגעמיינע אידישע קהלה מיט אירע פירער די רבנים י. גארדאן, צ. לעווי, י. וויינריב און אנדערע, און פון דער אנדערער זייט א פויליש־אידישע קהלה מיט'ן נאמען „קהל עדת ישראל", מיט א באזונדער רב, צוערשט הרב י. ראזענבערג, און שפעטער הרב י. ל. גרויבארט. די מחלוקה האט אנגענומען אזא פארם, אז איין צד פלעגט אסור,ען די שחיטה פונ'ם צווייטען צד, און וואס עס איז היינט געווען כשר איז מארגען געווארען טריף, און פארקערט. א לענגערע צייט איז די דאזיגע קריגעריי געבליבען באגרעניצט נאר אינ'ם איינענעם אידישען לאגער, אבער צום סוף איז זי אויך אריבערגעטראגען געווארען אין די אלגעמיינע געריכטען פון לאנד, וועלכע האבען געדארפט שליכטען די דאזיגע קריגערייען, וועלכע זענען ווייט ניט געפירט געווארען לשמה, אדער אין די ראמען פון רעליגיע און פרום־אידישקייט.

עס האט פאסירט, אז די פירער פון דער אלגעמיינער קהלה האבען גע'אסור'ט דאס פלייש פארקויפט פון א געוויסען קצב (י. קאהען) וועלכער איז געשטאנען אונטער דער השגחה פון דער "קהל עדת ישראל" און הרב גרויבארט, און דער גע'אסור'טער קצב האט דאריבער פארקלאגט די קהלה און רבנים אויף א סומע פון פינף טויזענט דאלאר שאדענערזאץ. דעם 21־טען יוני, 1926 האט זיך דער פראצעס אנגעהויבען פאר ריכטער וו. ה. רייט פונ'ם העכערען געריכט אין דער פראווינץ אנטאריא, און האט אנגעהאלטען עטליכע טעג. פארשידענע עדות און עקספערטען זענען ארויסגערופען געווארען, און דער גאנצער פראצעס האט זיך געדרייט ארום דער פראגע צי האט א מאיאריטעט פון רבנים דאס רעכט צו אסור'ען דאס פלייש געשאכטען אונטער דער השגחה פון איין רב אדער ניט. יעדער צד האט געזוכט אויסצוטייטשען

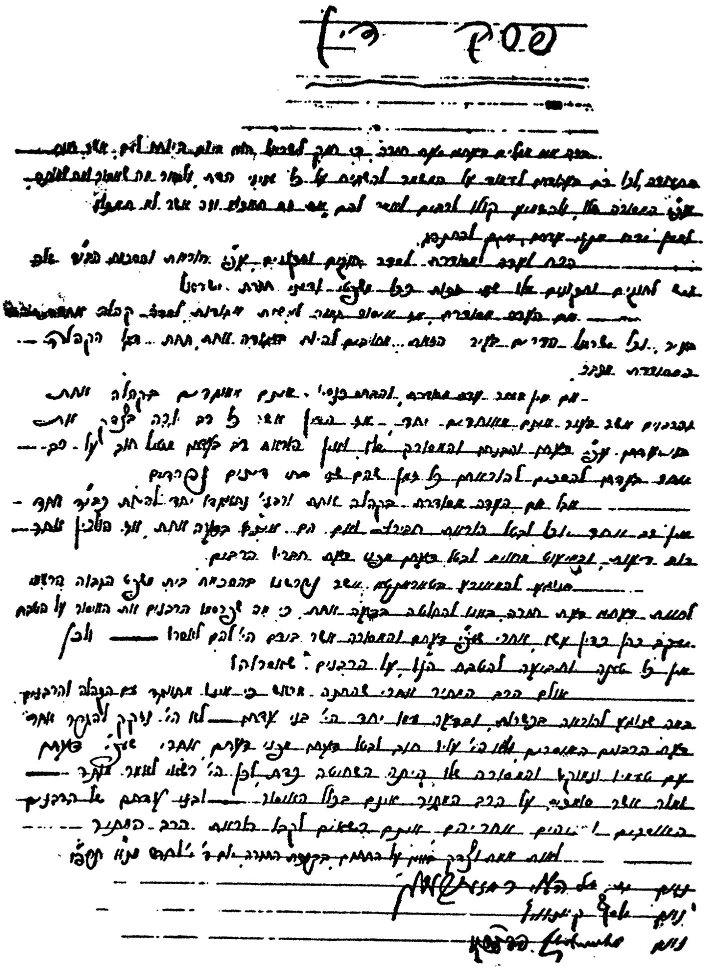
פסק דין

פאר'ן ניט־אידישען ריכטער די דינים פון כשר און טריפה אויף זיין אופן, און אזוי ווי דער ניט־אידישער ריכטער האט פארשטאנען, אז קיין צוויי שולחן ערוך'ס זענען זיכער ניט פאראן ביי אידען, האט ער געראטען די קעמפענדע צדדים צו פארלאזען זיך אויף א קאמיטעט פון דריי רבנים, אז זיי זאלען אנטשיידען די פראגע, און זייער אנט־שיידונג זאל זיין אזוי בינדענד ווי א געריכטליכע אנטשיידונג.

צום ערשטען מאל האט עס פאסירט אין דער קאנאדער יוריס־פרודענץ, אז א רבנים קאמיטעט זאל געגעבען ווערען אזא יורידישע מאכט, און אין חודש יולי האט די "אגודת רבנים" פון די שטאטען און קאנאדע, דעלעגירט דריי רבנים, וועלכע זאלען שליכטען די פראגע.

דער פארהער פאר די דריי רבנים — הרב אלטער שאול פפעפפער, הרב ישראל הלוי ראזענבערג, און הרב יוסף קאנאוויץ — האט זיך ווייטער געצויגען פיעלע טעג, און ענדליך האבען זיי מיטוואך דעם 21־טען יולי, ארויסגעגעבען זייער פסק דין, וואס איז אויך גוטגעהייסען געווארען פון ריכטער רייט, און וואס האט געמאכט א סוף צו דער מחלוקה.

דער אורטייל איז געווען א מין פשרה, אז דעם קלעגער קומט ניט קיין שאדענערזאץ; אז א מינאריטעט פון רבנים מוז זיך אונ־טערווארפען א מאיאריטעט; אז א רב וואס איז ניט פארבונדען מיט דער קהלה האט א רעכט צו מאכען דעם איסור פון די אנדערע, און די וועלכע זענען זיך סומך אויפ'ן באטרעפענדען רב זענען ניט עובר אויף קיין איסור. דעם באטרעפענדען רבנים קאמיטעט איז אויך געלונגען צו שאפען פאראייניגונג צווישען אלע שטרייטענדע צדדים, צו שאפען איין פאראייניגטע קהלה פון אלע עלעמענטען, און אזוי איז פארענדיגט געווארען א גרויסע רעליגיעזע מחלוקה אין דער אידישער טאראנטא.

וועלכע שפּראַכען רעדען די קאנאדער אידען?

ווען מען האָט אין דעם יאָר 1921 גענומען דעם קאנאדער צענזוס, האָט יעדע פּערזאָן אין עלטער פון 10 יאָר און העכער געדארפט ענטפערען צווישען אנדערעס אויך אויף די דריי פראגען: — א) קענט איר רעדען ענגליש, ב) קענט איר רעדען פראנצויזיש, ג) וועלכע שפּראַך רעדט איר אלס מוטער־שפּראַך חוץ ענגליש און פראנצויזיש (די צוויי אָפיציעלע שפּראַכען פון לאנד)?

85,149 פּערזאָן האָבען דאמאָלס אָנגעגעבען אידיש אלס זייער מוטער־שפּראַך, צוטיילט לויט פאָלגענדע פּראָווינצען:

פּרינס עדוואַרד איילענד, 13; נאָווא סקאָשיא, 1,199; ניו בראָנזוויק, 636; קוויבעק, 33,280; אָנטעריאָ, 32,060; מאניטאָבא, 11,677; סאסקאטשעוואן, 3,652; אלבערטא, 1,741; בריטיש קאָ־לאמביא, 891.

די גאַנצע אידישע באפעלקערונג פון פּערזאָנען פון 10 יאָר און העכער איז אין יענעם יאָר באַשטאַנען פון 93,412, אזוי אז א גרויסער פּראָצענט האָט דאמאָלס אָנגעגעבען אידיש אלס מוטער־שפּראַך. ווי די זעלבע סטאַטיסטישע דאטען פון יענעם צענזוס צייגען האָבען בלויז 5,277 פּערזאָן, אדער 5.65 פּראָצענט געענטפערט אז זיי קענען ניט רעדען קיין ענגליש, און 13,196 אידען האָבען געענטפערט אז זיי קענען רעדען פראנצויזיש. וועגען דער לעצטער גרופּע זענען אויך אינטערעסאַנט די פאָלגענדע ציפערען:

אידען וועלכע האָבען געענטפערט אז זיי קענען פראנצויזיש און ענגליש, 698; נאָר פראנצויזיש, 13; מוטער־שפּראַך און פראנצויזיש, 182; מוטער־שפּראַך, ענגליש און פראנצויזיש, 12,303.